

УДК 94(477):327

ББК 66.2 (4УКР)

Т 50

Тодоров І.Я.

Україна на шляху до європейської та євроатлантичної спільноти:
Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2006. - 268 с.

У монографії розглядаються історичне та геополітичне підґрунтя європейського та євроатлантичного покликання України, особливості співробітництва України з Європейським Союзом та Організацією Північноатлантичного Договору в період 1991-2004 рр. На багатому і різноманітному фактичному матеріалі проаналізовано роботу центральних органів законодавчої, виконавчої й судової влади України в напрямку європейської та євроатлантичної інтеграції, досліджено місце і роль українських регіонів, політичних партій та недержавних громадських організацій у реалізації європейського вибору держави.

Книга розрахована на науковців, викладачів, студентів, держслужбовців, політиків і стане у нагоді всім, хто цікавиться процесами європейської та євроатлантичної інтеграції України.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

О.М.Гончаренко, докт. іст. наук, професор

Б.О.Парахонський, докт. філософ. наук, професор.

Г.М.Перепелиця, докт. політ. наук, професор

Рекомендовано до друку рішенням Вченої Ради Донецького національного університету 30 червня 2006 р., протокол № 6.

ISBN 966-632-223-2

© Тодоров Ігор, 2006.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
Розділ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	8
1.1 Історіографія європейського та євроатлантичного покликання України	8
1.2 Джерела дослідження європейської та євроатлантичної інтеграції України .	16
Розділ 2. ПЕРЕДУМОВИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНОГО ВИБОРУ УКРАЇНИ.....	24
2.1 Історичні, ідеологічні та геополітичні передумови	25
2.2 Політичні та правові засади європейської та євроатлантичної інтеграції України.....	34
2.2.1 <i>Налагодження співробітництва з Європейським Союзом .....</i>	<i>34</i>
2.2.2 <i>Становлення та розвиток співпраці з Організацією Північноатлантичного договору .....</i>	<i>71</i>
Розділ 3. ВНУТРІШНЄ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ТА ТРАНСАТЛАНТИЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ	89
3.1 Центральні органи влади в європейському та євроатлантичному співробітництві.....	89
3.1.1 <i>Верховна Рада .....</i>	<i>89</i>
3.1.2. <i>Центральні органи виконавчої влади.....</i>	<i>125</i>
3.1.3. <i>Судова влада в реальному наповненні європейського та євроатлантичного покликання України .....</i>	<i>158</i>
3.2 Українські регіони в європейській та євроатлантичній інтеграції України ..	167
3.3 Європейські та євроатлантичні мотиви в програмних засадах та діяльності українських політичних партій та недержавних громадських організацій	199
ВИСНОВКИ	230
ПОСИЛАННЯ.....	233
СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	268

ВСТУП

Державотворчі процеси, що розгорнулися в Україні з початку 1990-х років, супроводжувалися значним зростанням в суспільстві зацікавленості до зовнішньополітичного курсу, до набуття Україною власної європейської ідентичності. З розвитком державотворчих процесів інтерес науковців, в першу чергу істориків та політологів, а також політичної еліти країни, все більше концентрувався на питаннях розробки і наповнення концепцій українського місця в європейській та євроатлантичній інтеграції, адже саме в них формулювались ідеї та програми політичних дій, аналіз яких мав би віднайти ті соціально-політичні орієнтири розвитку суспільства, що найбільш повно відповідали б національним традиціям та політичному менталітету. Склалася об'єктивна залежність між реальним наповненням незалежності України та реалізацією європейського та євроатлантичного покликання.

Незважаючи на досить широке використання останнім часом в науковій та публіцистичній літературі понять „європейська та євроатлантична інтеграція України”, вони ще недостатньо розроблені і зараз переживають період свого становлення та реального наповнення. За таких умов розробка автором найважливіших проблем має науково-пріоритетний характер і сприятиме всебічному науковому обґрунтуванню практичних векторів і вимірів сучасної української зовнішньої політики.

Доцільно відзначити, що Українська держава формує свої власні національні інтереси, свою зовнішньополітичну стратегію, вирішує широке коло проблем, які стоять перед нею в зв'язку з необхідністю європейського геополітичного вибору. Від тотожності пріоритету європейського вектору національним інтересам, від якості її міждержавних стосунків, особливо з країнами-сусідами буде залежати майбутнє України. Дослідження досвіду накопиченого в сфері європейської і євроатлантичної інтеграції України має науковий і разом з тим прикладний, прагматичний характер. Висновки роботи не тільки допоможуть зрозуміти сучасні соціально-політичні процеси, а також можуть бути використані при розробці зовнішньополітичного курсу нашої держави.

Таким чином, актуальність обраної автором теми очевидна: подальша реалізація державного курсу, спрямованого на всебічну європейську та євроатлантичну інтеграцію України, не є реальною без глибокого і всеохоплюючого дослідження та наукового аналізу досягнень і прорахунків на цьому шляху.

Мета даного дослідження полягає в тому, щоб у контексті сучасних політичних і економічних процесів в Україні виявити тенденції, пріоритетні задачі й особливості формування і здійснення політики спрямованої на всебічну інтеграцію нашої держави до усіх європейських та євроатлантичних структур.

Мета визначає наступні науково-дослідницькі завдання:

- систематизувати методологічні підходи до вивчення процесів європейської та євроатлантичної інтеграції України;
- проаналізувати ступінь наукової розробленості досліджуваної проблеми;
- охарактеризувати стан джерельної бази;
- з'ясувати геополітичне та історичне підґрунтя європейського та євроатлантичного покликання України;
- з'ясувати сутність проблем співробітництва України з Європейським Союзом, зокрема – характер процесу адаптації українського законодавства до *acquis communautaire*;
- виявити і систематизувати основні підходи до проблеми співпраці з Організацією Північноатлантичного Договору, в тому числі, пов'язані з проголошенням бажання приєднатися до НАТО;
- виявити та проаналізувати систему роботи центральних органів законодавчої, виконавчої і судової влади України у напрямку європейської та євроатлантичної інтеграції;
- дослідити місце і роль українських регіонів в реалізації європейського покликання держави;
- проаналізувати діяльність українських політичних партій та недержавних громадських організацій щодо конкретного наповнення державного курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію;
- розробити і обґрунтувати відповідні науково-теоретичні та практичні рекомендації щодо процесу реалізації нормативних положень про європейську та євроатлантичну інтеграцію України.

Об'єктом дослідження є політика України, спрямована на всебічну інтеграцію в усі європейські та євроатлантичні структури.

Предметом дослідження є діяльність органів державної влади і місцевого самоврядування України, українських політичних партій та громадських організацій по наповненню конкретним змістом процесу європейської та євроатлантичної інтеграції нашої держави.

Методологічна основа дослідження. З метою одержання найбільш достовірних наукових результатів дослідження застосовувалися загальнологічні методи (аналіз і синтез, індукція і дедукція, абстрагування і конкретизація, поєднання історичного та логічного аналізу, прогнозування розвитку політичних інститутів та процесів як системних утворень), загальні методи дослідження політичних об'єктів (соціологічний, онтологічний, нормативний, структурно-функціональний, системний, інституційний, соціально-психологічний, діяльнісний, порівняльний), а також методи емпіричних досліджень (використання статистичних даних, аналіз документів, спостереження за учасниками відповідних політичних акцій, тощо).

У монографії використані принципи історизму, об'єктивності, конкретності, плюралізму у підходах до істини, гуманізму, цивілізаційні підходи та принципи і методи історіософії.

Системний аналіз дав можливість розглянути становлення та розвиток інтеграції України до усіх європейських та євроатлантичних структур як цілісний діалектичний процес, в якому проблема змісту, форм, шляхів виступала як наскрізна і сенсоутворююча. Історико-порівняльний метод сприяв виявленню спадкоємності ідей європейського покликання в українській політиці на різних етапах її розвитку.

Хронологічні рамки дослідження визначені такими політичними подіями, як здобуття Україною незалежності та закінчення президентського терміну Л.Кучми. Нижня межа об'єктивно обумовлена початком проведення Україною самостійної зовнішньої політики, а верхня пов'язана із закінченням і вичерпаністю певного етапу в європейській і євроатлантичній інтеграції України. Аналіз української політики щодо реалізації європейського покликання за період 1991-2004 рр., охоплений дисертаційним дослідженням, дає змогу зробити висновки і узагальнення щодо ефективності інтеграційної стратегії, дієвості політико-правових механізмів в різних ланках суспільства. Проте, окремі відступи від зазначених хронологічних рамок зумовлені прагненням автора висвітлити передумови та сучасний стан процесу входження України до європейських і євроатлантичних структур.

Наукова новизна результатів дослідження в цілому обумовлена темою роботи. Дослідження вводить до наукового обігу ряд нових архівних документів, аналізує практичну діяльність державних структур, органів місцевого самоврядування, політичних партій і громадських організацій, комплексно вивчає різні аспекти зовнішньополітичної діяльності і деякі аспекти внутрішньої політики України, відстежуючи їх взаємопов'язаність і взаємозалежність у процесі інтеграції України до європейських і євроатлантичних структур, показує поступальність цього процесу у 90-х рр. ХХ ст. та на початку ХХІ ст. Ми зробили узагальнення і сформулювали своє бачення процесу інтеграції України до європейських і євроатлантичних структур, доповнили висновки попередніх дослідників узагальненням ряду проблем. Зокрема, шляхом історіографічного огляду літератури по темі здійснено аналіз науково-теоретичних концепцій, які визначили теоретичні передумови реалізації західного вектора української зовнішньої політики. Проаналізовані нормативно-правові акти України у сфері зовнішньополітичної діяльності, доведено правове закріплення курсу на інтеграцію до європейських і євроатлантичних структур, розкрито основні етапи еволюції пріоритетів зовнішньополітичної діяльності України. Показано створення зовнішньополітичних передумов інтеграції України до західних структур, а саме, визнання України провідними державами Європи та США, врегулювання двосторонніх відносин і вирішення спірних питань з країнами ЦСЄ, участь у субрегіональних інтеграційних утвореннях. Розглянуто становлення партнерських відносин між Україною і НАТО, зокрема, такі їх аспекти, як участь України у програмах співпраці НАТО з країнами ЦСЄ, позиція держави відносно розширення НАТО, інституалізація двосторонніх відносин НАТО і України. Виявлено зміст, характер, цілі і основні напрямки співробітництва України з Європейським Союзом, проаналізовано Стратегію інтеграції України

до ЄС. Визначено результати і сучасний стан процесів європейської та євроатлантичної інтеграції України, висвітлено взаємозв'язок різних аспектів міжнародної і внутрішньої політики держави у визначенні в реалізації цього курсу.

Структура роботи у відповідності до цілі та завдань дослідження побудована за проблемно-хронологічним принципом. У вступі сформульовані актуальність теми, мета та завдання, об'єкт, предмет, методологічна основа, хронологічні рамки та наукова новизна дослідження. Перший розділ присвячений аналізу історіографічної та джерельної бази студій. В другому розділі розкрито історичні, ідеологічні, геополітичні правові та засади європейської та євроатлантичної інтеграції. Найбільший третій розділ торкається внутрішнього забезпечення реалізації курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію. Зокрема, йдеться про діяльність центральних і місцевих органів влади та місцевого самоврядування, політичних партій та недержавних громадських організацій.

Ми пропонуємо введення до українського історичного та політологічного дискурсу поняття “європейського та євроатлантичного покликання” як такого, що визначає фундаментальні ознаки всіх аспектів політичного, економічного соціального життя в державі на відповідність спільним європейським та євроатлантичним цінностям. Наукова доцільність введення поняття “європейське та євроатлантичне покликання” вбачається в тому, щоб наблизити традиційну для української науки і практики термінологію до вживаної європейськими науковцями і політиками.

Розділ 1.

ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Історіографія європейського та євроатлантичного покликання України

Особливістю наукових розвідок більшості вітчизняних та зарубіжних вчених від початку 1990-х рр. стало обґрунтування необхідності інтеграції України в європейську та євроатлантичну спільноту. Значна частина науковців виходили з необхідності встановлення найтісніших контактів із західною цивілізацією в політичній, економічній, соціальній, правовій, гуманітарній і культурній сферах, що надавало змогу затвердити самостійність української держави. Висновки щодо укріплення держави, яка активно інтегрується в міжнародну політику, та необхідності відстоювання національних інтересів цілком відповідають сучасним підходам до інтеграційного процесу. І навпаки, неприйняття європейського покликання України рівнозначно відмові від державності, поверненню до імперії. На загальну думку, Україна в своєму розвитку повинна досягти тих критеріїв, за якими визнається готовність країн-кандидатів до членства в ЄС, серед яких стабільність інститутів, які гарантують принципи демократії і законності в країні, наявність функціонуючої ринкової економіки, її конкурентоспроможності, сприйняття права Європейського Союзу, спроможність держави взяти на себе зобов'язання, які випливають з членства.

Висвітлення реалізації європейського та євроатлантичного покликання України у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі доречно класифікувати за певними критеріями відображення окремих напрямів, які розглянуто в нашому дослідженні. Отже, в залежності від змісту окремих аспектів, які віддзеркалені в наукових працях можливо виокремити одинадцять груп досліджень.

До **першої групи** слід віднести узагальнюючі фундаментальні праці, де відображено *процес розбудови новітньої української державності* і приділена певна увага, в цьому контексті, питанням європейської та євроатлантичної інтеграції України. Тут, перш за все, доречно згадати роботи вітчизняних дослідників О.Білоруса, А.Гальчинського, Л.Губерського, Б.Губського, Л.Котлярова, П.Кравченка, В.Крисаченка, В.Кременя, В.Литвина, Г.Немірі, М.Павловського, Б.Парахонського, М.Пашкова, Ю.Пахомова, С.Удовика, В.Чалого, Ю.Щербака та інших [1], а також зарубіжних авторів Ш. фон Крамона-Таубаделя, Л.Манфреда, Дж.Сакса, Д.Снелбекера, Я.Ширмера та інших [2].

Доречно виділити дослідження відомого українського філософа і політолога М.Михальченка [3], який висвітлює мінливу динаміку суспільно-політичних змін на пострадянському просторі в цілому й в Україні зокрема. Як досвідчений теоретик, який досконало володіє методологією соціально-гуманітарних досліджень, автор застосовує широкий спектр наукових засобів для розкриття поставленої проблеми. При цьому він досить вдало поєднує наукову філософсько-політологічну основу з елементами публіцистичного

викладення матеріалу. Основною метою його праць є обґрунтування сучасного суспільно-політичного розвитку України в контексті її потенційних можливостей щодо входження в Європейський Союз в якості повноправного члена. Автор не дає остаточних відповідей на всі запитання, що постали в ході досліджень у зв'язку із сформульованою метою. Його роботи спонукають до роздумів і навіть, певною мірою, провокують полеміку щодо окремих проблем. До таких, зокрема, можна віднести запропоновані автором поняття "плюроідеологічне суспільство" та "українська цивілізація". Втім, з огляду на досить глибоке наукове обґрунтування, вони, як і вдало доповнені авторською інтерпретацією загальноприйнятті поняття, мають право на існування. До основних здобутків автора, що реалізовані ним у ході дослідження по-новому сформульованої проблеми, можна віднести наступні: вдалося розширити сформовані на вітчизняному дослідницькому ґрунті наукові позиції щодо обґрунтування суспільно-політичного розвитку українського суспільства в рамках теорії модернізації. Зокрема, автор пов'язав дискусію між модернізмом та постмодернізмом з тими процесами, які відбуваються в рамках транзитного характеру політичної трансформації України. Одним із вагомих здобутків М.Михальченка є обґрунтування українських реформ з точки зору необхідності надання їм цілеспрямованості та гуманістичного характеру. До того ж, автор слушно вважає, що на якість реформаторських зрушень визначальний вплив справляє ідеологічний чинник. У його дослідженнях чітко простежується динаміка щодо потреби підходу до модернізації українського суспільства як до особливого цивілізаційного феномена, що відзначається неповторністю історичної самореалізації та характером людського потенціалу, з огляду на нерівномірні коливання українського соціуму між елітократією та егалітаризмом. Важливого значення у вищезазначеному контексті автор надавав геополітичній стратегії та регіональній політиці України як засобам наближення до Європейського Союзу. Роботи М.Михальченка відзначаються логічною послідовністю викладення матеріалу, глибоким політичним аналізом, запропонованими висновками, критично-конструктивним підходом.

Другу групу складають дослідження [4] та підручники [5] з новітньої історії України, в яких йдеться про *становлення української зовнішньої політики*. В цих роботах, з різним ступенем повноти, робляться спроби віддзеркалити перші кроки української держави на шляху європейської та євроатлантичної інтеграції. Перший віце-президент Міжнародної асоціації українців Я.Грицак в своєму дослідженні, спираючись саме на європейські цінності стверджує, що націоналізм як ідеологія зводиться до віри в те, що все людство природним чином поділено на нації, кожна з яких має особливий характер, кожна людина мусить ідентифікувати себе з нацією заради власної свободи та самореалізації, а лояльність до нації посідає найважливіше та найперше місце серед усіх можливих лояльностей [6].

Тут також, особливу увагу привертають роботи В.Литвина, в яких ґрунтовно, на підставі чисельних документів, відстежується європейський та євроатлантичний вектор української політики [7]. В межах означеної групи

доречно окремо згадати роботи безпосередньо присвячені розвитку української дипломатичної служби [8].

До третьої групи можна віднести чисельні праці вітчизняних та зарубіжних істориків, політологів, економістів, де досліджені *процеси європейської інтеграції в цілому*. В цій великій групі, в свою чергу, доречно виділити специфічні підгрупи, в яких, зокрема, йдеться про становлення і розвиток європейської спільноти [9], розширення Європейського Союзу [10], спільну зовнішню і безпекову політику [11], затвердження права Європейського Союзу (*acquis communautaire*) [12], особливості європейської ідентичності [13], розвиток інтеграції в окремих сферах [14] і особливо – фінансово-економічній [15], соціальній [16], регіональну політику [17], тощо. Безумовно, що в більшості цих робіт, як вітчизняних, так і зарубіжних авторів, безпосередньо не йдеться про європейську та євроатлантичну інтеграцію України, втім саме в них чітко віддзеркалені різноманітні виміри європейської і євроатлантичної спільноти, як певного феномена сучасності. Саме це надало можливість окреслити перспективи і наслідки реалізації Україною свого європейського та трансатлантичного покликання.

Четверту групу складають студіювання *коренів європейської визначеності України*, глибинного підґрунтя належності її до західної цивілізації. Важливим кроком України на шляху до Європи було формування і затвердження нових геополітичних імперативів [18]. Наша держава відмовилась від конфронтаційних підходів минулого і добровільно взяла на себе зобов'язання перед світовим співтовариством про без'ядерний статус держави. Геостратегія України передбачає її активну участь у всіх європейських справах на засадах здійснення виваженого і обґрунтованого, але пріоритетного і дійсно стратегічного вектора української геополітики, що займає чільне місце серед геополітичних і соціально-культурних імперативів власного шляху розвитку сучасної незалежної України. Сучасна геополітична стратегія України полягає в намаганні налагоджування партнерських стосунків з усіма сусідніми країнами та дотримування виваженої політики, тобто має враховуватися зовнішньополітичне оточення України та її серединне положення поміж геополітичними силами євразійського континенту.

Європейські та євроатлантичні прагнення були започатковані у працях М.Костомарова [19], М.Драгоманова [20], М.Грушевського [21], С. Рудницького [22], М.Михновського [23], В.Липинського [24], О. Донцова [25], Ю.Липи [27], С.Єфремова [27]. Зокрема, С.Єфремов, виступаючи на Глібовському святі в Чернігові 6 березня 1927 р., підкреслював: «Сталось це заходами і працею людей, що працюючи на місцях, думками обіймали всю Україну, головою були в Європі і спільні думки загальнолюдського поступу прищеплювали до рідного ґрунту, засіваючи його не сепаратним, а спільним, не скороминучим, а вічним, не до ворогування і розбрату вели, а до єднання» [28].

Необхідність повернення до своїх витоків викликає настирливу необхідність звертатися до досвіду попередніх поколінь, який переконливо свідчить, що за часів національно-визвольних змагань європейська та

євроатлантична ідентичність завжди була в центрі уваги провідників самостійної незалежної України.

В “західній моделі” як своєрідному еталоні для трансформації українського суспільства, найбільш раціональним зерном є загальноєвропейські цінності. Саме вони можуть розглядатися як найбільш вагоме досягнення цивілізаційного розвитку як для сучасності так і для майбутнього. Вони будуються на принципах максимальної гармонізації глобальних та національних інтересів. Базовий принцип Європейського Союзу – збереження в інтеграційному процесі національної ідентичності та розмаїття культур. Для Української держави, яка тільки затверджує власний суверенітет і незалежність, євроінтеграція є основою національної самоідентифікації і однією з найважливіших цінностей [29].

Наразі українські геополітичні дослідження дістали змогу розвиватися на науковій основі. До фундаторів сучасної української геополітичної думки можна віднести М.Кулініча, Л.Лещенко, С.Лотоцького, П.Ситника та інших. Проте, в їхніх роботах тільки окреслено основні напрями розвитку української геополітики. Тому ми можемо з певністю стверджувати, що українська геополітична школа нині перебуває у періоді становлення. У сучасній українській науковій сфері відбуваються процеси осмислення та аналізу досягнень світової геополітичної думки та глибокі наукові спроби пошуків власне українських геополітичних концепцій та стратегій [30].

До цієї ж групи можливо віднести наукові та науково-публіцистичні твори, в яких міститься в тому числі розуміння української національної ідеї, як європейської. Доволі оригінальною своєю анти-західною риторикою в порівнянні з іншими авторами виглядає монографія В.Ліпкана [31]. Він торкається перш за все правових аспектів національної безпеки України і навіть пропонує відновити ядерний потенціал.

Проведений нами аналіз наукової та публіцистичної літератури дає підстави стверджувати, що для України активна співпраця з ЄС, Радою Європи, НАТО та іншими європейськими та трансатлантичними інституціями є глибоко обумовленою сутністю геополітичних підвалин. Чисельні праці дослідників геополітики не без протиріч, проте послідовно, відображають європейські та євроатлантичні прагнення України [32]. Більшість авторів підкреслювали, що на протязі тривалого часу Україна була позбавлена природного для неї європейського напрямку розвитку. Україна, як і інші постсоціалістичні країни, обрала для себе шлях затвердження в своєму житті загальнолюдських цінностей демократизму, ринкових відносин, світових культурних надбань. Всі означені явища, насамперед, можна вважати досягненням європейської та трансатлантичної цивілізації і вони просуваються зараз до нас саме з країн Західної Європи.

До певних узагальнень вітчизняних геополітичних досліджень можна віднести монографію С.Андрищенко (Гринько). В цій роботі ґрунтовно розглянуто теоретичні аспекти геополітики, висвітлено існуючі геополітичні концепції за регіональною ознакою, розкрито українську геостратегію в сучасному геополітичному просторі. Втім, позиція авторки щодо необхідності

дотримання відносин рівнонаближеності в усіх напрямках (європейському, євроатлантичному та євразійському) скоріше є оптимістичним побажанням, ніж реальністю [33].

Втім, на наше переконання, більшість дослідників української геополітики вважали, що саме європейський та євроатлантичний вектор цілком природно починає відігравати на сучасному етапі винятково важливу, без перебільшення визначальну роль в розвитку українського суспільства.

До цієї ж групи, з певними застереженнями слід віднести наукові розвідки зарубіжних дослідників. В нашій роботі використовуються і піддаються аналізу доробки сучасних російських авторів з проблем геополітики, зокрема К.Гаджиєва [34], О. Дугіна [35], С.Кара-Мурзи [36], М.Нартова [37], О.Панаріна [38], Ю. Тихонравова [39] та інших [40]. Так професор Московського державного університету ім. М.В.Ломоносова І.Василенко ґрунтовно довела особливості православно-слов'янської цивілізації, втім вона не припускає якихсь відмінностей України від Росії [41]. Геополітичні роботи з неприхованим антиукраїнським контекстом стали неодмінним атрибутом пропагандистських творів російських політиків С.Бабуріна [42], В.Жириновського [43], Г.Зюганова [44], Г.Явлінського [45].

Дослідження європейської та євроатлантичної інтеграції України, неможливо без врахування ідей західних класиків геополітики та сучасних політиків і науковців. Зокрема, йдеться про роботи І.Валерстайна, Р.Келлена, Г.Майера, Х. Макіндера, А. Мехена, Н. Спайкмена, В.Шермана та ін. [46]. Серед сучасників треба виокремити дослідження, З.Бжезинського [47], Ф.Фукуями [48], С.Хантінгтона [49]. З.Бжезинський прогнозує геополітичну ситуацію на євразійському континенті і щиро сподівається в провідну роль України в упорядкуванні тут демократії та стабільності. Ф.Фукуяма стверджує початок особливого планетарного існування, яке буде проходити під знаком ринку і демократії. С.Хантінгтон доводить, що сучасна світова політика вступає до нової фази, коли джерелом конфліктів є не ідеологія чи економічні причини, а сфера культури, протистояння різних цивілізацій. Проте, абсолютизація будь якого чинника не дає можливості здійснити неупереджений науковий пошук.

Більшість західних дослідників впевнені, що сучасним виявом руху історії є глобалізація. Світ інтегрується завдяки розвитку технології, торгівлі й інвестиціям, завдяки обміну думками, який стимулює економічне зростання і створює підвалини для поширення демократії. Там, де розвивається економіка, неминуче поширюється демократія. Саме цей різновид прогресу – єдиний, який створює шанс розвитку для бідних країн і, зокрема, України. Саме такої точки зору дотримується низка інших західних дослідників, що торкаються геополітичної ролі України [50].

Дуже велику і різнопланову **п'яту групу** складають дослідження де розкриваються як окремі аспекти, так і в цілому весь комплекс взаємин *України з Європейською Унією*. Європейський та євроатлантичний вибір української зовнішньої політики на думку багатьох авторів, визначався важливими соціально-політичними і культурними обставинами. Серед питань, які

поставали перед українськими дослідниками, - інтенсифікація двосторонніх відносин України з Євросоюзом у пріоритетних сферах загальноєвропейської інтеграції, аналіз наслідків вступу до організації держав Центрально-Східної Європи, створення внутрішніх передумов вступу України до ЄС. Вирішенню науково-дослідницьких завдань здійснення української політики щодо європейських інтеграційних процесів, визначенню їх впливів на українське суспільство, політичним проблемам входження України до європейських і євроатлантичних структур, побудові демократичних політичних інститутів, формуванню національної політичної еліти, розвитку громадянського суспільства в Україні присвячені чисельні праці таких вітчизняних дослідників як В.Вакулич, С.Василенко, О.Ковальова, С. Костюк, В.Крушинський, О.Ляшенко, О.Пристайко, О.Снігир та інші [51]. Європейський вектор української зовнішньої політики на думку цих дослідників, визначав саму сутність не тільки зовнішнього, але і внутрішнього життя України. Хоч при цьому не можна забувати про те, що Україна розташована між двома різними цивілізаціями і цілком природно належить до них обох. Соціально-політичні та культурні устремління суспільства і особливості складу населення України, його менталітет вимагав розробки такої зовнішньополітичної стратегії, яка дала б змогу врахувати названі особливості, не обмежуватися альтернативою “Схід – Захід”, а набувати власну ідентичність саме шляхом реалізації європейського та євроатлантичного покликання. Автори зазначених праць як раз значною мірою сприяли зняттю дилеми “Схід – Захід”. В цьому контексті показовою є робота народного депутата України Б.Губського [52]. Не дивлячись на те, що в назві присутнє слово „євроатлантична”, автор висвітлює перш за все особливості входження України у світове господарство на фоні поглиблення глобалізації світової економіки, окреслює перспективи інтеграції України в ЄС та аналізує стан економічного співробітництва з країнами Євросоюзу.

Коллективне дослідження зарубіжних авторів за редакцією Л.Хоффмана та Ф.Мьоллера розкриває сутність розвитку договірних між Україною та ЄС, особливості інтеграції України до світової економіки, регіональні розбіжності для залучення іноземних інвестицій, експортну орієнтованість української економіки та її вплив на реструктуризацію підприємств, різноманітні аспекти монетарної та фіскальної політики в Україні в контексті розширення Європейського Союзу та збільшення його впливу на українську економіку [53].

Також звертає на себе увагу ще одне коллективне дослідження за участю українських та зарубіжних експертів. Вони виходили з того, перспектива членства в Європейському Союзі для України є не лише винагорода за добрі наміри, а й засіб впливу на швидкість та характер реформ. Важко не погодитися з думкою, що остаточне прийняття в ЄС зумовлене не геополітичними розрахунками, а політичною, економічною, правовою та соціальною ситуацією в середині країни-кандидата [54].

Шосту групу складає значний масив наукових розвідок, які присвячені *стосункам України з Організацією Північноатлантичного договору* [55]. Зокрема, найбільш ґрунтовно і послідовно стосунки з НАТО розглянуто в роботах політиків і дослідників В.Бадрака [56], О.Бодрука [57], О.Гочаренко

[58], В.Горбуліна [59], П.Демчука [60], О.Дергачова [61], О.Їжака [62], Є.Марчука [63], Г.Перепелиці [64], А.Соболева [65] та інших.

Найбільш показовою в цьому сенсі виглядає колективна робота за редакцією професора Г.Перепелиці. В ній доведена роль НАТО в новому стратегічному вимірі після другої хвилі розширення. Найбільш важливим з точки зору теми нашого дослідження є висвітлення внутрішнього виміру євроатлантичної інтеграції України. Зокрема, тут розглянуті політичні критерії вступу до НАТО в контексті необхідності соціально-економічних і політичних реформ, динаміка української громадської думки щодо Альянсу, а також роль засобів масової інформації у формуванні позитивного іміджу НАТО. Значна увага приділена військовій реформі в Україні в контексті євроатлантичної інтеграції [66]. Концептуальні питання реформування структур безпеки і оборони в світлі майбутнього вступу до НАТО ґрунтовно розглянуті в колективній праці підготовленій Національним науково-дослідним центром оборонних технологій і воєнної безпеки України [67].

Слід підкреслити, що питання євроатлантичної інтеграції України стали предметом інтересу низки молодих науковців – К.Білої, О.Деменко, О.Палія, О.Полторацького, О.Томашевича [68]. В їхніх дисертаційних дослідженнях ґрунтовно розглянуті різноманітні аспекти трансформації Організації Північно-Атлантичного Договору та поглиблення участі нашої держави у взаємодії з Альянсом.

Однак, попри певне зростання дослідницьких зацікавлень співпрацею України з Організацією Північно-Атлантичного Договору, вказані студії, на наш погляд, залишалися за межами широкого громадського інтересу та не впливали суттєво на стан громадської думки щодо НАТО в державі.

Значно менше, проте достатньо ґрунтовне відображення знайшов такий напрям європейської та євроатлантичної інтеграції як *участь України в таких загальноєвропейських структурах* як Організація з Безпеки і Співробітництва в Європі [69], Рада Європи [70] та європейських субрегіональних міжнародних організаціях [71] знайшло в дослідженнях, які належать до **сьомої групи**. Серед них на особливу увагу заслуговують наукові праці І.Піляєва, в яких він на підставі власного практичного досвіду роботи у складі відповідної делегації Верховної Ради аналізує перші кроки нашої держави в Раді Європи [72].

Відносно великий масив наукової літератури складає **восьма група**. До неї включені дослідження, що віддзеркалюють участь різних гілок центральної української влади в здійсненні *політики європейської та євроатлантичної інтеграції*. Більшість їхніх авторів виходять з того, що повноцінне членство України у ЄС відкладено на далеку перспективу. У цьому контексті нами було виявлено, що Україна, зберігаючи стратегічний європейський вибір і трансформуючи власне суспільство, намагається ефективно використати можливості для співпраці в інших політичних, економічних та військових організаціях. Різні виміри та можливості подібної співпраці обґрунтовані українськими політиками та науковцями. Зокрема, можливо виокремити парламентський аспект європейської та євроатлантичної взаємодії України [73].

Найбільш чисельно в цій групі репрезентована діяльність органів виконавчої влади, що є абсолютно логічним. Так, зокрема, багато робіт присвячено економічним аспектам інтеграції України до ЄС, діяльності Міністерства економіки (яке в 2001-2005 рр. носило назву Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції) [74]. Низка досліджень присвячена співробітництву у фінансовій сфері [75] і особливо – у галузі реформування української податкової служби згідно вимог Європейського Союзу [76] та залучення іноземних інвестицій [77]. Також, певна частина досліджень віддзеркалюють співпрацю у напрямі європейської інтеграції України в окремих галузях промисловості [78] та сільського господарства [79].

Приєднання України до загальноєвропейського освітянського простору сприяло дослідженням в цьому напрямку [80]. Доречно серед робіт, присвячених галузевій співпраці в реалізації європейського та євроатлантичного покликання виокремити дослідження, що розкривають участь Міністерства Оборони України в інтеграції [81].

Тут також слід згадати велику кількість досліджень присвячених адаптації українського законодавства до права Європейського Союзу (*acquis communautaire*) [82], європейському реформуванню системи державного управління [83], участі в євроінтеграційних процесах держави правоохоронних органів [84] та судової системи [85].

До **дев'ятої групи** варто віднести студіювання участі *регіональних владних структур та органів місцевого самоврядування* в реалізації державної політики спрямованої на всебічну європейську та євроатлантичну інтеграцію [86]. Особливо слід виокремити роботи присвячені створенню та функціонуванню в західній Україні так званих євро регіонів [87]. Заслуговує на увагу стаття І.Довбні, де відстежено участь східноукраїнських областей в діяльності Асамблеї Європейських Регіонів, доведений потенціал Слобожанщини щодо здійснення європейської інтеграції України [88].

Окрему, **десяту групу** досліджень складають роботи, в яких науковці торкаються *участі недержавних акторів України* в наповненні конкретних змістом європейської та євроатлантичної інтеграції держави. А саме йдеться про діяльність українських політичних партій [89] та неурядових громадських організацій (НГО) [90]. В цьому контексті слід звернути увагу на кілька видань, де розкриті конкретні приклади участі НГО в просуванні європейських та євроатлантичних цінностей в українське суспільство [91]. Більшість дослідників впевнена в тому, що розвинута мережа громадських організацій є базовою умовою формування громадянського суспільства. Аналізується стан взаємодії недержавних організацій та органів влади, розглядаються перспективні напрями та механізми такої співпраці. У виданнях Представництва Європейської Комісії в Україні представлені описи мікропроектів, що співфінансуються Європейським Союзом в рамках програми мікрогрантів Представництва Європейської Комісії. Ці проекти впроваджувалися за технічної допомоги проекту ЄС “Розвиток громадянського суспільства у м. Києві та обраних регіонах України”. Усі проекти були спрямовані на покращення соціального стану та добробуту населення в п’яти

регіонах України шляхом посилення ролі неурядових організацій, що працюють у соціальній сфері [92].

Таким чином, аналіз студіювання процесу формування і розвитку європейського та євроатлантичного вектору української політики дає нам підстави зробити такий висновок, що в науковій літературі не викликає сумнівів те, що інтеграція України в Європу – це об'єктивний процес сучасності. Він підготовлений усім ходом історичного розвитку нашої країни. Український народ завжди був органічною складовою європейської спільноти. В процесі європейської та євроатлантичної інтеграції Україна все більше набуває рис впливової європейської держави, дедалі більше перетворюється в реального та активного суб'єкта міжнародних відносин, в справжнього “гравця” на великій геополітичній шахівниці Євразії. Водночас, більшість дослідників визнає, що інтеграція України до загальноєвропейського процесу відбувається повільно, з суттєвими протиріччями. Втім, основні причини такого явища треба шукати, насамперед, не в зовнішніх, а у внутрішніх чинниках.

Безумовно, що позиції більшості авторів розглянутих робіт збігаються в тому, що для входження до Європи Україна має вирішити цілу низку політичних, економічних, соціальних і правових проблем. Здійснити політичні і економічні реформи, підвищити життєвий рівень населення, без чого неможлива інтеграція України в європейські і євроатлантичні структури, регіональне самоутвердження нашої держави в Центрально-Східній Європі.

1.2 Джерела дослідження європейської та євроатлантичної інтеграції України

Результати будь-якого історичного дослідження визначаються передусім кількістю та характером наявної джерельної бази. Оптимальне використання різноманітних джерел потребує їх класифікації, для якої нами застосовується загальновизнаний принцип розподілу за походженням.

Згідно з цим джерельна база нашого дослідження складається з десяти груп.

В першу групу входять *міжнародно-правові акти*, зокрема, документи Європейського Союзу, Організації Північно-Атлантичного Договору, Ради Європи, Організації з Безпеки і Співробітництва в Європі, європейських регіональних структур. До цієї ж групи варто віднести двосторонні договори та угоди між Україною та цими організаціями, а також з окремими країнами членами ЄС та НАТО. Всі європейські країни - члени ЄС та НАТО організацій визнали Україну і встановили з нею дипломатичні відносини. При чому, абсолютна більшість з них зробила це або наприкінці 1991 року, або протягом першого кварталу 1992 року. За підрахунками автора, на кінець 2004 року існувало 890 договорів України з європейськими країнами - сучасними членами ЄС та НАТО. З них 437 було укладено після досягнення Україною політичної незалежності. Інші договори Україна виконує як один з правонаступників

Радянського Союзу. Практично всі зазначені документи розміщені на відповідних офіційних сайтах інституцій, або знаходяться в поточних архівах [1].

Значна кількість з діючих договорів стосується економічних відносин. Серед них переважають угоди про науково-технічне співробітництво, про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і на майно, про сприяння та взаємний захист інвестицій, про співробітництво і взаємодопомогу у митних справах, про повітряне сполучення, про міжнародне автомобільне сполучення, про морське судноплавство, про двосторонні торговельно-економічні зв'язки тощо. Протягом лише 2003 року Україною в рамках майбутнього вступу до СОТ було підписано одинадцять Протоколів з доступу до ринків товарів та послуг, в тому числі з ЄС, Чехією, Словаччиною, Угорщиною, Болгарією, Польщею, Естонією [2]. Серед інших напрямів співробітництва, які здебільше зустрічаються серед об'єктів двосторонніх договорів можливо вказати на угоди про взаємний захист таємної інформації, про співробітництво з питань, що становлять взаємний інтерес у зв'язку з ядерно-технічною безпекою і радіаційним захистом, про міжнародне автомобільне сполучення, про морське судноплавство, про умови поїздок громадян, про військове співробітництво, про співробітництво та взаємну допомогу в галузі попередження катастроф, стихійних лих, інших надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків, про взаємне працевлаштування працівників, про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах тощо.

Важко оцінити обсяги надання послуг суб'єктам економічної діяльності в країнах ЄС працюючими в них мігрантами з України, оскільки більшість із них є нелегалами. Наприклад, у Португалії, за оцінками експертів, на сезонних роботах зайняті майже 100 тис. громадян України, і лише 45 тис. із них отримали дозвіл на роботу. Є підстави стверджувати, що в країнах ЄС і тих, що невдовзі до нього приєднаються (Польщі, Чехії, Словаччині і Угорщині), на сезонних роботах зайняті кількасот тисяч українських громадян, а можливо, і понад 1 млн. чол. [3]. В цьому контексті особливого значення набуває перший прецедент міжнародно-правового забезпечення прав українців в країні ЄС. В середині лютого 2003 року між Україною та Португальською Республікою було укладено угоду про тимчасову міграцію громадян України для роботи в Португальській Республіці [4]. Отже, кількісні підходи до двосторонніх відносин України з європейськими країнами ЄС та НАТО і кандидатами на вступ до цих структур свідчать про певний прогрес. Активізація взаємин можлива виключно за умов європеїзації українських реалій. Необхідність виконання міжнародних зобов'язань в цьому контексті мають сприяти реальній реалізації європейського і євроатлантичного покликання України.

Другу групу складають вітчизняні нормативні акти центральних і регіональних органів влади. Виходячи з Конституції України, саме парламент визначає основні напрями зовнішньої та внутрішньої політики. Зокрема, це - Закони України та Постанови Верховної Ради України та її окремих комісій та комітетів [5], матеріали парламентських слухань щодо зовнішньої політики,

європейської та євроатлантичної інтеграції [6]. В цьому контексті слід особливо зупинитися на Законі України „Про основи національної безпеки України” від 19 червня 2003 року. В ньому серед основних напрямів державної політики з питань національної безпеки України у зовнішньополітичній сфері було зазначено забезпечення повноправної участі України в загальноєвропейській та регіональних системах колективної безпеки, набуття членства у Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору при збереженні добросусідських відносин і стратегічного партнерства з Російською Федерацією, іншими країнами Співдружності Незалежних Держав, а також з іншими державами світу [7]. Саме цей нормативний акт є принциповим з точки зору змісту нашого дослідження. Хоча варто зазначити, що Верховна Рада ще 2 липня 1993 року в Постанові „Про основні напрями зовнішньої політики” в якості української мети зазначила, що західним державам належить провідна роль в сучасній міжнародній системі, зокрема, у всесвітньому економічному комплексі і в міждержавних інституційних механізмах управління глобальними і регіональними процесами. Виходячи з цього визначальною рисою зовнішньої політики України щодо цих держав стало встановлення з ними відносин політичного і військового партнерства, взаємовигідного економічного співробітництва, широких культурних, наукових, гуманітарних зв'язків. Розбудова стосунків із західноєвропейськими державами створювало умови для відновлення давніх політичних, економічних, культурних, духовних зв'язків України з європейською цивілізацією, прискорення демократизації, проведення ринкових реформ та оздоровлення національної економіки. Водночас таке співробітництво стало підґрунтям для розширення участі України в європейських структурах та майбутнього інтегрування її господарства до загальноєвропейського і світового економічного простору. В цьому контексті особливе значення для України мали і мають відносини із Сполученими Штатами Америки як країною, політика якої суттєвим чином впливає на розвиток міжнародних подій. Отже, ще в 1993 році Верховна Рада України зазначила перспективною метою української зовнішньої політики членство України в Європейських Співтовариствах, а також інших західноєвропейських або загальноєвропейських структурах [8].

Суттєва активізація дій парламенту в реалізації європейського та євроатлантичного покликання відбувається з 2002 р., після утворення відповідного профільного комітету. Було проведено кілька парламентських слухань по інтеграційній тематиці. Комітет з європейської інтеграції відповідно віддзеркалював власну діяльність, зокрема, в якості певного „європейського цензора” законопроектів на створеному офіційному сайті [9].

Втім, не парламент, а глава держави і виконавча гілка влади були в досліджуваній період ініціаторами та реальними виконавцями абсолютної більшості європейських та євроатлантичних прагнень України. Саме Президентом України були прийняті і затверджені спеціальними указами Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу (14 червня 1998 р.), Програма інтеграції України до Європейського Союзу (14 вересня 2000 р.), Державні програми співробітництва України з Організацією

Північноатлантичного Договору (НАТО) на період до 2001 р. і на 2001 - 2004 роки, Стратегія України щодо Організації Північноатлантичного договору (8 липня 2002 р.), Державні програми підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції України, інформування громадськості з питань європейської інтеграції України, інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2004 - 2007 рр., щорічні Цільові плани в межах Плану дій Україна-НАТО на 2003-2004 рр. тощо [10]. Значний інтерес при розробці теми дослідження мали документи Ради національної безпеки і оборони України та її інституцій [11].

Окремо необхідно зупинитися на документах і матеріалах дорадчих органів, зокрема, Адміністрації та Секретаріату Президента України, Державної Ради з питань європейської та євроатлантичної інтеграції, Національного центру євроатлантичної інтеграції, Національного інституту стратегічних досліджень при Президенті України, Національного інституту проблем міжнародної безпеки при Раді національної безпеки і оборони [12].

Виконавча гілка влади була представлена чисельними рішеннями уряду [13]. Слід відзначити, що абсолютна більшість документів центральних органів влади була опубліковано, або принаймні, розміщена на офіційних сайтах цих установ. Відповідно до Державних програм щодо інтеграції до ЄС та НАТО, затверджених Указами Президента України на сайтах практично всіх органів виконавчої влади почали з'являтися матеріали, присвячені європейській та євроатлантичній інтеграції у відповідній галузі, хоча не на усіх з однаковим ступенем якості. Зокрема, йдеться про такі органи виконавчої влади як Міністерство аграрної політики України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство економіки України, Міністерство закордонних справ України, Антимонопольний комітет України - структурні підрозділи, які відповідають за питання європейської інтеграції, Головне контрольно-ревізійне управління України, Головне управління державної служби України, Державний комітет України у справах національностей та міграції, Державний комітет фінансового моніторингу України, Державний комітет ядерного регулювання України, Національна комісія регулювання електроенергетики України, Національне космічне агентство України, Національний банк України, Пенсійний фонд України, Фонд державного майна України тощо [14].

Посольства України в країнах-членах та країнах-кандидатах на вступ до ЄС та НАТО, Торговельно-економічні місії України в цих країнах, Представництва та місії України при Європейських комісіях, НАТО, Раді Європи та ОБСЄ видавали відповідні документи щодо європейської та євроатлантичної інтеграції держави [15].

Органи судової влади значно менше, в порівнянні з іншими гілками української влади, брали участь в процесах європейської та євроатлантичної інтеграції, проте заперечити їхню участь в реалізації відповідної державної політики неможливо [16].

Третю групу складають документи *державної виконавчої влади на місцях*, міських рад та інших органів місцевого та регіонального самоврядування [17]. На

жаль, не в усіх областях регіональне втілення політики європейської та євроатлантичної інтеграції знаходило відповідне відображення. Втім, саме ці документи найбільш детально та ґрунтовно демонструють, що відповідна справа була не лише справою центральних органів виконавчої влади. Найбільшого віддзеркалення цей напрям знайшов в документах Дніпропетровської, Донецької, Львівської, Одеської, Сумської, Харківської та Чернігівської областей [18].

До **четвертої групи** можна віднести офіційні матеріали та періодичні видання *Європейських та Євроатлантичних інституцій*, Представництва Європейської Комісії в Україні, Центра Інформації і Документації НАТО в Києві, Місії зв'язку НАТО в Києві, Представництва Ради Європи, Місій ОБСЄ, дипломатичних представництв країн ЄС та НАТО акредитованих у Києві, тощо [18]. В цих документах відображені відповідні кроки наших європейських та євроатлантичних партнерів щодо України.

П'ята група складається з документів і матеріалів *українських політичних партій* [19] та їхніх лідерів [20]. Партійні програми, поточні заяви та ухвали, виступи лідерів свідчили про глибокі розходження точок зору щодо європейських та євроатлантичних перспектив України серед вітчизняного політикуму. Найбільшу зацікавленість викликали матеріали парламентських та президентських виборчих компаній [21].

До **шостої групи** варто віднести документи та матеріали українських та зарубіжних *недержавних громадських організацій* [22]. Серед них, безумовно, на особливу увагу заслуговують громадські організації, які відповідно до своїх статутних вимог намагалися конкретними реальними кроками наближати європейську та євроатлантичну перспективу України. Їхні інформаційно-аналітичні сайти були орієнтовані на суспільний діалог щодо стратегії розвитку України. Неурядові громадські організації (НГО) намагалися стимулювати дискусії, які дозволяли шукати шлях до встановлення соціально-політичного консенсусу відносно майбутнього країни, її місця в світі, європейській та євроатлантичній спільноті.

В сьомій групі - книги, статті та виступи *державних і політичних діячів*. Перш за все слід виокремити праці Президентів України [22]. Значною мірою, згідно з конституційними положеннями щодо зовнішньополітичних повноважень, саме завдяки їхній політиці, почав отримувати конкретно наповнення європейській та євроатлантичній напрям міжнародної політики України. Більшу частину періоду, що досліджується, на чолі держави знаходився Л.Кучма, людина по своїй ментальності не дуже підходяща на роль євроінтегратора. Проте, саме з другої половини 1990-х років вимальовується курс України на європейську та євроатлантичну інтеграцію (хоча термін «євроатлантична інтеграція» був викреслений з вжитку протягом 2000-2001 рр. і в середині 2004 року були вилучені з Військової доктрини України положення про мету вступу до ЄС та НАТО). Президент Л.Кучма в своїй книзі „Україна - не Росія” справедливо зазначав, що європейський вибір України є її органічним цивілізаційним вибором [23]. Принципово важливе місце займають праці Міністрів закордонних справ України А.Зленка, Г.Удовенка, Б.Тарасюка, К.Грищенка [24]. Саме Г.Удовенко відверто заявив про те, що Україні ніколи

було не потрібно рубити вікно в Європу, бо вона завжди була її складовою частиною [25].

Найбільш ґрунтовною роботою в контексті наших наукових розвідок, безумовно, є мемуари першого міністра закордонних справ України А.Зленка [26]. За своїм задумом, масштабністю і сукупністю пріоритетних чинників, що визначають сучасний стан України, книга окреслює концептуальні засади стратегічного розвитку української зовнішньої політики. Автор крізь призму власного досвіду пише портрет України дипломатичної. Визначивши своїм пріоритетом повернення України до власної європейської ідентичності, А.Зленко дуже образно помічає, що дипломатичне визнання та набуття членства в НБСЄ (ОБСЄ) були свідомим про народження, вступ до Ради Європи – атестатом про зрілість, а майбутнє членство в ЄС та НАТО (в чому він ніскільки не сумнівається) – дипломом про вищу освіту. На думку А.Зленка, не лише Сполучені Штати вийшли переможцем з „холодної війни”. Переможцями відчували себе і всі країни Центральної та Східної Європи, у тому числі новонароджена Україна. Окремо він зупиняється на взаєминах з Організацією Північноатлантичного Договору – як одному з реальних шансів повернення країною свої ідентичності. А.Зленко вважав, що на напрямі євроатлантичної інтеграції перспектива України є відчутно ближчою, ніж у випадку з Європейським Союзом. На відміну від ЄС, НАТО прямо заявляє про євроатлантичну перспективу України. З висоти прожитих років він бачив наскільки політики першої доби незалежності годилися на роль європейців і реформаторів. Не за браком бажання, а за браком уміння. На жаль, за думкою патріарха вітчизняної дипломатії, і нове покоління українських політиків не сильно відрізняється в цьому плані від своїх попередників. Більшість наших політиків і зараз мають на увазі кожен свою версію розвитку держави, говорячи про її європейське покликання, і нерідко між цими версіями мало спільного. Проте європейська константа нашої зовнішньої політики, як і внутрішнє становлення України на демократичних європейських засадах, повинні стати тими спільними елементами, що поєднують закладені в Україні різні устремління і зроблять неможливим глибокий розкіл еліти. Хоча б тому, що європейська орієнтація – це не політика „геть від Москви”, це орієнтація на європейський спосіб життя, незаперечно обожнюваний більшістю українців, незалежно від того, „західники” це чи „слов’янофіли”. Продовжуючи думку Президента Л.Кучми, А.Зленко вказує, що Україна – це Європа, а не Росія, і наш виключний пріоритет полягає в побудові сильної держави саме в європейській політичній традиції. А.Зленко підкреслював, що з певною мірою спрощення, успіх у сучасній Європі має чітку і в принципі доступну для всіх схему: демократичні цінності плюс продумана ліберальна економіка. Послідовне застосування в державній політиці цих двох інгредієнтів приводить до економічного зростання і зовнішньополітичного ствердження. Втім, ми поки що не пройшли цей шлях до кінця. Україномовний Захід і російськомовний Схід живуть досить відокремлено, зайняті власними уявленнями та інтересами. На даному етапі їх об’єднують скоріше історичні обставини, за якими вони опинилися в одній державі, ніж спільне історичне покликання та приналежність

до однієї нації. Отже, слід зазначити, що ця фундаментальна праця одного з батьків-засновників сучасної української дипломатії посіла гідне місце у процесі дослідження проблем європейської та євроатлантичної інтеграції України [27]. Також значний інтерес з точки зору повноти розкриття теми мали роботи таких вітчизняних державних діячів, дипломатів, як А.Бутейко, В.Горбулін, Є.Марчук, Д.Павличко, Р.Шпек та інші [28]. Не можна обійти увагою також видання, де питань європейської та євроатлантичної інтеграції України торкалися іноземні державні та політичні діячі, зокрема Б.Джексон, К.Доннеллі, І.Іванов, Р.Проді та інші [29].

Восьму групу складають *статистичні довідкові видання*. Зокрема, слід згадати щорічники „Україна у цифрах” у відповідному році [30], статистичні збірники „Зовнішня торгівля України товарами та послугами у відповідному році”. В цих збірниках наведено інформацію про обсяги зовнішньої торгівлі товарами та послугами у тому чи іншому році в порівнянні з попереднім. Інформація подавалася за країнами світу, структурою, регіонами України. Наводилися дані щодо обсягів зовнішньої торгівлі товарами за товарною структурою. Окремо була розрахована питома вага кожної групи товару в загальному обсязі експорту та імпорту країни [31]. Особливе значення в контексті обраної теми мав статистичний збірник „Співробітництво між Україною та країнами ЄС” (в ньому було наведено дані про обсяги зовнішньої торгівлі товарами, послугами та прямих іноземних інвестицій за країнами ЄС, країнами кандидатами та потенційними кандидатами на вступ до ЄС за 2002-2004 рр. [32]. Інформація по зовнішній торгівлі товарами та послугами подавалася у розрізі країн світу та за структурою, по прямих інвестиціях – за країнами світу та за видами економічної діяльності. Також певне значення мали інші збірники [33].

Дев'ята група містить в собі матеріали чисельних *соціологічних досліджень* [34]. В них відстежується динаміка змін громадської думки в Україні щодо європейського та євроатлантичного покликання. Серед цих матеріалів доречно виділити дослідження, проведене автором за проектом за грантом NATIP у співпраці з доцентом політології Донецького національного університету В.П.Кіпенем та доцентом кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики ДонНУ Ю.Т.Теміровим [35].

Дуже великий за обсягом масив складають джерела віднесені до **десятої групи**. Це матеріали періодичної преси та інших засобів масової інформації [36]. Потужним механізмом віддзеркалення конкретних кроків щодо європейської та євроатлантичної інтеграції є регіональні та місцеві видання. Ідеологічна та пропагандистська обробка українського населення з боку певних політичних кіл була партійна преса. Практично всі газети такого гатунку, вміщували на своїх сторінках повідомлення на відповідну тематику. Серед них: заклики до негайного розриву будь-яких стосунків з Альянсом, або до негайного приєднання до ЄС та НАТО, інформації про проведення семінарів, круглих столів, послання партійних лідерів, матеріали щодо конкретних прикладів співробітництва в військових і невійськових галузях, про поїздки до штаб-квартири НАТО тощо. У нарисах, статтях видань „лівого” спрямування,

викривалася пронатовська політика виконавчої гілки влади, порушення так званого нейтрального статусу України.

Слід зазначити, що більшість використаних документів була знайдена у Всесвітній мережі (Інтернет). Дійсно, тут міститься багато необхідної інформації. Але варто зазначити, що далеко не завжди вказується, де був опублікований даний матеріал. Якщо навіть таке згадування є, воно потребує перевірки. Чіткої диференціації потребує використання офіційних сайтів, що належать органам влади і міжнародним міжурядовим організаціям та сайтів різноманітних наукових, аналітичних центрів, засобів масової інформації, політичних партій та громадських організацій.

Таким чином, наявний масив різноманітних джерел дозволив проаналізувати кроки гілок влади української держави, українських політичних партій та недержавних громадських організацій в напрямку європейської та євроатлантичної інтеграції протягом років незалежності.

Розділ 2. ПЕРЕДУМОВИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНОГО ВИБОРУ УКРАЇНИ

Європейський та євроатлантичний простір є унікальним і найбільш складним з сучасних геополітичних утворень. Він, як певна цілісність, виник в останні роки, об'єднав колишніх основних антагоністів - «Захід» і «Схід» і увібрав в себе складні проблеми пост-конфронтаційних геополітичних трансформацій. Сучасний етап і реальні можливості співробітництва України з її природними партнерами - країнами ЦСЄ - не здатні запобігати поглибленню між ними якісних відмінностей, що впливають з різної спрямованості й результативності суспільних трансформацій. Зберігається загроза нового розмежування Європи внаслідок «випадання» окремих країн з загальної парадигми розвитку. Наявне небезпечне відставання України від процесів розбудови нової Європи, перспектива погіршення геополітичного, а таким чином, і міжнародного становища держави. Незалежна Україна об'єктивно потрібна новій Європі, новій системі континентальної безпеки. Реальне просування України шляхом інтеграції в Європу потребує глибокої політичної та економічної трансформації, тобто її перетворення у демократичну, правову, дієздатну державу з відповідними стандартами внутрішньої та зовнішньої стабільності. Поширення ЄС та НАТО на Схід відповідає основним стратегічним інтересам України, а саме: інтеграція в європейські економічні та політичні структури, а також структури безпеки; отримання надійних міжнародних гарантій безпеки; нормалізація стосунків з Росією шляхом ствердження авторитету України в європейських структурах.

Зростаюча швидкість і масштаби євроінтеграційних процесів на початку XXI століття не можуть не вражати. Адже уперше в новітній історії Європи без військового протистояння і воєн, тобто мирним шляхом, кардинально змінюється геополітична карта континенту, окреслюються контури його майбутнього. Зовнішні параметри геополітичних змін визначаються приєднанням країн Центрально-Східної Європи до НАТО і ЄС, що виступають ядром єврооб'єднувачих процесів. У нових історичних умовах розширення Європейського Союзу слід розглядати, з одного боку, як поширення простору стабільності, безпеки і добробуту, а з другого – як реальний шлях природного повернення країн ЦСЄ до нової європейської єдності країн і народів. Таким чином, європейці як на Заході, так і на Сході отримали унікальний шанс остаточно звільнитися від стереотипів минулого і об'єднати свої зусилля заради будівництва нової Європи. Для України питання європейського вибору не є риторичним. Наша вітчизняна історія наводить чимало яскравих прикладів, які переконливо свідчать, що за своїми історико-культурними, ментальними джерелами Україна завжди належала до Європи. Саме уроками історії та прагненням України повернути свою ідентичність як повноправної європейської держави насамперед керувалося політичне керівництво держави при визначенні стратегічної мети зовнішньої політики Української держави –

інтеграції до європейських та євроатлантичних структур. Таким чином, європейський та євроатлантичний вибір – це єдиний прийнятний шлях магістрального розвитку України, що відповідає її національним інтересам, волевиявленню народу, який прагне, врешті, повернутися до європейської спільноти, надійно забезпечити своє майбутнє у єдиній демократичній і процвітаючій Європі. Він є логічним і безальтернативним результатом процесу утвердження незалежності нашої держави, формування її зовнішньополітичного курсу.

2.1 Історичні, ідеологічні та геополітичні передумови

Інтеграція України до європейських та трансатлантичних структур все більш впевнено, особливо з кінця 1990-х рр., синтезувалася у якості суспільно-політичної ідеї. Ідея європейського покликання, за прикладом країн Центрально-Східної Європи, на наш погляд, принципово відрізняється від доволі аморфної ідеї “європейського вибору”, “європейської України”, України як “невід’ємної”, “споконвічної” частини Європи. Не дивлячись на те, що на практиці всі ці терміни вживаються як синоніми, саме європейське покликання є найбільш доречним. Європейське покликання адсорбує самоусвідомлення України в контексті модерної Європи, поєднуючи його із практичною настановою, яка і полягає в організації процесу набуття членства в європейських та євроатлантичних структурах. Спорідненість завдань дозволяють об’єднувати цілі європейської (Євросоюз) та євроатлантичної (НАТО) інтеграції в межах однієї суспільно-політичної ідеї. Висловлення підтримки європейським та євроатлантичним прагненням України на початку XXI століття свідчить про певний консенсус серед більшості політичної еліти. Певною мірою всі ці прагнення мали суттєву тенденцію на трансформацію в якості новітньої української національної ідеї.

Саме через цей вимір доречно зупинитися на ідеологічних засадах, історичних та геополітичних витоках європейського та євроатлантичного покликання України.

Це покликання варто того щоб розглядатися в якості новітньої української національної ідеї. Національна ідея складається з чітко сформульованої мети, до якої прагне національна воля. Національна ідея є могутнім чинником життя, в ній органічно поєднані інтелект з народним інстинктом, національне світовідчуття з національною психікою, “душею нації”. Національна ідея відображає глибинний рівень національної свідомості, сукупність ціннісних настанов нації, визначає напрямок мислення народу, його здатність відчувати і діяти співзвучно національним інтересам. Проявляючись як своєрідний духовний склад народу, його менталітет, формуючись під впливом традицій, культури, соціальних структур, усього історичного середовища національного буття людини, і водночас впливаючи на них, національна ідея стає джерелом культурно-історичної динаміки нації, визначальним чинником її політичного життя. Національна ідея як найбільш проста і доступна форма суспільного об’єднання людей самоутверджує націю,

забезпечуючи їй єдність, свободу та незалежність. Зростання соціальної ролі національної ідеї пояснюється секуляризацією сучасного життя, розширенням демократії, відродженням духовності і культури нації. Академік П.Толочко вважає, що національна ідея – це не етнічна, а державно-політична категорія. Саме тому вона має бути близькою й зрозумілою не тільки етнічним українцям, але й “українським” росіянам, білорусам, угорцям, євреям, іншим народам, для яких Україна є батьківщиною [1].

Національна ідея - ідеологічне підґрунтя ідентифікації народу. Без національної ідеї не може сформуватися нація, а без нації - держава. Європейські нації довели, що завдяки національній ідеї формується дух нації, спрямований на творення власної держави - держави самодостатньої, яка розвивається на основі внутрішніх джерел самотворення. Національна ідея в сучасних європейських країнах базується на самодостатності, засадах внутрішнього розвитку. Слід усвідомлювати, що Україна може ствердитися у світі лише на основі саме такої національної ідеї.

Національна ідея покликана виконати щонайменше п'ять соціально-мобілізуючих функцій: визначити місце нації у глобальному просторі та часі, витоки нації та її історичні ідентифікатори, обґрунтувати загальносуспільну стратегію розвитку і зрозумілий та достатньо привабливий образ як близького в часі, так і більш віддаленого майбутнього; віднайти зв'язки між загальноприйнятими національними вартостями та вартостями кожної із соціальних груп зокрема і так само – із загальнолюдськими вартостями, забезпечити внутрішній та зовнішній вектори порозуміння й злагоди, обґрунтувати право владних структур на керування суспільством й зовнішню репрезентацію нації [2].

Нація – це природна, вічна категорія; це суспільно-політична вартість; це жива, самобутня, духовно та органічно сплетена спільнота, це невід'ємна єдність усіх прошарків і всіх поколінь “живих, мертвих і ненароджених”, спаяних спільною волею жити самостійним життям у власній державі [3]. Історико-психологічні коріння української виваженості у прийнятті рішень, толерантності міжособистих та міжнаціональних взаємин, української господарності з певною заощадливістю і запопадливістю ми знаходимо в особливостях життєдіяльності нашого народу. Відповідно формувались багато в чому подібні психічні особливості національного характеру абсолютної більшості українців. Українському народові властива індивідуальна форма цілепокладання та особиста відповідальність за наслідки реалізації цілей. Це явище прогресивне, бо воно є передумовою появи людини, здатної до свідомого створення нового громадянського суспільства. В умовах становлення нової європейської держави – України, до нас, до народу, до особливостей характеру, звичок, уподобань пильно придивляються народи інших країн. Одні намагаються об'єктивно пізнати наші сильні і слабкі сторони, інші – вишуковують у нас один негатив, щоб посіяти недовіру до нашого народу і перешкодити державотворчим процесам. За думкою академіка О.Киричука держава постає там, де сильно розвинуте волевиявлення, де є відповідна динаміка, яка б зуміла пов'язати рівнобіжні „або й розбіжні” змагання сильних

індивідуальностей, як це ми бачимо в Європі, або там, де пасивний та байдужий загал не вміє протистояти волі деспота і коритися його волі, як це ми бачимо в Росії. Ми, належачи до Європи, надто віддалилися від неї, щоб розвинути в собі вольовий потенціал, потрібний для побудови власної держави, але й не наблизились настільки до Азії, щоб віддати себе власному деспотові" [4]. Основний принцип життєдіяльності українця - «свій до свого по своє» - дуже влучно віддзеркалює прадавнє прагнення бути власником, господарем, хазяїном. До речі, варто підкреслити одну характерну особливість: відновлення української ментальності не залежить від чистоти етнічного походження. На українській землі завжди перемагає український елемент, спонукаючи національне визначення людини як представника української нації.

Розміщена в самому серці Європи, маючи вдале географічне розташування та багаті природні ресурси, Україна є своєрідним буфером між амбіційною Росією та західним світом. Вона змушена постійно виявляти дихроїзм в своїй політичній діяльності під впливом детермінант, які не завжди носять колір суто українських національних інтересів. Національна ідея є тим чинником, що захищає українство від денаціоналізації, визначає характер і перспективи розвитку української нації. Свого часу В'ячеслав Липинський зауважував, що "основною різницею України від Москви єсть не мова, не плем'я, не віра... а інший, витворений віками, устрій політичний, інший... метод організації правлячої верстви, інше взаємовідношення верхів і низів, держави і громадянства" [5]. Вагомою деструктивною складовою сучасного так званого „євразійства” є й авторитаризм, який фактично панує в Росії та Білорусії.

Класик українського відродження Микола Хвильовий висунув досить гучний лозунг: "Геть від Москви, дайош Європу!". Росії іманентне вічне хитання, роздвоєння та неприйняття ні західних, ні східних стандартів та цінностей.

Національна ідея, отже, не є чимось сталим, незмінним, раз і назавжди даним. Вона, як і будь-яке духовне утворення, має свою історію та логіку розвитку. На приклад, тяга до гетьманства, наприклад, у поляків, чехів, угорців розвинута не менше, у українців. Справді, вони всіма силами старались вирватись із Варшавського договору, де верховодив "старший брат", і розбіглись з нього за першої ж можливості. Але ті ж поляки, чехи, угорці радо пішли в інше об'єднання - НАТО, побудоване на інших принципах. Тобто річ не так у гіпертрофованому бажанні гетьманувати, як в природі та принципах об'єднання [6].

Зважаючи на те, що Україна новітньої доби є молодим суб'єктом політичних та економічних відносин на геостратегічному просторі Європи і світу, варто зробити невеликий історичний екскурс стосовно європейського коріння України. Побіжний перегляд карти доісторичної Європи переконує, що протягом тисячоліть, іще від пізнього палеоліту і неоліту, приблизно сучасним українсько-російським кордоном проходила межа між різними цивілізаційними типами буття людини. Іншими словами, від прадавніх часів у геопросторі Північного Причорномор'я формувався специфічний ментальний, етнічний, культурний і геополітичний тип суспільства. Всі пізніші тутешні протодержавні

поліетнічні утворення - киммерійські, скіфські, сарматські, праслов'янські (І тис. до Р.Х. - І тис. по Р.Х.) - виникали на тому ж цивілізаційно-геополітичному стрижні. Постання Київської Русі було вінцем того складного процесу. Умовно цю протоукраїнську цивілізацію (від III тис. до Р. Х.) можна назвати "Понтійською". Вона завжди расово та культурно була зв'язана з Балканами і Малою Азією [7]. З античних часів сучасні українські землі були невід'ємною складовою частиною європейської цивілізації. Наприкінці VI століття до Р.Х. скіфам вдалося зупинити експансію Персидської держави Дарія I. Перший детальний опис вітчизняної території був здійснений „батьком історії” Геродотом в V столітті до Р.Х. Античні поліси на півдні сучасної України були впливовим чинником тодішньої модернізації Північного Причорномор'я. Саме скіфським хлібом був забезпечений розквіт класичної еллінської цивілізації. Вихідці зі Скіфії здійснювали функції охорони громадського порядку в Афінах за часів піднесення демократичної системи правління. Понтійські царі боронили східні кордони Римської держави, а Сарматський легіон захищав інтереси Риму в далекій Британії. Тобто, можна впевнено сказати, що українські землі з прадавніх часів були невід'ємною складовою частиною євроатлантичної цивілізації.

На всіх етапах розвитку людської цивілізації економічні чинники відігравали вирішальну роль у взаєминах між країнами і народами; формували живу тканину міждержавних відносин, наповнюючи їх реальним змістом; створювали можливості для широкого взаємообміну надбаннями матеріальної і духовної культури. Неупереджений аналіз подій останнього тисячоліття засвідчує, що українська присутність в Європі була явищем цілком природним та органічним. Домінуюча роль при цьому належала економічній складовій. Слід зазначити, що, в силу свого географічного та геополітичного положення, Україна зазнавала і по-різному інтегрувала перехресні впливи азіатсько-кочового, орієнтально-візантійського та західноєвропейського світів. І все ж вирішальним вектором соціокультурної і політичної орієнтації країни була європейська цивілізація. Свого часу класики українського державотворення зауважували, що український народ є народом західної культури - одним з найбільш багатих східними, орієнтальними впливами, але все-таки по всьому складу своєї культури і свого духу народом західним... Такий висновок ґрунтувався на вивченні історії України в її органічних і різноманітних зв'язках із західним світом саме як важливого компонента загальноєвропейського історичного процесу. Порівняльна характеристика соціально-економічних і політичних структур, створених українським народом на всіх етапах історичного розвитку, свідчить, що за багатьма напрямками Україна йшла схожим з країнами Центральної та Західної Європи шляхом. На це вказують подібність внутрішніх соціально-економічних устроїв Київської Русі і країн Європи та розгалужені торгові зв'язки між ними. Після розпаду Київської держави численні контакти з країнами Центральної і Західної Європи підтримувало Галицько-Волинське князівство, яке об'єднало частину земель Київської Русі і протягом середини XIII ст. - середини XIV ст. в окремі періоди існувало як єдина держава. Київське князівство середини XIV - другої третини

XV ст. під егідою Гедиміновичів, до складу якого входила значна частина українських земель, також вписується у західноєвропейський політичний та економічний контекст. У цей період на українських землях розвивається велика торгівля, що велася традиційними торговими шляхами. Насамперед слід відзначити такі торгові центри, як Київ, Львів, Кам'янець, Луцьк. Від Києва сухоходом через Володимир-Волинський, Краків, Прагу проходив шлях до Баварії, Рейнської землі, Англії, Франції та Іспанії. Через Прип'ять, Буг і Німан лежав шлях до Балтійського моря і Саксонії. У Львові зосередилася діяльність численних представників купецьких родин Генуї, Флоренції, Венеції, багатьох торговельних і банківських підприємств. Яскраву сторінку у прилучення України до європейських цінностей вписало козацтво. До того ж слід додати, що південь України, зокрема Крим, був об'єктом різноманітних інтересів середньовічних італійських торговельних республік, особливо – Генуї. У кінцевому підсумку за Україною, незалежно від форми правління, суспільного ладу чи історичного етапу, міцно закріпився імідж європейської житниці, імідж, для підтвердження якого сьогодні, у процесі здійснення ринкових перетворень і докорінної модернізації аграрного сектору економіки, формуються сприятливі передумови.

Водночас було б неправильно звужувати можливості співробітництва України з Європою до одного, хоч і важливого, економічного напрямку. Сучасний потенціал нашої країни є значно ширшим і різноманітнішим - від наявності та розробки унікальних корисних копалин до виробництва найсучасніших ракетно-космічних комплексів. Зокрема, слід відзначити, що у світовому рейтингу забезпеченості мінеральною сировиною Україна посідає перші місця за абсолютними показниками розвіданих запасів вугілля, залізних, марганцевих, титанових, уранових і цирконієвих руд, каолінів, графіту, кухонної солі тощо. На цій основі створені і функціонують металургійні, машинобудівні та хімічні виробничо-економічні комплекси, до складу яких, крім суто виробничих компонентів, входить розгорнута мережа науково-дослідних і проектно-конструкторських організацій, середніх і вищих навчальних закладів, соціальна інфраструктура. Зрозуміло, що у процесі реформ такі класичні утворення індустріальної епохи мають бути трансформовані в сучасні постіндустріальні структури у відповідності з вимогами інформаційно-технологічного суспільства.

Геополітика є основним чинником, що встановлює тотожність країн Центрально-Східної Європи і України, зокрема. Незважаючи на всі відмінності, їх об'єднує єдине - вони були об'єктами, що залежали і до яких втручалися Німеччина і Росія (у минулому також Швеція і Туреччина). Кожна з цих держав прагнула підпорядкувати собі Середню Європу, вбачаючи у цьому свій життєвий інтерес. На заході і на півдні Європи Німеччина мала клопіт із розміщенням надлишків своєї людності, бо у минулому ці простори були більш розвинутими і густіше заселеними. Відповідним місцем міг стати слов'янський схід - слабкий і рідко заселений. У свою чергу марш Росії на захід і південний захід Європи був пов'язаний як з реалізацією ідеологічної мети (гасло оборони православ'я), так із можливістю підняти свій цивілізаційний рівень (засобом

анексування тих провінцій, які встановили контакт із Заходом) та відігравати роль чинника західноєвропейської політики [8].

Україна за визначенням була першою на західному шляху Росії. Значною мірою це обумовило і новітню ситуацію з зовнішньополітичною визначеністю. Водночас, так звана багатовекторність, певною мірою, була пов'язана з внутрішніми чинниками. Проблема української влади полягала не в розчленованості зовнішньої політики між Сходом і Заходом, бо по суті вона мусить бути активною і різною на західному і на східному напрямі. Бідою України від початку проголошення незалежності була (і залишається!) наша дволикість внутрішньої політики, яка заохочує до постійного роздвоєння: на Сході України потурає русифікації, на Заході - грає роль українізатора, на Сході береже пам'ятники Леніна, на Заході - благословляє пам'ятники Бендери [9]. Найгірше те, що замість турботи про консолідацію і соборність української нації ми маємо приклади відвертої ворожнечі, спровокованої представниками влади.

Існує один парадокс, пов'язаний з європейською інтеграцією України. Його найменшою мірою розуміють західні дипломати та аналітики. Для опису цього явища потрібно звернутися до типового носія українського менталітету з усіма його протиріччями — колишнього Президента України Л.Кучми. Просто Захід та СРСР для українця — два відомих комфортних стани. СРСР — у минулому, „Європа” — в майбутньому. Для більшості виборців немає жодного протиріччя в тому, що вони шкодують за розпадом СРСР і підтримують „інтеграцію до Європи” [10]. Певною мірою, широка народна підтримка євроінтеграції обумовлена саме цим.

Членство в Європейській Унії та НАТО стосується усього суспільства, тому громадянське суспільство відіграє важливу роль у підтримці прагнень до європейської та євроатлантичної інтеграції. Як незалежні дійові особи неурядові організації найнижчого рівня повинні здійснювати тиск на владу щодо прискорення темпів оборонної реформи, сигналізувати про проблеми, які виникають на її шляху, здійснювати нагляд за впровадженням різних, пов'язаних з ЄС та НАТО, програм і допомагати розбудовувати і забезпечувати обґрунтовану підтримку членства в ЄС та НАТО. Влада, зі свого боку, повинна співпрацювати з неурядовими організаціями орієнтованими на питання безпеки, інформувати їх про ініціативи уряду, консультуватись з ними і замовляти їм виконання досліджень, а також активно залучати їх до сприяння євроатлантичній інтеграції. Вироблення нової культури безпеки на основі справжнього партнерства між урядом і громадянським суспільством допоможе роз'яснити населенню необхідність активної участі у боротьбі з новими загрозами безпеці. Необхідно у правильний спосіб обговорити питання перебудови збройних сил і наслідків їх скорочення, модернізації та професіоналізації. Сучасним загрозам безпеці — тероризм, поширення зброї масового знищення, неконтрольоване поширення стрілецької і легкої зброї, нелегальна торгівля наркотиками і ядерними матеріалами, нелегальна міграція, корупція, відмивання брудних грошей, природні катаклізми, дефіцит води, нафти і газу — неможливо протистояти без ефективної співпраці між

цивільними і військовими інституціями. Більше того, тільки конструктивне партнерство між державним і приватним секторами може ефективно розв'язати такі питання, як контролювання кордонів, безпека транспорту, забезпечення громадського порядку і запобігання громадянським заворушенням, цивільна оборона і готовність до подолання наслідків надзвичайних ситуацій [14].

Ефективність будь-якої організації визначається не тим, як вона функціонує у сприятливих умовах, а тим, як вона реагує на труднощі. Це повною мірою стосується Європейського Союзу та Організації Північноатлантичного Договору. ЄС та НАТО довелося вирішувати питання, стосовно яких члени організацій не мали спільного бачення, і проводити складні переговори, спрямовані на узгодження різних національних позицій. Більш вдало з означених труднощів вийшло НАТО. Незважаючи на розбіжність позицій, члени Альянсу ще раз підтвердили своє відповідальне ставлення до зобов'язань, визначених договором, і готовність до їх виконання. Звичайно, бажано було б вирішити проблему швидше і без суперечок, але найважливішим є кінцевий результат. Саме демократична різноманітність поглядів давала і дає НАТО можливість ефективно працювати в добрі й важкі часи, і саме завдяки такому підходу в період, що минув з 11 вересня, члени Альянсу змогли досягти консенсусу щодо багатьох важливих питань. Деякі експерти з питань безпеки висловлювали сумніви щодо спроможності НАТО функціонувати ефективно за наявності великої кількості членів Альянсу.

Безперечно, відтепер за більшим столом члени Північноатлантичної ради будуть висловлювати більше поглядів. Але, як свідчить досвід попередніх раундів розширення НАТО, більше поглядів не обов'язково означає більше суперечок. Жодна із запрошених в останні роки країн не може похвалитися вражаючим військовим потенціалом, проте, кожна з них володіє певними ресурсами, які мають цінність для НАТО. Ще важливіше те, що вони принесуть з собою ентузіазм, готовність при потребі взяти на себе ризик, і розуміння важливості постійного трансатлантичного Альянсу. НАТО, що базується на таких сильних політичних засадах, залишатиметься ефективною організацією незалежно від кількості членів. Наступні роки будуть складними для нових членів НАТО. Однак головний результат — активне членство в Альянсі — вартий того, аби докласти необхідних зусиль. Членство в НАТО стало вагомим досягненням для всіх країн регіону Центрально-Східної Європи [15].

Виклик, що постає перед країнами Центральної та Східної Європи стосується їхньої здатності продовжувати процес політичних і економічних реформ та відбудови суспільств. Власне, зроблено надзвичайно багато. Одним з ключів до успіху країн Центральної та Східної Європи у 1990-ті роки була їхня здатність реформуватись глибше і швидше, ніж багато хто на Заході вважав за можливе. Але сьогодні треба більш тверезо підходити до оцінки шкоди, завданої цим країнами десятиліттями комуністичного правління і того, наскільки далеко вони відстали від Заходу і будуть ще довго відставати. Більше того, в суспільствах, які активно підштовхувались до змін протягом останнього десятиліття, спостерігаються ознаки втомленості від реформ. Результати реформ нерівномірні, а плоди прогресу нерівно поділяються.

Широкомасштабна корупція підриває привабливість капіталізму, а нерівні переваги від ринкової економіки продовжують підгодовувати ностальгію за захищеністю з боку соціалістичної держави, принаймні серед деяких кіл.

Здатність урядів цих країн дати відповідь на такий виклик звичайно має відношення і до двох інших викликів, які ми обговорили раніше. Чим міцніші внутрішні економіка і політика цих країн, тим краще вони будуть підготовані до конструктивної ролі при розв'язанні питань зовнішньої політики в Європі і через Атлантику. Так само міцна і дієва європейсько-трансатлантична мережа допомагає підсилити і консолідувати прогрес внутрішній. У 1990-х роках можна знайти багато добрих прикладів, коли в цих країнах прогрес в одній сфері підживлював і посилював прогрес в інших сферах. Однак існує й протилежне. Сьогодні існує небезпека того, що почнеться зворотний процес, а саме, що погіршення внутрішніх результатів поєднається зі зростаючою кризою європейських і трансатлантичних структур і спричинить абсолютно шкідливу динаміку в найгірші часи. В багатьох аспектах завдання, що лежать попереду, здаються дуже важкими, але ті, з якими вони успішно впорались протягом 90-х років були не легшими. І нині країни Центральної та Східної Європи мають міцніші позиції за низки причин [16].

Щодо України, то необхідно ще раз підкреслити, що поняття “європейська та євроатлантична інтеграція”, “європейський вибір” стали в Україні доволі популярними. Для більшості українців поняття “Європа” стало відповідником високого рівня життя. Загалом, європейська інтеграція зайняла у нашій уяві місце, яке колись займало будівництво світлого комуністичного майбутнього. Проте, впровадження західноєвропейських принципів життя – процес не з легких. Але альтернативи йому немає, якщо ми хочемо, нарешті, гідно жити. Одна з головних ознак європейськості – підконтрольність влади громадянам. Це передбачає прозорість дій керівництва, незалежність медій, діяльність партій і депутатів в інтересах виборців. Для інтеграції до європейської та євроатлантичної спільноти необхідна наявність громадянського суспільства – мережі активних громадських організацій, дієвого місцевого самоврядування, етнічної, мовної та релігійної толерантності. Але для досягнення бажаних результатів треба змінити, передусім, нашу ментальність. Влада повинна нарешті почати поважати своїх громадян. На захист останніх від сваволі урядовців мають бути спрямовані закони. Від решти європейців українці відрізнялися, найперше, відносно слабкою національною та власною гідністю, а отже певною мірою залишалися європейцями лише географічно.

Помаранчева революція дала надію на поштовх позитивним змінам, втім поки якісних результатів ще недостатньо. Для наших західних слов'янських сусідів – чехів, поляків, словаків, болгар, македонців і хорватів, а також румунів, угорців та албанців – питання щодо трансатлантичної інтеграції вирішене. Усі політичні сили в їх державах схвалюють цей шлях. В Україні, попри зовнішню риторику, помітних зрушень не було, хоча наші завдання значно важчі. Більш того, влада ініціювала та підтримує проекти (як СЕП), які прямо суперечили європейському та євроатлантичному покликанню. Докорінний злам у суспільній свідомості, структурні зміни в політиці та

економіці – необхідна умова того, щоб українці стали гідними європейської та євроатлантичної спільноти націй.

Національні держави і далі залишаються основними ланками світової системи. Географічне розташування залишається вихідним пунктом для визначення зовнішніх пріоритетів держави, а розміри національної території також є одним із основних критеріїв статусу та могутності. Втім для більшості держав питання територіальних володінь останнім часом втрачає свою гостроту. Національні еліти починають усвідомлювати, що набагато важливіше значення у визначенні міжнародних позицій держави або її міжнародного впливу мають чинники, не пов'язані з територією. Економічний динамізм і його втілення в технологічному поступі постає ключовим критерієм влади національної могутності. Геополітика виросла з регіональних до глобальних масштабів. Проте, це не знімає потреби розробки та реалізації власного геостратегічного курсу. Саме геостратегія визначає обґрунтований геополітикою напрям діяльності держави в світі. Попри те, ЄС так і не дав нам відповіді, чи можемо ми претендувати на членство в ньому. Попри те, що Україна є найбільш демократичною державою в СНД, вона залишається найбільш недемократичною і неринковою серед інших європейських країн (як членів Європейського Союзу, так і кандидатів на вступ). Але досвід країн Центрально-Східної Європи переконливо свідчить, що хоч яка не будь ефективна модернізація не можлива за межами участі держави в процесах європейської та євроатлантичної інтеграції.

Головною проблемою, яка перешкоджала просуванню України цим шляхом була відсутність чітко визначеної політичної волі. Тобто, протягом понад 10 років, йшлося про наміри, які не трансформувалися в певні і однозначні зовнішньополітичні кроки. Спрямованість програмних виступів політичного керівництва була обумовлена місцем їхнього оприлюднення. Хоча, необхідність інтеграції України до європейських та євроатлантичних структур знайшла відповідне закріплення в чисельних вітчизняних нормативно-правових актах. Саме реалізація європейського та євроатлантичного покликання дає Україні чи не єдиний шанс зберегти власну ідентичність.

У Посланні Президента до Верховної Ради України у квітні 2003 року зазначалося: “Прагнення України бути визнаною європейською державою ґрунтується на спільному із західним світом розумінні та баченні суспільних цінностей. Створення громадянського суспільства, розвиток демократичних інституцій, забезпечення прав і свобод людини виступають пріоритетними національними інтересами України, які визначено ще на початку її утворення як незалежної держави...” [17]. Членство в Раді Європи, укладення угод з Європейським Союзом та НАТО, які за своїм змістом набагато ширші, ніж класичні міжнародні договори про співпрацю і містять деталізовані зобов'язання щодо розвитку національної політичної, економічної та правової системи мають принципове значення для здійснення всебічної української модернізації. Отже, з початку XXI століття склався певний феномен України: наміри влади здійснити демократичні реформи найбільш чітко і категорично зафіксовані не у внутрішніх, а у міжнародних документах. В них позначені

ключові принципові позиції. Суттєвим було ще й те, що у міжнародних документах, попри їх дипломатичну форму, містилася набагато більш адекватна, правдива оцінка реального рівня демократії в Україні, стану її політичної системи. Міжнародна співпраця передбачала певні механізми контролю за виконанням зобов'язань, які унеможливлювали дезінформацію та містифікацію, які широко присутні у внутрішньополітичній практиці [18]. Саме європейська та євроатлантична інтеграція, шляхом взяття на себе відповідних міжнародних зобов'язань надавала Україні шанс позбавитися, чи принаймні значно скоротити такі притаманні вітчизняному суспільству явища як корупція, непотизм, окомилування. Практика 15 років незалежності свідчить власними силами Україна приборкати їх не може.

Отже, Україна має історичні та геополітичні підстави, певне ідеологічне та психологічне обґрунтування подальших кроків спрямованих на здобуття повноправного членства в Європейській Унії та Організації Північноатлантичного Договору.

2.2 Політичні та правові засади європейської та євроатлантичної інтеграції України

Практичне наповнення ідеологічних, історичних, геополітичних засад європейського та євроатлантичного покликання України було переведено у реальну площину лише на початку 1990-х років. Але воно не могло відбутися автоматично: політична воля керівництва держави, закріплена відповідними нормативно-правовими актами започаткували рух України шляхом до європейської та євроатлантичної спільноти.

2.2.1 Налагодження співробітництва з Європейським Союзом

Україна від початку незалежності лише певною мірою успадкувала європейську політику, яку проводив СРСР. Тому швидко актуалізувалася потреба розробки нової політики. Вже в Постанові Верховної Ради УРСР від 25 грудня 1990 року “Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України у сфері зовнішніх відносин” Уряду було доручено спрямувати зусилля на забезпечення безпосередньої участі Української РСР у загальноєвропейському процесі та європейських структурах. Після проголошення незалежності України і проведення національного референдуму надійшла реакція Європи. 2 грудня 1991 року з'явилась Декларація Європейських Співтовариств щодо України, де було відзначено демократичний характер Всеукраїнського референдуму та пролунав заклик до України підтримувати з ЄС відкритий і конструктивний діалог, спрямований на забезпечення виконання всіх колишніх зобов'язань СРСР. Втім значна кількість українських фахівців відзначали, що західні країни до початку 1993 року події на теренах України розглядали як другорядні, головну увагу приділяючи Росії, яка одержала основну частку економічної допомоги. В українській політиці Захід цікавило лише ядерне питання, тому що Україна успадкувала ядерний

арсенал і стала відразу третьою ядерною державою після Росії та США. Хоча мали місце й певні позитивні зрушення, позицію Європи щодо України з 1991 до 1993 року називають позицією “байдужості і спостереження”.

Втім, вже у січні 1992 року Україна вступила до НБСЄ, а у червні 1992 року підписала договір СТАРТ-1 і Лісабонський протокол, погодившись ліквідувати у найкоротший термін свої стратегічні озброєння далекої дії. Не випадково у відомому документі “Основні напрямки зовнішньої політики України”, який схвалено Постановою Верховної Ради від 2 липня 1993 року, участь України в діяльності НБСЄ визнається пріоритетним регіональним напрямом, бо сприяє повномасштабному входженню України до загальноєвропейського простору і використанню в цілях забезпечення її національних інтересів механізмів організації [1].

Економічний потенціал ЄС і динаміка його розвитку свідчать про те, що Європейський Союз являє собою великий ринок збуту товарів і джерело задоволення потреб України; співробітництво України з Європейським Союзом необхідно для технологічної модернізації вітчизняного виробництва; вихід на європейський ринок має велике значення як джерело досвіду і практичних умінь у конкуренції та функціонування ринкової соціально орієнтованої економіки і державного регулювання економічних процесів, залученню коштів найбільшого в світі європейського фінансового ринку, що забезпечить макроекономічну стабільність.

Одразу після інавгурації Президент України Віктор Ющенко в своєму зверненні до українського народу зазначив: «Наш шлях у майбутнє – це шлях, яким іде Об’єднана Європа. Ми з її народами належимо до однієї цивілізації, поділяємо одні цінності. Історія, економічні перспективи, інтереси людей дають чітку відповідь на питання – де нам шукати свою долю. Наше місце – в Європейському Союзі. Моя мета – Україна в Об’єднаній Європі. У Європі – історичний шанс України розкрити свої можливості. Наша національна стратегія – йти до мети сміливо, прямо і наполегливо. Європейські стандарти стануть нормою у соціальному житті, економіці і українській політиці. Кожен крок до Європи – це нові можливості для мільйонів українців. Ще недавно вступ до Євросоюзу багатьом здавався дуже далекою перспективою. Але вільні європейські народи не раз прискорювали час. Символами швидких змін стали уламки Берлінської стіни, круглий стіл у Варшаві і наш Майдан у Києві. Україна відкриває історію Європи третього тисячоліття. Ми – вже не узбіччя Європи. Ми знаходимось у центрі Європи» [2]. Отже, важко не погодитися з паном Президентом і відзначити, що у більш узагальненому та спрощеному ракурсі європейське та євроатлантичне покликання – це перш за все спільні демократичні цінності та соціально-економічна модерність.

Установчі документи Європейського Союзу містять низку нормативних принципів, які зобов’язують країни-члени дотримуватись основних прав і свобод людини, стандартів ліберальної демократії та правової держави. Ухвалена в Німці Хартія основних прав ЄС закріпила всю сукупність громадянських, політичних, економічних та соціальних прав людини як спільні європейські цінності [3].

Як вже зазначалося, відразу після проголошення результатів історичного Всеукраїнського Референдуму 1 грудня 1991 р. Європейські Співтовариства у своїй Декларації щодо України відзначили його демократичний характер і закликали Україну підтримувати з ЄС відкритий і конструктивний діалог. У вересні 1992 р. відбулася перша зустріч Україна-ЄС на найвищому рівні між Президентом України Л.Кравчуком та Головою Єврокомісії Ж.Делором. Досягнуті домовленості дозволили розпочати переговори щодо укладання угоди і відкриття в Києві в жовтні 1993 р. Представництва Комісії Європейських Співтовариств в Україні. Одним з перших практичних кроків в налагодженні співробітництва України з ЄС була Угода між Європейським Співтовариством та Україною від 1 січня 1993 року “Про торгівлю текстильною продукцією”. 14 червня 1994 р. в Люксембурзі було підписано Угоду про партнерство та співробітництво між Україною, з одного боку, і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами, з іншого (далі - УПС). Україна ратифікувала УПС 10 листопада 1994 р., але чинності ця Угода набула лише 1 березня 1998 р., після ратифікації її усіма країнами-членами ЄС. Водночас торговельні положення УПС почали діяти вже з 1 червня 1995 р. на основі відповідної Тимчасової угоди. В червні 1995 р. було нарешті відкрито Представництво України при Європейських Співтовариствах [4]. Принципове для України мало надання з боку ЄС їй статусу країни з перехідною економікою. В вересні 1997 р. було започатковано проведення самітів Україна-ЄС. Подібні саміти Європейський Союз проводить з США, Японією, Китаєм та Росією – тобто країнами які за визначенням не планують приєднатися до ЄС. До речі, вже в червні 1998 р., під час Першого засідання Ради з питань співробітництва між Україною та Європейським Союзом у рамках УПС, голова українського уряду вперше заявив про прагнення України набути асоційоване членство в ЄС.

Після набуття чинності УПС з’явився перший принциповий вітчизняний нормативний акт щодо Європейського Союзу. Президент України 11 червня 1998 р. своїм Указом затвердив Стратегію інтеграції України до ЄС, якою були визначені пріоритети діяльності органів виконавчої влади на період до 2007 року. Ця Стратегія визначила основні напрями співробітництва України з Європейським Союзом (ЄС) - організацією, яка в процесі свого розвитку досягла високого рівня політичної інтеграції, уніфікації права, економічного співробітництва, соціального забезпечення та культурного розвитку. Основними напрямками інтеграційного процесу визначені адаптація законодавства України до законодавства ЄС, забезпечення прав людини, економічна інтеграція та розвиток торговельних відносин між Україною та ЄС, інтеграція України до ЄС у контексті загальноєвропейської безпеки, політична консолідація та зміцнення демократії, адаптація соціальної політики України до стандартів ЄС, культурно-освітня і науково-технічна інтеграція, регіональна інтеграція України, галузева співпраця, співробітництво в галузі охорони довкілля. Внутрішнє забезпечення процесу інтеграції України до ЄС покладалося на центральні та місцеві органи виконавчої влади України у співпраці з органами законодавчої влади, відповідними органами місцевого

самоврядування. Керівництво стратегією інтеграції України до ЄС здійснював Президент України. Кабінет Міністрів України забезпечував реалізацією Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу. На першому саміті Україна-ЄС після набуття чинності УПС в жовтні 1998 р. відносини між Україною та Європейським Союзом були визначені як "стратегічне партнерство". В контексті цього, Комітетом з питань співробітництва між Україною та ЄС в рамках УПС було засновано 6 галузевих підкомітетів: з питань торгівлі та інвестицій, фінансів, економіки та статистики; енергетики, ядерних питань і навколишнього природного середовища; митного і прикордонного співробітництва, боротьби з „відмиванням” коштів і наркобізнесом; транспорту, телекомунікацій, науки та технологій, освіти та навчання; вугілля, сталі, гірничої промисловості та сировинних матеріалів [5]. Наприкінці 1998 р. розпочалося міжпарламентське співробітництво між Україною та ЄС в рамках УПС .

Європейська Рада 10 грудня 1999 р. в Хельсінкі ухвалила Спільну стратегію ЄС щодо України (ССУ), спрямовану на зміцнення відносин "стратегічного партнерства" між Україною та ЄС. В документі відзначалися європейські прагнення України і вітався її проєвропейський вибір. ЄС підтвердив свої зобов'язання щодо підтримки політичних та економічних перетворень в Україні, які мають забезпечити подальше її наближення до ЄС. Європейський Парламент 15 березня 2001 р. ухвалив Резолюцію стосовно Спільної стратегії Європейського Союзу щодо України в якій було визнано право України стати членом ЄС. Принципове значення для подальшої співпраці мало запрошення України за підсумками саміту ЄС у Гьотеборзі до участі у Європейській Конференції. 11 грудня 2001 р. у Верховній Раді відбулися Парламентські слухання з питань реалізації державної політики інтеграції до ЄС, які вперше продемонстрували консолідацію зусиль Верховної Ради та Уряду України навколо курсу на європейську інтеграцію [6].

На початку 2002 р. на зустрічі Україна-Трійка ЄС на рівні міністрів закордонних справ українська сторона знов запропонувала перевести відносини Україна-ЄС у площину асоціації, але відклику це не отримало. Верховна Рада, в свою чергу, 20 червня 2002 року прийняла Звернення до парламентів, урядів та громадськості держав-членів Європейського Союзу, в якому закликала їх підтримати курс нашої держави на європейську інтеграцію, шляхом виведення взаємин з Україною на новий рівень розвитку, адекватний стратегічним зрушенням на європейському континенті та глибоким змінам, що відбуваються в Українській державі [7]. Президент України Л.Кучма в вересні 2002 р. звернувся з Посланням главам держав і урядів держав-членів ЄС, в якому викладено бачення Україною шляхів подальшого зміцнення відносин розширеного ЄС з Україною. В квітні 2003 р. українська делегація на чолі з Президентом України Л.Кучмою взяла участь у роботі Європейської Конференції. Одразу після цього 19 квітня 2003 року Указом спеціальним Президентом було впроваджено в Україні День Європи (який зі зрозумілих причин, дещо не співпав з загальноєвропейським - 9 травня, бо його вирішено відзначати щорічно у третю суботу травня) [8]. Важливим стало закріплення

європейського покликання України на законодавчому рівні. В законі України «Про основи національної безпеки України» в червні 2003 року було чітко і однозначно зазначено серед пріоритетів національних інтересів інтеграцію України в європейський політичний, економічний, правовий простір та в євроатлантичний безпековий простір. В зв'язку з цим в основні напрями державної політики з питань національної безпеки було включено забезпечення повноправної участі України в загальноєвропейській та регіональних системах колективної безпеки, набуття членства у Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору при збереженні добросусідських відносин і стратегічного партнерства з Російською Федерацією, іншими країнами Співдружності Незалежних Держав, а також з іншими державами світу [9].

Навесні 2003 р. уряду було доручено в тримісячний термін розробити концепцію Плану дій Україна-ЄС, проте це не було зроблено. На саміті Україна - ЄС, який відбувся в жовтні 2003 р. в Ялті європейська сторона презентувала свою ініціативу «Ширша Європа». Зокрема, було підкреслено широку низку нових можливостей, які мають полегшити поступовий вступ України до внутрішнього ринку ЄС та участь у політиці та програмах ЄС. ЄС вперше визнав можливість виникнення небажаних наслідків розширення для України у короткостроковій перспективі та погодився розпочати консультації щодо пошуку спільних відповідей на ці виклики. Водночас, на думку ЄС, Україна отримає великий зиск від розширення ЄС. Географічна близькість надала Україні доступ до найбільшого єдиного ринку в світі. Наприклад, тарифи на український експорт до ЄС мали знизяться після розширення в середньому з 9 до 4 відсотків, що в доларовому та євровому еквіваленті буде багато значити для української економіки. Під час липневого (2004 р.) саміту Україна-ЄС Україна привітала завершення роботи над Конституційним договором ЄС. Цей документ, на думку української сторони, містить можливості для конструктивної та взаємовигідної співпраці між Україною та ЄС як в економічній, так і в політичній сферах [10]. До речі, ще влітку 2003 р. президент європейського Конвенту В.Жіскар д'Естен у листі на ім'я глави комітету Верховної Ради з питань євроінтеграції Б.Тарасюка повідомив, що президія Конвенту конкретно відреагувала на відповідне звернення комітету ВР і «тепер у п.2 ст. I-1 проекту Конституції ЄС сказано: «Союз відкритий для всіх європейських держав, які поважають його цінності і зобов'язуються спільно їх просувати». У листі також підкреслювалося, що Україна може стати членом ЄС «за умови затвердження верховенства права, забезпечення свободи слова, преси та інших інститутів громадянського суспільства» [11].

В Програмі діяльності Кабінету Міністрів В.Януковича навесні 2003 року було зазначено, що основним завданням на сучасному етапі уряд бачив створення належної бази для набуття Україною повноправного членства в ЄС, вступ до СОТ та формування в суспільстві проєвропейської більшості [12]. Зрозуміло, що ці завдання не дуже корегувалися з неодноразовими заявами голови уряду під час президентської передвиборчої кампанії 2004 року. За думкою Б.Тарасюка, на перспективах членства України в Європейському Союзі

могли вкрай негативно відбитися публічні заяви керівників держави у другій половині 2004 року щодо відмови від курсу на європейську і євроатлантичну інтеграцію [13].

Втім, аналіз хроніки поступу української історії протягом майже п'ятнадцяти років незалежності України переконливо свідчили про європейську направленість розвитку нашої держави. Мова йде як про двосторонню, так і багатосторонню співпрацю нашої держави на європейському континенті.

Втім, реалізація європейського покликання стримувалася процесами, що відбувалися як всередині держави, так і на європейській арені. Для реалізації європейського курсу Україні потрібен час, з одного боку для здійснення політичних і соціально-економічних перетворень задля відповідності вимогам Співтовариства; з другого – для усвідомлення переваг входження до єдиної сім'ї європейських народів більшістю населенням країни. Кардинальні зміни у масовій свідомості можуть відбутися лише за рахунок передачі молоді культурних традицій і цінностей європейського життя засобами політики, освіти, культури та виховання.

Починаючи приблизно з середини 1990-х років починається практична реалізація європейської політики України. Вона здійснювалась разом з формуванням законодавчої бази, покликаної врегулювати ці процеси. Інституалізація європейської політики як стратегічного напрямку зовнішньополітичного курсу була здійснена вже “Основними напрямами зовнішньої політики України” у липні 1993 року. У цьому документі визначається, що перспективною метою української зовнішньої політики є членство України в Європейських співтовариствах, а також інших західноєвропейських або загальноєвропейських структурах за умови, що це не шкодитиме її національним інтересам. Було підкреслено, що з метою підтримання стабільних відносин з Європейськими співтовариствами Україна укладе з ними Угоду про партнерство і співробітництво, здійснення якої стане першим етапом просування до асоційованого, а згодом – до повного її членства у Європейському Союзі [14].

Головним стримуючим фактором реалізації європейської політики були внутрішні процеси – економічні, політичні, соціокультурні, адаптація яких до європейських норм і стандартів здійснювалась надто повільно й суперечливо. Не менш стримуючим фактором були й глибокі сумніви європейської спільноти, що побоюється дезінтеграційного впливу з боку громадян України, які мігрують в Європу у якості робочої сили, як суб'єкта-носія “радянської” ментальності і культури. Зняття можливих ризиків, що здійснюється цілеспрямованою реалізацією внутрішньої і зовнішньої політики України, відкривало нові можливості інтеграційних процесів, створювало серйозні переваги як для України, так і для країн європейського простору загалом. Але ці переваги потребували доведення як громадянам України, так і громадськості ЄС.

Першочергова роль у налагодженні політичної взаємодії України зі світом належить вищим органам політичного керівництва країни, які виступають представниками народу України у відносинах зі світом –

Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України. Найбільше навантаження у цьому зв'язку покладалося на Президента України, ініціативи якого сприяли зближенню України з європейськими державами-членами Європейського Союзу, Сполученими Штатами Америки та Канадою. У зовнішній політиці України 1990-х років домінували питання двостороннього співробітництва. Багатостороннє співробітництво не стало предметом безпосередньої практичної діяльності України, що стримувало її входження у міжнародний простір у якості самостійного суб'єкта.

Втім, державна влада робила конкретні кроки щодо впровадження європейської стратегії. Етапним у цьому зв'язку стало визначення напрямів внутрішніх трансформацій та зовнішніх орієнтацій України відповідно до вимог ЄС. Україна розпочала адаптацію до нормативів ЄС власного законодавства, соціальної політики, захисту прав людини, культурно-освітньої та науково-технічної сфер, охорони здоров'я, довкілля тощо. Послання Президента України до Верховної Ради України "Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки" (2002 р.) надало цьому співробітництву нового імпульсу. Згідно з цим посланням Президента, наша держава мала б набути членства у СОТ у 2002 – 2003 рр., підписати з Євросоюзом угоду про асоціацію протягом 2003 – 2004 рр., домовитися з ЄС про створення зони вільної торгівлі (2003 – 2004 рр.) та митного союзу (2005 – 2007 рр.), нарешті домогтися "створення реальних передумов для вступу України до ЄС" на обрії 2011 року [15]. Втім, слід наголосити, що жодна з давніх та нових країн – членів, які приєдналися до "шістки" країн – засновниць Євроспільноти, не вступала таким чином до Євросоюзу, як це зазначено в Посланні Президента. До того ж практика засвідчила, що жоден з вказаних кроків не був реалізований до середини 2006 року.

Сучасна євроінтеграційна модель зовнішньої політики України побудована на двох взаємопов'язаних та взаємодоповнюючих шляхах її поступового входження до нової європейської спільноти, а саме: інтеграції до європейських і євроатлантичних структур та інституцій; співробітництві з державами ЦСЄ та участі у регіональних (субрегіональних) організаціях і форумах [16].

Українська євроінтеграційна стратегія пов'язана насамперед з розвитком відносин особливого партнерства, перш за все з Європейським Союзом. Це, так би мовити, базовий елемент європейського виміру зовнішньої політики України. У цьому контексті можна стверджувати, що стан практичних відносин з Європейським Союзом віддзеркалює реальну картину наших зрушень на європейському напрямі. Наше прагнення стати у перспективі повноправним членом ЄС і пріоритетне завдання – набути асоційованого членства як першого кроку на даному шляху, були продиктовані зростаючою роллю цього осередку стабільності й добробуту в формуванні майбутньої спільноти європейських країн і народів. У цьому контексті співробітництво з Європейським Союзом стало вагомим стимулом подальшого реформування політичних та економічних структур і разом з тим важливим фактором соціальної злагоди в українському

суспільстві. Адже сьогодні ЄС дає світові приклад забезпечення соціального захисту людини. Не менш важливим є і те, що реалізація стратегічної мети України щодо Євросоюзу буде гарантією того, що вона не опиниться за бортом євроінтеграційних процесів. Належному вирішенню цього завдання мала посприяти широка інфраструктура співпраці з Євросоюзом. Зокрема, заснована і активно почала працювати Українська частина Ради з питань співробітництва на чолі з Прем'єр-міністром. Президентом України затверджено Стратегію інтеграції України до ЄС, розпочато її виконання відповідними міністерствами і відомствами. З метою синхронізації українського законодавства з правовою системою Євросоюзу було створено Міжвідомчу координаційну Раду з адаптації та Центр порівняльного права. Таким чином, Україна не тільки декларувала свій намір, але, виконуючи умови ЄС, робила цілеспрямовані практичні зусилля щодо поступового наближення до нього. Саме у цьому напрямі, зокрема, здійснювалися заходи по реформуванню української економіки. Разом з тим, Україна, природно, хотіла б почути чітку заяву з боку Євросоюзу про підтримку її стратегічного курсу на вступ до ЄС. Саме такий сигнал з Брюсселя, так само, як і опрацювання ним довгострокової стратегії відносин з Україною, на нашу думку, могли б стати своєрідним каталізатором процесу консолідації громадськості України навколо ідеї євроінтеграції і забезпечити однозначне бачення обнадійливої перспективи наших взаємовідносин. Відсутність офіційної реакції ЄС щодо серйозного наміру України можна було вважати головним, але не єдиним проблемним питанням у відносинах Україна – Європейський Союз. Наша стратегія співробітництва з ЄС спиралася на те, що Україні потрібно пройти шлях еволюційного, поетапного поглиблення стосунків з Європейськими Співтовариствами.

Правовою базою відносин між Україною та Європейським Союзом, як вже відзначалося, була підписана у 1994 р. Угода про партнерство і співробітництво (УПС). Втім, слід зазначити, що УПС розроблялася за умов, які докорінно відрізнялися від геополітичної та геоекономічної ситуації на континенті початку ХХІ століття, особливо в контексті розширення ЄС. Маастрихтський договір 1992 р. заклав юридичні можливості поступового розширення ЄС, у тому числі і за рахунок країн колишнього соціалістичного табору. Інституційні основи вступу та критерії відповідності країн-претендентів вимогам повноправного членства в ЄС визначені рішеннями Амстердамського саміту 1997 р. Зазначені критерії, зокрема, передбачають: стабільність інститутів демократичного розвитку країни, верховенство закону та захист прав людини; існування розвиненої ринкової економіки, що дає змогу витримувати конкуренцію на ринку ЄС; відповідність вимогам політичного, економічного та монетарного Союзу, здатність виконувати в повному обсязі зобов'язання члена ЄС.

На Гельсінкському саміті, який відбувся 10 грудня 1999 р., Європейська Рада схвалила Спільну стратегію Європейського Союзу щодо України, яка зберігала свою дію упродовж наступних років досліджуваного періоду. У зазначеному документі ЄС зафіксував своє бачення партнерства з Україною та взяв зобов'язання продовжити співпрацю з нашою країною на міжнародному,

регіональному і місцевому рівнях з метою сприяння успішному проведенню політичних та економічних перетворень, що полегшить їй подальше зближення з Євросоюзом. Головними цілями Спільної стратегії проголошені: підтримка демократичних і економічних перетворень в Україні; вирішення спільних проблем забезпечення стабільності й безпеки у Європі, зокрема співробітництво у галузі охорони навколишнього середовища, енергетики та ядерної безпеки; підтримка співробітництва між ЄС та Україною у контексті розширення ЄС, в тому числі у галузі права і внутрішніх справ [17].

Стратегією передбачена також реалізація спеціальних ініціатив, що включають вивчення можливостей надання технічної підтримки для проведення реформ у системі соціального забезпечення, сприяння у досягненні вимог СОТ, започаткування діалогу з цивільних та кримінальних питань, технічна модернізація кордонів України тощо. Згідно з рішенням Європейської Ради, прийнятим у процесі обговорення Спільної стратегії, кожна Головуюча країна має підготувати Робочий план для її реалізації. На виконання цього рішення Головуюча на той час в Європейській Раді Португалія підготувала Робочий план, що передбачав наступні заходи.

У сфері здійснення демократії, верховенства права та прав людини передбачалися такі заходи, як підвищення уваги до важливості інституту Уповноваженого України з прав людини; обмін інформацією та досвідом з метою перегляду проектів Цивільного та Цивільно-процесуального кодексів; підтримку через проект ТАСІС "Українського центру з підготовки суддів"; з'ясування можливості започаткування за програмою ТАСІС спільних проектів ЄС та ОБСЄ щодо виконання Україною міжнародних зобов'язань у сфері демократії та прав людини; розширення співпраці між журналістами, розвиток незалежних засобів масової інформації, вивчення можливості допомоги у трансляванні по українському телебаченню Euronews.

У сфері співробітництва з метою зміцнення стабільності та безпеки у Європі включалося посилення політичного діалогу у сферах "роззброєння", "нерозповсюдження" та "експорту звичайних озброєнь"; надання можливості одностороннього приєднання України до заяв ЄС у рамках Спільної зовнішньої та безпекової політики; визначення засобів допомоги Україні у виконанні зобов'язань за Конвенцією про заборону застосування, накопичення, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення.

У сфері підтримки інтеграції України до Європейської та світової економіки забезпечувалося надання допомоги за програмою ТАСІС для вступу України до СОТ; вивчення необхідних заходів, що на додаток до СОТ, дадуть змогу в майбутньому створити зону вільної торгівлі між Україною і ЄС; огляд можливостей допомоги у впровадженні системи визначення країни походження товару; вивчення шляхів поглиблення у рамках відповідних структур УПС інвестиційного діалогу з Україною; продовження допомоги через програму ТАСІС Європейській Асоціації Бізнесу, що функціонує у Києві, з метою заохочення діалогу європейських ділових кіл з органами влади.

У сфері юстиції та внутрішніх справ серед іншого передбачалося направлення місії експертів для аналізу механізмів боротьби з нелегальною

міграцією; започаткування техніко-економічного дослідження для підготовки проекту у сфері боротьби з "відмиванням" грошей тощо [18].

Проте, не дивлячись на велику кількість неконкретних формулювань, не слід оцінювати Спільну стратегію як суто декларативний документ, що визначає лише загальні засади співробітництва України з ЄС. Він фактично став реакцією Євросоюзу на існуючі проблеми розвитку в Україні економіки ринкового типу та невідповідність наших інтеграційних побажань економічним можливостям. Як наслідок, зазначений документ відображав особливу форму взаємовідносин між Україною і ЄС та засвідчив більше номінальну, ніж реальну участь нашої країни в пан'європейських і євроатлантичних інтеграційних процесах. Вхідження України до світової економічної системи був необхідною умовою її подальшого становлення як демократичної країни з ринковим господарством. Для цього Україна, як рівноправний учасник міжнародних економічних відносин, повинна брати участь у міжнародному економічному співробітництві та міжнародному ринку розподілу праці. Значною мірою ці завдання належить вирішувати у відносинах з країнами ЄС.

Тому ставлення до питання коригування зовнішньоекономічної політики у контексті активізації інтеграційних процесів Україні було доволі обережним. Виконання окремих вимог ЄС певною мірою суперечило національним інтересам України. Зокрема, зняття обмежень на імпорт європейських товарів могло зумовити пригнічення національного виробництва; узгодження порядку державних закупівель знизити дієвість цього важеля економічного регулювання, тоді як його застосування було особливо ефективним в умовах економічної депресії; зняття обмежень на закордонні платежі перешкоджатиме активному валютному регулюванню, яке є необхідною умовою забезпечення економічного зростання; уніфікація акцизних платежів не дозволило використовувати їх як засіб регулювання імпорту [19].

Реалізація Спільної стратегії передбачала широке співробітництво між Україною і ЄС у сфері юстиції і внутрішніх справ. Ключовими проблемами цієї сфери були боротьба з організованою злочинністю (незаконний обіг наркотиків, "відмивання" грошей тощо) та нелегальною міграцією. Слід зазначити, що вирішення саме цих проблем турбувало ЄС значно більше, ніж питання економічного співробітництва з Україною. Це можливо вважати природним, бо воно зачіпляло питання безпеки Європейського Союзу. Для реалізації відповідних цілей в рамках УПС створений спеціальний комітет митного, прикордонного співробітництва, боротьби з "відмиванням" грошей та наркобізнесом. Україна ратифікувала міжнародні акти, що регламентували діяльність системи контролю над наркотиками (Єдина конвенція про наркотичні засоби, 1961 р.; Конвенція про психотропні речовини, 1971 р.; Конвенція щодо боротьби проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, 1988 р.) та розробила потужну національну законодавчу базу по боротьбі з незаконним обігом наркотиків. В її основу покладено два Закони України, прийняті у 1995 р., а саме: „Про обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів”, „Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та

зловживанню ними”. Перед прийняттям зазначені закони пройшли експертизу в ООН, де дістали високу оцінку, оскільки вони враховують міжнародний досвід, акумульований у відповідній Конвенції ООН. Співпраця України з ЄС у сфері боротьби з незаконним обігом наркотиків передбачає налагодження постійного обміну інформацією, досвідом і спеціальною літературою, удосконалення законодавчої бази відповідно до міжнародних вимог, встановлення прямих контактів з правоохоронцями інших держав, проведення спільних заходів. Європейський Союз приділяє значну увагу проблемі запобігання легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. Правову основу її вирішення заклала Конвенція Європейської Ради "Про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом", прийнята у листопаді 1990 р. у Страсбурзі. Згідно з нормами цієї Конвенції, ратифікованої Україною у 1997 р., доопрацьовувався проект Закону України "Про боротьбу з "відмиванням" коштів, отриманих злочинним шляхом". Робочим планом по реалізації Спільної стратегії передбачена розробка Технічного завдання для підготовки проекту у сфері боротьби з "відмиванням" грошей, який, крім України, мав охоплювати Молдову і Росію. У грудні 1999 р. Європейська комісія угодила Технічне завдання, проте конкретні терміни роботи експертів по проекту не були визначені. Головним змістом проекту мало стати визначення шляхів розв'язання існуючих проблем реалізації чинного українського законодавства у сфері боротьби з "відмиванням" грошей та удосконалення відповідної нормативно-правової бази згідно з міжнародними вимогами. Україна була зацікавлена отримати допомогу з боку ЄС у поверненні на територію країни незаконно вивезених валютних цінностей, а також у спільній реалізації комплексу організаційно-навчальних заходів для підвищення рівня міжнародного співробітництва у сфері боротьби з "відмиванням" грошей. Серед останніх особливо актуальним уявлялися приєднання України до системи інформаційного забезпечення боротьби з легалізацією коштів, набутих злочинним шляхом, та створення профільних міжнародних аналітичних центрів для обміну досвідом, узагальнення практики і вироблення рекомендацій у цій сфері.

Ще однією ключовою проблемою співробітництва України і ЄС була протидія нелегальній міграції у країні Європи через українську територію. Геополітичне становище України визначило нашу державу як стратегічне перехрестя міграційних потоків між Європою, з одного боку, та країнами СНД, Південно-Східної Азії, Близького і Середнього Сходу, з другого. Фактично Україна стримувала транзитні міграційні потоки в інтересах східно- і західноєвропейських країн, тому ця проблема виходила за національні рамки нашої держави. На другому спільному засіданні Комітету з питань співробітництва Україна-ЄС українська сторона порушила питання необхідності спільного вирішення проблем нелегальної міграції, у відповідь на що Європейська комісія дала згоду включити це питання до сфер співпраці. У січні 2003 року Україну відвідала група експертів Європейської комісії, яка ознайомила з існуючими у цій сфері проблемами. За результатами її роботи був підготовлений звіт, у якому визначені потреби України та передбачена

конкретна цільова допомога для протидії нелегальній міграції. Головні проблеми, що стояли перед Україною у сфері боротьби з нелегальною міграцією, полягали у наступному: не завершене організаційно-правове оформлення та матеріальне облаштування північних (Білорусь) та східних (РФ) кордонів України; бюджетом не передбачались кошти на депортацію іноземців; були відсутні пункти збору та утримання нелегальних мігрантів; не було створено повноцінної імміграційної служби; існувала потреба у поліпшенні технічного обладнання та транспортного забезпечення охорони державного кордону [20].

Закладена в УПС та Спільній Стратегії концепція «партнерства та співробітництва» вже від початку XXI століття не могла повною мірою задовольнити потреби дальшого розвитку відносин між Україною і розширеним ЄС та повномасштабної інтеграції України в Європейський Союз. У цьому зв'язку Україна наполегливо почала ставити перед ЄС питання про укладення нової угоди, більш адаптованої до реалій сьогодення. У свою чергу, Євросоюз вже визнав можливість укладення з сусідніми країнами посиленних угод у рамках імплементації нової політики розширеного ЄС. Відповідні рішення були ухвалені у червні 2003 р. на засіданні Ради ЄС із загальних питань. Україна виходила з необхідності опрацювання взаємоприйнятної моделі відносин між Україною та ЄС, правовою основою якої могла б стати європейська угода про асоціацію.

Імплементація такої угоди сприятиме: творенню відповідних рамок для поступової інтеграції України до Євросоюзу на основі поетапної реалізації євроінтеграційної стратегії; стабільному розвитку України на наступні роки та інтенсифікації внутрішніх реформ. Досвід нових країн-членів ЄС продемонстрував, що чітко сформована перспектива вступу до ЄС була ефективним стимулом для здійснення внутрішнього реформування країни та забезпечення її стабільності та добробуту; розвитку торговельно-економічних відносин між Україною та ЄС на преференційних засадах з поступовим асиметричним відкриттям ринків на користь України та правовим регулюванням порядку та етапності створення зони вільної торгівлі; більш ефективній моніторингу реалізації рішень, прийнятих в рамках спільних інституцій, внаслідок їх зобов'язального характеру; трансформації цілей та змісту технічної допомоги Україні з боку ЄС.

Забезпеченню внутрішньої готовності України до співробітництва з ЄС на новому інтеграційному рівні мала сприяти реалізація спільного Плану дій Україна-ЄС. Такий План дій став на найближчу перспективу основним інструментом переведення відносин між Україною та ЄС від моделі співробітництва до моделі інтеграції та асоціації.

У підготовленій Європейською Комісією в березні 2003 р. концепції «Ширша Європа» було запропоновано, щоб відносини ЄС з сусідніми країнами надалі базувалися на двосторонніх Планах дій, які можуть у перспективі замінити собою існуючі на сьогодні Стратегії ЄС щодо цих країн. При цьому передбачається, що такий План дій для кожної конкретної сусідньої країни буде окремим, його розробка та схвалення відбуватимуться з урахуванням

пропозицій зацікавленої країни. У червні 2003 р. Рада Європейського Союзу прийняла рішення щодо необхідності розробки такого документа з Україною. План дій Україна-ЄС мав визначати основні напрями співробітництва на найближчі 2-3 роки. Україна виходила з того, що однією з основних цілей Плану має бути створення передумов для переходу до якісно нових відносин в усіх сферах співробітництва, а в торговельній сфері — до створення зони вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом. План дій концентруватиметься на вирішенні проблемних питань у контексті виконання Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС, заходах, спрямованих на просування України до Копенгагенських критеріїв, зокрема, зміцненні інституційної спроможності судової влади України, сприяттні розвитку громадянського суспільства, забезпеченні верховенства права, захисті основних прав людини і громадянських свобод, продовженні адміністративної реформи, економічним реформам в Україні, зокрема, пенсійній та податковій, поліпшенні умов для розвитку малого й середнього бізнесу, здійснення заходів з метою наближення систем сертифікації та стандартизації до вимог СОТ тощо. Надання з боку ЄС чітких і адекватних стимулів для досягнення прогресу у реалізації зазначених цілей було ключовим для успішного виконання Плану дій. Імплементация Плану дій сприяттє поступовому залученню України до єдиного ринку ЄС та участі у галузевих програмах ЄС, розбудові інфраструктурних мереж України, зокрема енергетичних, транспортних, телекомунікаційних тощо, та їхній інтеграції в загальноєвропейські мережі. Вона почала демонструвати реальну спроможність України рухатися у напрямі досягнення Копенгагенських критеріїв, підвищувати рівень економічного розвитку України та її інвестиційну привабливість [21].

Важливою особливістю співробітництва України з ЄС та його новими державами-членами за 2001-2004 рр. стало прискорення темпів зростання взаємної торгівлі, коли щорічний приріст товарообігу складає понад 16-18%. Не в останню чергу це пов'язано з лібералізацією торговельного режиму в Україні на основі принципів СОТ та європейських стандартів. Проте частка України у торгівлі ЄС на кінець періоду, що досліджується, залишалася незначною і складала лише близько 0,5% від загального обсягу зовнішньоторговельних операцій Євросоюзу. Україна поки що не зайняла належного місця як торговельний партнер ЄС. Це зумовлено, передусім, неефективною структурою українського експорту та недостатніми темпами реструктуризації національного виробництва.

Таким чином, одним з наших пріоритетів залишалось вирішення проблеми оптимізації структури торгівлі товарами у напрямі підвищення частки продажу товарів середньої та високої технологічності. В експорті України до 15 „старих” країн ЄС домінували поставки мінеральних продуктів (25,5% від загального експорту до країн ЄС), неблагородних металів та виробів з них (24,9%), текстилю та текстильних виробів (11,3%), меншою мірою — машин, устаткування та механізмів (8,6%). За 2003 р. зовнішньоторговельний товарообіг з країнами ЄС склав 10,4 млрд. дол. США, що на 36,9% або на 2,8 млрд. дол. США більше аналогічного періоду 2002 р. Обсяги експорту товарів з

України до країн ЄС у 2003 р. порівняно з 2002 р. зросли на 29,2% (на 1031,2 млн. дол. США.) і склали 4,6 млрд. дол. США, а відповідні обсяги імпорту товарів збільшилися на 43,7% (на 1763,1 млн. дол. США) і склали 5,8 млрд. дол. США. Традиційно головними зовнішньоторговельними партнерами України серед країн ЄС (більше половини загального обсягу торгівлі) були Німеччина, Італія та Великобританія. У загальній структурі імпорту з країн ЄС домінували поставки машин, устаткування, механізмів (28,0% від загального імпорту товарів з країн ЄС), продукції хімічної промисловості та пов'язаних з нею галузей (14,6%), засобів наземного, повітряного та водного транспорту (11,1%), текстилю та текстильних виробів (7,8%) [22]. Українські товари були більш конкурентоспроможні на ринках нових держав-членів ЄС. З 1999 р. Україна мала тут стабільне позитивне сальдо торгівлі товарами. За рахунок кооперації та посилення економічної взаємодії з новими членами ЄС Україна отримала додаткові можливості розширення присутності на внутрішньому ринку Євросоюзу. Тому такі ринки для України були стратегічно важливою ланкою, і їх слід розглядати з позицій реалізації довгострокових національних економічних інтересів. Зовнішньоторговельний обіг України з 10 новими державами-членами ЄС за 2003 р. склав 5,3 млрд. дол. США, що на 45,8%, або на 1,7 млрд. дол. США більше, ніж за 2002 р. З новими державами-членами ЄС найбільшу питому вагу в українському експорті займали мінеральні продукти (30,9% від загального експорту товарів до цих країн), неблагородні метали та вироби з них (19,4%), машини, устаткування та механізми (9,5%) та продукція хімічної промисловості і пов'язаних з нею галузей (8,3%) [23].

Обсяги експорту товарів з України до 10 нових держав-членів ЄС за 2003 р., порівнюючи з аналогічним періодом 2002 р., збільшилися на 48,2% і склали 3,3 млрд. дол. США, а обсяги імпорту — відповідно на 41,9% і склали 2,0 млрд. дол. США. Основні експортні поставки товарів з України мали місце до Угорщини (849,9 млн. дол. США), Польщі (763,2 млн. дол. США), Естонії (364,0 млн. дол. США), Словаччини (289,1 млн. дол. США), Кіпру (272,6 млн. дол. США) [24]. Характерною ознакою 2003-2004 років було посилення інтенсивності надходжень прямих інвестицій з нових держав-членів ЄС в Україну. Ряд орієнтованих на експорт виробництв з Чехії, Словаччини, Угорщини, Польщі переміщається на нашу територію. Останнім часом цей процес активізувався з огляду на зміни в регуляторному середовищі зазначених країн. Тепер від України залежало, наскільки ця тенденція посилиться в середньо- та довгостроковій перспективі.

Загалом в економічному вимірі після розширення відбуваються такі зміни: ЄС став найбільш значним ринком збуту українських товарів та джерелом зростання і розширення українського імпорту. Загальне зниження середньозваженого тарифу в результаті розширення ЄС мало позитивну роль для українських експортерів; ЄС максимально сприяв інтеграції українських енергетичних, транспортних та телекомунікаційних мереж у європейську інфраструктуру; в Україні активніше запроваджувалися європейські норми і стандарти в усіх сферах життєдіяльності суспільства; Україна виграла (передусім малі та середні підприємства) від єдиної системи торгових правил,

єдиного митного тарифу та єдиної системи адміністративних процедур у розширеному ЄС; Україна отримала вигоду від приєднання нових держав-членів ЄС до Генеральної системи преференцій та відповідного додаткового зменшення митних тарифів; очікувався позитивний вплив на розвиток прикордонних регіонів України, надходження до них іноземних інвестицій та розбудова транспортної інфраструктури.

Основними чинниками, які призвели до небажаних наслідків для України у торговельно-економічній сфері, були: денонсація угод про вільну торгівлю між Україною та країнами Балтії, що призвело до погіршення конкурентних позицій України на ринках відповідних країн; поширення на нові держави-члени ЄС європейських угод щодо лібералізації торгівлі з окремими країнами та групами країн, а також митних преференцій для країн, які розвиваються, що може спричинило відносне погіршення конкурентних позицій України на ринках деяких товарів середньої технологічності; приєднання нових держав-членів ЄС до системи нетарифних обмежень щодо українського експорту, зокрема запровадження квот на імпорт з України продукції чорної металургії; часткова втрата українськими експортерами традиційних ринків збуту в нових державах-членах ЄС внаслідок поширення на експорт до цих країн антидемпінгових заходів, які застосовує ЄС до України; обмежувалися можливості українського експорту внаслідок запровадження новими державами-членами ЄС європейських норм та правил технічного, санітарного, фітосанітарного, ветеринарного, екологічного регулювання, а також правил захисту прав споживачів; відносно збільшувалася конкурентоспроможність продукції агропромислового сектору нових держав-членів ЄС по відношенню до українського за рахунок отримання субсидій з бюджету ЄС; ускладнювалися ділові обміни, прикордонна торгівля та регулювання трудової міграції на двосторонньому рівні з новими державами-членами, зростання у зв'язку із запровадженням візового режиму вартості здійснення комерційних угод. За розрахунками Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, тільки внаслідок припинення дій угод про вільну торгівлю з країнами Балтії додаткове податкове навантаження на український експорт до зазначених країн у короткотерміновій перспективі збільшиться на 14,8 млн. дол. США [25]. На жаль, спроба колишнього держсекретаря МЗС України з питань європейської інтеграції залучити британських юристів до захисту комерційних інтересів України і певного відшкодування з боку ЄС втрат від скасування угод про вільну торгівлю з Естонією, Латвією та Литвою успіху не мали.

Втрата традиційних ринків збуту, передусім металургійної та хімічної продукції, у нових державах-членах внаслідок поширення на них антидемпінгових заходів ЄС щодо України оцінювалася на рівні 36,550 млн. дол. США. Крім того, залишалася не врегульованим з ЄС питання умов торгівлі деякими сталеливарними виробами. Зволікання з укладанням відповідної угоди призвело до втрати частки ринку сталеливарних виробів у нових членах ЄС загальною вартістю від 173 до 260 млн. дол. США. Можлива втрата ринків сільськогосподарської продукції у нових державах-членах ЄС в результаті запровадження ними європейських стандартів та норм технічного, санітарного,

фітосанітарного, ветеринарного контролю оцінювалася на рівні 60 млн. дол. США [26].

Проте, в практичному плані українські урядові структури продовжували вирішувати такі завдання, як поширення на Україну принципів та модальностей співробітництва у сфері безпеки, що існували між ЄС та колишніми державами-кандидатами на вступ до ЄС; укладення на основі ст. 24 Договору про Європейський Союз окремої рамкової Угоди про співробітництво у сфері врегулювання кризових ситуацій, основою для якої могли б слугувати положення відповідного Механізму ЄС, ухваленого у червні 2002 р. на саміті ЄС у Севільї; укладення рамкової Угоди між Україною та ЄС про використання Євросоюзом авіаційно-транспортних ресурсів України; розширення діалогу у сфері безпеки заходів відповідно до пропозицій України, викладених у Меморандумі щодо європейської стратегії безпеки, переданому ЄС у грудні 2003 р.; залучення ресурсів Європейського Союзу та його держав-членів для цільової допомоги Україні на знешкодження протипіхотних мін та ліквідацію боєприпасів, непридатних для дальшого використання і зберігання [27].

Важливе значення для інтенсифікації інтеграційних процесів мало співробітництво між Україною та ЄС у військово-технічній сфері та участь України у формуванні європейської оборони. Співробітництво України з ЄС у сфері Спільної європейської політики у сфері безпеки і оборони безумовно надавало нашій країні сприятливий імідж для набуття асоційованого членства в Євросоюзі. Можливість участі країн не членів ЄС у миротворчих операціях під егідою Євросоюзу закладена у підписаній в Гельсінкі Угоді про формування європейської оборони. У Спільній стратегії зазначено, що ЄС підтримує діалог і посилення практичного співробітництва з Україною в оборонній сфері. Перспективними напрямками військового співробітництва України з ЄС були визначені такі, як залучення України до миротворчих операцій та військових навчань, що проводяться під егідою ЄС; співробітництво у галузі авіаперевезень, зокрема шляхом надання Україною військово-транспортної авіації; співробітництво у космічній галузі; участь у спільних розробках високотехнологічної військової продукції. Останній напрямок співробітництва особливо актуальний, оскільки у перспективі для створення повноцінної європейської оборони країни-члени ЄС повинні мати змогу для виробництва високотехнологічної зброї. Це відкрило широкі можливості кооперації України з ЄС у військово-технічній сфері, де Україна має все необхідне (потенціал і технології) для створення найсучасніших зразків озброєнь [28].

Євроінтеграційний курс — залишався протягом періоду що досліджується, невід'ємною частиною суспільно-політичного та економічного поступу України. Роль та місце нашої країни у новій архітектурі Європи визначатиметься здатністю України максимально використати нові можливості та знайти адекватні відповіді на виклики розширення ЄС. Саме тому оцінка перспектив та наслідків цього процесу, їх ефективне використання, посилення політичного та економічного діалогу з Євросоюзом заради забезпечення національних інтересів України є нашими основними завданнями на найближчу перспективу. Консолідація всіх прогресивних сил суспільства, поглиблення

взаємодії гілок влади в напрямі створення стабільної та передбачуваної моделі політичного устрою держави та конкурентоспроможної економіки були запорукою досягнення цієї стратегічної мети нашого суспільного розвитку.

У цьому контексті деякі політики з найближчого оточення Президента України Л.Кучми вважали, що на середньо термінову (не стратегічну!) перспективу, тезу про безальтернативність інтеграції України до ЄС не можна вважати продуктивною, оскільки це перешкоджатиме активному міжнародному співробітництву на інших напрямках. Вони мали на увазі, що інтеграція України до ЄС в українському суспільстві іноді розглядається (і доволі часто - небезпідставно!) як альтернатива інтеграції до Союзу Росія - Білорусь. Тому у випадку виникнення ускладнень чи відсутності прогресу у взаємовідносинах з Євросоюзом, а це можна легко прогнозувати, матиме місце певне розчарування українців у європейських цінностях та посиленню руху напрямі до євразійського простору. На їхній погляд, було слід розширювати взаємовигідне економічне співробітництво з пострадянськими країнами, перш за все з Росією, країнами Центральної Європи та "третього світу", оскільки рівні економічного розвитку цих країн та України досить близькі, що створювало передумови для реалізації продукції національних виробників [29].

Особливо важливо наголосити, що не слід розглядати співробітництво з ЄС як протиположність співробітництву з Росією. Росія також має договірну базу з ЄС щодо партнерства і співробітництва, і у реалізації цієї договірної бази пройшла багато в чому далі, ніж Україна. Тому Україні варто вивчати досвід Росії у цій сфері та шукати, у разі необхідності, спільні підходи до співпраці з ЄС.

Реалізація цих завдань ускладнюється значним розривом у рівнях економічного та соціального розвитку між Україною та державами-членами ЄС чи навіть кандидатами на членство в ЄС з „першої хвилі розширення”, а також істотними структурними невідповідностями і деформаціями української економіки. У цьому контексті привертало увагу те, що за даними статистичної бази Світового банку, валовий внутрішній продукт на душу населення в Україні на початку XXI століття становив (при обрахуванні ВВП за паритетом купівельної спроможності валют) лише 15,4% середнього рівня даного показника для ЄС та 34,8% - порівняно з країнами-претендентами „першої хвилі”. За індексом людського розвитку, визначеним у рамках Програми розвитку ООН, Україна з показником 0,744 посідала 78 місце у світі, тоді як Португалія (з показником 0,864 - найнижчим рівнем в ЄС) - 28-е, а 12 із 15 країн входили до першої двадцятки, маючи показники індексу в діапазоні 0,903-0,928; за надто великої залежності української економіки від експорту (його частка у ВВП у 2000 р. складала близько 41%) його обсяг на душу населення становила в Україні лише 4,9% середнього рівня аналогічного показника для ЄС і 18,1% - порівняно з країнами-новими членами ЄС. Україні, де частка прямих іноземних інвестицій у валовому утворенні постійного капіталу становило майже 9 відсотків (що виглядало цілком пристойно на фоні значення відповідного індикатора для ЄС - 15,3%), рівень прямих іноземних інвестицій на душу населення не перевищувало 2,3% середнього значення

аналогічного показника для ЄС і 8% - для країн-претендентів „першої хвилі” [30].

Україна мала досить неоднозначні, суперечливі результати практично в усіх основних складових входження до єдиного економічного простору Євросоюзу - вільному русі товарів, послуг, капіталів і робочої сили. Якщо у 1995 р. на 15 країн-членів ЄС, припадало лише 10,7% сукупного товарного експорту України, то у 2000 р. - вже 16,2%. Щодо імпорту такі показники становили відповідно 14,9% і 20,6%. Це наслідок посилення орієнтації на ЄС у зовнішньоекономічній політиці. Водночас взаємна торгівля країн-членів ЄС у 1999 р. становила 62,8% їх сукупної торгівлі. Отже, для України торгівля з ЄС не стала головним напрямом торгових потоків, що було одним із свідчень поки що невисокої результативності входження в економічний простір ЄС. З 1998 р. намітилася тенденція певної стагнації експорту українських товарів в ЄС, що вплинуло на позитивну динаміку попередніх років. При цьому спостерігалася надмірна концентрація експорту на двох країнах-членах ЄС - Німеччині та Італії. На них у 1999 р. припало 48% товарного експорту з України в ЄС, а у 2000 р. - 59%. Присутність України на інших ринках (за винятком Австрії) була малопомітною. Щодо імпорту з ЄС в Україну, то він скоротився у 1997-1999 рр. на 29% і лише в 2000 р. виявив ознаки певного зростання [31]. Отже, загалом динаміка зовнішньої торгівлі України з країнами ЄС лишалася протягом періоду що досліджено нестійкою і явно недостатньою для забезпечення прискореного входження в економічний простір Євросоюзу .

16 квітня 2003 р. в Афінах на саміті ЄС було підписано Угоду про вступ з десятима країнами-кандидатами в члени ЄС. Згодом, всупереч прогнозам «євроскептиків», серія референдумів у країнах-кандидатах одноставно підтвердила, що підписання Угоди відповідає бажанням їхніх громадян. З 1 травня 2004 р. ЄС складається з 25 країн із загальною кількістю населення понад 450 млн. осіб і 10000 млрд. євро ВВП. Як результат, помітно збільшилася геополітична та гео економічна роль ЄС на Європейському континенті та в світі. Можна впевнено говорити про появу нового впливового гравця на глобальній політичній арені. Нині Євросоюз проголошує готовність взяти на себе відповідальність за глобальну безпеку. Саме в таких термінах амбіції розширеного ЄС декларуються в офіційних документах [32].

Розширення поставило ЄС перед серйозними викликами економічного та політичного характеру. Наприклад, у країнах-новачках ВВП на одну особу становило приблизно 40 % від рівня, що був є у „старих” країнах-членах. Для запобігання негативним наслідкам в економічній сфері в ЄС останнім часом розробляли спеціальну «програму швидкого старту», за допомогою якої передбачено форсувати економічне зростання [33].

11 березня 2003 р. Європейська комісія оприлюднила документ «Ширша Європа — сусідство», в якому розгорнуто представлено основи відносин ЄС з країнами та утвореннями, що незабаром матимуть спільні сухопутні та морські кордони з розширеним Євросоюзом. Йшлося про Південне Середземномор'я (Алжир, Єгипет, Ізраїль, Йорданію, Ліван, Лівію, Марокко, Палестинську Автономію, Сирію, Туніс) і сусідів ЄС на Сході — РФ, Україну, Білорусь та

Молдову. Поява цього документа зафіксувала важливі зміни, що відбулися у принципах політики ЄС щодо найближчого оточення. У попереднє десятиліття у ролі найбільш ефективного і практично безвідмовного інструменту впливу Євросоюзу на сусідні країни використовувалися пропозиції надати їм членство в ЄС. Проте така політика, так само як процес розширення, не могла тривати вічно. На наступні десять років ЄС намагався віднайти нові методи врегулювання відносин зі своїм безпосереднім оточенням, створити нові засоби впливу з метою поширення європейських політичних та економічних стандартів та забезпечення власної стабільності. Внаслідок цього з'явилася концепція відносин з країнами-сусідами, яка була спрямована на створення та організацію широкого простору співпраці і взаємодії вздовж кордонів ЄС і при цьому не передбачала пропонувати цим країнам членства в ЄС. Слід підкреслити, що винесене у заголовок цього документа позначення сусідство має — відповідно до вихідного англійського терміна *neighbourhood* — насамперед просторове значення. Це не стільки форма відносин з тими, хто живе поруч, а, радше, саме оточення, у цьому випадку — певний географічний та політичний простір. А основна мета документа полягала в тому, щоб накреслити шляхи впорядкування цього простору і забезпечити стабільне існування розширеного ЄС. Водночас концепція сусідства підкреслювала взаємну залежність ЄС та країн, що його оточують, і пропонувала принципи зовнішньої політики, що мали забезпечити стабільність, стійкий розвиток та безпеку в усіх країнах, які сусідитимуть з розширеним ЄС на Півдні і Сході. Не було підстав сприймати ці положення як декларацію — вони цілковито узгоджувалися з новими геополітичними реаліями. Євросоюз був серйозно зацікавлений у тому, щоб створити своєрідну «перехідну зону», стабільну, із задовільними умовами життя, для уникнення надмірного розриву між простором «розквіту» — розширеним ЄС — та «іншим світом»[34].

Беручи до уваги «нежорсткий» на сьогоднішній день характер Євросоюзу як нового типу наддержавного утворення, такий розрив може насправді створити загрозу для самого існування Європейської Унії. Слід нагадати, що ініціатива встановлення «особливого статусу сусідства» була спочатку запропонована Великобританією для України, Молдови та Білорусі (під приводом занепокоєння внутрішньою ситуацією у цих трьох країнах) і знайшла підтримку на зустрічі міністрів закордонних справ країн-членів ЄС у Люксембурзі 15 квітня 2002 р. Ця ініціатива насамперед мала на меті запобігти проникненню до ЄС злочинності, наркоторгівлі та нелегальній міграції крізь нові східні кордони. У другій половині 2002 р. під час головування в ЄС Данії питання сусідства пророблялося у межах спеціальної «Ініціативи щодо нових сусідів» як частини Спільної зовнішньої та оборонної політики ЄС (CFDP). Це підтверджувало ставлення до названих трьох країн насамперед як до джерела перелічених загроз. Концепцію „нового сусідства” планувалося виробити до грудня 2002 року і представити на саміті ЄС у Копенгагені. Проте опрацювання її затяглося, не в останню чергу через те, що у процесі розробки проблема „сусідства” набула більш глобального вигляду. Лише у березні Єврокомісія подала на розгляд Європарламенту та Ради ЄС документ з викладом нової

концепції. Згодом, у червні 2003 р., її було схвалено на саміті ЄС у Салоніках. Викладені в документі засади нової політики щодо сусідніх країн ґрунтувалися, насамперед, на сформованому новому баченні ЄС та його ролі у світі. Саме цим пояснюється той факт, що Україна у цьому документі розглядається не лише поруч з Білоруссю і Молдовою, але й разом з такими країнами Південного Середземномор'я, як Марокко та Туніс. Цей підхід не є випадковим, як це інколи здається. Мало того, новий формат відносин з сусідами ЄС на Сході у загальних рисах будуватиметься за моделлю, вже опрацьованою у рамках так званого Барселонського процесу. Ця модель робила акцент на економічній співпраці, проте не оминала і політичних аспектів, маючи на меті сприяти наближенню внутрішнього устрою країн-партнерів до європейських демократичних стандартів.

Отже, оприлюднена концепція змушувала по-новому поставитися до ключового питання української євроінтеграційної стратегії, згідно з яким Україна намагається отримати повноправне членство в ЄС. З одного боку, неодноразово підкреслюється, що формат сусідства не передбачає надання перспективи членства в ЄС. З іншого боку, тут стверджується, що питання членства у будь-якому разі мають розглядатися окремо від вирішення завдань, передбачених концепцією сусідства. Визнавалося також, що для частини країн-сусідів це питання є остаточно вирішеним негативно, як це визначено для країн з Південного Середземномор'я, що і так перебувають за межами Європейського континенту. Крім того, згадувалося про країни з «кола сусідів», що висловили бажання вступити в майбутньому до ЄС. Зрозуміло, тут могло йтися тільки про Україну та Молдову, проте вони залишалися не названими. Ця частина документа справляла враження найбільш завуальованої, повної недомовок, що зайвий раз підкреслювало дражливість питання про перспективу вступу України до ЄС. Однак для остаточної відмови Україні Євросоюз не мав загальних правових підстав. У законодавстві ЄС зберігалось положення про те, що кожна європейська країна за виконання політичних, економічних та юридичних умов (Копенгагенських критеріїв) може претендувати на членство в ЄС, проте в останнє десятиліття під час найбільш інтенсивного розширення Євросоюзу з'ясувалося, що поняття «європейської країни» може отримувати дуже різні (такі, що не збігаються одне з одним) тлумачення. Реальна перспектива вступу до ЄС Туреччини, зафіксована на саміті у Копенгагені (грудень 2002 р.), заплутала справу ще більше. Тепер вже зрозуміло, що суто географічний критерій — належність всієї території країни до Європейського континенту (як у випадку України та Молдови) — може не спрацьовувати. При виникненні цього питання відповідь звучить так: «Якщо Туреччина приєднується до ЄС, то географічні обриси (Європи) можливо вимагають перегляду» [35].

Питання ж спільної європейської ідентичності (спільна історія, спільні цінності) ніколи не було надто ясным. Недарма загострилася дискусія під час розробки Конституції ЄС, зокрема введення в неї положення про спільні релігійні (іудео-християнські) цінності, що лежать в основі європейської цивілізації. Проте перспектива членства Туреччини в ЄС, а також наявність

значного мусульманського населення в нинішніх країнах-членах, створює у цьому пункті суперечливу та дразливу ситуацію. Окрім того, значна частина учасників цієї дискусії свідомо відстоює секулярну природу європейських цінностей, що об'єднують, а не розділяють європейців [36].

Зрештою, зрозуміло, що остаточне вирішення правової сторони цього питання залежить не від України, а від країн-членів ЄС, проте відкрита та дієва готовність співпрацювати у форматі сусідства, активність у формуванні та виконанні Планів дій безперечно створювало позитив для України. Це певною мірою підтвердив Ялтинський саміт Україна — ЄС (жовтень 2003 р.), у заключному документі якого містилося визнання з боку ЄС «євроінтеграційних прагнень» України [37]. Водночас складалося враження, що це формулювання, так само як підтвердження «проводити лінію на подальше політичне та економічне зближення та поступову інтеграцію соціальних та економічних структур між розширеним ЄС та Україною», українська сторона отримала в обмін на чітке визнання, що у межах «сусідського» формату відносин питання вступу до ЄС не обговорювалось. Тому й термін «інтеграція» вживався тут з суттєвими обмеженнями, з уточненням, що йдеться тільки про соціальні та економічні структури, а питання політичної інтеграції, тобто членства, залишався, як від самого початку передбачено концепцією «Ширша Європа», поза розглядом. Незважаючи на успіхи, досягнуті у ході саміту щодо подальших конкретних кроків співробітництва, питання про те, чи матиме Україна в майбутньому перспективу членства в ЄС, знову залишалося без відповіді.

Вважалося, що допомогти не закривати назавжди перед Україною двері до ЄС можуть нові країни співтовариства, насамперед Польща і Литва. Проте надто покладатися на це не можна — Європейський Союз уже демонстрував досить стримане ставлення до польських ініціатив щодо України. І це не випадковість, оскільки польські ініціативи мали на меті підкреслення особливої ролі України, необхідність окремого формату відносин ЄС з Україною, що передбачав би її конкретну євроінтеграційну перспективу в майбутньому [38]. Але, у світлі викладеного вище, зрозуміло, що обидва ці пункти суперечили глобальній за своїм змістом концепції стосунків з країнами, що замикають зовнішні кордони ЄС.

У цьому контексті заслуговує на увагу прийнятий за концепцією «Ширша Європа» план для створення конкретних механізмів її впровадження. Цей план мав дві фази і окреслював можливості використання діючих програм для розв'язання нагальних потреб транскордонного та регіонального співробітництва з сусідніми країнами. Він передбачав розробку спеціальних Програм сусідства, а також введення певних змін у функціонування програм, що вже діють, наприклад, INTERREG. Проте, крім суто фінансової сторони, він містив і важливий політичний нюанс, оскільки як об'єкт політики сусідства в ньому названо також західні балканські країни, співпраця з якими регулюється іншим форматом відносин — угодою про стабілізацію та асоціацію, що передбачає для цих країн перспективу повноправного членства в ЄС. Цей малопомітний зсув акцентів насправді був дуже важливим, бо свідчив про те,

що для концепції стосунків з «сусідніми країнами» розширений ЄС не ставив на перше місце відсутність у таких країн перспективи членства, як це виглядало на початку. Зміни у відносинах з Молдовою, визнання за нею можливості вступу до ЄС свідчать, що дрейф у напрямі від сусідства до членства був, в принципі, можливим.

Кінцевою метою політики сусідства проголошено створення перспективи включення країн-сусідів до спільного ринку ЄС з подальшою інтеграцією і сприянням у досягненні ними так званих «чотирьох свобод» — свободи пересування товарів, послуг, людей та капіталів. У концепції пропонувалася сукупність заходів, що охоплювали діяльність у галузі зовнішньої, безпекової, торговельної, гуманітарної політик, у сфері захисту навколишнього середовища тощо. Серед них — можливість надання торговельних преференцій, перспектива інтеграції до транспортних, енергетичних та телекомунікаційних мереж, нові інструменти підтримки і захисту інвестицій, підтримка в інтеграції до глобальних торговельних систем (для України це, насамперед, вступ до СОТ).

Позитивною рисою нової концепції було спрямування на диференційоване ставлення до кожної з країн з найближчого оточення ЄС. У документі підкреслювалося, що кожна з країн-сусідів має різні стартові можливості для реалізації запропонованої стратегії. Можливості України, зокрема економічні, оцінювалися порівняно з іншими країнами з «кола друзів» як низькі. Це зайвий раз підкреслювало, що рух до євроінтеграції у межах формату сусідства для України буде важким, але не неможливим.

Значна частина запропонованих заходів стосувалася проблем безпеки. Вони передбачали, зокрема, інтенсифікацію співробітництва у галузі попередження та подолання спільних загроз, серед яких боротьба з тероризмом, поширенням зброї масового знищення, забрудненням довкілля тощо. Особливої уваги потребували перспективи врегулювання і введення до правового поля процесів міграції, розв'язання візових проблем тощо. При цьому слід мати на увазі, що запропоновані можливості розвитку відносин з ЄС йшли поруч із зобов'язаннями та новою відповідальністю, які мала взяти на себе країна. Так, у випадку з розв'язанням проблем нелегальної міграції, що створюють серйозну загрозу також і українській внутрішній безпеці, Україні (як Російській Федерації, Марокко, Алжиру, Білорусі та Молдові) необхідно підписати з ЄС угоду про реадмісію. Вирішення економічних питань, зокрема пов'язаних з фінансовою допомогою та інвестиціями, потребувало жорсткого дотримання політичних та правових стандартів тощо.

Згідно з прийнятими в ЄС стандартами, кожна країна рухалася до передбаченої концепцією сусідства інтеграції самостійно. РФ демонструє щодо цього добрий приклад, стрімко і незалежно від інших країн (також і від України) налагоджуючи відносини з Євросоюзом. В обмін на надані кожній країні рівні можливості співпраці Євросоюз чітко вимагав однакових норм поведінки від кожної з них. Водночас така співпраця на засадах спільних інтересів та спільних цінностей за умови її ефективної реалізації підвищувала рівень загальноєвропейської безпеки [39].

У цьому зв'язку заслуговує на увагу ще один важливий документ, у якому викладено новітні зовнішньополітичні принципи ЄС. Йдеться про проект безпекової доктрини, який Х.Солана представив на саміті ЄС у Салоніках 20 червня 2003 р. Цей проект, був виконаний у межах підготовки Стратегії безпеки ЄС, містив визначення основних загроз, що постають перед ЄС, та окреслював загальну стратегію боротьби з ними. Серед ключових загроз названо: 1) міжнародний тероризм, 2) поширення зброї масового знищення, 3) «неспроможні» країни (із послабленими державними та соціальними структурами аж до розпаду державних інституцій) і організовану злочинність. У зв'язку з цим було сформульовано три стратегічні завдання для зовнішньої політики ЄС. По-перше, всіляко сприяти стабільності та демократичному владному керівництву у безпосередньому оточенні (сусідстві) ЄС. По-друге, будувати міжнародний порядок на основі мультилатералізму і, нарешті, стримувати старі та нові загрози. Звертало на себе увагу, з одного боку, бажання всіляко підкреслити важливість і «незамінність» трансатлантичних стосунків ЄС, а з другого, жорсткість формулювань щодо країн, які порушують міжнародні норми. Як було зазначено у проекті, ці країни мали усвідомлювати, що за це їм доведеться «розплачуватися ціною відносин з ЄС» [40].

Отже, нині найважливішими для ЄС є, з одного боку, відносини із США, які Євросоюз намагається м'яко переконати у необхідності рахуватися з ним, відстоюючи „мультилатералізм”, а з другого, відносини з країнами - сусідами ЄС, а це вже безпосередньо стосувалося України. Як засвідчив ялтинський саміт Україна — ЄС, Євросоюз зацікавлений у співробітництві з Україною у сфері безпеки. У підсумковому документі (п.22) спеціально було перелічено нові загрози безпеки (згідно з названим проектом) і підкреслено важливість „побудови ефективного партнерства з метою знайти відповіді на ці виклики” [41].

Як зазначалося вище, у концепції «Ширша Європа» термін „сусідство” вживався не тільки і навіть не стільки для визначення статусу країн навколо розширеного ЄС, скільки для позначення певного простору, організованого в ідеалі за однаковими принципами, простору, на якому діють певні спільні правила гри. Така постановка питання відкривала для України принципово нові перспективи у галузі регіонального співробітництва як з окремими регіонами ЄС, так і в межах самого „сусідства”.

Отже, для України в досліджуваний період стали актуальними два основних напрями у виконанні євроінтеграційних завдань. Перший з них мав бути спрямований на поступове створення внутрішніх передумов для інтеграції в ЄС, а другий полягав в активізації міжнародного співробітництва з ЄС, насамперед шляхом послідовної реалізації можливостей, закладених у концепції „Ширша Європа”. Концепція „Ширша Європа — сусідство” окреслювала нові можливості співпраці з ЄС. Водночас вона засвідчувала важливі геополітичні зміни, що відбулися на Європейському континенті. Для України це означало нагоду певною мірою розширити формат співробітництва з ЄС й інтенсифікувати власну євроінтеграційну політику в усіх сферах: економічній, політичній, безпековій, правовій. Водночас формат сусідства доцільно

розглядати як одну (хоч і надзвичайно важливу) складову більш широкого стратегічного партнерства з ЄС. Саме так розглядає Євросоюз відносини з РФ. Україна має для цього такі само правові підстави, оскільки залишається стратегічним партнером ЄС. Крім того, поява концепції відносин ЄС з країнами-сусідами, як і перебіг інституційної реформи в середині ЄС, боротьба за перерозподіл владних повноважень є ознаками того, що не тільки чергова фаза розширення.

Повертаючись до першого напрямку реалізації Україною свого європейського покликання доречно детальніше зупинитися на адаптації українського законодавства до права Європейського Союзу. Адаптація законодавства України до законодавства ЄС – це сукупність взаємопов'язаних організаційних, правових, соціально-економічних, науково-технічних процесів та заходів спрямованих на зближення законодавства України із сучасною європейською системою права шляхом проектування нового і внесення змін в чинне законодавство України з урахуванням загальних європейських стандартів, що відображені у чинному законодавстві Європейського Союзу та країн-членів ЄС, а також шляхом забезпечення неухильного дотримання оновленого законодавства.

Сучасна європейська система права включає в себе законодавство Європейського Союзу та законодавство країн-членів ЄС. Законодавство Європейського Союзу включає в себе первинне законодавство ЄС (Договори про створення Співтовариств з усіма внесеними до них чинними змінами та додатками), вторинне законодавство ЄС (правові акти, які приймаються основними органами ЄС відповідно до їх повноважень, а саме: директиви, правила, рішення, рекомендації та висновки), рішення Суду Європейського Союзу (якими надається офіційне тлумачення норм права ЄС) та чинні міжнародні договори, сторонами яких є Співтовариства та країни-члени.

Серед основних принципів Адаптації законодавства України до законодавства ЄС були визначені такі: верховенство права; неухильність дотримання Україною взятих на себе зобов'язань за чинними міжнародними договорами; врахування сучасного становища українського суспільства; аналітичне обґрунтування запропонованих змін; колегіальність прийняття рішень; прозорість заходів регулювання.

Метою Адаптації законодавства України до законодавства ЄС було створення умов для повноправного входження України в європейський правовий, економічний та соціальний простір шляхом зближення законодавства України із сучасною європейською системою права, що забезпечить розвиток політичної, підприємницької, соціальної, культурної активності громадян України, економічний розвиток держави і сприятиме поступовому зростанню добробуту громадян, приведенню його до рівня, що склався у державах – членах ЄС [41].

Кабінет Міністрів України в серпні 1999 року затвердив Концепцію Адаптації, яка передбачала, що діяльність з адаптації повинна провадитися як складова, інтегральна частина нормотворчої діяльності органів виконавчої влади на основі єдиної системи планування, координації та

контролю. Кабінет Міністрів визначив порядок затвердження планів роботи органів виконавчої влади з Адаптації та встановлює додаткові вимоги щодо порядку розроблення проектів нормативно-правових актів з урахуванням законодавства ЄС [42]. Ще у 1998 році на Міністерство юстиції України покладено функцію координації діяльності центральних органів виконавчої влади щодо забезпечення Адаптації. У 1999 році (у рамках запровадження єдиної системи планування, координації та контролю за нормотворчою діяльністю органів виконавчої влади) функції Міністерства юстиції в сфері Адаптації дещо розширюються, і на нього також покладається планування законопроектної роботи та роботи в сфері Адаптації і контроль за цією діяльністю. А зі створенням Національної ради з питань Адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу як консультативно-дорадчого органу на Міністерство юстиції покладено функцію організаційно-технічного забезпечення її діяльності [43].

Таким чином, Міністерство юстиції виконувало в сфері Адаптації такі чотири основні функції: планування законопроектної роботи з Адаптації (за поданням центральних органів виконавчої влади), координація нормотворчої діяльності органів виконавчої влади, контроль за цією діяльністю, та організаційно-технічне забезпечення діяльності Національної ради.

Керуючись положеннями ст. 51 Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і ЄС, наша держава взяла на себе зобов'язання вжити належні заходи для забезпечення поступового наближення та приведення національного законодавства у відповідність із законодавством ЄС. Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу визначає, що адаптація законодавства є одним з основних напрямків інтеграційного процесу.

В УПС визначені 17 галузей, у яких у першу чергу слід мати адекватні норми: це митне законодавство, закони про компанії, банківську справу, бухгалтерський облік і податки, інтелектуальна власність, охорона праці, фінансові послуги, правила конкуренції, державні закупки, охорона здоров'я та життя людей, тварин і рослин, навколишнє середовище, захист прав споживачів, непряме оподаткування, технічні правила і стандарти, закони та інструкції стосовно ядерної енергетики, транспорт [44].

Постанова Кабінету Міністрів України від 13 липня 1998 року № 1074 "Питання діяльності між Україною та Європейськими Співтовариствами (Європейським Союзом)", визначила українську частину Комітету з питань співробітництва між Україною і ЄС в якості постійно діючого допоміжного органом української частини Ради з питань співробітництва, підпорядкованим і підзвітним прем'єр-міністру України. Основними завданнями української частини цього комітету були допомога українській частині Ради у виконанні нею своїх обов'язків; здійснення повноважень, переданих українською частиною Ради; забезпечення безперервності партнерських стосунків України з Європейським Союзом; забезпечення додержання та виконання положень УПС, аналіз і контроль за ходом реалізації УПС. Органи виконавчої влади

відповідали за здійснення заходів з перегляду вітчизняного законодавства відповідно до своєї компетенції, що визначалося постановою Кабінету Міністрів України від 12 червня 1998 року № 852 "Про запровадження механізму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу". Для забезпечення координації і взаємодії міністерств й інших центральних органів виконавчої влади в процесі пристосування законодавства відповідно до цієї постанови при Міністерстві юстиції було створено Міжвідомчу координаційну раду з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу (МКР), головою якої став за посадою міністр юстиції. Згідно з Положенням про МКР, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 12 листопада 1998 року № 1773, її основними завданнями було визначено координацію діяльності міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення адаптації законодавства; вироблення пропозицій стосовно стратегії адаптації законодавства; розроблення рекомендацій до проектів законів, інших нормативно-правових актів у світлі реалізації положень УПС, забезпечення дотримання основних документів Ради з питань співробітництва між Україною і Європейським Союзом та інше [45].

Окремою постановою Кабінету Міністрів України від 26 липня 1999 року № 1353 було створено Центр перекладів актів європейського права Цей орган мав забезпечити здійснення офіційного перекладу актів законодавства ЄС державною мовою України та надання цих перекладів розробникам нормопроектів. Постанова Кабінету Міністрів України від 16 серпня 1999 року № 1496 „Про Концепцію адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу” була першим комплексним документом серед нормативно-правових актів України, які регламентують питання адаптації законодавства України до законодавства ЄС. Вона визначила основні цілі, завдання, етапи та пріоритетні сфери процесу адаптації законодавства, а також передбачала здійснення відповідних організаційних заходів для його реалізації [46].

Також необхідно зазначити, що Міжвідомча координаційна рада з адаптації законодавства України до законодавства ЄС забезпечила розробку і впровадження цілої низки нормативних актів, спрямованих на реалізацію процесу адаптації законодавства, а саме Положення про порядок організації роботи центральних органів виконавчої влади з адаптації законодавства України до законодавства ЄС, Положення про підкомісії Міжвідомчої координаційної ради з адаптації законодавства України до законодавства ЄС, Положення про порядок підготовки плану роботи з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу та інших документів. Відповідно до розпорядження Президента України від 27 червня 1999 року № 151/99–рп „Про перелік центральних органів виконавчої влади, відповідальних за здійснення завдань, визначених Стратегією інтеграції України до ЄС” до компетенції конкретних українських міністерств віднесено різні аспекти співробітництва з Європейським Союзом. Наприклад, до компетенції Міністерства юстиції віднесено правове забезпечення інтеграції, а до

компетенції Міністерства закордонних справ – здійснення зовнішньополітичного співробітництва. Для забезпечення реалізації одного з основних напрямків інтеграційного процесу – Адаптації законодавства України до законодавства ЄС – був виданий указ Президента України від 9 лютого 1999 року № 145 „Про заходи щодо вдосконалення нормотворчої діяльності органів виконавчої влади”, яким було закріплено, що Адаптація законодавства було невід’ємною складовою загального нормотворчого процесу в Україні. З цією метою, відповідно до указу Президента України від 30 серпня 2000 року № 1033 при Президентові України, було також утворено Національну раду з питань Адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу як консультативно-дорадчий орган. Саме ця, очолена Президентом України Рада, до складу якого ввійшли глава Адміністрації Президента України, перший заступник голови і голови ключових комітетів Верховної Ради України, провідні міністри та заступник урядового секретаря Кабінету Міністрів України, а також представники найважливіших правових наукових центрів, мала об’єднати та спрямувати в одному напрямку зусилля всіх учасників процесу Адаптації законодавства [47].

Заслуговує на увагу також Указ Президента України від 14 вересня 2000 року № 1072 "Про Програму інтеграції України до Європейського Союзу". Цім Указом було схвалено розроблену Кабінетом Міністрів України Програму інтеграції, яка мала стати головним інструментом здійснення загальної стратегії наближення України до ЄС в усьому спектрі співробітництва – політичного, соціального, фінансового, економічного, торговельного, наукового, освітнього, культурного тощо. Інші програми і плани політичного та соціально-економічного спрямування, що розроблялися або мали розроблятися органами виконавчої влади, були повинні ґрунтуватися на цілях цієї Програми. Шляхи та темпи реалізації окремих пріоритетів та Програми в цілому визначалися прогресом у проведенні економічних реформ. Саме це було зазначено в якості головної умови успішної адаптації Україною в достатніх обсягах правових та нормативних стандартів ЄС – *Acquis communautaire*. Структуру цієї Програми було визначено з урахуванням досвіду країн – кандидатів на вступ до ЄС, а також галузевих програм інтеграції України до ЄС. У Програмі були охоплені практично всі сфери суспільного життя держави з метою досягнення критеріїв, що впливають з цілей валютного, економічного та політичного союзу держав - членів ЄС і сформульовані Радою ЄС в червні 1993 р. у м. Копенгагені (копенгагенські критерії). Програма містила 140 розділів, кожний з яких мав такі частини: Поточна ситуація (характеризувався поточний рівень готовності України виконати відповідні зобов’язання у конкретній сфері для досягнення головної мети - набуття членства в ЄС, визначався поточний ступінь відповідності нормативно-правових документів України базовим нормам ЄС); короткострокові (2000 - 2001 рр.), середньострокові (2002 - 2003 рр.) та довгострокові (2004 - 2007 рр.) пріоритети (сформульований верхній рівень цілей, яких слід досягти у відповідний термін; крім конкретних організаційних заходів щодо реформування окремих сфер суспільного життя країни, визначено найважливіші напрями адаптації законодавства України до законодавства ЄС);

інституційні потреби, фінансові потреби (дано оцінку ресурсів, необхідних для реалізації визначених пріоритетів) [48].

Слід зазначити, що Указом Президента України від 21 серпня 2001 року № 724 "Про перейменування Міністерства економіки України" вирішено перейменувати Міністерство економіки України в Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України і вважати його правонаступником прав та обов'язків Міністерства економіки України. Також були внесені відповідні зміни до указів Президента України від 15 грудня 1999 року № 1573 "Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади" та від 15 грудня 1999 року № 1574 "Про склад Кабінету Міністрів України" [49].

В проекті так званої Білої книги України, підготовленому Центром порівняльного права Міністерства юстиції України в 2003 році, йшлося про те, що адаптація українського законодавства до права ЄС у пріоритетних галузях - процес тривалий та доволі складний, який став невід'ємною складовою правової реформи в Україні взагалі. Отриманий досвід давав підстави вважати, що адміністративний апарат органів державної влади, на які покладене завдання здійснення адаптації законодавства, не мав чіткого уявлення про весь комплекс проблем, що стояли перед державною владою у даній сфері. Проект, чи прообраз Білої книги охоплював пріоритетні сфери законодавства, а саме: підприємницьку діяльність; захист конкуренції; банкрутство; інтелектуальну власність; митну справа; транспорт; зв'язок; енергетику, включаючи ядерну; державні закупівлі; фінансові послуги; податкову політику; захист персональних даних; охорону довкілля; охорону праці; боротьбу з відмиванням грошей. Слід відмітити, що процес адаптації не був тотожним уніфікації. Адаптація мала провадитись з урахуванням особливостей української національної правової системи, економічних та соціальних умов українського суспільства.

Можна простежити, як відбувалася адаптація законодавства про захист конкуренції. Неможливо уявити собі ефективного функціонування сучасного ринку без проведення зваженої політики конкуренції, яка виступала однією з форм державного регулювання ринкових відносин. Про переваги вільного ринку перед ринком, монополізованим державою, вочевидь свідчать факти економічного зростання в державах-членах Європейського Союзу, і не варто нагадувати, які фактори є визначальними для режиму вільної торгівлі. Проте запровадження чітких правил конкуренції на ринку України видавалося в той час надзвичайно складним, адже процеси приватизації та роздержавлення все ще тривали, українські підприємства ще не свідомо ставилися до умов чесної конкурентної боротьби, багато галузей промисловості залишалися монополізованими державою, а їхні правонаступники продовжували практику зловживання монополічним становищем. Для успішного проведення ринкових реформ дуже важливо було усвідомлювати, що мається на увазі під політикою конкуренції та умовами і засадами чесної конкуренції [50].

В 2001 році Верховна Рада схвалила Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Ця програма являла собою комплекс взаємопов'язаних окремих завдань

з адаптації законодавства, спрямованих на реалізацію державної політики та пріоритетних напрямів створення сучасної правової системи України шляхом вдосконалення нормотворчої та нормозастосовчої діяльності органів державної влади та запровадження єдиної системи планування, координації та контролю роботи з адаптації законодавства. Головними завданнями Загальнодержавної програми були визначені такі, як забезпечення відповідності законодавства України зобов'язанням, що випливають з Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14 червня 1994 р., інших міжнародних договорів, що стосуються співробітництва України з ЄС; розвиток національного законодавства у напрямі його зближення із законодавством ЄС та забезпечення високого рівня підготовки в Україні проектів актів законодавства; створення правової бази для інтеграції України до ЄС. На момент розробки цієї Концепції в Україні вже створено основні політико-правові та організаційні передумови для розроблення та реалізації Загальнодержавної програми. Реалізація принципу інтегральної єдності з загальним нормотворчим процесом в Україні передбачало, що впровадження Загальнодержавної програми повинно провадитися в рамках загального процесу планування, координації та контролю нормотворчої роботи в Україні на всіх її стадіях, а саме під час: 1) планування нормотворчої роботи; 2) підготовки проектів актів законодавства України; 3) проведення правової експертизи проектів актів законодавства щодо їх відповідності вимогам Конституції та законодавства України; 4) прийняття актів законодавства України; 5) впровадження законодавства України [51].

Загальнодержавна програма складалася з окремих розділів, які визначаються відповідно до пріоритетних сфер адаптації законодавства та мали містити:

- 1) опис законодавства України у відповідній галузі;
- 2) аналіз відповідного законодавства ЄС та політики ЄС у цій сфері, а також перелік найважливіших актів законодавства ЄС, які повинні бути враховані в процесі адаптації;
- 3) оцінку відповідності законодавства України у цій галузі відповідному законодавству ЄС;
- 4) визначення на основі перспективного плану законопроектної роботи Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України заходів з адаптації законодавства із зазначенням того, які проекти нормативно-правових актів мають бути розроблені, до яких з чинних нормативно-правових актів мають бути внесені зміни і доповнення, які мають бути скасовані;
- 5) економічну, соціальну та політичну оцінку змін, що очікувалися у зв'язку із здійсненням відповідних заходів у цій сфері, визначення інституційних змін (створення нових інституцій або зміна характеру вже існуючих) і інших наслідків, спричинених набранням чинності новими правовими нормами, включаючи зміну адміністративних або судових процедур, зміну процедур контролю за дотриманням технічних норм і таке інше;

- 6) потребу у нових кадрах, необхідних для здійснення заходів з адаптації законодавства, а також заходи щодо їх підготовки та підвищення кваліфікації;
- 7) строки виконання заходів з адаптації законодавства;
- 8) обсяги та джерела фінансування заходів з адаптації законодавства (необхідно передбачити витрати на підготовку нормативно-правових актів, навчання, інституційні зміни тощо).

Про наявність проблем в роботі з адаптації законодавства України до законодавства ЄС у 2001 році свідчив звіт відповідної комісії. Так, наприклад, в цьому звіті відверто вказується на відсутність інформації стосовно таких важливих питань, як удосконалення законодавства України про вибори народних депутатів відповідно до вимог Конституції України та з урахуванням актів виборчого законодавства держав - членів ЄС, створення нормативно-правової бази з метою врегулювання порядку працевлаштування біженців відповідно до норм міжнародного права, удосконалення нормативно-правової бази стосовно державного контролю у сфері діяльності органів виконавчої влади та їх посадових осіб, внесення змін до законодавчих актів України з метою приведення їх у відповідність з вимогами Європейської хартії місцевого самоврядування, зокрема в частині, яка стосується деконцентрації, децентралізації та розмежування повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, законодавчого визначення загальних адміністративних процедур з урахуванням загальноприйнятих в ЄС підходів до цього питання, створення засад правової допомоги громадянам України, що виїхали та примусово утримуються на території інших держав, приведення у відповідність з вимогами ЄС актів законодавства України з питань туризму, зокрема щодо скасування сертифікації послуг, що надаються суб'єктами туристичної діяльності у сфері громадського харчування, створення політичних та економічних засад стимулювання розвитку регіонів та депресивних територій з урахуванням рекомендацій ЄС стосовно пріоритетного розвитку регіонів з недостатніми соціально-економічними показниками, внесення змін до актів законодавства України, які регулюють питання закупівлі товарів, робіт і послуг за державні кошти з урахуванням директив ЄС та вимог ГАТТ/СОТ; визначення механізмів проведення консультацій з питань цін на нафту та нафтопродукти та умови одержання дозволів на пошук, розвідку та добування вуглеводневої сировини, приведення законодавства України про електроенергетику у відповідність з директивами ЄС у частині, що регулює спільні правила на внутрішньому ринку електроенергії та заохочує комбіноване виробництво тепла та електроенергії, удосконалення законодавства України про нафту і газ з урахуванням директив ЄС у частині, що стосується спільних правил внутрішнього ринку газу, мінімальних запасів нафти та нафтопродуктів тощо [52].

Дорученням Прем'єр-Міністра України В.Януковича від 14 грудня 2002 року за № 16800/3 Міністерство юстиції України визначено відповідальним за розробку Загальнодержавної програми. Наказом Міністра юстиції України О. Лавриновича від 3 січня 2003 року за № 1/7 загальна координація процесу

розробки Загальнодержавної програми покладена на Департамент міжнародного права Мін'юсту, функції секретаріату доручено виконувати Центру порівняльного права при Міністерстві юстиції України. Водночас до розробки цієї програми передбачалося залучення інших центральних органів виконавчої влади, науково-дослідницьких установ, провідних фахівців у сфері європейського права, а також експертів Українсько-європейського консультативного центру з питань законодавства (UEPLAC) [53].

В результаті виконання відповідних організаційних заходів, в сфері адаптації на кінець періоду, що досліджується, були створені та діяли спеціальні органи виконавчої влади. Серед них - Державна Рада з питань європейської і євроатлантичної інтеграції України (утворена Указом Президента України від 30 серпня 2002 року №791 з метою реалізації стратегічних цілей державної політики щодо забезпечення входження України в європейський політичний, економічний, безпековий і правовий простір). Безпосередньо в сфері адаптації Державна Рада здійснювала моніторинг результатів адаптації законодавства України до норм і стандартів ЄС та НАТО, розроблення заходів щодо посилення контролю за ходом адаптації, прискорення цього процесу. В сфері європейської інтеграції, складовою якої була адаптація законодавства України до законодавства ЄС, основними завданнями Державної Ради були такі, як визначення стратегічних цілей і пріоритетних напрямів державної політики у сфері інтеграції України до ЄС та НАТО; схвалення рекомендацій відповідним органам державної влади з питань співробітництва України з ЄС та НАТО; розгляд стану виконання органами виконавчої влади Стратегії та Програми інтеграції України до ЄС, Державної програми співробітництва України з НАТО, Плану дій Україна - НАТО та щорічних цільових планів Україна - НАТО, міжнародних зобов'язань України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших рішень у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції, оцінка результатів цієї роботи з боку зазначених органів; розроблення пропозицій щодо вдосконалення законодавства України, розгляд стратегічних рішень, проектів законів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, міжнародних договорів України з питань європейської та євроатлантичної інтеграції; визначення основних напрямків діяльності у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, Національної ради з питань адаптації законодавства України до законодавства ЄС, української частини Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС, Національного центру з питань євроатлантичної інтеграції України; сприяння взаємодії між органами законодавчої та виконавчої влади України у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції; визначення пріоритетів у сфері залучення та використання допомоги, яка надається Україні з боку ЄС та НАТО, ефективності програм допомоги та схвалення пропозицій щодо їх вдосконалення; забезпечення прозорості процесу реалізації стратегії європейської та євроатлантичної інтеграції України; забезпечення реалізації скоординованої державної політики з питань навчання та перепідготовки державних службовців, фахівців у сфері європейської та євроатлантичної

інтеграції; взаємодія з політичними партіями, громадськими організаціями, забезпечення їх участі в обговоренні актуальних питань щодо європейської та евроатлантичної інтеграції України.

Спеціальним органом в зазначеній сфері виступала Національна Рада з питань адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу (НРПА) (була утворена Указом Президента України від 30 серпня 2000 р. № 1033 як консультативно-дорадчий орган при Президентові України). Її основними завданнями зокрема були: виконання зобов'язань України щодо зближення чинного і майбутнього законодавства України з законодавством Європейського Союзу, передбачених Угодою про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами; визначення пріоритетних напрямів розвитку законодавства України з урахуванням норм та стандартів Європейського Союзу; забезпечення координації здійснюваних органами державної влади заходів щодо адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, сприяння їх взаємодії у цій сфері; здійснення моніторингу адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу; забезпечення аналізу та узгодження проектів законів та інших нормативно-правових актів у пріоритетних сферах адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

Ще один орган, Міжвідомча координаційна рада з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу (МКР) (створена постановою Кабінету Міністрів України № 852 від 12 червня 1998 року), мав за мету забезпечення координації та взаємодії міністерств, інших центральних органів виконавчої влади у процесі адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Відповідно до Положення, затвердженого постановою Уряду від 12 листопада 1998 р. № 1773, основними завданнями МКР були такі: координація діяльності міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу; вироблення пропозицій щодо стратегії адаптації законодавства України до норм і стандартів Європейського Союзу; розроблення рекомендацій до проектів законів, інших нормативно-правових актів щодо реалізації положень Угоди про партнерство та співробітництво між Європейськими Співтовариствами та Україною, забезпечення реалізації основних документів Ради з питань співробітництва між Україною та Європейським Союзом; підготовка рекомендацій із забезпечення виконання Україною міжнародних програм та проектів з реформування українського законодавства; підготовка пропозицій щодо директив делегаціям України з питань адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу на засідання Комітету з питань співробітництва між Україною та Європейським Союзом і Ради тощо.

Окрім визначених спеціальних «інтеграційних» та «адаптаційних» органів, функції з адаптації законодавства України до законодавства ЄС були розподілені між іншими центральними органами виконавчої влади.

Втім, аналіз виконання Плану роботи з адаптації у 2003 році свідчив, що, незважаючи на майже 100-відсоткове фінансування робіт з адаптації, виконання заходів, передбачених Планом, залишилося на рівні попередніх років. На 13-му засіданні МКР, що відбулося 13 лютого 2004 року, було зазначено, що однією з основних причин невиконання планів роботи з адаптації у 2001–2003 роках була недостатня інституційна спроможність центральних органів виконавчої влади у цій сфері, відсутність у більшості випадків наукового обґрунтування необхідності та доцільності внесення в плани адаптації тих або інших заходів, а також брак стратегічного бачення цілей, перспектив та пріоритетів адаптації. Отже, створення Центру європейського та порівняльного права – спеціальної установи, покликаної забезпечити науково-аналітичний, інформаційний та методологічний супровід адаптації, не розв'язало проблеми ефективної організації поточної роботи центральних органів виконавчої влади в сфері адаптації, а дало лише змогу забезпечити організацію та фінансування роботи по створенню наукового підґрунтя для проведення адаптації. Можливість розв'язання проблем пов'язували із прийняттям Верховною Радою України Закону України „Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу“, оскільки основним лейтмотивом в роботі над Програмою була філософія, закладена Європейською Комісією у Білу книгу по підготовці держав Центральної та Східної Європи до інтеграції у внутрішній ринок ЄС. Ця філософія полягала у необхідності формування адміністративних структур та юридичних механізмів, потрібних як для адаптації національного законодавства, так і для його ефективної реалізації. До речі, цим законом вперше в українську національну правову систему без перекладу був введений термін *acquis communautaire*. Під *Acquis communautaire (acquis)* розуміється правова система Європейського Союзу, яка включає (але не обмежується ними) акти законодавства Європейського Союзу, прийняті в рамках Європейського співтовариства, Спільної зовнішньої політики та політики безпеки і Співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ, тобто, *acquis communautaire* - це сукупність спільного правового надбання Європейського Союзу.

Проте, в Програмі вдалося передбачити лише загальні риси інституційного механізму адаптації законодавства, а саме роль Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України. Так, до повноважень Верховної Ради України, зокрема, віднесено забезпечення експертизи внесених всіма суб'єктами законодавчої ініціативи законопроектів на їх відповідність *acquis communautaire* на всіх етапах розгляду законопроектів, а також визначення цілей та завдань наступних етапів виконання Програми, встановлення їх часових рамок. Забезпечення виконання Програми було покладено на Кабінет Міністрів України, який щороку мав затверджувати план заходів з виконання Програми та передбачати в проектах Державного бюджету кошти на фінансування заходів з виконання Програми. Відповідно до Програми, органом, що координує роботу з виконання Програми та забезпечує реалізацію політики у сфері адаптації законодавства, був уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері адаптації, яким згідно з Указом Президента України

було визначено Міністерство юстиції України [54]. Таким чином, Мін'юст відповідно до покладених на нього завдань мав: здійснювати експертизу (готувати висновки) щодо відповідності *acquis communautaire* проектів законів України та інших нормативно-правових актів, що за предметом регулювання належать до сфер, відносини в яких регулюються правом Європейського Союзу; організувати роботу з підготовки щорічного плану заходів з виконання Програми, проводити моніторинг виконання Програми; здійснювати науково-експертне, аналітичне, інформаційне та методологічне забезпечення виконання Програми, переклад актів *acquis communautaire* українською мовою, підготовку глосарія термінів *acquis communautaire*. Виконання зазначених завдань без відповідного посилення інституціональної спроможності Мін'юсту було неможливим, оскільки їх реалізацію не можна було покласти на існуючий Центр європейського та порівняльного права, виходячи з того, що його статус не передбачав виконання владних повноважень, які відповідно до Указу Президента України „Про систему центральних органів виконавчої влади“ мають здійснюватись урядовим органом державного управління [55].

Мін'юстом ще у травні 2004 року був розроблений проект постанови Кабінету Міністрів України, яким передбачалося створити відповідний інституційний механізм, здатний ефективно імплементувати *acquis communautaire* в національне законодавство, а саме, утворити Державний департамент з питань адаптації законодавства.

24 грудня 2004 року Урядом нарешті було прийнято рішення щодо утворення Державного департаменту на базі Центру європейського та порівняльного права [56]. На практиці Державний департамент утворюється на базі Центру та Департаменту міжнародного права Мін'юсту, який і займався організацією роботи в сфері адаптації законодавства всі попередні роки. Структура Державного департаменту створена таким чином, щоб забезпечити виконання покладених на нього завдань, а саме: координацію роботи, пов'язаної з виконанням Програми, проведення експертизи проектів нормативно-правових актів на відповідність законодавству ЄС та підготовку рекомендацій щодо їх вдосконалення, а також створення та функціонування загальнодержавної інформаційної мережі з питань європейського права [57]. Звичайно, виходячи з покладених на нього завдань, Державний департамент мав продовжити роботу, розпочату Центром по здійсненню та систематизації перекладів актів законодавства ЄС та проведенню порівняльно-правових досліджень, проте у нього з'явилися і нові напрями роботи, до яких, зокрема, відноситься розробка проектів законів з метою приведення законодавства України у відповідність до законодавства ЄС та організація роботи з підготовки та реалізації щорічних планів заходів з виконання Програми. Порядок підготовки та реалізації плану заходів з виконання Програми було затверджено відповідною постановою Уряду [58]. Згідно цього документу органи виконавчої влади готували пропозиції до планів заходів на основі рекомендацій Мін'юсту щодо формування пропозицій на наступний рік та рекомендацій щодо приведення законодавства України у відповідність з *acquis communautaire*. Крім того, в Порядку чітко окреслено коло відповідальності Мін'юсту та

центральної влади у процесі формування та реалізації планів заходів. Зазначеною постановою Кабінету Міністрів України також було утворено Координаційну раду з адаптації законодавства України до законодавства ЄС та затверджено склад Ради та Положення про неї, в якому визначені основні завдання та функції Координаційної ради. Координаційну раду мав очолювати Прем'єр-міністр України. Голова Координаційної ради мав двох заступників, якими були Віце-прем'єр-міністр України, який за розподілом функціональних обов'язків відповідав за питання європейської інтеграції, та Міністр юстиції. До складу Координаційної ради входили за посадами Перший Віце-прем'єр-міністр, 17 керівників центральних органів виконавчої влади, Секретар ради – заступник Міністра юстиції, а також за згодою Голова Національного банку України, Голова Комітету Верховної Ради з питань Європейської інтеграції та Голова Ради підприємців України при Кабінеті Міністрів України. Основною функцією Координаційної ради було забезпечення взаємодії органів державної влади та недержавних інституцій в процесі виконання Програми. На практиці це означало, що двічі на рік керівники органів виконавчої влади мали звітувати Прем'єр-міністру України про проведену роботу у сфері адаптації законодавства, а також про втілення в життя адаптованого законодавства. Крім того, Координаційна рада щороку мала готувати доповідь про стан виконання Програми, яка не пізніше 1 березня оприлюднюватиметься на пленарному засіданні Верховної Ради України. Організаційне забезпечення роботи Координаційної ради здійснював Мін'юст. Отже, з формуванням Державного департаменту на урядовому рівні фактично створено новий інституційний механізм адаптації законодавства, який мав відповідати завданням, які стояли перед Україною на сучасному етапі розвитку.

Відповідний механізм ще треба було створювати у Верховній Раді України. По-перше, це стосувалося необхідності законодавчого визначення повноважень Комітету Верховної Ради з питань Європейської інтеграції, шляхом затвердження Положення про нього [59]. По-друге, в Регламенті Верховної Ради України [60] не було передбачено процедуру підготовки та внесення до Верховної Ради України проектів законів України, які за предметом правового регулювання належать до пріоритетних сфер, визначених в Програмі, а також вимоги щодо обов'язкового урахування *acquis communautaire* у проектах законів України, що розробляються народними депутатами України в рамках законодавчої ініціативи. Разом з цим, мало бути передбачено здійснення експертизи внесених до Верховної Ради України всіма суб'єктами права законодавчих ініціатив законопроектів на їх відповідність *acquis communautaire* на всіх етапах розгляду законопроектів та створено механізм запобігання прийняттю законів, положення яких суперечать *acquis communautaire*. Виходячи з досвіду побудови інституційних механізмів адаптації національного законодавства в державах – нових членах ЄС, зокрема, в Польщі, можна зробити підсумок, що український інституційний механізм попереду чекала ще не одна зміна.

В Законі України від 18 березня 2004 року «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського

Союзу», було чітко визначено, що ця програма визначає механізм досягнення Україною відповідності третьому Копенгагенському та Мадридському критеріям набуття членства в Європейському Союзі. Цей механізм включає адаптацію законодавства, утворення відповідних інституцій та інші додаткові заходи, необхідні для ефективного правотворення та правозастосування. Метою адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу є досягнення відповідності правової системи України *acquis communautaire* з урахуванням критеріїв, що висуваються Європейським Союзом (ЄС) до держав, які мають намір вступити до нього. Адаптація законодавства України до законодавства ЄС є пріоритетною складовою процесу інтеграції України до Європейського Союзу, що, в свою чергу, є пріоритетним напрямом української зовнішньої політики [61]. Відповідно до прийнятого закону урядовою постановою від 15 жовтня 2004 р. № 1365 були внесені зміни до тимчасового регламенту Кабінету Міністрів України, якими, зокрема, було передбачено заміну термінології (слова „основним положенням законодавства Європейського Союзу“ замінити словами „*acquis communautaire*“)[62].

Слід зазначити, що державна політика України щодо адаптації законодавства формувалася як складова частина правової реформи в Україні та спрямовувалася на забезпечення єдиних підходів до нормопроекування, обов'язкового врахування вимог законодавства Європейського Союзу під час нормопроекування, підготовки кваліфікованих спеціалістів, створення належних умов для інституціонального, науково-освітнього, нормопроектного, технічного, фінансового забезпечення процесу адаптації законодавства України.

На Копенгагенському саміті Україна – Європейський Союз 4 липня 2002 року ЄС підтвердив свою готовність продовжувати співробітництво і підтримувати Україну в адаптації законодавства, що є одним з ключових елементів співробітництва між Україною та Європейським Союзом. Європейський Союз привітав прагнення України розробити план-графік адаптації законодавства у пріоритетних сферах. Адаптація законодавства України була планомірним процесом, що включала декілька послідовних етапів, на кожному з яких повинен досягатися певний ступінь відповідності законодавства України до *acquis* Європейського Союзу. З урахуванням етапів адаптації законодавства визначалися етапи виконання Програми. Перший етап виконання Програми був розрахований на 2004–2007 роки. На цьому етапі виконання Програми пріоритетними сферами, в яких здійснюється адаптація законодавства України, є сфери, визначені статтею 51 УПС, а саме: митне право; законодавство про компанії; банківське право; бухгалтерський облік компаній; податки, включаючи непрямі; інтелектуальна власність; охорона праці; фінансові послуги; правила конкуренції; державні закупівлі; охорона здоров'я та життя людей, тварин і рослин; довкілля; захист прав споживачів; технічні правила і стандарти; енергетика, включаючи ядерну; транспорт. У пріоритетних сферах адаптація законодавства України здійснювалася у такій послідовності: визначення актів *acquis communautaire*, які регулюють правовідносини у відповідній сфері; переклад визначених актів на українську

мову; здійснення комплексного порівняльного аналізу регулювання праввідносин у відповідній сфері в Україні та в Європейському Союзі; розроблення рекомендацій щодо приведення законодавства України у відповідність з *acquis communautaire*; проведення економічного, соціального та політичного аналізу наслідків реалізації рекомендацій; визначення переліку законопроектних робіт; підготовка проектів законів України та інших нормативно-правових актів, включених до переліку законопроектних робіт, та їх прийняття; моніторинг імплементації актів законодавства України. Елементом адаптації законодавства мала стати перевірка проектів законів України та інших нормативно-правових актів на їх відповідність *acquis communautaire* з метою недопущення прийняття актів, які суперечать *acquis* Європейського Союзу [63]. На практиці, на жаль, досягти чіткого втілення зазначеного положення не вдалося.

На основі детального аналізу зовнішньополітичної та внутрішньополітичної діяльності України від початку 1990-х років до 2005 року можливо зробити висновок, що практична реалізація європейської політики здійснювалась без достатнього теоретичного обґрунтування, прогностичного аналізу й економічних розрахунків. Не сприяли цим процесам ні перманентна зміна керівників зовнішньополітичного відомства України (А.Зленко – Г.Удовенко – Б.Тарасюк – А.Зленко – К.Грищенко), ні політичні скандали, спровоковані владою та опозиційними силами (“справа Гонгадзе”, “касетний” та „кольчужний” скандали тощо). Внутрішні перетворення в Україні також здійснювались повільно і суперечливо, що утримувало країни ЄС від більш динамічного співробітництва, створювало додаткові ризики.

Водночас європейська політика України мала *довготривалий і системний* характер; вона не могла бути здійснена водночас, будь-яким одноактним заходом, що завершується досягненням тієї чи іншої (навіть найбільш фундаментальної) мети, насамперед тому, що європейський простір мав динамічний характер, що змінюється у відповідності до тенденцій світової соціокультурної динаміки, інтересів країн Європи.

Україна після отримання незалежності зробила свій вибір, а саме обрала інтеграцію до Європейського Союзу та до НАТО, законодавче закріплення це знайшло в 2003 році в Законі України „Про основи національної безпеки”. Цей вибір був обумовлений кількома причинами, не тільки політичними і соціально-економічними, як вже підкреслювалося вище, а й культурно-цивілізаційними, тобто бажанням повернутися до цивілізованого світу, в спільний європейський дім, де панують ліберальні цінності.

Проте, реалізація європейського покликання зіткнулася з низкою негативних чинників, зокрема – відсутністю належної політичної волі. Саме це створювало своєрідний український феномен – „багатовекторність”. Втім, багатовекторність, на яку у зовнішній політиці Україна орієнтувалася останніми роками, повністю себе вичерпала. Бо саме вона слугувала приводом для серйозних звинувачень у невизначеності і непослідовності наших багатьох зовнішньополітичних кроків. Наше завдання – європейська та євроатлантична інтеграція. Однак, на думку Б.Тарасюка, цей курс ми поки що здійснювали

недостатньо обмірковано і цілеспрямовано. Починаючи з 2000 року не тільки поновився “східний крен”, але з лексики української політичної еліти майже зникло саме поняття “євроатлантична інтеграція”. Уперше за всі роки про цей вектор навіть не згадувалося у новорічному зверненні Президента до іноземного дипломатичного корпусу в Києві. Причиною тому були нескінченні внутрішні суперечки між гілками влади і невизначеність у зовнішніх орієнтирах на самому верху: чи то ми - міст між Заходом та Сходом, чи то сіра зона між ЄС та ЄврАзЕС, чи НАТО і Ташкентським договором?

Водночас, слід визнати, що протягом кінця 1990-х – початку 2000-х років в Україні були створені інституційно-організаційні та політичні засади інтеграції України до Європейського Союзу. Все це відбувалося на шляху чіткого узгодження та співпраці з відповідними структурами Європейських комісій. Особлива увага в внутрішньодержавній сфері була приділена створенню дієвого державного механізму адаптації українського законодавства до *Acquis communautaire*.

2.2.2 Становлення та розвиток співпраці з Організацією Північноатлантичного договору

На архітектуру безпеки Європейського континенту сьогодні відчутно впливають взаємини НАТО і ЄС, які мають спільні стратегічні інтереси у таких ключових сферах, як безпека, оборона та врегулювання конфліктів. Співробітництво між НАТО та ЄС останнім часом дедалі більше активізується. Система європейської безпеки на сьогодні і в майбутньому не може існувати незалежно від НАТО. Спільна європейська політика безпеки та оборони ЄС (СЄПБО) розглядається як важливий фактор не тільки європейської безпеки, але і як суттєвий чинник підвищення ефективності Північноатлантичного альянсу. Втім, слід зазначити, що з 26 країн – учасниць Організації Північноатлантичного Договору и з 25 – учасниць Європейської Унії – 19 є членами обох угруповань.

Поряд зі зміцненням провідної ролі структур НАТО в системі безпеки західного світу помітна тенденція до розширення сфери європейських стратегічних інтересів у східному та південному напрямках. У перспективі це означатиме формування орієнтованого на Європу геоекономічного простору з відповідним включенням проміжних країн до сфери стратегічних європейських інтересів. Цілком закономірно, що у межах такої моделі майбутнього Європи буде місце і для України.

Північноатлантичний альянс тісно співпрацює також з іншими безпековими структурами в Європі, насамперед з ОБСЄ, зосереджуючи увагу на проблемах попередження та врегулювання конфліктів шляхом переговорів. На цьому тлі євроатлантична інтеграція України поставала як багатовимірний процес, що передбачала ефективну взаємодію з основними європейськими структурами безпеки. Фундамент цієї взаємодії був закладений саме в досліджуваній період, були створені деякі конкретні інструменти для її реалізації.

Повноправне членство в Альянсі безпосередньо відповідає національним інтересам України, оскільки політична вага і військова міць НАТО можуть забезпечити її незалежність і територіальну цілісність краще, ніж непевний статус так званої „позаблокової” держави. Однак шлях до членства в НАТО є складним і тернистим. Процес євроатлантичної інтеграції України був логічним продовженням її стратегічного курсу на утвердження в суспільстві принципів демократії. Прагнення України бути визнаною європейською державою ґрунтувалося на спільному із західним світом розумінні та баченні суспільних цінностей. Створення громадянського суспільства, розвиток демократичних інституцій, забезпечення прав і свобод людини виступають пріоритетними національними інтересами України, які визначено ще на початку її утворення як незалежної держави. У зовнішньополітичному вимірі курс на євроатлантичну інтеграцію був закладений в Постанові Верховної Ради України про основні засади зовнішньої політики України від 2 липня 1993 р., Законі України „Про основи національної безпеки” від 19 червня 2003 р., інших нормативних актах Президента України та Уряду.

8 липня 2002 р. Указом Президента України введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 травня 2002 р. «Про стратегію України щодо організації Північноатлантичного договору». Заявлений у цьому документі стратегічний курс на вступ нашої країни до НАТО чітко підтверджував сповідування Україною євроатлантичних цінностей. Це історичне рішення виходило з тієї головної обставини, що необхідність ефективної реалізації життєво важливих національних інтересів нашої держави в сучасних умовах робить даліше її перебування у статусі невизначеності щодо ключової регіональної структури колективної безпеки неможливим, оскільки фактично може завести країну у стан відносної безпекової ізоляції з усіма наслідками для її розвитку і добробуту [64].

З огляду на нові загрози, що постали перед людством, Україна не могла залишатися осторонь розвитку глобальних процесів. Тенденції світового та регіонального розвитку свідчили про недоцільність для України залишатися осторонь інтеграційних безпекових процесів, зокрема таких регіональних структур, як Північноатлантичний альянс. Навіть наймогутніші держави світу змушені сьогодні формувати коаліції для протистояння новим загрозам у сфері безпеки. Відповідь на виклики часу полягали у тіснішому об'єднанні демократичних країн на основі спільних цінностей. Активізація євроатлантичного вектора української зовнішньої політики відповідала довгостроковим інтересам нашого суспільства у сфері безпеки та оборони, була закономірним продовженням плідної та взаємовигідної співпраці України з євроатлантичними структурами.

Але й досі ще багато хто у нашій країні має сумніви — чи доцільно Україні вступати в НАТО? Це можна пояснити стереотипами часів «холодної війни», недостатнім розумінням тих вигод та переваг, які матиме наша держава із завершенням імплементації стратегії євроатлантичної інтеграції. З урахуванням військових і політичних можливостей НАТО, досвіду держав-членів Альянсу у формуванні демократичного суспільства, ефективної

економіки та оборонної сфери членство України в НАТО сприятиме вирішенню низки важливих завдань. Вони полягають у такому: входження до наймогутнішого військово-політичного союзу підвищить ступінь безпеки в регіоні і гарантуватиме захист національної безпеки України у найбільш ефективний спосіб. Позитивно позначиться на обороноздатності України приведення української військової організації у відповідність до стандартів НАТО; у разі пасивної позиції нашої країни реальною стане небезпека залишитися осторонь світових політичних та економічних інтеграційних процесів. А поглиблення євроатлантичної інтеграції дозволить Україні ефективніше захищати свої економічні та політичні інтереси в Європі та у світі; у результаті активізації відносин з євроатлантичними структурами і входження до НАТО Україна зможе надійніше гарантувати свою економічну безпеку, створить більш сприятливі умови для інтеграції в європейські економічні структури, збільшить свій вплив на формування загальноєвропейської політики. Зокрема, це посилить позиції України при входженні до Європейського Союзу; країни НАТО є на сьогодні світовими лідерами у галузі високих технологій, у т.ч. й оборонних. Приєднавшись до НАТО, Україна не тільки отримає доступ до цих технологій, а й зможе зробити свій внесок у справу оборони євроатлантичних націй, що додатково підштовхне розвиток нашої науки та промисловості. Союз із передовими націями світу надасть можливість Україні активніше використовувати найсучасніші освітні та інформаційні технології; розширення співробітництва з НАТО, країнами-членами Альянсу сприятиме позитивним структурним перебудовам в українському суспільстві, зокрема зміцненню демократії, утвердженню верховенства права, захисту прав людини. Як процес об'єктивний і здійснюваний в інтересах усього українського народу, входження до НАТО теоретично навіть має сприяти консолідації суспільства; слід враховувати, що країни НАТО є сьогодні світовими лідерами у забезпеченні соціально-економічних та соціально-політичних стандартів, які сформувалися внаслідок побудови соціально орієнтованої ринкової економіки. Отже, Україна також значно посилить свої позиції у підтриманні внутрішньої політичної та соціальної стабільності; входження України до спільноти розвинених євроатлантичних націй істотно зменшить рівень загроз, що стоять перед Україною у соціально-економічній та гуманітарній сферах. Як країна-член НАТО, Україна матиме якісно сильнішу підтримку від своїх партнерів у досягненні західних стандартів економічного добробуту та соціальної захищеності населення; Україна за нових міжнародних умов виступає ключовим елементом системи європейської безпеки. Її входження до Північноатлантичного альянсу сприятиме зміцненню стабільності та безпеки у Східноєвропейському та Чорноморському регіонах.

Таким чином, євроатлантична інтеграція означає для України більше, ніж бути просто членом системи колективної безпеки, інтеграція в НАТО означає включення в євроатлантичний простір безпеки з тими країнами, з якими ми поділяємо загальні цінності та принципи. Бути частиною механізму колективної безпеки та оборони означає отримати надійні гарантії безпеки, що

дасть змогу сконцентруватися на соціальних та економічних питаннях. Членство України в НАТО відкриє нові економічні перспективи, знизить рівень фінансових ризиків, поліпшить інвестиційний клімат. А це, у свою чергу, сприятиме активізації економічного розвитку, підвищенню добробуту українських громадян.

Постійна модернізація механізму співпраці України і НАТО, що характеризувала відносини з НАТО останні роки, значною мірою зумовлена тим, що проблема постання нових викликів безпеці потребувала адекватної відповіді. Відносини України з НАТО можуть розглядатися як найбільш продуктивні з тих, що їх має Україна з усіма іншими міжнародними організаціями світу. На початку лютого 1994 року Україна першою з країн СНД, підписала Рамковий документ, ініційованої НАТО Програми «Партнерство заради миру» (ПЗМ). У березні 1994 року започатковуються безпосередні консультації України з НАТО за формулою «16+1», тематика яких доповнювала й розвивала принципи взаємодії Києва й Брюсселя. Ці принципи полягали у визнанні НАТО територіальної цілісності й недоторканості кордонів України, підтримці демократичного шляху розвитку України, без'ядерного статусу нашої держави. Співробітництво в рамках Програми ПЗМ передбачало низку цілей: створення умов для входження України у загальноєвропейську систему безпеки; забезпечення демократичного контролю над збройними силами; сприяння відкритості у плануванні національної оборони та формування військового бюджету; підтримання здатності та готовності в межах, передбачених Конституцією; використання досвіду держав-членів НАТО та країн-партнерів у реформуванні та будівництві сучасних Збройних Сил [65]. Цією ж програмою було започатковано й проведення регулярних військових навчань країн НАТО на території України та військових навчань за межами України, в яких брали участь українські підрозділи.

Основоположною подією у справі розвитку двосторонніх відносин між Україною і НАТО стало підписання у Мадриді 9 липня 1997 року Хартії про особливе партнерство між Україною та НАТО. Хартію підписано з метою розвитку відносин «особливого й ефективного» партнерства, яке, як відзначається у Хартії, «сприятиме більшій стабільності та просуванню спільних демократичних цінностей у Центрально-Східній Європі». Сторони визначили форми реалізації співробітництва, сфери та механізми проведення консультацій з питань запобігання конфліктам, управління кризами, підтримання миру, врегулювання конфліктів та проведення гуманітарних операцій. Слід наголосити, що Хартією було передбачено, що Україна та НАТО створюють спеціальний орган для проведення спільних консультацій у кризовій ситуації, якщо Україна вбачатиме існування прямої загрози своїй територіальній цілісності, політичній незалежності або безпеці, що дозволяє оцінювати документ з позицій його додаткового впливу на забезпечення не лише військової, але й національної безпеки України загалом. Власне цей консультативний механізм Комісії Україна-НАТО і є одним із головних досягнень Хартії, а також і всієї співпраці між Україною і НАТО. Він дає можливість Україні консультиватися з НАТО одразу під час загострення

зовнішньої загрози у будь-який момент, коли Україна відчує таку небезпеку [66]. На жаль, цей механізм не вдалося задіяти в жовтні 2003 р. під час конфлікту біля острова Тузла.

У Хартії зазначено, що Комісія Україна-НАТО, скликання якої на рівні Північноатлантичної Ради планувалося не менше двох разів на рік, передбачав взаємний контроль за виконанням положень документу. Хартія відповідала проголошеній Україною стратегії посилення інтеграції до європейських та трансатлантичних структур. Україна і НАТО погодилися проводити консультації щодо розвитку євроатлантичної безпеки та стабільності, а також у галузях попередження конфліктів, врегулювання криз, підтримки миру та проведення гуманітарних операцій [67]. Після підписання Хартії західні партнери сподівалися на початок конкретних заходів з боку українського уряду і військового керівництва, необхідність яких, здавалося, усвідомлювали українські лідери. Однак, підстав говорити про економічне одужання, без якого годі було очікувати продуктивної співпраці з Альянсом, не було [67]. Співпраця Україна-НАТО почала набирати формального характеру, на всіх офіційних рівнях постійно проголошувалося, що питання про вступ України в НАТО на порядку денному не перебуває. Розробки й аналітичні дослідження з цієї теми називалися «незрілими» й «упередженими», гальмувалися або замовчувалися, а поодинокі спроби впровадження в життя курсу на євроатлантичну інтеграцію коштували посад багатьом службовцям, починаючи з міністра закордонних справ [68].

На доповнення двосторонніх угод з НАТО в Україні було прийнято декілька національних юридичних актів. Президент України наприкінці 1998 року своїм Указом затвердив урядову першу програму дій у галузі співпраці між Україною і НАТО. Аналогічні плани співпраці з НАТО мали лише країни, безпосередньо запрошені до членства в Альянсі, що у свою чергу свідчило про особливий характер відносин між Україною і НАТО в період після підписання Хартії. Наступна Державна програма співробітництва України з НАТО на 2001-2004 роки була затверджена Указом Президента України від 27 січня 2001 року. Вже першою Державною Програмою співробітництва було поставлено за мету досягти до кінця 2000 року виконання основних завдань, визначених Хартією. Обидві програми мали багато спільного, але друга Програма була вже набагато більшою за об'ємом та змістовним наповненням. Зокрема, Програма 1998 року була відносно простою за структурою і мала 16 розділів. Програма, ухвалена в 2001 році, складалася з 7 великих розділів, які, у свою чергу, були поділені на 18 підрозділів та 14 більш маленьких структурних одиниць. До того ж, ця Програма ще мала додаток - перелік центральних органів виконавчої влади та установ України, які несуть відповідальність за поглиблення співпраці з НАТО [69]. В Державній програмі на 2001-2004 рік спеціальні розділи присвячені юридичному та інформаційному забезпеченню співробітництва України з НАТО. Зокрема, йшлося про шляхи удосконалення чинної правової бази співробітництва України з НАТО, а саме, формалізацію відносин міністерств, інших центральних органів виконавчої влади України з відповідними структурами НАТО через укладення двосторонніх угод в окремих сферах

співробітництва у форматі Меморандумів про взаєморозуміння, угод, обмін листами тощо, які відповідали б духу особливого партнерства України з Альянсом. Крім того, передбачалося створення громадського інформаційного центру сприяння розвитку співробітництва України з НАТО; запровадження постійно діючої рубрики "Україна - НАТО" на державних каналах телебачення й радіомовлення та підготовка серії відповідних передач і аналітичних програм за участю відповідальних працівників Адміністрації Президента України та Секретаріату Кабінету Міністрів України, членів РНБОУ, керівників центральних органів виконавчої влади та установ держави, залучених до співробітництва з Альянсом; роз'яснення у програмах Українського радіо для закордонних слухачів позиції України щодо відносин із НАТО [70]. Деякі пункти Програми 1998 року не були виконані і тому без змін потрапили і в новий план. Наприклад, обидві програми фіксують завдання створення експертного Центру мовного тестування з використанням тесту НАТО "STANAG – 6001".

Втім, як вже зазначалося, десь з жовтня 2001 року з офіційної української лексики зникає поняття „євроатлантична інтеграція”. Відбувалося це в умовах реального зближення Росії та НАТО на підставі боротьби з міжнародним тероризмом.. Виникла небезпека серйозного відставання України у відносинах з Заходом. Нарешті, на початку грудня 2001 року Президент України Л.Кучма вперше публічно висловився стосовно можливості вступу України до НАТО. На думку міністра закордонних справ А.Зленка інтеграція в європейські та євроатлантичні структури означала не якийсь кінцевий визначений стан держави, а процес, в якому вона знаходиться. Процес поступового розвитку стосунків з цими організаціями, вироблення спільних механізмів консультацій, узгодження позицій і прийняття рішень тощо. Що стосується членства в НАТО, то на той час ні Україна, ні НАТО ще не готові були до такого рішення. Однак інтеграційні процеси в галузі безпеки в євроатлантичному регіоні стрімко розвивалися. Цьому, зокрема, сприяло й спільна участь багатьох держав як членів НАТО, так і не членів Альянсу, в антитерористичній коаліції, розвиток стосунків між НАТО і Росією. Тому Україна не відкидала жодних можливостей для України в майбутньому і наполягала на необхідності збереження відкритості Альянсу для всіх європейських держав [71].

Серед першочергових заходів, необхідних для реалізації рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 травня 2002 р., були передбачені інтенсифікація процесу реформування оборонної сфери, внесення змін і доповнень до Концепції національної безпеки, Военної доктрини та проекту Закону щодо Основних напрямів зовнішньої політики України з урахуванням нових стратегічних цілей України щодо НАТО, створення координаційного органу високого рівня (з цією метою створено Державну раду з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України під головуванням Президента України), підвищення статусу національних координаторів співробітництва України з НАТО, оптимізацію фінансування та ресурсного забезпечення співробітництва з НАТО тощо.

Рішення РНБО України від 23 травня 2002 р. стало першим нормативно-правовим кроком на шляху інтеграції до НАТО [72]. Для переведення процесу підготовки України до членства в Організації Північноатлантичного договору має пройти певний підготовчий період, який сьогодні започатковано прийняттям Плану дій Україна — НАТО. У практиці євроатлантичної інтеграції конкретна форма чи процедура подання заявки на вступ в НАТО залежить від розподілу компетенції між різними гілками влади у кожній державі. З огляду на конституційне право Верховної Ради України щодо визначення засад зовнішньої і внутрішньої політики держави, ініціатива Президента України про вступ до НАТО мала бути затверджена на законодавчому рівні. Відповідно до цього рішення надалі стали розроблятися і бюджет країни, прийматися закони і інші нормативні акти. Безперечно, що інтеграція України в НАТО — досить довготривалий процес. Його межі залежатимуть від того, наскільки швидко країна рухатиметься до досягнення загальних стандартів у політичній, оборонній, економічній і правовій сферах.

Заходи, які слід було здійснити на шляху євроатлантичної інтеграції, необхідні насамперед самій Україні. Реформування наших Збройних Сил, розвиток відповідних державних структур були потрібні для того, щоб протистояти новим викликам безпеки, хоч би звідки вони надходили. Як засвідчує досвід країн, що вже є членами НАТО, процес інтеграції в Альянс окреслював ті рамки, в яких повинні відбуватися реформи, а використання ноу-хау, досвіду та практичної допомоги НАТО сприяло більшій ефективності цього процесу. Зрозуміло, що у сучасному світі не може бути справжньої безпеки без дотримання основних демократичних прав та свобод. Загроза тероризму змусила євроатлантичну спільноту ще тісніше згуртуватися навколо системи спільних цінностей. Ця загроза поставила питання дуже гостро: людина має право бути вільною, має право на особисту безпеку. За влучним висловом одного з відомих європейських політиків, якщо ми поступимося одним з цих засадничих прав, ми ризикуємо втратити і свободу, і безпеку. Заходи безпеки жодним чином не можуть призводити до обмеження демократії. З іншого боку, повільність економічних та політичних реформ в Україні призводило до збільшення розриву між Україною та сусідніми країнами, які приєдналися до НАТО та ЄС. Слабкість демократичних та громадянських інституцій, невирішеність низки соціальних проблем, прояви корупції тощо ускладнювали наближення України до європейських стандартів і створювали нові проблеми.

Незважаючи на певні непорозуміння та тиск з боку наших західних партнерів, зокрема напередодні Празького саміту, Україна підтвердила свою відданість євроатлантичній інтеграції. І досягнутий у Празі результат свідчить на користь стратегічного вибору України.

З наближенням НАТО до кордонів України, значимість нашої країни для Альянсу значно зростала. Це значення мало, насамперед геополітичний вимір. Без України неможливе завершення політичного оформлення Європи. У цьому контексті принципове значення мав ухвалений у Празі План дій Україна-НАТО. Метою цього плану було чітко визначення стратегічних цілей і пріоритетів

України для досягнення її мети - повної інтеграції у євроатлантичну структуру безпеки. План містив у собі 5 розділів, серед яких політичні й економічні питання, питання безпеки та оборони, військові питання, захист та безпека інформації, правові питання та механізми імплементації. Найбільш принциповим є положення про те, що з метою більш тісної євроатлантичної інтеграції Україна продовжуватиме проводити внутрішню політику, основувану на зміцненні демократії та верховенстві права, повазі до прав людини, принципі розподілу гілок влади і незалежності судів, демократичних виборах, політичному плюралізмі, свободі слова, повазі до прав національних та етнічних меншин та недискримінації за політичними, релігійними або етнічними ознаками. Прагнучи досягти своєї стратегічної мети - повної інтеграції у євроатлантичну структуру безпеки, Україна зобов'язалася привести своє внутрішнє законодавство у відповідність до правил і процедур, прийнятих на євроатлантичному просторі [73].

Для постійного прогресу в поглибленні й розширенні відносин між Україною та НАТО була потрібна недвозначна прихильність українського народу та державних структур до цінностей Євроатлантичного співтовариства. У цьому контексті розвиток парламентського виміру співробітництва відіграв надзвичайно важливу роль. Більшість провідних політичних сил, представлених у парламенті 2002-2006 рр., підтримували євроатлантичні прагнення України. Навіть політики лівого спрямування були обережні у своїй критиці НАТО. Практичні кроки щодо ухвалення нової Стратегії України відносно НАТО викликали до президентських виборів 2004 р. в цілому позитивну реакцію і політичних сил, і громадськості України. Це свідчило, що в країні вже формувалася певна суспільно-політична база підтримки євроатлантичної інтеграції, зокрема на рівні політичної еліти. Втім, значна частина цих позитивних наробок була зруйнована наприкінці 2004 р.

Змінювалося також і ставлення українського суспільства до НАТО, про що свідчили результати громадських опитувань як у Києві, так і в регіонах країни, що традиційно вважалися противниками інтеграції. Низка опитувань громадської думки 2002-2003 рр. визначали питому частку респондентів, що схвалюють вступ України до НАТО, на рівні 30-35%. Водночас кількість громадян, які висловлюються проти, становило 33-38%. Це свідчило про живучість старих уявлень щодо характеру і природи Альянсу серед значної частини населення. Загалом рівень суспільної підтримки вступу України до НАТО був приблизно такий, як на початковому етапі у низці країн, які стали членами Альянсу в 2004 році. Показовим було те, що найбільша частка прихильників євроатлантичної інтеграції України — молоді громадяни України у віці 18-29 років. У цілому такий стан громадської думки свідчив про низький рівень інформованості широких верств населення, внаслідок чого формувалося неадекватне сприйняття практичної діяльності Альянсу зі зміцнення європейської безпеки, а також щодо ролі НАТО у сприянні процесам розвитку європейської демократії. Певна частка респондентів була не проти інтеграції до Організації Північноатлантичного Договору, але проти НАТО! Значна частка провини за це лежить насамперед на вітчизняних засобах масової інформації,

провідних каналах телебачення. Але варто зауважити, що навіть ті політичні сили, які вважають необхідним невідкладний вступ до НАТО, фактично не здійснювали скільки-небудь значної послідовної роботи щодо зміцнення суспільної підтримки євроатлантичного курсу України. Недостатньо і несистемно висвітлювалося співробітництво України з НАТО, яке охоплювало багато суспільно корисних напрямів, зокрема реалізацію конверсійних проектів, освіту і перепідготовку військовослужбовців на основі європейських норм і стандартів, відпрацювання спільних дій у боротьбі зі стихійними лихами тощо. Причому широка громадськість залишалася практично необізнаною, що таке співробітництво здійснюється переважно за рахунок Альянсу і було економічно вигідним для України. Одним з невідкладних завдань реалізації курсу євроатлантичної інтеграції України мало стати сприяння усвідомленню широкими верствами населення того, що вступ України до НАТО фактично зумовлює можливість приєднання до європейської спільноти. Перспектива стати повноправним членом Європейського Союзу користується більш високим рівнем суспільної підтримки — 45-55% населення. Значно зменшилася кількість громадян України, які вважають розширення НАТО на Схід несприятливим через низку причин (посилення залежності України від західних держав, можливість втягнення України у протистояння Росії та НАТО, зміцнення військового блоку, що загрожує Україні тощо). Разом з тим були необхідні скоординовані та цілеспрямовані зусилля владних структур, засобів масової інформації як у центрі, так і на місцях щодо послідовного роз'яснення, що реалізація курсу євроатлантичної інтеграції жодним чином не загрожує розвитку рівноправного співробітництва України з Росією та іншими країнами СНД.

Вступ України до НАТО потребував цілеспрямованих зусиль усіх гілок влади з реформування українського суспільства та української економіки. Попри те, що НАТО — організація, призначена забезпечувати захист свободи та безпеки її членів, тобто є військовим блоком і суто економічних критеріїв вступу до неї немає, досягнення політичних параметрів, необхідних для набуття членства у НАТО, неможливе без певних економічних передумов. Як відомо, рішення в Альянсі приймаються консенсусом, а фундаментом співробітництва є взаємна довіра країн-членів. На жаль, до 2005 року рівень взаємної довіри між Україною та країнами НАТО був досить низьким. Зростання довіри було можливе лише за умов забезпечення незворотності демократичних перетворень, політичної та економічної стабільності, досягнення високих соціальних стандартів. Досягнення європейських стандартів життя потребувало насамперед прискореного економічного зростання, що базується на впровадженні новітніх високих технологій, структурній перебудові економіки України, за рахунок чого мало бути забезпечене високоефективне використання виробничих, фінансових і людських ресурсів. Україна мала подолати значну різницю у ВВП на душу населення і у доходах порівняно з країнами-членами НАТО. У свою чергу, це потребувало подальшого реформування економіки з метою створення такого інституційного середовища, яке стимулювало б ділову активність, гарантувало

б економічні права і свободи громадян України, сприяло б створенню і зростанню середнього класу. Чи не найважливішу роль у цьому мали відіграти усунення перешкод та створення системи стимулювання інвестицій, захисту прав інвесторів, формування інвестиційних ресурсів.

Чи не найскладнішою проблемою євроатлантичної інтеграції України було досягнення європейських соціальних стандартів. Підвищення якості життя неможливе насамперед без суттєвого зростання доходів населення. Євроатлантична інтеграція порушувала ще одну складну для України економічну проблему — фінансові витрати, пов'язані з членством у НАТО. Видатки на утримання збройних сил та цивільних і військових представництв у Альянсі загалом невеликі й не перевищують 0,5% загальних витрат на оборону країни. Україна потребує значних фінансових коштів на реформування та модернізацію Збройних Сил відповідно до стандартів НАТО. Останніми роками модернізація української армії майже не здійснювалася. Внаслідок цього через фізичну і моральну зношеність військової техніки бойовий потенціал Збройних Сил України зменшувався щороку майже на 9%. За цих умов у нашої держави не було іншого шляху, як скорочення структур та чисельності військ, спрямоване на перехід на раціональніші й дешевші європейські стандарти [74].

Головною складовою формування системи цивільно-військових відносин є запровадження цивільного контролю над силовими структурами, що є однією з головних ознак стабільного політичного режиму в країні, а також демократичної зрілості самого суспільства. Одним з основних досягнень України у галузі забезпечення такого контролю було створення принципово нової законодавчої та нормативно-правової бази з військових і оборонних питань, яка, зокрема, забезпечувала відповідну координацію зусиль суб'єктів державної влади та суспільства. Україна мала значний досвід взаємин між цивільною владою та силовими структурами. Підпорядкованість військових вищому політичному керівництву та верховенство цивільних у визначенні стратегічних орієнтирів розвитку силових структур не викликало сумніву. Повноваження силових структур досить чітко окреслені в Конституції України. У Концепції національної безпеки України демократичний цивільний контроль над військовою сферою було визначено як один з основних принципів забезпечення національної безпеки України. Основна увага як у міжнародних зобов'язаннях, так і у внутрішніх політичних документах, акцентувалася насамперед на запровадженні цивільного контролю над Збройними Силами. Це цілком зрозуміло, оскільки саме вони перебувають у найбільш кризовому стані. Водночас саме у сфері контролю над Збройними Силами України, порівняно з іншими силовими структурами, ми мали найбільш значні результати щодо запровадження цивільного контролю як механізму запобігання загрози демократичним процесам у суспільстві.

Нові критерії оцінки готовності країн-кандидатів на вступ НАТО мали враховувати: наявність, відповідно до стандартів НАТО, потужної, мобільної, якісно озброєної професійної армії, здатної брати участь у військових та гуманітарних операціях Альянсу (обговорювалася можливість запровадження спеціалізації для збройних сил з метою їх взаємного доповнення та досягнення

більшої взаємодії. При цьому окремі країни навіть взагалі можуть не мати збройних сил, оскільки нині (у деяких випадках) більш потрібні поліцейські сили, наприклад, у Косові); готовність країни-кандидата брати участь у захисті безпеки інших країн-членів, а не лише вимагати цього від Альянсу; наявність відповідного демократичного іміджу країни-кандидата, який би не викликав сумніву громадської думки інших країн (кандидатів, членів) щодо необхідності спільного захисту цієї країни; широка підтримка з боку населення країни-кандидата ідеї вступу до НАТО; спроможність уряду ефективно керувати армією і спеціальними службами, здійснювати демократичний контроль над збройними силами та стійкий зв'язок між військовими та цивільними компонентами суспільства; створення ефективної демократичної державної системи та розробка механізму взаємодії міністерств оборони та внутрішніх справ у кризових ситуаціях [75].

НАТО в сучасній українській свідомості досі асоціюється з незрозумілою загрозою. Цим словом лякали дітей у період “холодної війни”, на цю потугу покладали свої сподівання у час вивільнення з радянського панування народи Центрально-Східної Європи. Блок є втіленням міцності держав, прихильних до західного типу демократії, і є чимось більшим, аніж проста оборонна система. В силу “об’єктивних” причин інтеграція України до цієї структури гальмувалася та гальмується внутрішніми та зовнішніми чинниками.

Втім, після затвердження Стратегії відносин України з НАТО була прийнята низка нормативних актів, які мали забезпечити інституціональне просування до Альянсу. З метою реалізації стратегічних цілей державної політики щодо забезпечення входження України в європейський політичний, економічний, безпековий і правовий простір, створення передумов для набуття Україною членства в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору, підвищення ефективності координації і контролю за діяльністю органів влади у сфері європейської і євроатлантичної інтеграції та відповідно до пункту 28 статті 106 Конституції України Указом Президента України від 30 серпня 2002 року була утворено Державну раду з питань європейської і євроатлантичної інтеграції України. Згідно з Положенням про Державну раду з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України, затвердженим окремим Указом Президента України від 30 січня 2003 року, цей орган був утворений для підвищення ефективності контролю за діяльністю органів влади у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції. Державна рада у своїй діяльності керувалася Конституцією та законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, міжнародними договорами України. В якості основних завдань Державної ради були визначені такі: визначення стратегічних цілей і пріоритетних напрямів державної політики у сфері інтеграції України до ЄС та НАТО; схвалення рекомендацій відповідним органам державної влади з питань співробітництва України з ЄС та НАТО; розгляд стану виконання органами виконавчої влади Стратегії та Програми інтеграції України до ЄС, Державної програми співробітництва України з НАТО, Плану дій Україна - НАТО та щорічних цільових планів Україна - НАТО, міжнародних зобов'язань України, актів

Президента України, Кабінету Міністрів України, інших рішень у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції, оцінка результатів цієї роботи зазначених органів; розроблення пропозицій щодо вдосконалення законодавства України, розгляд стратегічних рішень, проектів законів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, міжнародних договорів України з питань європейської та євроатлантичної інтеграції; визначення основних напрямів діяльності у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, Національної ради з питань адаптації законодавства України до законодавства ЄС, Української частини Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС, Національного центру з питань євроатлантичної інтеграції України; сприяння взаємодії між органами законодавчої та виконавчої влади України у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції; моніторинг результатів адаптації законодавства України до норм і стандартів ЄС та НАТО, розроблення заходів щодо посилення контролю за ходом адаптації, прискорення цього процесу; визначення пріоритетів у сфері залучення та використання допомоги, яка надається Україні з боку ЄС та НАТО, ефективності програм допомоги та схвалення пропозицій щодо їх вдосконалення; забезпечення прозорості процесу реалізації стратегії європейської та євроатлантичної інтеграції України; забезпечення реалізації скоординованої державної політики з питань навчання та перепідготовки державних службовців, фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції; взаємодія з політичними партіями, громадськими організаціями, забезпечення їх участі в обговоренні актуальних питань щодо європейської та євроатлантичної інтеграції України. Державну раду очолював Президент України, який призначав Секретаря і формував склад Ради. До складу Державної ради за посадою входили Голова Верховної Ради України (за згодою), Прем'єр-міністр України, Глава Адміністрації Президента України, Секретар Ради національної безпеки і оборони України, Міністр закордонних справ України, Міністр економіки та з питань європейської інтеграції України, Міністр оборони України, Міністр юстиції України, президент Національної академії наук України, директор Національного інституту стратегічних досліджень, голова Національного центру з питань євроатлантичної інтеграції України. Засідання Державної ради були правомочними, якщо на них присутні більшість її членів. Делегування членами Державної ради своїх повноважень іншим особам не допускалась. На засідання Державної ради могли запрошуватись представники центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, політичних партій та громадських організацій, підприємств, установ і організацій, керівники закордонних дипломатичних установ України, вітчизняні та іноземні вчені, фахівці, експерти. Запрошені особи могли брати участь в обговоренні питань, включених до порядку денного засідання Державної ради. Рішення Державної ради приймалися більшістю голосів членів Державної ради. В разі рівного розподілу голосів голос Голови Державної ради є вирішальним. Рішення Державної ради підлягали виконанню органами виконавчої влади і посадовими особами, яким вони адресовані. У разі потреби рішення Державної ради могли

бути реалізовані актами або дорученнями Президента України [76]. Втім, у листопаді 2005 року Президентом України В.Ющенком з метою впорядкування системи органів з координації заходів щодо набуття Україною членства в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору, усунення дублювання у цій сфері ця Державна Рада була ліквідована [77].

Указом Президента України від 29 листопада 2003 року „Про заходи щодо підвищення ефективності зовнішньополітичної діяльності держави” Міністерству закордонних справ України доручалося розробити конкретні заходи щодо підвищення ефективності здійснення повноважень із забезпечення реалізації державної політики у сфері зовнішніх зносин України, в тому числі щодо досягнення цілей європейської та євроатлантичної інтеграції України. Принциповим в цьому указі було завдання Міністерству закордонних справ України, дипломатичним представництвам України в іноземних державах та при міжнародних організаціях поліпшити інформаційне забезпечення Президента України із зовнішньополітичних питань, запровадивши практику невідкладного подання до Адміністрації Президента України інформації з особливо важливих питань зовнішньополітичної діяльності України та міжнародних відносин, зокрема про розвиток стосунків України з Європейським Союзом та Організацією Північноатлантичного договору та заходи щодо реалізації державної політики у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції. На Головне управління з питань зовнішньої політики Адміністрації Президента України покладалася координація заходів щодо забезпечення реалізації Президентом України повноважень у зовнішньополітичній сфері, що здійснюються Міністерством закордонних справ України, іншими органами виконавчої влади, дипломатичними представництвами України в іноземних державах та при міжнародних організаціях, а також щодо забезпечення контролю за виконанням актів та доручень Президента України з питань зовнішньої політики та організації діяльності дипломатичної служби. Таким чином, на конституційний орган (Адміністрацію Президента) покладалася конституційні функції щодо координації всієї зовнішньополітичної діяльності держави [78].

Окремим Указом Президента України від 12 лютого 2003 року було затверджено Положення про Національний центр з питань євроатлантичної інтеграції України. Цей центр став консультативно-дорадчим органом при Президентові України. Серед основних завдань Національного центру передбачалися: підготовка пропозицій у сфері стратегічного планування та проведення єдиної державної політики з євроатлантичної інтеграції, опрацювання проектів програм щодо поглиблення євроатлантичного вектора цієї політики та організація їх виконання; внесення Президентові України пропозицій щодо координації здійснення органами виконавчої влади заходів з удосконалення державного управління та механізму державного регулювання процесу євроатлантичної інтеграції, а також щодо підвищення ефективності контролю за діяльністю органів виконавчої влади у цій сфері; забезпечення постійного моніторингу в сфері створення передумов для набуття Україною членства в Організації Північноатлантичного договору (НАТО) та підготовка

відповідних пропозицій Президентів України; підготовка пропозицій щодо визначення пріоритетів, черговості та обсягів фінансування основних напрямів розвитку співробітництва з євроатлантичними структурами; аналіз законодавства з питань, що належать до його компетенції, і практики застосування цього законодавства та підготовка пропозицій щодо його удосконалення; організація розроблення проектів нормативно-правових актів з питань розвитку євроатлантичного співробітництва, аналіз виконання законодавства із зазначених питань. Національний центр відповідно до покладених на нього завдань готує пропозиції з питань розширення співробітництва з євроатлантичними структурами в політичній, оборонній, економічній, науковій, екологічній та інших сферах; аналізує ефективність державної політики у відносинах з євроатлантичними структурами та вносить у встановленому порядку пропозиції щодо її вдосконалення; бере участь у визначенні напрямів діяльності України на євроатлантичному просторі; вносить у встановленому порядку пропозиції щодо координації діяльності органів виконавчої влади у сфері євроатлантичної інтеграції; сприяє узгодженості дій органів виконавчої влади у сфері євроатлантичної інтеграції та здійснює прогнозування впливу такої діяльності на національну безпеку; узагальнює практику застосування відповідних нормативно-правових актів та вносить пропозиції щодо їх удосконалення та усунення невідповідності міжнародним зобов'язанням України; ініціює та забезпечує розроблення проектів програмних та інших документів з питань регулювання процесів євроатлантичної інтеграції України; здійснює моніторинг виконання прийнятих рішень з питань євроатлантичної інтеграції органами виконавчої влади; готує пропозиції щодо спрямування бюджетних асигнувань та міжнародної фінансової допомоги на розвиток співробітництва з євроатлантичними структурами, цільового використання цих асигнувань для реалізації відповідних заходів; сприяє проведенню наукових досліджень з питань євроатлантичної інтеграції; вносить у встановленому порядку пропозиції про покладення на посадових осіб відповідних органів виконавчої влади функцій національних координаторів за окремими напрямками співробітництва з євроатлантичними структурами [79].

Ще раніше, Указом Президента України 25 січня 2001 року було затверджено Положення про національних координаторів співробітництва України з Організацією Північноатлантичного договору. Згідно з ним національні координатори співробітництва України з Організацією Північноатлантичного договору були спеціальними представниками міністерств, інших центральних органів виконавчої влади України, що здійснювали заходи із співробітництва з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО). Діяльність національних координаторів була покликана сприяти Державній міжвідомчій комісії з питань співробітництва України з НАТО у виконанні покладених на неї завдань у відповідних сферах співробітництва з Альянсом, визначених Хартією про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору та Державною програмою співробітництва України з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО). Національні координатори готували і вносили пропозиції

щодо: організації, координації і контролю діяльності міністерств, інших центральних органів виконавчої влади України щодо здійснення співробітництва з НАТО у відповідних сферах; робочих планів імплементації Хартії про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору, індивідуальних програм партнерства між Україною і НАТО, галузевих планів співробітництва з НАТО; розроблення проектів нормативно-правових актів з питань регулювання діяльності міністерств, інших центральних органів виконавчої влади України у відповідних сферах співробітництва з НАТО; переліку центральних органів виконавчої влади, установ та організацій, які залучаються до співробітництва з НАТО у відповідних сферах, та їх представників, на яких покладається забезпечення зв'язків із відповідними органами та структурами НАТО; брали участь у підготовці пропозицій щодо пріоритетності та обсягів фінансування відповідних напрямів співробітництва України з НАТО; сприяли міністерствам, центральним органам виконавчої влади України в організації їх діяльності із співробітництва з НАТО у відповідних сферах, забезпеченні їх участі в заходах, що проводяться в рамках співробітництва з НАТО; взаємодіяли у встановленому порядку з відповідними органами та структурами НАТО, її держав-членів та держав-партнерів; регулярно інформували Міністерство закордонних справ України та Державну міжвідомчу комісію з питань співробітництва України з НАТО про стан справ у відповідних сферах співробітництва з НАТО та перспективи його розвитку [80].

Президент України Л.Кучма 26 лютого 2003 року також підписав Указ „Про Уповноваженого України з питань європейської і євроатлантичної інтеграції”. Цим документом було встановлено, що координацію діяльності заходів, спрямованих на європейську і євроатлантичну інтеграцію України, має здійснювати Уповноважений України з питань європейської і євроатлантичної інтеграції. Ця посада входила до складу Державної ради з питань європейської і євроатлантичної інтеграції. Тоді ж, згідно з Указом, Першого віце-прем'єр-міністра України, Міністра фінансів України Миколу Азарова було призначено Уповноваженим України з питань європейської і євроатлантичної інтеграції [81].

На початку грудня 2003 року Президент як голова Державної ради з питань європейської і євроатлантичної інтеграції України своїм рішенням затвердив проекти Державної програми підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської і євроатлантичної інтеграції України на 2004-2007 роки, Державної програми інформування громадськості з питань європейської інтеграції України на 2004-2007 роки та Державної програми інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2004-2007 роки. Прийняття Програми підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції України на 2004 - 2007 роки було обумовлено необхідністю створення цілісної ефективної системи підготовки висококваліфікованих управлінців, удосконалення професійної підготовки фахівців з метою формування кадрового потенціалу для забезпечення реалізації

державної політики у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції та створення передумов для набуття Україною членства в Європейському Союзі (ЄС) та Організації Північноатлантичного договору (НАТО). Метою Програми було забезпечення потреб органів державної влади та органів місцевого самоврядування у фахівцях з високим рівнем професіоналізму, здатних компетентно і відповідально на державному, регіональному та місцевому рівнях виконувати завдання щодо реалізації стратегії інтеграції України до ЄС та НАТО. Основними завданнями Програми були визначення рівня кадрового забезпечення органів державної влади, органів місцевого самоврядування фахівцями з питань європейської та євроатлантичної інтеграції; визначення мережі навчальних закладів, структури та обсягів підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції; створення ефективного механізму функціонування системи кадрового забезпечення органів державної влади, органів місцевого самоврядування, які забезпечують реалізацію державної політики у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції України [82].

Метою Програми інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2004 - 2007 роки було підвищення рівня інформованості громадян України про євроатлантичні інтеграційні процеси, НАТО, його розвиток, переваги членства в цій організації, напрями, стан та перспективи співробітництва України з НАТО; підвищення рівня обізнаності молоді щодо євроатлантичної інтеграції України; залучення громадян, громадських і політичних діячів України, представників НАТО та держав - членів НАТО до обговорення актуальних питань, напрямів, організаційних форм співробітництва України з НАТО; забезпечення підтримки державної політики євроатлантичної інтеграції громадянами України. Виконання Програми мало забезпечити одержання громадянами України об'єктивної інформації про євроатлантичні інтеграційні процеси, цілі, принципи та основні напрями діяльності НАТО, переваги членства в цій організації, стан та перспективи євроатлантичної інтеграції України; усвідомлення громадянами України значення для національних інтересів реалізації цілей державної політики у сфері євроатлантичної інтеграції; формування широкої громадської підтримки курсу України на євроатлантичну інтеграцію та, зокрема, набуття Україною членства в НАТО [83].

Щорічні Цільові плани Україна-НАТО набували рис оптимальності і відповідності сучасному стану внутрішньої і зовнішньої політичної обстановки. За рахунок виконання заходів щодо окремих цілей і більш зваженого походу до процесу їх планування кількість запропонованих заходів скоротилася з 256 до 235 в Цільовому плані на 2004 рік в порівнянні з Цільовим планом на 2003 рік. У цьому плані також конкретизовані і зведені до мінімуму терміни його виконання. Практика імплементації Цільового плану дій України-НАТО на 2003 рік виявило його певну недосконалість, яка і було основною причиною дублювання і невиконання деяких заходів, зміни їх назв і змісту, перенесення термінів реалізації, неузгодженості і відсутності координації дій, відсутності фінансування, фінансового забезпечення деяких із заходів. Слід зазначити, що

Цільовий План на 2004 рік містив такі зобов'язання, які дехто може сприйняти як втручання у внутрішні справи. Зокрема, серед заходів плану є сприяння роботі офіційних спостерігачів від іноземних держав і міжнародних організацій під час виборів Президента України, розроблення пропозицій щодо внесення змін до законів з питань фінансування політичних партій та забезпечення їх рівноправного доступу до інформаційних ресурсів, залучення фахівців, у тому числі іноземних, до проектів, що виконуються за участю громадських організацій, з питань законодавчого забезпечення формування громадянського суспільства, розширення співробітництва з міжнародними інституціями з питань забезпечення основних прав людини і громадянина, свободи засобів масової інформації та реалізації принципу верховенства права, удосконалення нормативно-правового регулювання порядку реалізації конституційного права громадян проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, завершення адміністративної реформи, зміцнення цивільного демократичного контролю над Збройними Силами і сектором безпеки у цілому, боротьба з корупцією, відмиванням грошей та незаконною економічною діяльністю, забезпечення рівноваги між трьома гілками влади: законодавчою, виконавчою та судовою, шляхом конституційних і адміністративних реформ і забезпечення їхнього ефективного співробітництва тощо [84]. Втім, виконання цих зобов'язань на той час було реальним та чи не останнім шансом для України стати, нарешті, нормальною державою.

В заключному Комюніке Північноатлантичної Ради, прийнятому в грудні 2003 р. було зазначено: „Ми... вітаємо досягнутий за минулий рік прогрес у виконанні Плану дій НАТО-Україна і українського річного плану на 2003 рік. Розраховуємо на конкретне виконання річного цільового плану в 2004 році в тому числі на проведення вільних і чесних президентських виборів, покращення в свободі ЗМІ, посилення контролю над експортом озброєнь, просування на фінансування оборонного аналізу. Закликаємо Україну провести всі реформи, необхідні для досягнення її мети – повної євроатлантичної інтеграції, і будемо постійно активно розглядати всі можливі варіанти підтримки України в цих зусиллях” [85].

Наступним етапом вступу України до НАТО мав би стати саміт країн НАТО на найвищому рівні 2004-го року. Міністр оборони України Є.Марчук в травні 2004 року оптимістично вважав, що до того часу Україна повинна вийти на „План дій щодо членства” [86]. Проте низка чинників, переважно суб'єктивного характеру, не дозволила це зробити тоді. Більш того, перехід до Плану набуття членства й досі залишається на порядку денному.

Отже, співпраця Україна з Організацією Північноатлантичного договору об'єктивно сприяла всебічній модернізації нашої держави. Втім цей шлях протягом періоду, що досліджується, носив доволі суперечливий характер. Приєднавшись однією з перших до Ініціативи „Партнерство заради миру”, підписавши Хартію про особливе партнерство і прийнявши низки відповідних документів національного права, Україна значно загальмувала співпрацю. Українські державні діячі сором'язливо відкидали до 2002 року можливість вступу до Альянсу. Більш того, певний час з офіційної державної лексики було

навіть викреслено поняття „євроатлантична інтеграція”. Лише під тиском обставин, вище політичне керівництво держави прийняло історичне рішення про інтеграцію до НАТО. Проте і після цього тривали кон’юнктурні ігри щодо включення, або викреслення з Військової Доктрини положення про вступ до НАТО.

Простежуючи динаміку співробітництва згідно офіційних документів констатуємо, що європейський вектор був пріоритетним. Безкомпромісність європейського вибору України більшість політичної еліти вважала очевидною. Визначення європейського курсу зовнішньополітичної діяльності України обумовлено, насамперед, зовнішніми чинниками: інтеграційними процесами, що здійснюються в Європі в останні десятиріччя. Не менш суттєвими є й спонуки, обумовлені внутрішніми потребами (історичні чинники, геополітичне становище, ментальність і культура тощо) входження України у європейський економічний, політичний і соціокультурний простір, визначеність у ньому в якості повноправного суб’єкта міжнародних відносин.

Відносини України та Європейського Союзу були провідним чинником української зовнішньополітичної стратегії і головним вектором національної зовнішньої політики, суттєвим елементом спільної зовнішньої та безпекової політики Євросоюзу, а також важливою ланкою всієї сучасної системи міжнародних відносин, зокрема її континентального (загальноєвропейського) і регіонального (центральньо-східноєвропейського) сегментів

Таким чином, протягом останніх півтора десятка років Україною був накопичений вагомий досвід розробки і здійснення різноманітних юридичних засад співпраці з ЄС та НАТО. Втім, участь в цих офіційних програмах не надавала Україні жодних додаткових гарантій щодо отримання перспектив членства. Але це було символічним актом політичної підтримки стратегічного вибору України, засвідчувало успіхи нашої держави на цьому напрямку. Членство в ЄС та НАТО несе із собою певну перспективу та привілей. Для європейського співтовариства поряд із Європейським Союзом НАТО залишається основною інституцією побудови нової політичної Європи. Від так євроінтеграційний шлях України до членства в ЄС лежить через вступ у НАТО. Для України НАТО це найкоротший шлях входження до політичної Європи. Це найбільший позитив, якого може очікувати Україна від приєднання до Альянсу. Негатив від неприєднання полягає в тому, що ми в іншому разі перетворимося в буферну зону.

Розділ 3.

ВНУТРІШНЄ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ТА ТРАНСАТЛАНТИЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ

Виходячи з того, що основним предметом нашого дослідження була діяльність органів державної влади і місцевого самоврядування України, українських політичних партій та громадських організацій по наповненню конкретним змістом реалізації європейського та євроатлантичного покликання нашої держави в третьому розділі увага зосереджена на виявленні та аналізі роботи Верховної Ради, Уряду та судової гілки влади у напрямку європейської та євроатлантичної інтеграції, дослідженні місця і ролі українських регіонів в реалізації європейського покликання держави, показі діяльності українських політичних партій та недержавних громадських організацій щодо конкретного втілення державного курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію.

Втім, величезний об'єм відповідної роботи в цьому напрямку усіх вказаних його учасників не дали можливості рівнозначно охопити всі його прояви. Зокрема, автор зосередився на найбільш типових, показових аспектах роботи окремих деяких міністерств та відомств, деяких регіонів. Щодо партій, то автор детально зупинився на ролі європейського та євроатлантичного чинників під час передвиборчих перегонів. Діяльність громадських організацій показано переважно в контексті саме європейської та євроатлантичної складової.

3.1 Центральні органи влади в європейському та євроатлантичному співробітництві

3.1.1 Верховна Рада

Після прийняття чинного Основного Закону України Верховна Рада України втратила попередній статус найвищого органу державної влади та набула статусу парламенту України з якісно новими ознаками. Нині вона є єдиним, загальнонаціональним, виборним, представницьким, колегіальним, постійно діючим органом законодавчої влади в Україні. Поліфункціональними є відносини Верховної Ради України з Президентом України як главою держави, а також із органами виконавчої та судової влади [1].

У сучасних умовах нагальним є питання про співвідношення компетенції Президента та Верховної Ради України щодо формування уряду та здійснення контролю за його діяльністю. Реалізація системи стримування та противаг у відносинах між Президентом і Верховною Радою України проявляється, за наявних умов, в узгодженому ухваленні ними рішень з питань особливо великої державної та суспільної ваги. Це, зокрема, стосується оголошення Верховною Радою України, за поданням Президента України, стану війни й укладення миру, схвалення президентського рішення про використання Збройних Сил та

інших військових формувань у разі збройної агресії проти України, затвердження указів Президента про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або окремих її місцевостях [2].

Верховній Раді України належать повноваження щодо формування складу Кабінету Міністрів України, що виражається у наданні згоди Президенту України на призначення Прем'єр-міністра України, затвердженні Програми діяльності Кабінету Міністрів України, здійсненні контролю за діяльністю Кабінету Міністрів [3].

Згідно з Конституцією України засади зовнішньої політики держави визначає Верховна Рада України. Тому важливим напрямом діяльності українського парламенту є активна участь у політичній діяльності на міжнародній арені. З січня 1992 року Верховна Рада бере участь у роботі Парламентської Асамблеї (ПА) ОБСЄ, у центрі уваги якої - питання зміцнення безпеки та стабільності в Європі. Протягом 1994-2004 років представники України брали активну участь у роботі щорічних сесій і засідань Генеральних комітетів Асамблеї. Після набуття статусу повноважного члена Парламентської асамблеї Ради Європи (жовтень 1995 р.) делегація Верховної Ради України постійно співпрацює на щорічних сесіях Асамблеї та бере участь у засіданнях її комітетів. За цей час члени делегації неодноразово виступали з трибуни Асамблеї з широкого кола політичних, соціально-економічних і гуманітарних питань.

Перша сесія Генеральної асамблеї ПА Чорноморського економічного співробітництва, в якій взяли участь голови та делегації 9 парламентів - засновників Асамблеї, відбулася в червні 1993 р. в Києві. Відтоді постійна делегація Верховної Ради України бере участь у Генеральних Асамблеях ПАЧЕС, одній із тих міжнародних організацій, де Україна відіграє важливу роль [4].

З червня 1996 року Україна представлена в роботі Центральноєвропейської ініціативи як повноправний член цього об'єднання. Важливим аспектом міжпарламентської співпраці в цьому напрямі стала, зокрема, участь представницької делегації Верховної Ради України у Конференції керівників парламентів держав-членів Ініціативи (1997 рік).

Співпраця Верховної Ради України з Міжпарламентським союзом обмежувалася епізодичною участю представників Верховної Ради України у щорічних сесіях Союзу через невирішення питання формалізації членства вищого законодавчого органу України в цій найбільшій міжпарламентській організації. Проте, з 1999 року Український парламент набув членства в цій неурядовій міжнародній організації.

Членами Європейської Міжпарламентської Асамблеї православ'я (ЄМАП) є парламентські делегації перелічених нижче держав: Вірменії, Болгарії, Грузії, Югославії, Греції, Естонії, Кіпру, Латвії, Білорусі, Чорногорії, Молдови, України, Румунії, Росії, Фінляндії. Спостерігачами є делегації Албанії, Казахстану, Польщі, Словаччини, Чехії. Тобто, більшість з зазначених країн є членами або кандидатами до Європейського Союзу та НАТО. Верховним органом асамблеї є Пленум парламентських делегацій держав-

членів. ЄМАП засідає раз на рік (у червні), в країні та місті, визначених Асамблеєю. Кожна держава-член має на пленумі один голос, який висловлюється керівником парламентської делегації, і цей керівник по суті висловлює відповідальну думку своєї країни з кожного обговорюваного питання. В Україні в січні 1999 року відбувалася міжнародна конференція ЄМАП (м. Одеса), де було підкреслено прагнення України брати активну участь у створенні нової моделі міждержавних відносин, що ґрунтуються на принципах християнства, закріплених у статуті ЄМАП.

Верховна Рада України підтримувала регулярні контакти з міжпарламентським об'єднанням держав-членів НАТО - Північноатлантичною Асамблеєю. Однією з форм взаємозв'язків Альянс-Україна були організація та проведення за участю українських парламентаріїв тематичних семінарів та інших заходів [5].

Верховна Рада України також підтримувала зв'язки з Парламентською асамблеєю Західноєвропейського союзу: українські законодавці брали участь як спостерігачі в сесіях цієї інституції, де аргументовано виступали за надання Україні статусу асоційованого партнера ЗЄС.

Отже, Верховна Рада України була в зазначений період членом або учасником низки міжпарламентських об'єднань європейського та євроатлантичного простору. Серед них, зокрема: Парламентська Асамблея організації безпеки в Європі (ПА ОБСЄ, з 1992 р.); Парламентська Асамблея Чорноморського економічного співробітництва (ПА ЧЕС, з 1993 р.) Європейська міжнародна асоціація православ'я (ЄМАП, з 1993 р.) Парламентська Асамблея Ради Європи (ПАРЄ, з 1995 р.); Парламентський вимір центральноєвропейської ініціативи (ПВ ЦЄІ, з 1996 р.); Міжпарламентський союз (МПС, з 1999 р.). Крім того, український парламент є асоційованим членом Парламентської Асамблеї Організації Північноатлантичного Договору (ПА НАТО, з 1992 р.), спостерігачем Парламентської Асамблеї Західноєвропейського союзу (ПА ЗЄС, з 1999 р.).

Європейська і євроатлантична спрямованість зовнішньої політики України вперше на законодавчому рівні була закріплена в Законі України «Про основи національної безпеки України», який було прийнято в червні 2003 року. Цей Закон відповідно до пункту 17 частини першої статті 92 Конституції України визначав основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності. Національна безпека - захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам; національні інтереси - життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток; загрози національній безпеці - наявні та

потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України.

Основними напрямками державної політики з питань національної безпеки України у зовнішньополітичній сфері були визначені зокрема такі, як проведення активної міжнародної політики України з метою створення сприятливих зовнішньополітичних умов для прогресивного економічного і соціального розвитку України; запобігання втручанням у внутрішні справи України і відвернення посягань на її державний суверенітет і територіальну цілісність з боку інших держав; забезпечення повноправної участі України в загальноєвропейській та регіональних системах колективної безпеки, набуття членства у Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору при збереженні добросусідських відносин і стратегічного партнерства з Російською Федерацією, іншими країнами Співдружності Незалежних Держав, а також з іншими державами світу; сприяння усуненню конфліктів, насамперед у регіонах, що межують з Україною; участь у міжнародній миротворчій діяльності під егідою ООН, ОБСЄ, інших міжнародних організацій у сфері безпеки; участь у заходах щодо боротьби з міжнародними організованими злочинними угрупованнями та міжнародним тероризмом, протидія поширенню ядерної та іншої зброї масового ураження і засобів її доставки; адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу [6].

Однією з провідних форм участі Верховної Ради в зовнішньополітичних справах були звернення до парламентів інших країн, зокрема ЄС та НАТО. Наприклад, Постановою 20 червня 2002 року було прийнято Звернення Верховної Ради України до парламентів, урядів та громадськості держав - членів Європейського Союзу. У зверненні було підкреслено, що за роки, що минули з моменту здобуття Україною незалежності, стратегічний курс на інтеграцію до Європейського Союзу став визначальним чинником суспільно-політичних перетворень у державі. Європейський вибір втілює в собі історичне прагнення української нації повернутися до європейської сім'ї народів. Нині європейський вибір здійснюється в Україні на основі Стратегії та Програми інтеграції до Європейського Союзу. Верховна Рада України виступала за те, щоб європейська модель стала основою розбудови сучасної демократичної держави з соціально орієнтованою ринковою економікою, верховенством права, розвинутим громадянським суспільством, неухильним дотриманням прав і свобод людини. Завдання досягти Копенгагенських критеріїв членства у Європейському Союзі об'єктивно збігалось з головним вектором політичних, економічних та соціальних реформ у державі. У Зверненні підкреслювалося, що укладення у 1994 році Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та Європейським Союзом створило необхідну політико-правову основу для розвитку взаємовигідного співробітництва з ЄС у багатьох сферах, заснування системи спільних органів. Проте істотні зміни, які відбулися на європейському континенті з моменту підписання Угоди, вимагали нових підходів до розбудови подальших взаємин Україна - ЄС. Розширення Європейського Союзу на схід уже стало, без перебільшення, ключовою подією в історії Європи нинішнього

десятиліття. Україна вітала поширення на регіон Центрально-Східної Європи зони миру, безпеки, стабільності та добробуту. Водночас розширення ЄС з особливою силою ставило питання про гарантування послідовності і незворотності євроінтеграційних процесів, запобігання появі нових ліній поділу на континенті. Українські парламентарі вважали, що зупинення розширення Євросоюзу на західному кордоні України не відповідало б духу і змісту ідеї об'єднаної Європи. Глибокі структурні економічні реформи давали, на думку депутатів, відчутний позитивний результат у вигляді сталого економічного зростання, істотного покращення ситуації у соціальній сфері, підвищення рівня життя населення. В Україні швидкими темпами створювалася нова демократична економічна інфраструктура ринкового типу та правова основа для ділової активності. Завершувався процес приведення законодавчої та нормативно-правової бази України у відповідність до вимог Світової Організації Торгівлі.

Євроінтеграційна ідея знаходила дедалі більше прихильників в усіх верствах українського суспільства. Тому у Зверненні прямо йшлося, що для України як ніколи важливим є одержати позитивний політичний сигнал від Європейського Союзу на підтримку й закріплення цих визначальних для розвитку держави тенденцій. Переконливим свідченням успішності економічних перетворень в Україні стало б прийняття Європейським Союзом рішення про надання Україні повного ринкового статусу у рамках антидемпінгового законодавства ЄС. Депутати були також впевнені, що вже є всі об'єктивні умови для започаткування процесу переходу у взаєминах України і Європейського Союзу на якісно новий рівень - від партнерства до асоціації, а також визнання Європейським Союзом кінцевої мети нашої співпраці - повноправного членства України в ЄС. Залучення України до європейських процесів шляхом інтеграції, а не лише через партнерство та співробітництво мало зміцнити внутрішню та зовнішню безпеку Європи, її економічний та інтелектуальний потенціал, посилити європейську ідентичність, а отже - відповідатиме ключовим інтересам самого Європейського Союзу [7]. На жаль, і через 5 років сутність цього звернення зберігала свою актуальність.

Також Постановою Верховної Ради України від 22 травня 2003 року N 844-IV було схвалено Звернення до парламентів, урядів та громадськості держав Європи у зв'язку з проведенням V Всеєвропейської конференції міністрів охорони навколишнього середовища "Довкілля для Європи". В ньому йшлося, що євроінтеграційні процеси стають одним з основних елементів розбудови загальноєвропейської безпеки і стабільності. Саме завдяки їм держави Центральної і Східної Європи, у тому числі й Україна, отримали можливість долучитися до вироблення надійних гарантій захисту навколишнього природного середовища та сталого розвитку на континенті. Верховна Рада України виступала за те, щоб європейська модель реформи екологічної політики, особливо у сферах екологічного фінансування, екологічного управління на підприємствах, реформування водного господарства, участі громадськості у прийнятті рішень та доступу до інформації, що стосується довкілля, стала однією із засад розбудови сучасної

демократичної держави з соціально орієнтованою економікою, розвинутим громадянським суспільством. Внаслідок розвитку процесів глобалізації економічних відносин виникали нові функціональні зв'язки між безпекою та навколишнім природним середовищем, що потребує удосконалення форм співробітництва. Попередження та ліквідація загроз планетарного масштабу, прикладом якої була Чорнобильська катастрофа, мають стати основою ефективної співпраці, що сприятиме безпечному існуванню людини, соціальних груп, держав, суспільства в цілому. Верховна Рада України, розуміючи свою відповідальність за посилення екологічної безпеки європейського континенту, робила свій внесок і надалі докладатиме зусиль у розбудову європейського екологічного процесу, спрямовуючи його у відповідне правове русло, формуючи належне законодавче підґрунтя для ефективних дій виконавчої влади, надаючи імпульс суспільному діалогу, формує фундаментальні напрями розвитку суспільної думки. Важливим кроком на шляху до європейської інтеграції були прийняті Україною законодавчі акти щодо забезпечення населення якісною питною водою, охорони земельних, лісових, водних ресурсів та атмосферного повітря, екологічного оздоровлення басейну Дніпра, охорони та відтворення довкілля Азовського та Чорного морів, знешкодження токсичних відходів, приєднання та ратифікації ряду міжнародних конвенцій, насамперед про участь громадськості у прийнятті рішень та доступ до інформації, яка стосується довкілля, про співробітництво у подоланні негативних наслідків надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру тощо. Верховна Рада України звернулася до парламентів, урядів та громадськості держав Європи із закликом об'єднати зусилля в реалізації Плану Дій та Йоганнесбурзької Декларації зі сталого розвитку, узгоджуючи її взаємопов'язані завдання - економічний та соціальний розвиток і захист довкілля - на локальному, національному, регіональному і глобальному рівнях із наданням пріоритету боротьбі з бідністю. Депутати знов поверталися до того, що вже були всі об'єктивні підстави для започаткування процесу переходу у взаєминах України і держав Європи на якісно новий рівень, насамперед з державами Європейського Союзу, - від партнерства до асоціації. Залучення України до європейських процесів шляхом інтеграції мало зміцнити, на думку Верховної Ради, внутрішню та зовнішню екологічну безпеку Європи, її економічний та інтелектуальний потенціал, посилити європейську ідентичність, а отже, відповідатиме ключовим інтересам громадян та європейського суспільства в цілому. Тому українські парламентарі зверталися до парламентів, урядів та громадськості держав Європи із закликом підтримати курс нашої держави на боротьбу з бідністю, європейську інтеграцію, виведення взаємин з Україною на рівень, адекватний стратегічним зрушенням на нашому континенті та глибоким змінам в Українській державі [8].

Питання реалізації європейського вибору України постало практично одночасно з відновленням державної незалежності нашої держави. З середини 1990-х років цей курс став офіційним зовнішньополітичним курсом України, що підтримувався і Верховною Радою. Прагнення повернутися до єдиної Європи було природним та історично обумовленим. Крокування на шляху до

євроінтеграції об'єктивно співпадало з пріоритетами внутрішнього державотворення. Воно передбачало створення правової, соціальної та демократичної держави, реальне забезпечення та захист основних прав та свобод людини і громадянина, побудову держави, що посідає гідне місце серед розвинених держав світу.

Необхідність утворення спеціального Комітету, який займався б прискоренням вступу України до Європейського Союзу та адаптації законодавства до стандартів країн Європи назріла в ході парламентських слухань Верховної Ради третього скликання на початку 2002 року. Саме тому, усвідомлюючи важливість процесу інтеграції, Верховна Рада України четвертого скликання 14 червня 2002 року прийняла рішення про утворення Комітету з питань Європейської інтеграції. Безперечно, діяльність Комітету не обмежувалася вирішенням лише проблем інтеграції України до Європейського Союзу. В його роботі вимальовувалися такі пріоритетні напрямки як адаптація українського законодавства до *acquis communautaire*, вирішення проблеми приєднання України до СОТ, тісна співпраця з країнами - членами НАТО, а також розробка передумов для євроатлантичної інтеграції України, поглиблення відносин України з Радою Європи, ОБСЄ і ЦЄІ, збереження і поглиблення добросусідських відносин з усіма країнами Європи. З цією метою в Комітеті створені відповідні підкомітети, що займалися вирішенням вищеназваних завдань та основного завдання Комітету - законотворчої роботи, парламентського контролю та парламентських зв'язків із згаданими міжнародними інституціями і країнами.

Серед напрямків діяльності Комітету - створення реальних передумов вирішення пріоритетного зовнішньополітичного та зовнішньоекономічного завдання держави - вступу України до Європейського Союзу – співпадала з основним напрямком політичного і економічного реформування нашої країни принаймні на найближчі десять років. За короткий період своєї діяльності саме Комітет ініціював і забезпечив прийняття Верховною Радою України важливого концептуального документа – звернення Верховної Ради України до парламентів, урядів та громадськості держав-членів Європейського Союзу, в якому визначено головні передумови започаткування процесу переходу у взаєминах України і Європейського Союзу на якісно новий рівень – від партнерства до асоціації, а також визнання європейським Союзом кінцевої мети співпраці – повноправного членства України в ЄС. Як доводить досвід наших сусідів, зокрема Польщі, Комітет повинен отримати особливий статус для країни, яка не тільки гаслами та заявами висловлює бажання інтегруватися в Європу, але й має реальні наміри та вживає конкретних дій в цьому процесі. Діяльність Комітету не обмежується тільки питаннями щодо адаптації законодавства України до законодавства ЄС, норм і принципів СОТ. До основних завдань Комітету додавалися дослідження та аналіз інформації для забезпечення своєї діяльності, участь у розробці основних засад зовнішньої політики України, здійснення контролю за виконанням органами виконавчої влади та місцевого самоврядування законодавчих актів, що належать до компетенції Комітету. Проте, визначаючи основні напрями діяльності Комітету,

необхідно наголосити що не було вирішено питання щодо його компетенції. Для покращення вирішення поставлених перед Комітетом завдань та забезпечення конкретних напрямів діяльності були створені і функціонували 5 підкомітетів: з питань адаптації законодавства; з питань координації співробітництва з Європейським Союзом та Світовою Організацією Торгівлі; з питань координації співробітництва з НАТО; по зв'язках з європейськими країнами; з питань координації відносин з Радою Європи, Організацією з Безпеки і Співробітництва в Європі [9].

З метою сприяння виконанню Комітетом з питань Європейської інтеграції його завдань, пов'язаних із законотворчою діяльністю, при Комітеті був створений дорадчий орган – Науково-експертна рада, яка діяла на громадських засадах. До її складу увійшли представники навчальних закладів, експерти провідних неурядових організацій, представники іноземних представництв та організацій, акредитованих в Україні. За ініціативою Комітету була створена Тимчасова спеціальна комісія з моніторингу виконання Рекомендацій парламентських слухань “Про взаємовідносини та співробітництво України з НАТО” та Плану дій Україна-НАТО”.

Протягом 2002-2004 рр. відбулося понад 50 засідань Комітету на яких було розглянуто біля 130 законопроектів, а також важливі питання щодо основних завдань діяльності Комітету за участю представників виконавчої влади та громадськості. На засіданнях Комітету неодноразово лунала думка, що успіхи на шляху європейської інтеграції мають визначатися не ступенем наполегливості, з якою Україна заявляла про своє бажання отримати т.зв. статус „асоційованого члена”, а конкретними досягненнями в економіці та політиці. Тоді був би шанс, що Україна із „спеціального сусіда” врешті-решт перетвориться на повноцінного члена ЄС.

В цьому контексті слід звернути увагу на Заяву Комітету Верховної Ради України з питань Європейської інтеграції з приводу висловлювань Президента України на прес-конференції 26 грудня 2002 року. На цій прес-конференції Л.Кучмою була висловлена безпідставна критика на адресу Комітету Верховної Ради України з питань Європейської інтеграції, який начебто за час свого існування не вніс жодного документу на розгляд парламенту. Втім слід, в першу чергу, відзначити, що розробка законопроектів з метою адаптації національного законодавства до законодавства ЄС та приведення його у відповідність до норм та вимог СОТ є безпосереднім обов'язком відповідних підрозділів виконавчої гілки влади. Натомість, Комітет постійно здійснював аналіз законопроектів, внесених на розгляд Верховної Ради України, на предмет їх відповідності нормам європейського права та нормам і принципам СОТ. В результаті такого аналізу низку законопроектів було відхилено або знято з розгляду внаслідок їх невідповідності зазначеним нормам. Саме з ініціативи Комітету було організовано і проведено парламентські слухання “Про взаємовідносини та співробітництво України з НАТО” та парламентські слухання “Про взаємовідносини та співробітництво України з Європейським Союзом”, за результатами яких були прийняті відповідні постанови Верховної Ради України. Більше того, в Рекомендаціях парламентських слухань про

взаємовідносини та співробітництво України з НАТО міститься положення, відповідно до якого вперше на рівні Верховної Ради України підтримано курс на вступ України до НАТО. Крім того, членами Комітету був суттєво доопрацьований внесений Президентом України проект Закону України “Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу”. Слід зазначити, що цей проект був підготовлений із значними порушеннями юридичної техніки та посиланнями на нечинні міжнародні угоди. До даного законопроекту вчасно були внесені суттєві пропозиції членами Комітету, що знайшли підтримку народних депутатів України. Зокрема, текст зазначеного законопроекту, за пропозицією членів Комітету, було доповнено пунктом про необхідність розробки Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, без якої фактично неможлива ефективна робота щодо приведення українського законодавства у відповідність до законодавства ЄС [10].

Особливо слід звернути увагу на внесений Президентом України проект Закону України “Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин”, схвалення якого було очікуване як всередині держави, так і за її межами. Попри довготривалу історію, пов’язану з ратифікацією даної Хартії, необхідно відзначити, що положення, викладені в запропонованому проекті, не забезпечували досягнення головної мети згаданої Хартії – охорони і розвитку тих мов, які знаходяться на межі зникнення. Тому Комітет докладав значних зусиль для того, щоб надати цьому нормативному акту належного змісту і схвалення його парламентом [11].

Серед законопроектів, розглянутих Комітетом протягом 2002-2004 рр., варто зупинитися ще на кількох. Комітет Верховної Ради України з питань Європейської інтеграції рекомендував парламенту прийняти за основу проект закону про сільськогосподарський перепис. Метою цього законопроекту було створення законодавчих передумов для організації та проведення сільськогосподарських переписів. У ньому регламентувалися відносини суб’єктів сільськогосподарських переписів, визначалися їх права та обов’язки, гарантії держави щодо захисту конфіденційної інформації, отриманої у процесі проведення сільськогосподарських переписів тощо [12].

14 квітня 2004 року Комітет з питань Європейської інтеграції розглянув урядовий законопроект про внесення змін до Закону “Про електроенергетику” (щодо вдосконалення відносин на ринку електроенергетики). Метою прийняття цього закону було приведення законодавства України у сфері електроенергетики у відповідність з нормами права ЄС та створення ефективних умов діяльності України на європейському ринку електричної енергії. Предметом правового регулювання законопроекту було вдосконалення відносин на ринку електричної енергії, забезпечення якості електричної енергії, вільного доступу до електричних мереж, стимулювання виробництва електроенергії з поновлюваних джерел. Народні депутати зазначили, що положення законопроекту не відповідали законодавству ЄС, оскільки Директива ЄС, на основі якої пропонується привести у відповідність

законодавство України у сфері електроенергетики до законодавства ЄС, втратила чинність у червні 2003 року і замінена Директивою Європейського Парламенту та Ради, що стосується спільних правил для внутрішнього ринку електроенергії. Комітет рекомендував суб'єкту законодавчої ініціативи переглянути поданий законопроект на предмет відповідності директиві Європейського Парламенту та Ради, що стосується спільних правил для внутрішнього ринку електроенергії та внести проект закону на заміну [13].

Делегація Верховної Ради України на чолі з Б.Тарасюком вперше взяла участь у засіданнях двох комітетів Асамблеї Західноєвропейського союзу, які проходили 6-7 травня 2004 р. в Мадриді. Вітаючи українську делегацію з цього приводу, Головуючий у комітеті з міжпарламентських відносин та зв'язків з громадськістю Лорд Рассел-Джонстон (Велика Британія) відзначив вагомий особистий внесок Б.Тарасюка як колишнього Міністра закордонних справ у розбудову відносин України з об'єднаною Європою та наголосив на важливості незмінності курсу європейської інтеграції України як запоруки необхідних внутрішніх трансформацій у суспільстві і державі, з одного боку, та природного чинника формування нинішньої архітектури стабільної і безпечної Європи, з іншого. Розглядаючи конкретні шляхом досягнення належної обороноздатності Європи, Комітет з питань техніки, авіації і космосу дійшов висновку щодо необхідності створення ближчим часом європейської оборонної агенції – структури покликаної відігравати провідну роль у концептуальному, організаційному, матеріально-технічному забезпеченні оборони і безпеки нової Європи. Комітет одностайно дійшов висновку стосовно важливості залучення до цього процесу потенціалу всіх зацікавлених європейських країн, виділивши серед них Україну [14].

Комітет Верховної Ради України з питань Європейської інтеграції спільно з Інститутом соціально-економічних стратегій і Європейським Університетом та за сприяння Міжнародного Фонду „Відродження” провів 6 вересня 2004 року „круглий стіл” на тему: „Парламентський вимір європейської інтеграції”, присвячений питанням державної політики України в сфері європейської інтеграції, а також проблемам інтеграційних процесів у країнах Центральної та Східної Європи. У своїй доповіді щодо ролі парламенту України в процесі інтеграції України до Європейського Союзу та адаптації законодавства, голова парламентського комітету Б.Тарасюк, зокрема, наголосив, що „Європейський вибір України став закономірним наслідком відновлення країною державної незалежності. Він викристалізувався з усієї попередньої історії українського народу і його зв'язків з іншими народами Європи, культури та глибоких демократичних традицій, ґрунтується на законному прагненні громадян України бачити свою державу невід'ємною частиною об'єднаної Європи”. На його думку, з усіх можливих альтернатив лише євроінтеграційний курс здатний забезпечити нашому народу належні умови життя, а державі – гідне місце в сім'ї європейських народів. Для України інтеграція до Євросоюзу – це рух держави до стандартів реальної, діючої демократії та цивілізованого, соціально орієнтованого ринкового господарства. На це і була спрямована зараз діяльність парламенту України. На становлення і діяльність Комітету з питань

Європейської інтеграції небуденний вплив здійснювала яскрава особистість, теперішній міністр закордонних справ України Б.Тарасюк. Він пропонував у вересні 2004 р. відкласти укладення Плану дій Україна-ЄС до зміни влади в Україні. Б.Тарасюк зауважив на відсутність концептуальних підходів з боку ЄС щодо України і відмову визнання її європейського покликання. З іншого боку, це наслідком непослідовності у задекларованих цілях і реальній політиці з боку тодішньої української влади. Про це, до речі свідчило вилучення з Воєнної доктрини України в липні 2004 року положень про членство в ЄС і НАТО, укладення угоди про Єдиний економічний простір, рішення уряду В.Януковича про використання нафтопроводу „Одеса-Броди” в реверсному режимі тощо. На переконання Б.Тарасюка, основними протиріччями у підходах до вироблення наступного етапу розвитку Україна-ЄС було те, що в запропонованому ЄС Плані дій позначилися дві основні розбіжності сторін: „Якщо Україна наполягає на закріпленні в цьому документі всеохоплюючої інтеграції, то ЄС пропонує поглиблену співпрацю. Другою концептуальною відмінністю було те, що Україна пропонувала, щоб План дій був перехідним документом до укладення європейської угоди про асоціацію. ЄС же наполягав на тому, щоб на заміну Плану дій було укладено європейську угоду про сусідство. Тим самим, закріпивши нинішній статус взаємин, що не передбачають перспективи членства. Звичайно, що до цього привела недолуга і непослідовна політика української влади. «Європейська інтеграція України повинна бути усвідомленим вибором українського суспільства і влади, а не питанням політичних торгів та кон`юнктури”, - наголошував Б.Тарасюк під час виступу на Дні Уряду, присвяченому новим напрямом співробітництва з ЄС восени 2004 р. [15]. Голова Комітету також зазначав, що з розширенням Євросоюзу у стосунках Україна-ЄС почався якісно новий етап. З доповідями на цьому засіданні виступили заступник міністра економіки та з питань європейської інтеграції В.П'ятницький та заступник міністра закордонних справ України О.Моцик, які основну увагу приділили розкриттю тих заходів Кабміну, які спрямовані на використання Україною нових можливостей розширення ЄС та запобігання або зменшення негативних наслідків цього процесу.

Україна свого часу не реалізувала шанс потрапити до Євросоюзу на хвилі розширення після розпаду Радянського Союзу. Водночас і ЄС стримував українських дипломатів від різких рухів - як то подання заявки на вступ. Проте, Б.Тарасюк був впевнений, що можна говорити скоріше про помилки політичної еліти, ніж про прорахунки вітчизняної дипломатії[16].

Комітет Верховної Ради України з питань Європейської інтеграції на початку листопада 2004 року виступив з заявою щодо відповідності перебігу виборів Президента України в контексті європейської та євроатлантичної інтеграції України. В ній зокрема йшлося про те, що усвідомлюючи, що європейська та євроатлантична інтеграція відповідають життєво важливим інтересам Українського народу, а вступ до Європейського Союзу та Північноатлантичного Альянсу є офіційно проголошеним курсом нашої держави; наголошуючи на тому, що демократичне проведення виборів

Президента України створить передумови для переведення взаємовідносин України з Європейським Союзом та НАТО на якісно новий рівень; нагадуючи про звернення з боку ЄС, НАТО, Ради Європи, ОБСЄ, США до української влади щодо необхідності забезпечення всіх необхідних умов для проведення вільних та чесних президентських виборів, зокрема: Резолюції 0185 (2004) Європейського парламенту щодо України від 11 березня 2004 року; Заяви Постійного комітету Парламентської асамблеї НАТО щодо президентських виборів в Україні від 31 травня 2004 року; Заяви Моніторингового комітету Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо наступних президентських виборів в Україні від 22 червня 2004 року; Резолюції Парламентської Асамблеї ОБСЄ щодо України від 9 липня 2004 року; Заяви Моніторингового комітету Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо наступних президентських виборів в Україні від 15 вересня 2004 року; Резолюції Конгресу США HR 5102 ІІ щодо сприяння демократії, вільним, чесним та прозорим виборам, повазі до прав людини та верховенству права в Україні від 15 вересня 2004 року; Заяви Країни, Головуючої в ЄС, від імені Європейського Союзу щодо майбутніх президентських виборів в Україні та свободи ЗМІ від 29 вересня 2004 року; Заяви Голів дипломатичних місій країн Європейського Союзу в Україні щодо виборів Президента України від 27 жовтня 2004 року; Резолюції 0046 (2004) Європейського Парламенту щодо майбутніх президентських виборів в Україні від 28 жовтня 2004 року; нагадуючи також, що положення щодо дотримання демократичних правил та принципів при проведенні президентських виборів містяться у Плані дій Україна-НАТО, проекті Плану дій Україна-ЄС, тобто фактично є зобов'язаннями України перед Альянсом та Європейським Союзом; констатував, що закликаючи українську владу провести вибори вільно, чесно та прозоро, забезпечити свободу слова та рівний доступ до ЗМІ, свободу зібрань, зупинити тиск на незалежні ЗМІ та опозиційні об'єднання громадян, зупинити зловживання адміністративним ресурсом, ЄС, НАТО, Рада Європи та ОБСЄ мали всі підстави для тривоги. Стурбованість Комітету спиралася на те, що влада проігнорувала ці заклики та не забезпечила належний рівень демократії під час виборів Президента України. Отже, члени парламентського комітету закликали Верховну Раду України засудити дії або бездіяльність посадових осіб під час виборів Президента України, що суперечили Конституції та законам України та суперечили європейським стандартам та міжнародним зобов'язанням України; розглянути питання щодо порушень демократичних принципів та норм в ході першого туру виборів Президента України; звернутися до Президента України та Кабінету Міністрів України із закликом взяти до уваги ті зауваження, що були висловлені у вищезазначених заявах та резолюціях, не допускати в подальшому порушень Конституції та законів України, міжнародних зобов'язань нашої держави, а також керуватися у своїй діяльності європейськими стандартами та принципами [17].

Як, вже зазначалося, важливим інструментом впливу Верховної Ради на процеси європейської та євроатлантичної інтеграції України були парламентські слухання з відповідних питань. В Постанові „Про рекомендації

за підсумками парламентських слухань з питань реалізації державної політики інтеграції України до Європейського Союзу” № 2999-III від 17 січня 2002 року Кабінету Міністрів України було зокрема рекомендовано забезпечити реалізацію протягом 2002 року спільно визначених з ЄС пріоритетів виконання УПС; розвивати та поглиблювати з ЄС всебічне співробітництво, націлене на більш повне включення України у формування ЄС Спільної європейської політики безпеки та оборони, зокрема у сфері боротьби з тероризмом та викорінення джерел його існування; активізувати переговори з сусідніми країнами, насамперед з Росією і Білоруссю, щодо підписання міжурядових угод про приймання та передачу осіб, які перебувають на території держав нелегально (реадмісію), та синхронізувати цей процес з укладанням відповідних документів між Україною і країнами - членами ЄС; сприяти розвитку транскордонного співробітництва, у тому числі в рамках євро регіонів; активізувати роботу щодо наближення законодавства України до норм ЄС; забезпечити затвердження та виконання щорічних планів робіт з адаптації законодавства України до законодавства ЄС; внести на розгляд Верховної Ради України проект закону України про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу; щорічно забезпечувати врахування в бюджетних програмах органів виконавчої влади усіх рівнів видатків (у межах доведених граничних обсягів видатків загального фонду проекту Державного бюджету України) на забезпечення виконання пріоритетних положень Програми інтеграції України до Європейського Союзу, в тому числі на адаптацію законодавства України до законодавства ЄС; вживати заходів щодо поступової інтеграції національної інфраструктури України (транспортної, інформаційно-телекомунікаційної, енергетичної) у європейську; забезпечити належний рівень готовності національної політики у сфері конкуренції до реалізації курсу держави на європейську інтеграцію і вступ до СОТ, продовжити з цією метою роботу щодо вдосконалення правової та інституційної бази захисту конкуренції в Україні та розробити заходи щодо підвищення конкурентоспроможності галузей економіки, які можуть зазнати негативного впливу у зв'язку із вступом України до СОТ та укладенням Угоди про вільну торгівлю з ЄС; з метою виконання зобов'язань України відповідно до статей 49 та 51 УПС у частині утримання від надання будь-якої державної допомоги окремим підприємствам або виробництву певних видів товарів, а також від надання послуг, що спотворюють або загрожують спотворити конкуренцію, розробити та внести на розгляд Верховної Ради України проект закону щодо порядку надання державної допомоги; утворити публічну бібліотеку європейського права та інформації; забезпечити належне функціонування Інформаційного центру СОТ; щорічно передбачати на ці цілі відповідні кошти у проектах законів про Державний бюджет України; вдосконалити режим захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності відповідно до положень УПС та СОТ; забезпечити публічний характер реалізації державної політики інтеграції України до ЄС, включаючи широке інформування громадськості з цих питань [18].

Аналіз розвитку нормативно-правової бази України у період після проведення означених парламентських слухань дозволяло зробити висновок про те, що їхні Рекомендації були враховані Кабінетом Міністрів України лише частково. Зокрема, Урядом так і не було вжито заходів для припинення практики надання державної допомоги окремим підприємствам, зокрема – суднобудівної галузі, металургійного комплексу, ВПК тощо у вигляді звільнення від сплати податків та інших загальнообов'язкових платежів. Продовжували діяти закони, якими було передбачено введення експортного мита на насіння олійних культур, живу худобу та шкірну сировину, брухт чорних металів. Показовим був той факт, що експортне мито на брухт чорних металів було запроваджено вже після проведення парламентських слухань. До парламенту перманентно надходили законопроекти, якими передбачається розширення переліку товарів, експорт яких обкладається ставками вивізного мита (пропонувалося, наприклад, запровадити експортне мито на деревину, мідь тощо). Водночас практика стримування експорту, субсидювання окремих підприємств як прямими, так і непрямими методами (що є перешкодою для конкуренції на відповідних сегментах товарного ринку), не сприяло інтеграції України в ЄС і суперечило вимогам ст. 49 УПС.

Отже, переважну більшість рекомендацій учасників парламентських слухань виконано не було. До основних причин цього слід віднести багатовекторність української зовнішньої політики, відсутність у Державному бюджеті України достатніх коштів для фінансування заходів, пов'язаних з реалізацією УПС, особливості структури промисловості (питома вага видобувної промисловості та металургії, відтак – необхідність їх державної підтримки шляхом прямого та непрямого субсидювання), відсутність сприятливого інвестиційного клімату. Також цілком очевидним був той факт, що реалізувати рекомендації учасників парламентських слухань у визначений ними період часу – протягом 2002 року – було неможливо. Варто також відзначити і те, що парламент не приділив належної уваги контролю за виконанням рекомендацій учасників парламентських слухань. Протягом 2002 – 2003 рр. інформація про стан реалізації Рекомендацій учасників парламентських слухань в стінах Верховної Ради України не заслуховувалась.

Учасники парламентських слухань в листопаді 2003 року, обговоривши питання реалізації державної політики інтеграції України до Європейського Союзу, зазначали, що європейська інтеграція відповідала життєво важливим інтересам Українського народу. Вона була визначальним чинником як міжнародної діяльності України, так і її внутрішньої політики на тривалу перспективу, зміцнювала безпеку та позитивно впливала на відносини України з усіма державами світу, насамперед - сусідніми. Неухильна реалізація курсу на інтеграцію до Європейського Союзу забезпечувала гарантії верховенства права, плюралістичної демократії, дотримання прав людини, розвиток в Україні громадянського суспільства, побудову соціально орієнтованої ринкової економіки. Успіх курсу України на європейську інтеграцію залежав від послідовності, ефективності та повноти реалізації Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами, яка була

основою відносин між сторонами. На динаміку інтеграції України до ЄС істотно впливало розширення ЄС та реформування його інституцій. Інтеграція до ЄС об'єктивно вимагала від України енергійних кроків із впровадження ефективно діючих демократичних процедур, динамічного розвитку інститутів громадянського суспільства, зміцнення гарантій свободи особистості і свободи слова. Для досягнення цієї мети необхідно було забезпечувати стабільність законодавства України, ефективність та прогнозованість його впровадження, наближати його до законодавства ЄС. Розвиток та вдосконалення практики застосування законодавства повинно було органічно поєднуватися з виконанням Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС, Стратегії та Програми інтеграції України до Європейського Союзу, з активізацією зусиль, спрямованих на вступ України до Світової організації торгівлі, укладенням з ЄС угод про вільну торгівлю та про асоціацію. З метою прискорення розвитку та якісного піднесення рівня відносин між Україною та ЄС Верховна Рада України рекомендувала: органам державної влади, органам місцевого самоврядування, неурядовим організаціям у межах їх повноважень: неухильно спрямовувати свою діяльність на виконання положень УПС, реалізацію Стратегії та Програми інтеграції України до Європейського Союзу; розглядати вступ України до СОТ як першочергове завдання реалізації політики європейської інтеграції; проводити роботу із забезпечення набуття Україною в близькій перспективі статусу асоційованого члена ЄС. Кабінету Міністрів України було доручено: забезпечити реалізацію протягом 2002 року спільно визначених з ЄС пріоритетів виконання УПС; розвивати та поглиблювати з ЄС всебічне співробітництво, націлене на більш повне включення України у формування ЄС Спільної європейської політики безпеки та оборони, зокрема у сфері боротьби з тероризмом та викорінення джерел його існування; підтримувати заходи ЄС, спрямовані на посилення режиму зовнішніх кордонів ЄС та ефективну боротьбу з нелегальною міграцією, водночас відстоюючи необхідність їх синхронізації з лібералізацією ЄС візового режиму для громадян України; приймати рішення з питань візового режиму та облаштування державного кордону України з урахуванням вимог та стандартів, які випливають із Шенгенських угод, беручи до уваги практику відносин, існуючих на кордоні держав - членів ЄС з державами - кандидатами на вступ, з метою її поширення на кордони України з розширеним ЄС; здійснити спільні заходи з ЄС щодо підвищення ефективності технічної допомоги Україні, зокрема для облаштування державного кордону України; активізувати переговори з сусідніми країнами, насамперед з Росією і Білоруссю, щодо підписання міжурядових угод про приймання та передачу осіб, які перебувають на території держав нелегально (реадмісія), та синхронізувати цей процес з укладанням відповідних документів між Україною і країнами - членами ЄС; сприяти розвитку транскордонного співробітництва, у тому числі в рамках єврорегіонів; активізувати роботу щодо наближення законодавства України до норм ЄС; забезпечити затвердження та виконання щорічних планів робіт з адаптації законодавства України до законодавства ЄС; внести на розгляд Верховної Ради України проект закону України про

Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу; щорічно забезпечувати врахування в бюджетних програмах органів виконавчої влади усіх рівнів видатків (у межах доведених граничних обсягів видатків загального фонду проекту Державного бюджету України) на забезпечення виконання пріоритетних положень Програми інтеграції України до Європейського Союзу, в тому числі на адаптацію законодавства України до законодавства ЄС; вживати заходів щодо поступової інтеграції національної інфраструктури України (транспортної, інформаційно-телекомунікаційної, енергетичної) у європейську; забезпечити належний рівень готовності національної політики у сфері конкуренції до реалізації курсу держави на європейську інтеграцію і вступ до СОТ, продовжити з цією метою роботу щодо вдосконалення правової та інституційної бази захисту конкуренції в Україні та розробити заходи щодо підвищення конкурентоспроможності галузей економіки, які можуть зазнати негативного впливу у зв'язку із вступом України до СОТ та укладенням Угоди про вільну торгівлю з ЄС; провести обговорення з представниками ЄС щодо можливих негативних наслідків розширення Європейського Союзу для України та підготувати спільний документ щодо їх мінімізації; з метою виконання зобов'язань України відповідно до статей 49 та 51 УПС у частині утримання від надання будь-якої державної допомоги окремим підприємствам або виробництву певних видів товарів, а також від надання послуг, що спотворюють або загрожують спотворити конкуренцію, розробити та внести на розгляд Верховної Ради України проект закону щодо порядку надання державної допомоги; утворити публічну бібліотеку європейського права та інформації; забезпечити належне функціонування Інформаційного центру СОТ; щорічно передбачати на ці цілі відповідні кошти у проектах законів про Державний бюджет України; вдосконалити режим захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності відповідно до положень УПС та СОТ; забезпечити публічний характер реалізації державної політики інтеграції України до ЄС, включаючи широке інформування громадськості з цих питань; забезпечити введення в навчальні програми підготовки та перепідготовки державних службовців курсів з питань європейської інтеграції; забезпечити проведення наукових досліджень політичних, економічних та правових аспектів європейської інтеграції.

Учасники парламентських слухань, заслухавши та обговоривши питання про взаємовідносини та співробітництво України з Європейським Союзом, відзначали також, що: реалізація курсу на європейську інтеграцію України була невід'ємним елементом внутрішніх реформ, спрямованих на економічне зростання, підвищення рівня життя народу, розвитку демократії, становлення громадянського суспільства, забезпечення гарантій верховенства права, свободи слова, захисту прав і свобод людини, зміцнення національної безпеки; поглиблення співробітництва з Європейським Союзом був важливим елементом зміцнення стабільності та безпеки на Європейському континенті; курс на поглиблення співробітництва України з ЄС стимулюватиме проведення

внутрішніх економічних і політичних реформ, сприятиме суспільному прогресу та розбудові соціально орієнтованої економіки України.

Успіх на шляху просування України цим курсом та надання відносинам Україна - Європейський Союз якісно нового статусу залежало від: здійснення послідовного та виваженого реформування економічної і соціальної сфер; ефективності процесу наближення законодавства України до законодавства ЄС та норм і принципів ГАТТ/СОТ; реалізації положень Угоди про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їх державами-членами (УПС), дотримання вимог ГАТТ/СОТ та врегулювання існуючих проблемних питань у двосторонніх економічно-торгівельних відносинах. Водночас від ЄС очікувалося підтвердження відкритості для всіх держав континенту, які поділяють європейські цінності і готові співпрацювати заради досягнення миру, процвітання і демократії в Європі. Правомірно було очікувати, що підходи ЄС до відносин з Україною передбачатимуть перспективу вступу України до ЄС, сприятимуть динамічній інтеграції нашої держави до європейського спільного правового, економічного та безпекового простору.

Верховна Рада України звертала увагу на необхідність використання позитивного досвіду співпраці країн - кандидатів на вступ до ЄС з ЄС та його державами-членами, вживання заходів щодо зміцнення кадрового та фінансового потенціалу державних органів виконавчої влади, до компетенції яких належать питання євроінтеграції, розробку і запровадження системи підготовки та підвищення кваліфікації державних службовців з питань європейської інтеграції, втілення системи інформування інституцій ЄС щодо процесу реформування економіки України, розгляду питання підготовки незалежних досліджень щодо аналізу та оцінки соціально-економічних наслідків для України розширення Європейського Союзу у розрізі окремих секторів та ринків [19].

Отже, переважна більшість Рекомендацій учасників парламентських слухань дублювала рекомендації парламентських слухань з питань взаємовідносин України та ЄС, що проводились у січні 2002 року. Приблизно однаковими були і результати виконання цих Рекомендацій. Зокрема, Урядом так і не було вжито заходів для припинення практики надання державної допомоги окремим підприємствам. Не відбулось жодних кардинальних зрушень і в частині реалізації інших положень УПС, зокрема – статті 49.

Що стосується питання лібералізації візового режиму з державами-членами ЄС, то розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2003 року № 540-р затверджено План основних заходів щодо використання Україною можливостей розширення Європейського Союзу та запобігання його можливим негативним наслідкам для України, відповідно до якого основні заходи щодо лібералізації візового режиму заплановано здійснити протягом 2004 – 2007 рр. Синхронне укладення угод про реадмісію з країнами призначення, транзитними країнами та країнами-постачальниками нелегальних мігрантів Кабінет Міністрів запланував здійснити протягом 2004 – 2006 рр., але значною мірою не впорався з цим.

Щодо облаштування кордонів України, зокрема - з державами-членами ЄС, то у зазначеній сфері відбувся ряд позитивних зрушень. Зокрема, 26 листопада 2003 року прийнято Закон України „Про ратифікацію документів редемаркації державного кордону між Україною і Угорською Республікою”, 28 січня 2003 року підписано Договір між Україною та Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон, 29 січня 2003 року Україною підписано Положення про демаркацію державного кордону між Україною і Республікою Молдова, 11 березня 2004 року постановою Кабінету Міністрів України № 309 затверджено Угоду про взаємну допомогу й співробітництво в митних справах між урядами держав-учасниць ГУУАМ. Також тривала реалізація низки програм прикордонного співробітництва. Зокрема, завершено проект „Ягодин” (в рамках програми ТАСІС на 2001 рік), проект Рава-Руська (Україна-Польща) – в рамках програми дій ТАСІС на 2002 рік, проект „Ужгород” (Україна-Словаччина) – в рамках програми дій ТАСІС на 2003 рік [20].

Фінансування заходів, спрямованих на інтеграцію України до ЄС у 2004 році, хоча і перевищило відповідне фінансування 2003 р., все ж було недостатнім. Зокрема, у Законі про Державний бюджет України на 2004 рік на гармонізацію національних стандартів з міжнародними та європейськими передбачалось виділити 8,5 млн. грн., на дослідження і розробки у сфері державної служби та її адаптацію до стандартів Європейського Союзу – 589 тис. грн., на заходи по виконанню робіт з адаптації законодавства України до законодавства ЄС та проведенню в Україні правової реформи і законопроектних робіт – 4,578 млн. грн. За такого обсягу фінансування ефективність відповідних заходів була вкрай низькою. Зокрема, нормативно-правове забезпечення реформування державної служби було застарілим, попри те, що упродовж останніх років здійснені серйозні наукові дослідження у сфері її адаптації до демократичних стандартів. Українське законодавство і надалі залишалось недостатньо гармонізованим з європейським правом (хоча якість новоприйнятих законів з точки зору їх відповідності вимогам СОТ та права ЄС завдяки діяльності профільного парламентського комітету істотно підвищилась; не гармонізованим залишався значний масив підзаконних актів).

З огляду на довготривалість процесу інтеграції України до ЄС, багатовекторність зовнішньої політики України та недостатнє фінансування державою заходів, пов'язаних з інтеграцією України до ЄС результативність парламентських слухань була невисокою. Традиційно парламент не вжив належних заходів, спрямованих на забезпечення контролю за виконанням рекомендацій учасників слухань. Розгляд питання про напрями співробітництва України та ЄС у Верховній Раді України в 2004 році (14 вересня 2004 року парламент заслуховував відповідну інформацію на Дні Уряду) був зумовлений розширенням ЄС, а не необхідністю контролю за виконанням Кабінетом Міністрів рекомендацій учасників слухань 2002 року [21].

Парламентські слухання „Зовнішня політика України як інструмент забезпечення національних інтересів держави: здобутки, реалії та перспективи” на початку 2004 року не могли обійти питання європейської та євроатлантичної

інтеграції України. Була прийнята відповідна Постанова. За результатами цих парламентських слухань Кабінету Міністрів України рекомендовано при розгляді питань про участь України у співпраці в рамках формування ЄЕП забезпечити дотримання відповідності такої участі Конституції, законам, іншим актам законодавства України, її міжнародним зобов'язанням, стратегічному євроінтеграційному курсу та національним інтересам, сприяти подальшому розвитку стратегічного партнерства з Польщею, спрямованого на реалізацію курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію, напрацювання моделей зближення з ЄС, здійснювати заходи, спрямовані на завершення переговорного процесу з Румунією щодо делімітації континентального шельфу та виключних економічних зон у Чорному морі, прискорити проведення установчого засідання Парламентської Асамблеї ГУУАМ; сприяти забезпеченню ефективної діючої зони вільної торгівлі в рамках ГУУАМ, активізувати діяльність щодо реалізації домовленостей, досягнутих під час саміту ГУУАМ у липні 2003 року, активізувати заходи щодо розбудови українських ділянок пан'європейських транспортних коридорів з метою подальшої інтеграції транспортних мереж України до європейських транспортних мереж [22].

Більшість рекомендацій і цих парламентських слухань виконана не була. Зокрема, хоча Верховною Радою України 5 березня 2004 року було ратифіковано Договір про режим українсько-румунського державного кордону, співробітництво та взаємну допомогу з прикордонних питань, проблема делімітації шельфу та виключних морських економічних зон залишалася невирішеною. Попри вжиті МЗС заходи, заплановане на травень 2004 року установче засідання ПА ГУУАМ так і не відбулось. Чи не єдина рекомендація учасників парламентських слухань, яка була втілена в життя (причому лише частково) – реконструкція частини автомобільної дороги Київ – Одеса. 4 червня 2004 року Верховною Радою України було прийнято у першому читанні та в цілому проект Закону України „Про залучення кредитних ресурсів для фінансування реконструкції автомобільної дороги Київ – Одеса на ділянці від Жашкова до Червонознам'янки”.

Органом міжпарламентського співробітництва між Україною та Європейським Союзом є Комітет парламентського співробітництва Україна-ЄС. Цей комітет визначено як форум для обміну думками між депутатами українського та європейського парламентів.

До 2002 року фактично не існувало парламентського впливу на механізм здійснення адаптації законодавства. Лише з утворенням у складі Верховної Ради України Комітету з питань Європейської інтеграції цей процес нарешті зрушив з місця. Протягом двох років Комітетом була проведена реальна робота по перевірці проектів законів на предмет їх відповідності праву Європейського Союзу, метою якої є недопущення проходження через парламент тих законопроектів, які суперечать праву ЄС. Всього Комітетом було підготовлено за цей період 377 висновків про відповідність або невідповідність проектів законодавчих актів праву Європейського Союзу, які після затвердження комітетом, надсилалися суб'єктам права законодавчої ініціативи. З ініціативи Комітету було підготовлено Закон України „Про Загальнодержавну програму

адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу”, який набув чинності 18 березня 2004 року і яким фактично визначено механізм перевірки законодавчих актів на предмет їх відповідності праву Європейського Союзу. Комітет приділяв велику увагу проведенню інформаційно-просвітницької роботи. Так, за ініціативою Комітету були проведені парламентські слухання з питань співробітництва України з ЄС (328 голосів – за Постанову про рекомендації парламентських слухань) та з питань співробітництва України з НАТО (263 голоси – за відповідну постанову), низка навчальних семінарів, круглих столів та конференцій. Безумовно європейська інтеграція і навіть вступ до ЄС не є одномоментним політичним актом. Це тривалий процес, який вимагає мобілізації усього суспільства й кардинальної зміни свідомості. Якщо в майбутньому ми хочемо стати членом Європейського Союзу, то вже сьогодні маємо докласти всіх зусиль, щоб поводитися як потенційні члени. Першочерговими завданнями були концентрація зусиль на успішній адаптації законодавства, послідовне здійснення демократичних і ринкових перетворень [23].

Проте, якщо в ставленні до європейської інтеграції в Верховній Раді існував певний консенсус. Наприклад, під час першого прийняття Закону України „Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу” наприкінці листопада 2003 року не було зафіксовано жодного голосу проти [24]. І навпаки, питання євроатлантичної інтеграції викликало значні суперечки. Ще в 1998 році депутати від фракції „Народного Руху України” запропонували негайно подати заявку на вступ до НАТО [25]. Втім більшість парламенту була налаштована проти Альянсу, особливо під час гуманітарної операції навесні 1999 року в Союзній Республіці Югославія. Досить згадати хоча б прийняття постанови Верховної Ради України "Щодо відносин України з Організацією Північно-Атлантичного договору" від 23 квітня 1999 року, де альянс названо „агресивним військовим блоком”, розширення якого „у багатьох громадян викликає глибоке занепокоєння”, а „входження в який буде суперечити позаблоковому статусу України”. В цій Постанові було зазначено, що „динамічні зміни геополітичної обстановки у нинішньому однополюсному світі, складність і нестійкість військово-політичної ситуації в Європі, тривале внутрішнє кризове становище України обумовлюють необхідність активізації зусиль, спрямованих на зміцнення її міжнародних позицій, відстоювання національних інтересів, забезпечення надійної безпеки і обороноздатності. Необхідними передумовами цього Верховна Рада України вважає послідовність, виваженість, передбачуваність зовнішньої політики, її багатовекторність, розбудову відносин України з іншими державами, міжнародними організаціями на засадах збалансованості і взаємоповаги, рівноправності і взаємовигоди, відкритості і взаєморозуміння, неучасті у військових блоках, невтручання у внутрішні справи - за принципом ”Безпека для себе - через безпеку для всіх”. Цим мала визначатися і позиція щодо участі України у системах регіональної, загальноєвропейської і універсальної безпеки. Оскільки відносини України з європейськими і євроатлантичними політичними і економічними структурами та структурами

безпеки мають виняткове державне значення, а визначення засад зовнішньої політики належить за Конституцією України до виключних повноважень Верховної Ради України, неприпустимим є те, що парламент з різних причин виявився фактично відстороненим від формування курсу на співробітництво із зазначеними структурами. Це стосується і визначення позиції України у відносинах з Організацією Північно-Атлантичного Договору (НАТО)” [26].

В Постанові було констатовано, що „на розгляд Верховної Ради України не подавалися основоположні документи, що визначають зміст і створюють договірно-правову основу відносин так званого „особливого партнерства” України з НАТО, зокрема Рамковий документ Програми НАТО "Партнерство заради миру" (8 лютого 1994 року, м. Київ), Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного Договору (9 липня 1997 року, м. Мадрид) , Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України і НАТО щодо заснування Центру інформації та документації НАТО в Україні (7 травня 1997 року, м. Київ) та щодо призначення офіцерів зв'язку НАТО в Україні (9 грудня 1998 року, м. Брюссель). Не була подана на розгляд Верховної Ради України і Державна програма співробітництва України з Організацією Північно-Атлантичного Договору (НАТО) на період до 2001 року, яка затверджена Указом Президента України від 4 листопада 1998 року. Відсутнє фінансово-економічне обґрунтування витрат на виконання зобов'язань, що випливають з цієї Програми. Не визначені джерела покриття цих витрат, що лягають додатковим тягарем на Державний бюджет України, зрештою на платників податків” [27]. Хоча, слід підкреслити, що чинне законодавство не зобов'язувало Президента та Кабінет Міністрів України виносити відповідні питання на розгляд парламенту.

Доречним було зауваження про те, що в „рамках угод про співробітництво з НАТО на території України регулярно проводяться військові навчання за участю підрозділів збройних сил інших держав. Проте на порушення Конституції України рішення про їх допуск на територію України на схвалення Верховною Радою України не вносились” [28]. Антиатовська риторика пронизувала увесь текст Постанови „Нав'язувана певними силами однобічна орієнтація на повномасштабну інтеграцію України в НАТО, намагання втягти її до цього альянсу, що є військово-політичним блоком, негативно сприймається значною частиною населення країни, ускладнює відносини з членами Співдружності Незалежних Держав, передусім з нашими найближчими сусідами - Російської Федерацією і Білоруссю. У багатьох громадян викликають глибоке занепокоєння порушення балансу сил у Європі у зв'язку з розширенням НАТО на Схід - до західних рубежів без'ядерної України і можливістю розміщення ядерної зброї на території нових членів НАТО, радикальний перегляд концепції альянсу та його практичні дії останнім часом, особливо у зв'язку з внутрішнім югославським конфліктом навколо Косово. Самочинне розширення переліку ”загроз”, на які керівництво НАТО має намір реагувати, вдаючись до силових дій, за межами території країн - членів альянсу та застосування збройної сили без згоди Ради Безпеки ООН, пониження ролі Організації Об'єднаних Націй і Організації з безпеки і співробітництва в Європі

не тільки кардинально змінюють характер і місце НАТО в системі міжнародних відносин, які були декларовані при його створенні, а й суперечать основоположним нормам міжнародного права, передусім вимогам статті 7 Статуту ООН, яка закріплює виключні прерогативи Ради Безпеки ООН у справі підтримання миру і міжнародної безпеки, підривають домовленості щодо контролю за озброєнням і роззброєнням в Європі. Трагічні події останніх днів - масовані бомбардування військами НАТО Союзної Республіки Югославії однозначно засвідчили, що Організація Північно-Атлантичного Договору є агресивним військовим блоком, керівництво якого привласнило право чинити суд і розправу над будь-якою суверенною державою, не рахуючись ні зі Статутом Організації Об'єднаних Націй, ні з нормами міжнародного права і людської моралі. Нехтування з боку держав - членів НАТО усталеними міжнародно-правовими нормами, утвердження права сили у міжнародних відносинах робить проблематичними набуття альянсом декларованої ним ролі миротворчого і стабілізуючого фактора на континенті в нових історичних умовах і є неприйнятним для України, як і для всієї світової спільноти. Недопущення призвичаєння до силового способу врегулювання міжнародних відносин, відвернення нової гонки озброєнь, якої не витримає навколишнє середовище, стає надзавданням світової політики. Верховна Рада України вважає, що забезпечення взаєморозуміння держав - членів НАТО і країн, які не входять до цього військово-політичного блоку, може вирішуватися лише в контексті формування загальноєвропейської системи колективної безпеки, що базується на політичних, а не військових чинниках, на балансі національних інтересів держав-учасниць, за умови беззастережного додержання у взаєминах між ними, так само як і у відносинах із неєвропейськими суб'єктами міжнародного права, загальновизнаних міжнародно-правових норм і насамперед вимог Статуту Організації Об'єднаних Націй" [29]. Отже, Верховна Рада України вважала „вкрай небезпечними для справи міжнародного миру і безпеки людства наміри керівництва НАТО розширити сферу можливих силових дій альянсу за межі території країн - його членів та здійснення будь-яких силових акцій НАТО без мандата Ради Безпеки ООН, засуджує насильницькі дії блоку проти суверенної Союзної Республіки Югославії, як невинуваті й антигуманні. Водночас Верховна Рада України засуджує будь-які етнічні чистки і виступає проти них, де б вони не відбувалися" [30].

У вищезгаданій постанові, Верховна Рада України порушуючи зміст Конституції України доручила „Комітетам Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, всім державним органам при здійсненні заходів у рамках співробітництва з міжнародними, в тому числі європейськими і євроатлантичними, структурами послідовно і твердо обстоювати державні інтереси України, інтереси її народу, керуючись вимогами Конституції України та виходячи з проголошеного у Декларації про державний суверенітет України і закріпленого у затверджених Верховною Радою України Основних напрямках зовнішньої політики України позаблокового статусу України., що не виключає співробітництва з існуючими і створюваними системами універсальної і

регіональної безпеки, які діють відповідно до вимог Статуту ООН, але не допускає входження у воєнно-політичні блоки” [31].

Тоді ж Верховна Рада України „вважала за необхідне прискорити затвердження відповідно до пункту 5 статті 85 Конституції України засад внутрішньої і зовнішньої політики, внести відповідні зміни у Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України та Воєнну доктрину України, чітко визначивши умови участі України в міжнародній миротворчій діяльності та співробітництва з міжнародними системами колективної безпеки при неухильному додержанні позаблокового статусу України” [32]. Прямо було додано, що „ з огляду на агресивний характер нової доктрини і практичних дій Організації Північно-Атлантичного Договору вважати за необхідне розглянути питання про характер усього комплексу взаємовідносин України з НАТО. Комітетам Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони та у закордонних справах і зв'язках з СНД разом з відповідними державними органами в двомісячний термін внести пропозиції з цього питання. Запропонувати Президенту України як гаранту додержання Конституції України: вжити заходів до забезпечення неухильного додержання вимог Конституції України у питаннях, пов'язаних із здійсненням зовнішньополітичної діяльності, забезпеченням національної безпеки України, підтриманням на належному рівні її обороноздатності. Внести затверджену Указом Президента України Державну програму співробітництва з Організацією Північно-Атлантичного Договору (НАТО) на період до 2001 року на розгляд Верховної Ради України; забезпечити подання на розгляд Верховної Ради України укладених від імені України міжнародно-правових актів, якими встановлюються договірно-правові засади її співробітництва з міжнародними організаціями і згода на обов'язковість яких надається Верховною Радою України; доручити Кабінету Міністрів України прискорити розробку для внесення на розгляд Верховної Ради України законопроектів про засади національної безпеки України, про загальну структуру та чисельність утворюваних відповідно до законів України військових формувань і правоохоронних органів держави, щодо яких Верховною Радою України ще не прийняті закони, про порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України, інших відповідних законопроектів, прийняття яких обумовлено Конституцією України. Рекомендувати Президенту України: продовжити активні посередницькі миротворчі зусилля з метою зупинення бомбардування та інших силових дій НАТО проти Союзної Республіки Югославії; виступати проти будь-яких дій НАТО щодо ведення сухопутних операцій та військової окупації території Союзної Республіки Югославії; ініціювати невідкладне проведення міжнародної конференції під егідою Організації Об'єднаних Націй по мирному врегулюванню в Союзній Республіці Югославії і запропонувати місцем проведення такої конференції столицю України - місто Київ; внести пропозиції щодо скликання в Києві конференції глав держав-учасниць Організації з безпеки і співробітництва в Європі з метою сформування моделі колективної безпеки, адекватної сучасним геополітичним умовам, і укладення відповідного

договору. Кабінету Міністрів України: забезпечити широку гласність зовнішньополітичної діяльності, зокрема регулярне і повне інформування народних депутатів України, громадськості України щодо співпраці з європейськими, євроатлантичними та іншими міжнародними структурами; вжити невідкладних заходів до призупинення знищення наявних в Україні стратегічних авіаційних комплексів та шахтно-пускових установок; ініціювати скликання в квітні 1999 року засідання Дунайської Комісії для розгляду питань безпеки і судноплавства по Дунаю і відшкодування збитків, завданих Україні та іншим державам - користувачам Дунайської транспортної артерії внаслідок ембарго стосовно Югославії та військових дій НАТО проти Союзної Республіки Югославії; доручити Міністерству фінансів України, Міністерству економіки України, Міністерству транспорту України та Державній податковій адміністрації України терміново визначити суму збитків, завданих Україні як користувачу Дунайської транспортної артерії за час дії ембарго та внаслідок дій НАТО проти Союзної Республіки Югославії; внести до 1 травня 1999 року на розгляд Верховної Ради України пропозиції про тимчасове - до відновлення в повному обсязі судноплавства по Дунаю - звільнення підприємств морського і річкового транспорту Дунайського басейну від податків і зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів та до державних цільових фондів; звернути увагу Міністерства оборони України на неприпустимість порушення Конституції України при проведенні військових навчань за участю підрозділів збройних сил інших держав і необхідність неухильного додержання вимог пункту 23 статті 85 Конституції України щодо обов'язкового схвалення Верховною Радою України рішень про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України. Запропонувати Кабінету Міністрів України: в процесі виконання Закону України „Про Державний бюджет України на 1999 рік” та при складанні проекту Державного бюджету України на 2000 рік вишукати можливості додаткового фінансування нагальних потреб Збройних Сил України і Прикордонних військ України, оскільки наявний стан фінансового і матеріально-технічного забезпечення Збройних Сил України, Прикордонних військ України, інших збройних формувань України, покликаних гарантувати безпеку України, не задовольняє навіть їхніх мінімально необхідних потреб, що загрожує національній безпеці і обороноздатності нашої країни; розробити і не пізніше серпня цього року внести на розгляд Верховної Ради України проект Державної програми розвитку оборонно-промислового комплексу України. [33]. Більшість вказаних в Заяві заходів не було виконано. Проте, будь яких дій відносно їхнього невиконання Верховна Рада не робила. Більш того, радикальні зміни у керівництві парламенту та його переформатування унеможлилювали парламентський контроль щодо вказаної постанови.

Протягом кількох наступних років, передусім під час каденції 2002-2006 років відбулася суттєва еволюція в ставленні Верховної Ради до НАТО. Саме в цей час активізувалися міжпарламентські контакти. Для постійного поглиблення і розширення відносин між Україною та НАТО потрібна прихильність народу та державних структур України до цінностей євроатлантичного співтовариства. У цьому контексті розвиток парламентського

виміру співробітництва відіграє надзвичайно важливу роль. Делегація Верховної Ради України була постійним учасником Парламентської асамблеї Альянсу. У рамках СРГ з питань воєнної реформи започатковано проведення «круглих столів» і семінарів з оборонної тематики, до яких залучаються експерти і парламентарії держав-членів НАТО та країн-партнерів, депутати Верховної Ради України, представники відповідних міністерств і відомств.

Парламентські слухання, що пройшли 21 листопада 2002 р., та Постанова Верховної Ради № 233-IV „Про рекомендації парламентських слухань про взаємовідносини та співробітництво України з НАТО” були важливими показниками формування узгодженої позиції Президента, Уряду та Верховної Ради України з питань євроатлантичної інтеграції України. Загалом протягом 2002 р. у Верховній Раді України проведено п'ять «круглих столів», присвячених питанням безпеки і оборони, спільне засідання комітетів Парламентської асамблеї НАТО з політичних питань, оборони та безпеки, науки та технологій у Києві. Важливу роль в розвитку парламентського співробітництва відіграла Спільна моніторингова група Верховної Ради України та Парламентської асамблеї НАТО, перше засідання якої відбулося 2-4 листопада 2000 року. У жовтні 2002 р. у Києві мало відбутися чергове засідання СРГ разом з політкомітетом Парламентської асамблеї НАТО. Однак у зв'язку з проведенням парламентських виборів у деяких державах-членах НАТО цей захід був проведений навесні 2003 року. Комітет Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони разом з іншими комітетами Верховної Ради України забезпечив підготовку необхідних документів та вирішення організаційних питань, пов'язаних з проведенням зазначеної зустрічі [34].

Отже необхідно констатувати, що прихильники інтеграції України до НАТО в парламенті довгий час були в меншості. Але вже парламентські слухання „Про взаємовідносини та співробітництво України з НАТО”, проведені за ініціативою Комітету з питань європейської інтеграції 23 жовтня 2002 року, засвідчили, що ідея євроатлантичної інтеграції отримала значну підтримку парламентаріїв. А позиція парламенту, з огляду на те, що він є представницьким органом країни, відбивала суспільну думку. Після Праги не тільки думка експертів та аналітиків, а й суспільна думка, надзвичайно консервативна до НАТО, почала змінюватися в бік підтримки євроатлантичної інтеграції.

Досить часто доводиться чути, мовляв, навіщо Україні членство в НАТО, ми ж маємо відносини особливого партнерства, цього має бути цілком достатньо. Але слід пам'ятати, що відносини особливого партнерства закладалися зовсім в інших геополітичних умовах, коли превалювала думка про необхідність розведення воєнних потенціалів НАТО й Росії, оскільки надмірне зближення полюсів напруженості, користуючись фізичною термінологією, могло викликати ”вольтову дугу”.

Таке твердження мало сенс в середині 1990-х років, але після 11 вересня 2001 року, коли деякі натовські функціонери зичили нам досягти такого рівня відносин, який є між тими самими НАТО й Росією, небезпека виникнення

"вольтової дуги" зменшується до мінімуму. Крім того, Росія і так має спільний з НАТО кордон у Прибалтиці.

Для України, можливо, було б цілком достатньо підтримувати відносини особливого партнерства з військово-політичним блоком, крім того маючи на Сході ельцинську Росію, яка до НАТО ставилася, м'яко кажучи, прохолодно. Але Україна не могла собі дозволити залишатися поза системою загальноєвропейської безпеки, яка будувалася на основі альянсу. Україна мала бути активним суб'єктом європейських процесів, а не їх пасивним об'єктом. Тому постала необхідність заміни ідеології співробітництва на ідеологію інтеграції у наших відносинах з альянсом. Країни Центральної та Південно-Східної Європи давно зрозуміли, що принцип колективної безпеки забезпечує набагато ефективніший захист національних інтересів. Таке розуміння утверджується і в нашій державі. Але, слід сказати, що не лише противники інтеграції України до НАТО, а й досить помітна частина громадськості, яка є нейтральною у своєму ставленні до альянсу, все ще розглядає НАТО як суто військову структуру, входження в яку суперечить так званому „позаблоковому статусу” України. Тому питання ”Що таке НАТО? і навіщо воно Україні?” досі залишається актуальним для українського суспільства.

Парламентський вимір діяльності НАТО, в тому числі й парламентський вимір співробітництва між НАТО і Україною, органічно вписується в загальний контекст діяльності Організації Північноатлантичного договору - Альянсу переважно парламентських демократій. Парламентарії країн-членів та партнерів альянсу працюють у рамках Парламентської асамблеї НАТО, яка виконує важливу функцію сполучної ланки між НАТО, урядами країн-членів та національними парламентами. Мало того, вона забезпечувала зв'язок між Альянсом та парламентами країн-партнерів. Парламентська асамблея НАТО являє собою форум, на якому парламентарії зустрічаються для розгляду питань, що становлять спільний інтерес. Вона складається з парламентаріїв, яких призначають національні парламенти відповідно до власних процедур та на основі партійних квот. Асамблея цілком незалежна від НАТО, проте забезпечує зв'язок між Альянсом та національними парламентами, які внаслідок цього мають можливість брати до уваги інтереси Альянсу при визначенні національного законодавства. З іншого боку, і Альянс цікавився позицією асамблеї, оскільки міжурядові рішення, ухвалені в його рамках, мають бути належним чином політично схвалені відповідно до власних національних процедур у парламентах держав-членів. Просвітницька та інформаційна діяльність асамблеї сприяла досягненню консенсусу та дозволяє законодавцям країн-членів та партнерів альянсу доводити до відома урядів та органів альянсу, які приймають рішення, те, що непокоїть ту чи іншу країну, а також інформувати одне одного щодо різних національних та регіональних підходів до багатьох ключових питань, що становлять взаємний інтерес. Так само члени асамблеї використовували той досвід та інформацію, що вони отримали завдяки участі в діяльності асамблеї, під час роботи своїх парламентів. Це сприяло забезпеченню якнайбільшої уваги до інтересів та міркувань альянсу в обговоренні питань у різних країнах. Асамблея давала чітке уявлення стосовно

поглядів громадськості та парламентаріїв на політику Альянсу. В цьому сенсі асамблея відіграла не пряму, але важливу роль у формуванні політики. Рекомендації та рішення асамблеї передавали урядам та парламентам країн, іншим організаціям, а також Генеральному секретарю НАТО, який формулював відповіді на основі обговорень, що відбувались у Північноатлантичній Раді. Відносини з країнами Центральної та Східної Європи координуються в рамках ініціативи Роуза-Рота, яка передбачала три аспекти діяльності: активна участь парламентаріїв Центральної та Східної Європи у пленарних засіданнях асамблеї, що відбуваються двічі на рік; організація регулярних спеціальних семінарів "Роуза-Рота" з питань, що конкретно цікавлять парламентаріїв з країн ЦСЄ; підвищення кваліфікації штатних працівників парламентів шляхом організації навчальних програм та стажувань. Україна, поряд з іншими державами-партнерами альянсу, мала в ПА НАТО статус асоційованого члена. Це давало змогу українським парламентаріям брати участь у роботі асамблеї та в дебатах, що відбувались в ній. Постійна делегація Верховної Ради України в ПА НАТО складалася з шести народних депутатів України. Українські парламентарії планували максимально використовувати можливості цього міжпарламентського форуму для здобуття прихильників євроатлантичної інтеграції нашої держави серед парламентських кіл країн-членів альянсу. Зокрема, асоційований статус давав змогу працювати в комітетах асамблеї та виступати на сесіях як доповідачам від комітетів. А це означало те, що Україна певною мірою впливала на формування політики ПА НАТО, а отже, й самого альянсу. Крім того, співробітництво з асамблеєю здійснювалося і по лінії роботи Спільної моніторингової групи „Верховна Рада України - Парламентська асамблея НАТО”. Тут також можна говорити про значне поглиблення співпраці. На засіданні групи, що відбулося 3-4 березня 2003 року, і українська, і натовська сторони прийшли до висновку, що після Праги завдання групи мають бути значно поглиблені та актуалізовані відповідно до нових умов. Простого спостереження за виконанням положень Хартії було вже недостатньо. Була обопільна підтримка ідеї про підвищення статусу групи до Міжпарламентської ради, завданням якої стане забезпечення дійового контролю за виконанням Плану дій Україна-НАТО та щорічних цільових планів. Український парламент підкреслив необхідність ефективного контролю за виконанням Плану дій, створивши Тимчасову спеціальну комісію, яка здійснювала моніторинг виконання рекомендацій парламентських слухань „Про взаємовідносини та співробітництво України та НАТО” та Плану дій Україна-НАТО. Варто відзначити, що до її складу ввійшли представники всіх без винятку фракцій та груп Верховної Ради, а також позафракційні. Ще одним свідченням підтримки парламентом курсу на євроатлантичну інтеграцію було створення міжфракційної парламентської групи „Україна-НАТО: компонент загальноєвропейської системи безпеки”. Групу створено з метою активного сприяння співробітництву між Україною та НАТО та всіма державами-членами альянсу в реалізації спільних завдань. Інтеграція до НАТО - процес складний. Безсумнівно, що наш рух до альянсу буде складнішим, ніж він був для країн першої та другої хвилі розширення. Вашингтонські критерії, розроблені для 10

країн другої хвилі, було розширено та формалізовано у Плані дій щодо членства. Вони належали не тільки до сфери безпеки та оборони, вони стосуються політичних, економічних, правових питань. Особливу увагу НАТО приділяло побудові ефективного громадянського суспільства.

Провідною темою парламентських слухань наприкінці 2002 року якраз і була відповідність інтересам України тієї ролі, яку Організація Північно-Атлантичного договору відіграє у підтриманні міжнародного миру, стабільності і безпеки, сприянні поліпшенню загального клімату довір'я у Євроатлантичному регіоні, створенню нової системи регіональної безпеки в Європі, виробленні підходів до проблем роззброєння і контролю над озброєнням та запобігання розповсюдженню зброї масового знищення. На слуханнях з доповідями, зокрема виступили: секретар Ради національної безпеки і оборони України Є.Марчук, заступник державного секретаря Міністерства закордонних справ України І.Харченко, міністр оборони України В.Шкідченко, міністр з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи В.Дурдинець, голова Комітету Верховної Ради України з питань європейської інтеграції Б.Тарасюк, перший заступник голови Комітету Верховної Ради України з питань європейської інтеграції, координатор парламентської міжфракційної групи „Україна – НАТО” О.Зарубінський, голова Комітету Верховної Ради України у закордонних справах Д.Табачник, перший заступник голови Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони Б.Андресюк, народний депутат України О.Кузьмук, голова Комітету Верховної Ради України з прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин Г.Удовенко, президент Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова А. Гриценко. Йшлося про різноманітні аспекти ефективності партнерства між Україною та НАТО. Говорилося, зокрема, що це підвищує рівень гарантій політичної незалежності, територіальної цілісності і непорушності кордонів України; сприяє входженню України в європейські структури безпеки та її участі, як важливого самостійного чинника, у створенні нової архітектури та системи безпеки в Європі; прискорює реформування оборонної сфери і розбудову Збройних Сил України, надає можливості для використання досвіду держав-членів НАТО в цих галузях, зокрема, розбудові професійних збройних сил, здатних брати участь у міжнародних миротворчих операціях; дає можливості для отримання допомоги НАТО та країн-членів Альянсу у ліквідації наслідків стихійних лих і катастроф. На слуханнях з доповіддю виступив представник Парламентської асамблеї Північноатлантичного альянсу П.Лелюш. Відбулося обговорення доповідей, в ході якого відзначалося, що євроатлантична інтеграція України є істотним чинником розвитку демократичних інститутів, громадянського суспільства, захисту прав і свобод людини. У перебігу розмови промовці вносили пропозиції щодо доопрацювання проекту Рекомендацій, підготовленого Комітетом Верховної Ради України з питань Європейської інтеграції спільно з оргкомітетом парламентських слухань. Йшлося, зокрема, про те, щоб наголосити на послідовній, ефективній і повній реалізації Державної програми

співробітництва України з НАТО на 2001-2004 роки, зобов'язань за документами двостороннього співробітництва України з альянсом. Підкреслювалася необхідність розширення участі України в Програмі „Партнерство заради миру”, в роботі Ради Євроатлантичного партнерства. Стрижнем багатьох доповідей і виступів була думка стосовно інтенсифікації процесу підготовки України до членства в НАТО відповідно до рішення Ради національної безпеки і оборони від 23 травня 2002 року „Про стратегію України щодо Організації Північноатлантичного договору (НАТО)”. У парламентських слуханнях взяв участь і мав слово Прем'єр-міністр України А.Кінах. Він привернув увагу до завдань, над якими в цій галузі працював Уряд. Здійснювалися заходи, що мали забезпечити наближення до стандартів, які діють в межах Північноатлантичного альянсу. Йшлося, зокрема, про прозорість бюджету оборони, цивільний контроль над військовими формуваннями, відповідні корективи в загальнонаціональних програмах, повніше інформаційне забезпечення співпраці України з НАТО, підвищення обізнаності в цьому широкої громадськості тощо. Є.Марчук, взявши заключне слово, зробив уточнення з питань, що були заторкнуті в деяких виступах. Зокрема, щодо нібито прийнятого рішення про вступ України до НАТО. Таке рішення, за переконанням Є.Марчука, справа майбутнього, коли наша держава досягне належного для цього рівня розвитку. Вів слухання В.Литвин Підбиваючи підсумки розмови, він висловив упевненість, що вона належним чином прислужиться поліпшенню законодавчого процесу, сприятиме повнішій європейській та євроатлантичній інтеграції України. Голова Верховної Ради закликав народних депутатів до зваженого підходу в оцінках ролі й значення Північноатлантичного договору, до глибшого осмислення міжнародного становища України з часу набуття нею суверенітету [35].

Заслухавши та проаналізувавши питання взаємовідносин та співробітництва України з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО), учасники парламентських слухань відзначили, що євроатлантична інтеграція України є суттєвим фактором зміцнення її національної безпеки, покликаним сприяти розвитку демократичних інститутів, громадянського суспільства, захисту прав і свобод людини, який, таким чином, відповідає життєво важливим інтересам Українського народу. Геостратегічне і геополітичне становище України як складника єдиного європейського простору визначало її місце в європейських справах, зумовлювало вагому роль Української держави в створенні нової архітектури загально-континентальної безпеки, серцевиною якої покликана стати Організація Північноатлантичного договору. Євроатлантична інтеграція України мала на меті гарантувати її незалежність, територіальну цілісність, суспільний прогрес, запобігати виникненню нових загроз стабільності і безпеці на європейському континенті. Визначальними чинниками успішного просування України цим курсом було досягнення відповідності політичним критеріям підготовки до членства та базовим принципам держав-членів Організації Північноатлантичного договору, таким як: плюралістична демократія, верховенство права, дотримання прав людини, та іншим відповідним положенням, викладеним у Плані дій щодо

членства, схваленому Вашингтонським самітом НАТО в 1999 році; послідовна, ефективна та повна реалізація Державної програми співробітництва України з Організацією Північноатлантичного Договору (НАТО) на 2001-2004 роки, документів двостороннього співробітництва України з НАТО; розвиток і поглиблення співпраці України з НАТО на основі стратегії інтеграції; розширення участі України в Програмі “Партнерство заради миру”, роботі Ради євроатлантичного партнерства; інтенсифікація процесу підготовки України до членства в НАТО відповідно до рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 травня 2002 року “Про Стратегію України щодо Організації Північноатлантичного договору (НАТО)” та відповідного Указу Президента від 8 липня 2002 року.

З метою прискорення розвитку та якісного піднесення рівня взаємовідносин, поглиблення співробітництва України з НАТО та виходячи з необхідності консолідації основних політичних сил і досягнення скоординованого підходу законодавчої і виконавчої гілок влади до цього питання, учасники парламентських слухань рекомендували Верховній Раді України: підтримати курс України на євроатлантичну інтеграцію, кінцевою метою якого є набуття повноправного членства в НАТО, та законодавчо закріпити відповідне положення, здійснювати належне і своєчасне законодавче забезпечення взаємовідносин та співробітництва України з НАТО, зокрема, актуалізувати законодавчі акти - базові для політики національної безпеки і оборони України: до кінця третьої сесії Верховної Ради України IV скликання розглянути і прийняти у новій редакції Концепцію національної безпеки України та Воєнну доктрину України, “Основні напрями зовнішньої політики України”, внести зміни до законів України “Про оборону України”, “Про Збройні Сили України”, прийняти Закон України “Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією та правоохоронними органами держави”, при затвердженні Державного бюджету України на 2003 рік передбачити в повному обсязі фінансування заходів Державної програми реформування та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 року, поглиблювати співробітництво з Парламентською асамблеєю НАТО через розширення участі в роботі її структурних підрозділів та робочих органів, інтенсифікації діяльності Спільної моніторингової групи Верховної Ради України та Парламентської асамблеї НАТО, до лютого 2003 року провести інвентаризацію договірно-правової бази між Україною і НАТО, розробити і реалізувати план необхідних парламентських процедур для імплементації відповідних угод, в тому числі шляхом включення питань їхньої ратифікації до порядку денного третьої сесії Верховної Ради України IV скликання. Президентіві України Верховна Рада рекомендувала посилити контроль за своєчасним і повним виконанням актів законодавства України з питань взаємовідносин та співробітництва України з НАТО, положень Державної програми співробітництва України з Організацією Північноатлантичного Договору (НАТО) на 2001-2004 роки, спільних документів співробітництва Україна-НАТО, а також діяльністю Державної міжвідомчої комісії з питань співробітництва України з НАТО, активізувати діяльність Державної ради з

питань європейської і євроатлантичної інтеграції, вжити до кінця 2002 року додаткових заходів для забезпечення реалізації Стратегії України щодо Організації Північноатлантичного договору (НАТО), зокрема, стосовно створення Україною і НАТО „Спільної робочої групи з питань реформування сфери безпеки” на базі існуючої „Спільної робочої групи з питань воєнної реформи”, оприлюднити до 1 грудня 2002 року Стратегію України щодо Організації Північноатлантичного договору (НАТО), затвердити План дій Україна-НАТО як документ, що виводить двосторонні відносини на якісно новий рівень, відповідний євроатлантичним прагненням України, домогтися якнайскорішого залучення України до програм НАТО з підготовки до членства в Альянсі, зокрема до Інтенсифікованого діалогу з питань членства та Плану дій щодо членства, вжити заходів для подолання наявної кризи відносин між Україною та НАТО, сприяти усуненню факторів недовіри та повернення до конструктивного діалогу щодо майбутнього членства України в НАТО, при формуванні нового складу Кабінету Міністрів України призначити міністром оборони цивільну особу.

Кабінет Міністрів України отримав вказівки визнати в якості пріоритетів: якнайшвидше впровадження дієвого цивільного контролю над силовими структурами, в тому числі практики призначення цивільних службовців на відповідні ключові посади в цих структурах; забезпечення максимальної прозорості бюджетів на національну оборону, правоохоронну діяльність та інформаційну підтримку програм співробітництва України з НАТО; активізацію співробітництва у боротьбі з міжнародним тероризмом; розширення роботи з досягнення сумісності Збройних Сил України та збройних сил держав-членів НАТО; поглиблення співробітництва у сфері миротворчих операцій; поглиблення співробітництва у військово-технічній сфері. З цією метою до березня 2003 року рекомендувалося провести спеціальні засідання Урядового комітету з питань оборони, оборонно-промислового комплексу та правоохоронної діяльності та Урядової комісії з реформування та розвитку Збройних Сил України, забезпечити публічний характер вироблення та реалізації державної політики інтеграції України до НАТО, включаючи широке інформування громадськості з цих питань; внести до січня 2003 року на розгляд Верховної Ради України Програму інформаційного забезпечення співробітництва України з НАТО для поліпшення обізнаності населення України про діяльність НАТО, формування у масовій українській свідомості об’єктивного сприйняття цієї структури та здобутків співробітництва України з Організацією Північноатлантичного договору шляхом: а) координації діяльності органів виконавчої влади, державних засобів масової інформації з питань співробітництва з Альянсом в інформаційній сфері; б) відкриття Громадського центру “Співробітництво Україна-НАТО”; в) відкриття загальнодержавного Веб-порталу “Співробітництво Україна – НАТО”, активізувати роботу, в тому числі шляхом проведення спільних з Комітетом Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони засідань, Урядової комісії з реформування та розвитку Збройних Сил України, інших військових формувань, озброєння та військової техніки, маючи на увазі

розпочати практичне виконання заходів з оборонного огляду в Україні та публікації Кабінетом Міністрів України Білої книги “Оборонна політика України”, в т.ч. через використання досвіду провідних держав-членів євроатлантичних структур безпеки, забезпечити поглиблення співробітництва України з НАТО в галузі надзвичайного цивільного планування шляхом: а) створення спільної інформаційно-аналітичної системи з надзвичайних ситуацій на основі вже існуючих в державах-членах НАТО та урядової інформаційно-аналітичної системи з питань надзвичайних ситуацій України; б) організації інформаційної взаємодії кризових центрів за відповідним регламентом з метою можливого взаємного залучення до ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій у будь-якій країні сил, засобів, матеріальних ресурсів та резервів; в) реалізації спільного проекту Україна-НАТО із запобігання та готовності до паводків у Карпатському регіоні як одного із заходів створення ефективної системи реагування та підвищення рівня готовності до цієї ситуації; г) проведення спільних командно-штабних та польових навчань з питань управління кризами та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, надання допомоги постраждалому населенню; залучення українських підрозділів, заявлених для участі у відповідних заходах Програми “Партнерство заради миру”, до міжнародних операцій з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій; д) розвитку науково-технічного співробітництва у сфері попередження та реагування на надзвичайні ситуації природного та техногенного характеру через розроблення спільної наукової тематики, проведення наукових досліджень в рамках спільних проектів; е) участі українських представників та підрозділів у міжнародних операціях з підтримання миру, до 21 грудня 2002 року прийняти Постанову стосовно реалізації Рекомендацій парламентських слухань “Про взаємовідносини та співробітництво України з НАТО” [36].

18 березня 2003 року у Верховній Раді України відбувся семінар “Україна-НАТО після Празького саміту: стан і перспективи”, організований Комітетом з питань Європейської інтеграції та Центром стратегічних досліджень. Головував на семінарі Б.Тарасюк, співголовами були директор Центру стратегічних досліджень П.Жовніренко та директор Центру інформації та документації НАТО в Києві М.Дюре. Як підкреслювалося багатьма виступаючими знаковим є те, що змістилися акценти дискусій, з позицій „вступати-не вступати” вони перейшли у площину „як докласти максимум зусиль, щоб вступити”. Так, у доповіді президента УНЦЕПД ім. Разумкова А.Гриценка, були висвітлені проблеми, які заважають ефективному просуванню до НАТО: непрозорість процесу (на той час не був опублікований Цільовий план Україна-НАТО на 2003 рік, Стратегія України щодо НАТО; не публікувалися щорічні Індивідуальні програми партнерства). Таким чином, населення практично не мало уявлення, що робиться органами виконавчої влади на євроатлантичному напрямку.

Б.Тарасюк особливо підкреслив конструктивну роль парламенту в цьому процесі. Верховна Рада України на той час була найбільш євроатлантичного спрямованою за всі попередні, сказав Голова Комітету [37].

З 17 по 19 вересня 2003 року в м. Парижі під головуванням заступника Голови ПА НАТО П.Лелюша (Франція) та голови підкомітету Політичного комітету ПА НАТО К.Ламерса (Німеччина) проходило засідання Політичного комітету ПА НАТО. У засіданні взяли участь парламентські делегації майже двадцяти держав-членів та партнерів Альянсу. Верховну Раду України представляла делегація на чолі з Першим заступником Голови Комітету з питань Європейської інтеграції О.Зарубінським. Порядок денний Комітету був сфокусований на питаннях європейської політики безпеки і оборони, євроатлантичних відносин, міжнародної боротьби з тероризмом і поширенням зброї масового ураження. Проблемі створення європейської політики безпеки і оборони (ЄПБО), розвитку євроатлантичних відносин на сучасному етапі були присвячені виступи низки французьких урядовців: генерального директора з політичних питань і безпеки Міністерства закордонних справ С.Лефевра де Лабуле, директора із стратегічних питань Міністерства оборони М.П. де Брішамбо, представника Генерального штабу Збройних сил М.Масона; свою точку зору на цей предмет представили також незалежні експерти, зокрема, директор Фундації з питань стратегічних досліджень Ф.Айсбур. Характеризуючи процес формування ЄПБО, учасники засідання зійшлися на тому, що недостатньо активне просування на цьому напрямі зумовлене відсутністю необхідної організованості і навіть зрілості європейських країн до досягнення визначеної мети; найкращим прикладом цьому може служити те, що ЄС досі не виробив стратегічної доктрини європейської безпеки, з огляду на суттєві розбіжності у поглядах його членів на її концепцію. Певні зрушення останнім часом тут відбулися під впливом іракської кризи, зокрема, на засіданні Європейської Ради в м. Салоніках у червні 2003 року з ініціативи Х.Солани було започатковано роботу над документом “Безпечна Європа у кращому світі”, яка має бути завершена до кінця року. Що стосується “матеріального” забезпечення ЄПБО, то перебіг висвітлення питання виявив різне бачення шляхів становлення та успішного здійснення європейської безпекової політики. Позиція більшості експертів полягала в тому, що результату у цьому питанні можна досягти лише через взаємодію з НАТО, з використанням військового та військово-технічного потенціалу США. Водночас, частина присутніх схилилася до того, що Європа здатна сама багато що зробити, зокрема, створити власну супутникову систему. Однак, одним з найболючіших питань залишається зростання військових бюджетів європейських країн (саме тут має місце їх найбільше відставання від США), причому великі держави і надалі повинні витратити на оборону більше, ніж малі. Практично всі учасники обговорення були одностайними в тому, що вагомим складником збільшення військово-технічного компоненту ЄПБО має стати залучення відповідних можливостей усіх зацікавлених європейських країн, включаючи пострадянські.

Саме в контексті останнього до значного потенціалу України привернув увагу учасників засідання глава української делегації, наголосивши, що Україна вже нині здатна зробити свій вагомий внесок у питання, які поки що не знаходять вирішення в рамках власне ЄС. Було також підтверджено рішучість

нашої держави набути повноправного членства в Альянсі. Слід зазначити, що тема України лунала в ході засідання неодноразово. Відповідаючи на запитання українського представника щодо його бачення перспектив розширення НАТО, Ф.Айсбур відзначив, що немає жодного аргументу проти вступу України до НАТО, передусім із стратегічних міркувань; навпаки, є достатньо серйозних мотивів, в тому числі з боку Альянсу, щоб говорити про таке членство вже найближчим часом. У цьому відношенні, на його ж думку, Україна просунулася значно далі у порівнянні з закавказькими країнами. А М.Масон, посилаючись на отриману ним в процесі контактів з представниками українських міністерств закордонних справ і оборони інформацію щодо перебігу реформування Збройних Сил України, також вельми позитивно оцінив перспективи євроатлантичної інтеграції України, наголосивши, що в протилежному випадку Україна “може повернутися до свого старого кохання”, маючи на увазі Росію; а це не відповідало б інтересам Заходу. Розглядаючи проблему поліпшення євроатлантичних відносин, промовці (С.Лефевр де Лабуле, Ф.Айсбур), як й інші учасники засідання, відмічали, що значна частка вини за нинішній стан цих відносин лежить на самих європейцях, передусім французах. Для здійснення нового партнерства європейцям необхідно навчитися думати стратегічно, а не просто “реактивно” реагувати на рішення американців; вони також мають рахуватися з реальним матеріальним і військовим внеском США в європейську безпеку. Міжнародний тероризм, поширення зброї масового ураження, поряд з організованою злочинністю нині, за даними соціологічних опитувань, вийшли на перші місця серед загроз безпеці європейців. Тому тематика боротьби з тероризмом, запобігання поширенню зброї масового ураження (ЗМУ) стала останнім часом предметом постійного обговорення на парламентських форумах НАТО. Розкриваючи проблему протидії новим викликам, пов'язаним з розповсюдженням ЗМУ, Т.Дельпеш привернула увагу Комітету до недостатньої ефективності нині діючої системи міжнародного контролю за передачею компонентів такої зброї. Через це навіть держави-члени ЄС і НАТО досить часто стають джерелами походження відповідних матеріалів до небажаних країн. Наприклад, ядерний матеріал з Європи попадає до КНДР через Китай, а до Ірану – через Росію. Доповідач наголосила на ролі РФ, яку відіграє ця країна у функціонуванні системи контролю: всього 40 % ЗМУ Росії нині надійно охороняються, з радянських часів не змінилася практика приховування даних про реальні запаси ядерної, хімічної та біологічної зброї. За таких умов ця зброя може стати легкою поживою терористичних угруповань [38].

Члени Постійної делегації Верховної Ради в Парламентській асамблеї НАТО вже навесні 2003 року наполягали на необхідності негайного подання заявки на вступ до Північноатлантичного альянсу. Таку заяву зробила група депутатів, які представляли фракції більшості та опозиції, після повернення із Праги, де наприкінці травня 2003 року відбулася Парламентська Асамблея НАТО. Раніше з цього приводу висловлювався секретар Ради національної безпеки та оборони Є.Марчук. Він переконаний, що заявку на вступ до Північноатлантичного альянсу слід подавати після повного виконання плану

дій. Тобто, коли Україна виконає взяті на себе зобов'язання, буде відповідати всім стандартам НАТО. Заступник голови парламентського комітету з Євроінтеграції О.Зарубінський (фракція НДП) не погоджувався з такою логікою. Він каже, хоч формальної процедури подання заявки не має, однак саме таким чином діяли нові члени НАТО. У них на виконання вимог пішло в середньому два роки. Г.Манчуленко з фракції „Наша Україна” також був переконаний у необхідності негайного подання заявки на вступ до НАТО. Він припускав, що відкладання Президентом цього рішення на невизначений час робиться на догоду Кремлю. На засіданні в Празі депутати підписали декларацію про координацію дій на шляху до НАТО із парламентами Грузії та Азербайджану. Українські парламентарі сподівалися, що ці три країни стануть членами альянсу з третьою хвилею його розширення [39].

За період, що минув після проведення парламентських слухань з питань співробітництва України з НАТО Верховною Радою України було ухвалено низку документів, спрямованих на побудову конструктивних відносин з Північно-Атлантичним Альянсом. Йшлося, зокрема, про Меморандум про взаєморозуміння між Кабінетом Міністрів України і штабом Верховного головнокомандувача об'єднаних збройних сил НАТО на Атлантиці та штабом Верховного головнокомандувачем об'єднаних збройних сил НАТО в Європі щодо забезпечення підтримки операцій НАТО з боку України (підписаний 9 липня 2002 р., ратифікований 17 березня 2004 р. Верховною Радою України), Концепцію військового співробітництва Україна-НАТО, Меморандум про взаєморозуміння між Кабінетом Міністрів України і Верховним головнокомандуванням Об'єднаних Збройних Сил НАТО з питань трансформації та Верховним головнокомандуванням Об'єднаних Збройних Сил НАТО в Європі щодо використання стратегічної транспортної авіації України в операціях та навчаннях НАТО (підписаний 7 червня 2004 р. під час конференції Україна – НАТО високого рівня у Варшаві), Адміністративну Угоду між Міністерством оборони України та Штабом Верховного Головнокомандувача Об'єднаних Збройних Сил НАТО з питань трансформації щодо створення, фінансування та підтримки діяльності Бюро військової документації Україна-НАТО (підписана 3 серпня 2004 р.).

Певні позитивні зрушення відбулись у напрямі забезпечення цивільного контролю над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави. Зокрема, 19 червня 2003 року Верховною Радою України було прийнято відповідний Закон. Але разом з тим залишаються актуальними питання дотримання прав військовослужбовців, призначення на керівні посади в т.зв. „силових” структурах цивільних службовців. Реалізовано рекомендації учасників парламентських слухань в частині активізації боротьби з тероризмом. 17 січня 2002 року парламентом було ратифіковано Європейську конвенцію про боротьбу з тероризмом, 12 вересня 2002 року – Міжнародну конвенцію про боротьбу з фінансуванням тероризму, 20 березня 2003 року – схвалено Закон „Про боротьбу з тероризмом”, на розвиток положень якого Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2003 року було затверджено План

заходів із забезпечення виконання Закону України „Про боротьбу з тероризмом” [40].

Водночас, слід зазначити, що всупереч Рекомендаціям учасників парламентських слухань ні Кабінетом Міністрів України, ні іншими суб'єктами права законодавчої ініціативи на розгляд парламенту не було внесено жодного передбаченого Рекомендаціями проекту нормативно-правових актів. Іншими словами, в цій частині Рекомендації виконано не було. Невирішеним залишалось питання відкриття веб-порталу „Співробітництво Україна – НАТО”. Так і не був оприлюднений повний текст Стратегії України щодо НАТО.

Отже, більшість Рекомендацій учасників парламентських слухань виконана не була. Заходи, вжиті Урядом з метою активізації діалогу Україна – НАТО були фактично зведені до надання згоди на використання авіації в операціях НАТО, участі України у міжнародних миротворчих операціях. Стратегічні заходи, спрямовані на інтеграцію України в Північно-Атлантичний альянс здійснювалися досить повільно. Зокрема, на початковому етапі реалізації перебував реформування Збройних Сил України, кардинального оновлення потребувала військова доктрина. Актуальними залишалися питання втілення в Україні принципів верховенства права, плюралістичної демократії, поваги до прав і свобод людини, забезпечення незалежності судової гілки влади. Варто відзначити, що парламент не вжив достатніх заходів для забезпечення реалізації Рекомендацій парламентських слухань. Так, з моменту проведення слухань у парламенті не заслуховувалась інформація Кабінету Міністрів про стан виконання рекомендацій. Непоміченою для широкого загалу була робота Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України з моніторингу виконання Рекомендацій парламентських слухань „Про взаємовідносини та співробітництво України з НАТО” та Плану дій Україна-НАТО.

НАТО не посягає на національний суверенітет своїх членів, навпаки, це механізм досягнення домовленості між країнами-членами, який вони використовують для узгодження та забезпечення своїх національних інтересів. І це дійовий та ефективний механізм, який дав змогу альянсу з військового блоку стати основою нової системи загальноєвропейської і трансатлантичної безпеки. В інтересах України посісти там своє місце [41].

Безумовно, потрібно пам'ятати, що вступ до НАТО - це питання не Президента, Кабінету Міністрів або Верховної Ради. Це питання українського народу та країни в цілому. Тому всі євроатлантичні ініціативи української влади, не підтримувані суспільною думкою, Альянсом серйозно не сприймалися. Крім політичної волі, головними передумовами вступу України до НАТО є відкритість цього процесу для суспільства, належний рівень інформаційно-просвітницької роботи, а також скоординована робота всіх інституцій громадянського суспільства - органів державної влади, неурядових громадських організацій, засобів масової інформації.

Альянс не реагуватиме на декларації та обіцянки, не підкріплені ефективною роботою - це організація, що передбачає не тільки вигоди, але й відповідальність для своїх членів.

3.1.2. Центральні органи виконавчої влади

Центральні органи виконавчої влади за визначенням мали займати провідне місце в реалізації європейського та євроатлантичного покликання України. Отже міністерства і відомства безпосередньо виконували чисельні програми, плани і тому подібне щодо конкретного втілення політики європейської та євроатлантичної інтеграції держави.

Особливу місце серед державних органів в цих процесах традиційно грала Рада національної безпеки і оборони України. Раду національної безпеки України було створено Указом Президента України в липні 1992 року як консультативно-дорадчий орган у системі органів державної виконавчої влади при Президентові України. В такій якості вона проіснувала до 1994 року, коли знову ж таки Указом Президента України за нею було закріплено функції організаційно-координаційної діяльності. Надання координаційних повноважень паралельно із здійсненням заходів по адекватному інформаційному забезпеченню дали можливість Раді та її Апарату діяти значно результативніше, торкатися складних і масштабних питань державного життя. Разом з тим відчувалися і відповідні обмеження, оскільки статус Ради визначався на рівні президентських указів, тоді як фактично її діяльність впливала на дії Президента України, на діяльність уряду, силових структур тощо і об'єктивно потребувала закріплення на конституційному і законодавчому рівнях. Першою спробою адекватно визначити статус Ради національної безпеки та місце, яке вона посідає в системі державних органів України, було підписання в 1995 році Конституційного договору між Верховною Радою і Президентом України, в якому на Президента покладалися функції гаранта національної безпеки України і Голови Ради національної безпеки України. В Конституції України 1996 р. це питання вирішено значно глибше. По-перше, в ній, по суті, конституційована новий державний орган – Раду національної безпеки і оборони України, що успадкував функції колишніх Ради оборони і Ради національної безпеки. По-друге, Конституція визначає основні завдання цього органу – координацію і контроль діяльності органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони. По-третє, безпосередньо в тексті Конституції визначено принципів засади формування РНБОУ і, зрештою, Конституція містить пряму вказівку щодо розробки спеціального закону, який визначав би функції і повноваження Ради. Отже, на даний момент Рада національної безпеки і оборони України – це спеціалізований державний орган з конституційним статусом, який є органічною частиною системи президентської влади і покликаний забезпечити одну з найважливіших конституційних функцій Президента – гарантувати державну незалежність і національну безпеку держави. Завдання та принципи

діяльності РНБОУ визначаються Законом України «Про Раду національної безпеки і оборони України» 1998 року і Концепцією (основи державної політики) національної безпеки України, затвердженою Верховною Радою в 1997 році. Закон розгорнуто визначав функції і компетенцію Ради в умовах як мирного, так і воєнного часу, її склад і структуру, порядок функціонування, повноваження її членів тощо. Концепція більш-менш чітко окреслює ті сфери життєдіяльності суспільства, що охоплюються політикою національної безпеки.

Зовнішні відносини – це традиційна складова політики національної безпеки. Рада національної безпеки і оборони України була причетною до визначення та впровадження заходів з упорядкування військово-технічного співробітництва України із зарубіжними країнами. Пропозиції Ради національної безпеки і оборони знайшли безпосереднє втілення в укладеній Хартії про особливе партнерство між Україною і НАТО, створенні Державної міжвідомчої комісії з питань співробітництва України з НАТО, Державних програм співробітництва з НАТО. Підготовлено ряд аналітично-концептуальних документів щодо взаємовідносин з Європейським Союзом та Західноєвропейським Союзом, які було покладено в основу відповідних розпоряджень і доручень Президента України [42]. В 2000 р. підготовлено та подано Президенту України та Верховній Раді України рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 червня 2000 року "Про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України у 2000 році в рамках військового співробітництва для участі у багатонаціональних миротворчих навчаннях "Кооператив Партнер-2000", "Щит миру-2000" і "Козацький степ" та відповідний законопроект. Співробітники Апарату РНБОУ взяли участь у підготовці матеріалів та проведенні у вересні 2000 року засідання Державної міжвідомчої комісії з питань співробітництва України з НАТО, Комітету з питань безпеки Українсько-американської міждержавної комісії, за їх результатами опрацьовано відповідне доручення Президента України. Підготовлено матеріали та взято участь у засіданні Спільної робочої групи Україна-НАТО високого рівня з питань військової реформи, за результатами якого подано матеріали до відповідного доручення Президента України. Важливим здобутком РНБОУ у 2002 році стала розробка основоположних документів у галузі національної безпеки та оборони, таких як нова редакція Концепції національної безпеки України, Стратегія співробітництва України з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО). Особлива увага була приділена налагодженню тісної взаємодії з Європейським Союзом та Організацією Північноатлантичного договору, зокрема в галузі безпеки та оборони, відновленню відносин стратегічного партнерства зі Сполученими Штатами Америки, стану і перспективам відносин з Російською Федерацією та країнами СНД [43]. 2002 рік був насичений важливими заходами і подіями, що відбувалися в контексті євроатлантичного курсу України. Передумовою активізації відносин нашої держави з Північноатлантичним альянсом стала ініціатива Апарату РНБОУ щодо необхідності якісного поглиблення відносин з Альянсом. З цією метою були підготовлені проекти Указів Президента України „Про внесення змін до Указу

Президента України від 27.01.2001 р. № 58 „Про Державну програму співробітництва України з НАТО на 2001-2004 роки” та „Про внесення змін до Указу від 25.01.2001 р. № 51 „Про національних координаторів співробітництва з НАТО” . Ці нормативно-правові акти привели структуру та завдання Державної програми співробітництва України з НАТО на 2001-2004 роки у відповідність до потреб нового етапу взаємодії нашої держави з НАТО. У 2002 році це співробітництво набуло якісно нового виміру. Цьому сприяла також необхідність визначення політико-правових засад та кінцевої мети курсу України на євроатлантичну інтеграцію, бачення нею моделі загальноєвропейської системи безпеки відповідно до нових умов та загроз національній безпеці після трагічних подій 11 вересня 2001 року у США. На виконання відповідних доручень Президента України Секретар РНБОУ та його заступники здійснили низку робочих зустрічей з представниками Альянсу з метою роз'яснення їм позиції української держави щодо необхідності поглиблення відносин з НАТО з перспективою вступу до цієї організації, готовності української сторони пройти всі підготовчі етапи на шляху до членства. Зокрема, Є.Марчук та С.Пирожков взяли участь у конференції високого рівня в Берліні (березень 2002 року), організованій Аспенським інститутом для обговорення перспективи інтенсифікації відносин Україна – НАТО. У цьому ж контексті можливо оцінити і візит делегації національних координаторів співробітництва України з НАТО на чолі із Секретарем РНБОУ до Штаб-квартири Альянсу (квітень 2002 р.), в ході якого відбулись консультації стосовно конкретних кроків у напрямі реалізації вищезгаданої ініціативи української сторони. Логічним підсумком піврічної роботи органів державної влади щодо оцінки стратегічних інтересів нашої держави у сфері євроатлантичної інтеграції, а також результатів консультацій з представниками Альянсу стало рішення РНБОУ від 23 травня 2002 року про ухвалення Стратегії співробітництва України з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО). Цей документ, розроблений Апаратом РНБОУ спільно з Міністерством закордонних справ України і ухвалений на засіданні Ради, вперше визначив вступ до Північноатлантичного альянсу як кінцеву мету євроатлантичної інтеграційної політики нашої держави. У ході підготовки матеріалів до засідання РНБОУ Апаратом Ради був розроблений комплекс заходів з реформування внутрішньодержавних структур і підготовки нормативної бази щодо нового формату відносин з НАТО, відповідно до рішення РНБОУ від 23 травня 2002 р. Секретарем РНБОУ був започаткований постійний моніторинг та аналіз інформаційних повідомлень вітчизняних та закордонних засобів масової інформації, аналітичних центрів щодо наслідків рішення РНБОУ від 23 травня 2002 року та подальших кроків держави для поглиблення співробітництва з НАТО. Враховуючи зростаючу актуальність євроатлантичної проблематики, фахівцями Апарату спільно з Центром документації та інформації НАТО в Україні було виконано значний обсяг інформаційної та роз'яснювальної роботи серед громадськості щодо важливості травневого рішення РНБОУ та сучасної трансформації НАТО. Наслідком зусиль української сторони стало прийняття Північноатлантичною Радою

(ПАР) рішення про проведення під час Празького саміту НАТО засідання Комісії Україна – НАТО та необхідність розробки Плану дій у сфері поглиблення відносин з Україною. У зв'язку з необхідністю посилення координації зусиль органів державної влади по здійсненню євроатлантичної інтеграційної політики, були підготовлені пропозиції щодо створення в Україні механізму реалізації політики євроатлантичної інтеграції, які знайшли втілення в Указах Президента України про створення Державної Ради з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України та Національного центру з питань євроатлантичної інтеграції. За результатами засідання Комісії Україна – НАТО (9 липня 2002 р.) на рівні послів країн-членів НАТО було проведено чергове засідання Державної міжвідомчої комісії зі співробітництва України з НАТО (ДМК), в ході якого були обговорені питання підготовки до Празького засідання КУН, механізм взаємодії органів влади нашої держави із структурами Альянсу в процесі підготовки документів засідання КУН у Празі, а також деякі аспекти подальшого поглиблення відносин з цією міжнародною організацією в окремих галузях. Члени ДМК проаналізували стан співробітництва України з Альянсом у воєнній сфері, а також розглянули проект Програми інформаційного забезпечення співробітництва України з НАТО. Протягом року було проведено низку дієвих заходів по налагодженню співпраці із засобами масової інформації, незалежними аналітичними інституціями та соціологічними центрами з питань євроатлантичної інтеграції. Зокрема, сформовано групу журналістів, які спеціалізуються на євроатлантичній тематиці, та забезпечено їх виїзд до штаб-квартири НАТО в Брюсселі. Крім того, з огляду на необхідність утвердження в суспільстві позитивного ставлення до євроатлантичного курсу України, Секретар РНБОУ взяв участь у численних офіційних заходах, міжнародних конференціях і семінарах, багаторазово виступав у пресі і на телебаченні з роз'ясненням позиції нашої держави щодо поглиблення співробітництва з НАТО. Найважливішим з цих заходів стали парламентські слухання з питань співробітництва і взаємовідносин України з НАТО, що відбулися у Верховній Раді 23 жовтня 2002 року. Зважаючи на неоднозначну оцінку закордонними та вітчизняними ЗМІ перспектив участі України у Празькому саміті НАТО на вищому рівні, на початку листопада минулого року Апаратом РНБОУ було узагальнено пропозиції членів Ради національної безпеки і оборони щодо формату участі України у цьому заході. На цій підставі було підготовлено рішення РНБОУ „Про позицію України щодо участі у заходах Празького саміту НАТО 21-22 листопада”, прийняте на засіданні РНБОУ, та відповідний проект Указу Президента України. Згідно з цим рішенням РНБОУ, Президент України взяв участь у засіданні Ради євроатлантичного партнерства (РСАП), що проводилося на рівні глав держав та урядів країн-учасниць програми „Партнерство заради миру”, а Міністр закордонних справ України взяв участь у засіданні Комісії Україна – НАТО. Основним підсумком засідання КУН стало схвалення Плану дій Україна – НАТО (ПД) та спільних заходів Цільового плану дій на 2003 рік (ЦПД). Перший з них визначав стратегічні й середньострокові цілі й пріоритети України на шляху євроатлантичної інтеграції, тоді як другий містив перелік

конкретних заходів як внутрішнього характеру, так і спільних заходів Україна – НАТО, запланованих на 2003 рік для досягнення визначених у Плані дій цілей. Ефективне виконання цих заходів мало продемонструвати готовність України вийти на якісно новий рівень відносин з НАТО. Більшість внутрішніх заходів вже входили до існуючих державних програм і нормативно-правових актів України. З метою доведення до відома громадськості результатів Празького саміту НАТО та їх впливу на національну безпеку і оборону України Секретар РНБОУ взяв участь у семінарі „Україна у постпразькому безпековому просторі: шлях до євроатлантичного членства на прикладі держав Центральної та Східної Європи”, що відбувся у грудні 2002 року в Інституті міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка під егідою Вашингтонського Центру стратегічних і міжнародних досліджень та Київського Центру європейських і міжнародних досліджень. Незважаючи на певні ускладнення зовнішньополітичної ситуації навколо нашої держави впродовж 2002-2003 років, співпраця Україна – НАТО була чи не найбільш інтенсивною і результативною порівняно з іншими напрямками зовнішньополітичної та військово-політичної діяльності держави [44].

Співробітництво з Північноатлантичним альянсом та налагодження взаємодії з європейськими структурами безпеки є одним із пріоритетних напрямів роботи Апарату Ради. Рішення Празького саміту НАТО (листопад 2002 р.) та впровадження в дію Цільового плану Україна — НАТО на 2003 рік зумовили необхідність пошуку та опрацювання нових підходів до визначення політико-правових засад євроатлантичного курсу нашої держави, а також цілей і програм співробітництва з Альянсом на сучасному етапі його еволюції. Першим кроком на шляху виконання цих завдань стало утворення Державної ради з питань європейської і євроатлантичної інтеграції та Національного центру з питань євроатлантичної інтеграції України. Враховуючи зміни у системі державного керівництва процесом євроатлантичної інтеграції України, були скореговані основні напрями діяльності Апарату РНБОУ у сфері практичного співробітництва України з НАТО. Заступник Секретаря РНБОУ брав участь у щомісячних засіданнях Національного центру з питань євроатлантичної інтеграції України, забезпечувалась необхідна інформаційно-аналітична підготовка. З метою виконання рішення Держради від 6 лютого 2003 року № 2 „Про схвалення Плану дій Україна — НАТО та затвердження Цільового плану Україна — НАТО на 2003 рік” запроваджено систему взаємодії з причетними до виконання Цільового плану владними структурами та постійного моніторингу його імплементації. Підготовлено інформаційно-аналітичний матеріал щодо співвідношення цілей і завдань Державної програми співробітництва України з НАТО на 2001—2004 роки та Плану дій Україна — НАТО і низку інформаційно-довідкових записок щодо поточного стану виконання Цільового плану на 2003 рік. Апаратом Ради були підготовлені матеріали до Міжнародної конференції з питань європейської безпеки (Мюнхен, 7—9 лютого 2003 р.), Міжнародної конференції „Імплементація державних рішень з проблем євроатлантичної інтеграції України” (Київ, 25 лютого 2003 р.), першого засідання Наукового комітету НАТО в Україні та

Робочої групи Україна — НАТО з питань науки і захисту довкілля (Київ, 24 червня 2003 р.) та інших форумів.

Маючи на меті роз'яснити ставлення української держави щодо нових вимірів європейської безпеки та її здобутків на шляху до європейської інтеграції, заступник Секретаря РНБОУ виступив з доповідями та повідомленнями на чисельних міжнародних заходах, серед яких на особливу увагу заслуговують: конференція „Україна — НАТО: завдання та досягнення в галузі співробітництва та інтеграції” (Київ, 22 квітня 2003 р.), спільне засідання Політичного комітету та Міжпарламентської ради Україна — НАТО (Київ, 7 жовтня 2003 р.), засідання Круглого столу „Євроатлантичний поступ України: виклики та перспективи” за участю послів США, Італії, Франції, Туреччини (Київ, 7 листопада 2003 р.). На виконання доручень Президента України стосовно роз'яснення позиції нашої держави щодо поглиблення відносин з НАТО та підтвердження готовності її до виконання вимог, необхідних для здобуття членства в Альянсі, Секретарем РНБОУ і його заступниками було проведено ряд робочих зустрічей з представниками Альянсу. Досягненню зазначеної мети слугували й політичні консультації високого рівня Україна — НАТО за участю Секретаря РНБОУ (Вашингтон, 4—6 травня 2003 р.), засідання у форматі Політичного консультативного комітету НАТО (з Україною) за участю Заступника Секретаря РНБОУ (Брюссель, 15 квітня 2003 р.), спільне з Україною засідання Політичного комітету та Політико-військового консультативного комітету НАТО (Київ, 6 листопада 2003 р.). Відбувся також ряд робочих зустрічей з делегаціями Міжнародного секретаріату НАТО щодо проведення Оборонного огляду в Україні [45]. Серед заходів у військово-політичній сфері слід окремо відзначити роботу Апарату Ради по забезпеченню діяльності Спільної робочої групи високого рівня Україна — НАТО з питань воєнної реформи (СРГ ВР). Четверте засідання цієї групи було проведено 30 жовтня 2003 року в Брюсселі під головуванням Заступника Секретаря РНБОУ С.Пирожкова та Помічника Генерального секретаря НАТО з питань оборонного планування та операцій Дж.Колстона. На засіданні було підбито підсумки діяльності СРГ ВР у 2003 році, погоджено основні напрями її роботи на наступний рік та обговорено питання співпраці й партнерства між Україною і НАТО у сфері реформування оборонного та безпекового сектору нашої держави. Ключовим моментом засідання став розгляд стану проведення в Україні Оборонного огляду та імплементації Національних цілей воєнної реформи, а також відповідних пропозицій Альянсу. Керівництво НАТО та представники делегацій країн-членів дали високу оцінку стану реалізації Україною заходів у сфері адаптації і реструктуризації її Збройних Сил та реформування безпекового сектору. При цьому наголошувалося, що проведення оборонної реформи в Україні та Оборонного огляду як одного з основних елементів співробітництва між Києвом і Брюсселем у цьому напрямі не тільки перейшло у практичну площину, а й стало одним з основних завдань нашої держави. Враховуючи зростаючу актуальність натовської тематики, Апаратом РНБОУ була зроблена спроба вжити низку заходів, спрямованих на неупереджене висвітлення

євроатлантичних прагнень нашої держави у вітчизняних та закордонних засобах масової інформації.

Щодо участі окремих міністерств та відомств в процесах європейської та євроатлантичної інтеграції України, то її можливо простежити на деяких конкретних прикладах. Йдеться передусім про такі центральні органи виконавчої влади, які в своїй діяльності найбільш вдало реалізовували державний на інтеграцію до ЄС та НАТО, а навпаки - чий внесок був доволі формальним.

За визначенням одна з провідних ролей в цій роботі мала належати Міністерству Оборони України. З моменту проголошення державної незалежності у зовнішньополітичних зусиллях України значне місце посіла структурно-функціональна оптимізація відносин з Організацією Північноатлантичного договору. Вже у січні 1992 року представник України взяв участь у зустрічі Робочої групи високого рівня Ради Північноатлантичного співробітництва. На початку лютого 1994 року Україна першою з країн СНД приєдналася до Рамкової угоди „Партнерство заради миру” (ПЗМ), а 25 травня передала керівництву НАТО свій Презентаційний документ з приводу власної участі у програмі ПЗМ. З березня 1994 року започатковуються безпосередні консультації України з НАТО за формулою „16 + 1”, за участю Міністра оборони України та начальника Генерального штабу Збройних Сил України. На початку грудня 1997 року під час засідання Військового комітету у форматі „16 + 1” за участю України на рівні начальників генеральних штабів було оголошено про призначення першого військового представника України у складі Місії України при НАТО — генерал-лейтенанта В.Куксенка. 5 грудня того ж року Указом Президента України заснована Місія України при НАТО.

Протягом 1990-х років співпраця відбувалася в трьох взаємопов'язаних напрямках: у вигляді багатостороннього форуму для консультацій і співробітництва з політичних питань та питань безпеки, яким була Рада Євроатлантичного партнерства; у площині більш спеціалізованого колективного партнерства у сфері оборони, військового співробітництва та операцій по підтриманню миру - поглибленої Програми ПЗМ; у формі особливого партнерства, регламентованого Хартією Україна-НАТО. Зокрема, участь України у ПЗМ передбачала певну сукупність сил і засобів. Вона складалася з Групи офіцерів для тактичного і стратегічного командування, контролю та координації, групи офіцерів зв'язку, відряджених до Координаційного центру Партнерства (м. Монс, Бельгія) та штаб-квартири НАТО, групи військових спостерігачів та інших офіцерів, відряджених до штабів багатонаціональних миротворчих сил, 240-го окремого спеціальний батальйону Стабілізаційних сил SFOR (Боснія і Герцеговина), 12-й окремого аеромобільного батальйону у складі 545 чол., військово-транспортної авіаційної ескадрильї, ескадрильї транспортних вертольотів, 2 кораблів ВМС України, окремої мобільної механізованої бригади цивільної оборони, аварійно-рятувального батальйону, спеціальної частини цивільної оборони для ліквідації пожеж на нафтових і газових свердловинах, родовищах, трубопроводах,

полігону „Широкий лан”, Яворівського полігону (Львівська обл.), Національного центру цивільної оборони.

В 1998 році Україна і НАТО домовилися зосередитися на якісних параметрах військової взаємодії сторін. Зокрема, простежується зменшення загальної кількості спільних заходів – з 157 у 1997 році до 99 — у 1998, в тому числі серед них 16 військових навчань в рамках ПЗМ та 6 багатонаціональних навчань „у дусі ПЗМ”. Кілька навчань, зокрема, „Щит миру-98” та „Сі бриз-98” були проведені на території України. Ще у травні 1996 року від імені Уряду Посол України у державах Бенілюксу Б.Тарасюк підписав угоди в рамках ПЗМ, за якими регулюється статус військовослужбовців Збройних Сил України при перебуванні на навчаннях та при виконанні інших заходів на території держав-членів НАТО або держав-членів ПЗМ і, навпаки, військовослужбовців інших держав, які беруть участь у навчаннях на території України. Але ратифіковані Верховною Радою вони лише 2 березня 2000 р., водночас з першим в історії засіданням Північноатлантичної Ради на рівні послів в Альянсі, яке відбулося поза межами країн-членів Організації (у столиці України) [46].

Важливим проявом посилення координуючих функцій у сфері партнерства і співробітництва України з НАТО було створення у травні 1996 року Міжвідомчої робочої групи з питань участі України у Програмі ПЗМ. На початку квітня 1997 року Президент України підписав Указ про створення Державної міжвідомчої комісії з питань співробітництва України з НАТО на чолі з Секретарем Ради національної безпеки і оборони В.Горбуліним. У серпні 1996 року було введено також посаду Головного координатора у співробітництві України з НАТО та Західноєвропейським Союзом у військовій галузі — радника-посланника Посольства України у Брюсселі. На неї було призначено першого Міністра оборони України К.Морозова. У Хартії про особливе партнерство між Україною та НАТО зазначено, що Комісія Україна-НАТО, скликання якої на рівні Північноатлантичної Ради планувався не менше двох разів на рік, передбачав взаємний контроль за виконанням положень документу [47]. Час підтвердив, що Комісія виявилася дієвим органом. Регулярні зустрічі у рамках Комісії Україна-НАТО міністрів оборони та закордонних справ України та держав НАТО дозволяли підтримувати високий рівень діалогу між сторонами та сприяли модернізації механізму відносин між Україною та НАТО, швидкому вирішенню проблем, що накопичилися у відносинах між обома сторонами. Безпосередньо питаннями співпраці з НАТО в Міністерстві Оборони України опікувався Департамент міжнародного співробітництва. Саме він забезпечував участь Міністерства оборони України у підготовці міжнародних договорів України, укладання у встановленому порядку міжнародних договорів міжвідомчого характеру та контролює їх виконання; організовує військово-співробітництво та приймає участь у військово-технічному співробітництві Міністерства оборони України в межах його компетенції з військовими органами інших держав.

З самого початку налагодження співпраці України з НАТО неабияке значення мали питання кардинальної військової реформи. Головною метою Державної програми реформування та розвитку Збройних Сил України є

створення за принципом оборонної достатності сучасної євроатлантичної моделі війська – оптимального за чисельністю, мобільного, добре озброєного, всебічно забезпеченого, яке спроможне було б виконати покладені на нього завдання у будь-яких умовах обстановки і в той же час не було занадто обтяжливим для держави [48]. Принциповою ознакою Державної програми було те, що вона не обмежувалася суто військовими аспектами. Значна увага у ній приділялася більш чіткому визначенню ролі та місця Збройних Сил у загальній системі держави та створенню реального механізму цивільного контролю.

У світлі стратегії України щодо НАТО плани заходів багатостороннього (в рамках ПЗМ) та двостороннього співробітництва держави з країнами-членами НАТО було переглянуто та спрямовано на досягнення Національних цілей воєнної реформи (НЦВР) і Цілей партнерства (ЦП). З 2003 р. зазначені цілі єдиним пакетом були включені до Державної програми реформування та розвитку Збройних сил України на період до 2005 року (розділ „Досягнення взаємосумісності між підрозділами Збройних сил України та ОЗС НАТО”), що створить необхідне законодавче підґрунтя для їх реалізації. Вони не тільки концентрують чітко визначені завдання оборонного реформування, а як документ, опрацьований спільно з фахівцями Альянсу, значно спрощують спрямування військового співробітництва з країнами-членами НАТО за визначеними напрямками, із яких пріоритетними були: створення ефективної системи цивільно-військових відносин; реформування процедур оборонного і фінансового планування; проведення заходів структурної реорганізації; адаптація до стандартів НАТО; соціальні аспекти воєнної реформи.

Український флот першим у збройних силах України розпочав реформу в своїх лавах. За 1994-2002 рр. ВМС України взяли участь у понад 20 навчаннях і почали працювати на маневрах за єдиними з НАТО документами. Експерти НАТО та представники військово-морських сил України розробили структуру головного командування українських ВМС, яка б відповідала стандартам Альянсу. За твердженням начальника відділення військово-політичних питань стратегічного командування НАТО в Атлантиці капітана 1-го рангу Т.Ернста, запропонована структура головного командування військово-морських сил України повністю відповідає вимогам сумісності зі структурою командування альянсу. В ній представлені усі відповідні підрозділи, оптимізований кількісний склад персоналу. У рамках програми створення нової структури головного командування ВМС України здійснювався пілотний проект, що мав на меті підготувати фахівців для управління процесом трансформації нової структури головного командування українського флоту. Сплановано було також програму підготовки, ресурсне забезпечення та заходи підтримки з боку НАТО. У вересні 2002 року представники стратегічного командування об'єднаних збройних сил НАТО в Атлантиці розробили документ, в якому визначено завдання та структура військово-морських сил України, яка б відповідала стандартам НАТО з описом поточних бойових можливостей [49].

На базі Управління євроатлантичного співробітництва Генерального штабу Збройних Сил України було створено Бюро військової документації Україна-НАТО. Бюро представляло собою електронну бібліотеку із

систематизованим набором військової документації щодо співробітництва України з НАТО. Бюро створено згідно з наказом начальника Генерального штабу Збройних Сил України О.Затинайка для ефективного використання нормативних і керівних документів НАТО в процесі імплементації Національних цілей військової реформи і визначених цілей партнерства. Начальник Управління євроатлантичного співробітництва координував діяльність Бюро з відповідними структурами НАТО. Програмний і технічний супровід локальної обчислювальної мережі Бюро військової документації та її підключення до інформаційної системи управління інформацією забезпечували фахівці Головного управління зв'язку [50].

Неодмінною умовою євроатлантичної інтеграції була реструктуризація й реформування армії, що потребувала певних бюджетних видатків. Зрештою, Україні щороку на це було треба витратити 2-2,5 % ВВП. Наразі витрачалося лише 1,25%. Так, протягом 1996-2000 р. обсяги фінансування по статті „Утримання Збройних Сил” щорічно складали більш 80% оборонного бюджету, а по статтях „Закупівля озброєнь і військової техніки” і „Науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи” – лише 9,12% і 2,8%, відповідно. [51].

В травні 2003 року представники країн Альянсу погодилися, що українське військове відомство не може самотужки впоратися з оборонною реформою, адже держава мусила виділити для цього більше коштів. Окрім того, гроші були потрібні для перепідготовки офіцерів, закриття військових баз, надання житла військовим тощо. Начальники генштабів країн НАТО запропонували, щоб Київ уникав повторів у різних програмах військового співробітництва з Альянсом і з його членами. Також пролунала пропозиція відправити до України фахівців з утилізації надлишків військової продукції - снарядів, патронів, ракет [52]. На початку листопада 2003 року відбулося засідання державної комісії з питань реформування та розвитку Збройних Сил України під головуванням Прем'єр-міністра В.Януковича було зазначено помилковість фінансування перш за все утримання а не розвитку війська [53]. НАТО підтримувала реформу у Збройних силах України, зокрема, скорочення кількості військовослужбовців. Помічник Генерального секретаря Альянсу з питань оборонної політики і планування Дж.Колстон в жовтні 2003 року відзначив що, НАТО і надалі заохочуватиме Україну в її прагненні мати менші за кількістю, але більш мобільні й ефективні Збройні сили, готові виконувати миротворчі завдання [54].

Розширене засідання колегії Міністерства Оборони 11 листопада 2003 р. з врахуванням стандартів НАТО, вирішило суттєво скоротити кількість посад вищого офіцерського складу – до 0,12 відсотку від загальної чисельності армії, а співвідношення старших офіцерів до молодших довести до загальновизнаних світових стандартів – 1 до 1,4 [55]. Українська армія упродовж двох років мала бути скороченою майже на половину згідно з планами реформування збройних сил. Але такі глибокі зміни можуть відбутися лише, якщо на реформу вистачить грошей, яких традиційно бракувало. Через те військові розробили кілька варіантів проведення реформи в залежності від обсягів бюджетного фінансування [56].

В контексті оборонної реформи принципове значення мав ухвалений у Празі План дій Україна-НАТО. Але його значення набагато ширше. Метою цього плану було чітко визначення стратегічних цілей і пріоритетів України для досягнення її мети - повної інтеграції у євроатлантичні структури безпеки. У розділі „Воєнні питання та питання безпеки і оборони” зокрема передбачалося реформування Збройних сил України на добре підготовлені та оснащені, більш мобільні та сучасні збройні сили, здатні відповідати на загрози безпеці, боронити територію держави та робити внесок до миротворчих і гуманітарних місій під егідою міжнародних організацій; посилення цивільного контролю над Збройними силами України та іншими військовими формуваннями; зміцнення державних структур з тим, аби покращити реагування на виклики, пов’язані з невійськовими і асиметричними загрозами; посилення державної міжвідомчої координації з тим, аби поліпшити реагування на наслідки природних та антропогенних катастроф, зокрема тих, що пов’язані з терористичними актами; розвиток співробітництва з НАТО у всіх згаданих сферах з метою підвищення взаємосумісності ЗС України з силами НАТО, максимальне використання наявних спільних механізмів [57].

Найконкретнішою і за змістом, і за термінами виконання частиною Плану цілей був розділ, що стосувався проблем суто військової співпраці. Переважну частину заходів під егідою Міноборони було присвячено питанням поглиблення фахових контактів і створення нормативно-організаційного підґрунтя для поступового приведення інфраструктури Збройних сил України до стандартів НАТО. Принципово новим моментом у взаєминах України і НАТО було зростання уваги Альянсу до вітчизняного оборонно-промислового комплексу (ОПК). План дій висував вимоги реформування оборонної економіки, зокрема проведення реструктуризації ОПК, щоб він „цілком відповідав вимогам ринкової економіки й відкритої конкуренції як на внутрішньому, так і на міжнародному рівні”. Для досягнення мети „реформування процесів виробництва, закупівель, фінансування й проведення тендерів в ОПК для відображення євроатлантичної орієнтації України та її мети перетворитися на державу з ефективно діючою ринковою економікою, зокрема й адаптацією ОПК України до стандартів НАТО”. Цільовим планом в цьому контексті було передбачено 12 заходів. Серед них одну половину присвячено проблемам утилізації застарілої або надлишкової військової техніки й боєприпасів, другу — синхронізації галузевих правових і технічних нормативів. Загалом, План дій “Україна — НАТО” і Цільові щорічні плани були сукупністю добровільно взятих нашою державою зобов’язань щодо здійснення політичних та економічних реформ. Аналіз змісту планів свідчив, що перспективи зближення і членства у Північноатлантичному альянсі — це практично на дві третини „домашня” проблема України. Зокрема, з-поміж 259 заходів Цільового плану на 2003 рік, 216 мали внутрішній характер. Мірилом послідовності вищого політичного керівництва України в обстоюванні ідеї євроатлантичної інтеграції мало стати реальне виконання урядом зобов’язань щодо досягнення політичних, соціально-економічних і гуманітарних “євростандартів” [58].

За декілька місяців 2003 року в багатьох важливих сферах було досягнуто вагомих результатів. Зокрема, розпочала роботу Державна рада України з питань європейської і євроатлантичної інтеграції, опрацьовані Національні цілі воєнної реформи, які мають бути включені до Державної програми реформування та розвитку ЗСУ під час її оновлення, проводяться консультації з НАТО щодо досвіду у галузі проведення оборонного огляду (візит помічника Генсекретаря НАТО Е. Баклі до Києва на початку лютого; „круглий стіл”, організований Атлантичною радою України за підтримки Посольства Польщі на тему “Досвід нових членів та кандидатів до НАТО щодо трансформації в сфері безпеки та оборони: можливості для України”), у рамках Військового комітету Україна — НАТО було підготовлено проект Концепції військового співробітництва Україна — НАТО [59].

Під час чергового засідання комісії Україна-НАТО на рівні міністрів оборони, яке відбулося в червні 2003 року було підбито перші підсумки виконання Україною Плану дій та Цільового плану на 2003 рік. Міністри країн-членів НАТО, що брали участь у зустрічі, привітали співпрацю України у створенні українсько-польського батальйону, а також рішення про надсилання стабілізаційного контингенту до Іраку. Допомогти виконати натовські вимоги Україні зголосилися кілька міністрів оборони країн-членів альянсу, серед яких були Польща та Велика Британія. Ця допомога виявлятиметься в навчанні військових експертів, стандартизації та організації міжнародних конференцій. Речник НАТО Р.Пшель відзначив, що Україну вважають добрим кризовим менеджером, беручи до уваги активний і конкретний внесок України в ситуаціях, які вимагали кризового менеджменту: це Балкани, сили підтримки в Кувейті, спрямування стабілізаційних сил до Іраку [60].

В Цільовому плані дій України-НАТО на 2004 рік за рахунок виконання заходів щодо окремих цілей і більш зваженого підходу до процесу їх планування значна кількість запропонованих заходів скоротилася з 256 до 235. Також конкретизовані і зведені до мінімуму терміни його виконання. За думкою В.Горбуліна за 2003 рік Україна „набагато далі просунулася” по шляху євроатлантичної інтеграції, ніж за останні 5 років, після підписання Хартії про співпрацю між Україною та НАТО. Активізація і поглиблення співпраці між Україною та НАТО свідчила про те, що воно було позбавлене декларативності і набувало рис практичної діяльності. Зокрема, це підтверджувалося діяльністю спільних робочих груп України і НАТО з питань військової реформи та у сфері озброєння [61].

Безумовно, що кожна країна і народ повинні розвивати свій внутрішній потенціал, розраховувати на власні сили і здійснювати заходи для зменшення втрат від надзвичайних ситуацій. Однак, будучи однаково незахищеними від загрози катастроф, країни повинні прагнути до колективної безпеки. Необхідність в об'єднанні зусиль у справі попередження катастроф дуже насущна. Тому, що вони виникають, незважаючи на національні кордони і підкоряються тільки їм властивим законам. У цих умовах важливе значення набуває готовність національних і об'єднаних сил до гідних відповідей на небезпечні виклики сучасності, міжнародного тероризму і глобальних змін

клімату тощо. Саме в цьому контексті доречно розглянути співпрацю Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи (МНС) з Альянсом.

Співробітництво вітчизняної Цивільної оборони з НАТО розпочалося в 1992 році у формі участі або спільного проведення семінарів з питань готовності до дій у надзвичайних ситуацій в розвинутому індустріальному суспільстві. Цей процес значно поширився і набув планового характеру у 1994 році з підписанням Україною Рамкового документу Партнерства заради миру. Подальше юридичне підґрунтя такої співпраці склали Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору, Індивідуальна програма партнерства між Україною та НАТО, Меморандум про взаєморозуміння щодо планування при надзвичайних ситуаціях цивільного характеру та готовності до катастроф між МНС та НАТО (16 грудня 1997 р.), Державна програма співробітництва України з НАТО на період до 2001 року, Державна програма співробітництва України з НАТО на період 2001-2004 роки. Зокрема Хартією про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору передбачалося проведення консультації між Україною та НАТО які включатимуть цивільне планування на випадок надзвичайних ситуацій та катастроф [62];

Пріоритетами МНС України у сфері міжнародного співробітництва були визначені створення договірно-правової бази з питань спільного попередження і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій на двосторонній і багатосторонній основах, відпрацювання спільних планів і механізмів реалізації домовленості про дії у випадку природних та техногенних катастроф, налагодження механізмів взаємодії зі структурами інших держав і міжнародних організацій, що відповідають за попередження і ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій, налагодження обміну інформацією і досвідом з відповідних проблем, вирішення інших завдань, спрямованих на реалізацію зовнішньополітичного курсу у сфері компетенції МНС. Серед ключових напрямків співробітництва можна назвати контакти і практичні програми взаємодії зі структурами Північноатлантичного Альянсу, Ради Європи і Європейської Комісії, Центральноевропейської Ініціативи, інших урядових і неурядових організацій, а також розвиток міжнародних зв'язків на двосторонній основі [63].

Налагоджені контакти з керівництвом Міжнародного секретаріату НАТО, використання механізмів співробітництва Україна - НАТО та створеного у 1998 році Євроатлантичного координаційного центру з реагування на катастрофи дозволили отримувати конкретну допомогу з боку країн - членів НАТО та держав партнерів під час ліквідації надзвичайних ситуацій та природних катастроф, зокрема, аварій на очисних спорудах у місті Харкові в 1995 році, проведення пошуково-рятувальних робіт у зв'язку із катастрофою літака ЯК-42 в районі міста Салоніки (Греція) у 1997 році, подолання наслідків катастрофічних паводків на Закарпатті у 1998 і наступних роках.

Державною Програмою співробітництва України з НАТО на період до 2001 року відповідальність за здійснення заходів співробітництва у галузі надзвичайних ситуацій цивільного характеру покладалася на Міністерство

України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи. В якості мети цього співробітництва були зазначені залучення світового досвіду, фінансових і технологічних ресурсів для підвищення ефективності діяльності МНС, частин і підрозділів Військ цивільної оборони; використання національного потенціалу, сил і засобів МНС у пошуково-рятувальних операціях та інших міжнародних програмах; створення договірно-правової бази для розвитку співробітництва з НАТО, її державами-членами та країнами-партнерами щодо запобігання надзвичайним ситуаціям транскордонного і національного рівнів та реагування на такі ситуації; досягнення формуваннями МНС, призначеними для виконання завдань Програми ПЗМ, цілей сумісності та здатності діяти разом із силами НАТО і країн-партнерів з метою участі в пошуково-рятувальних та гуманітарних операціях. Механізм співробітництва МНС з НАТО у галузі надзвичайних ситуацій включав підготовку і виконання відповідної частини Програми індивідуального партнерства та Робочого плану імплементації Хартії, встановлення прямих зв'язків з Директоратом НАТО з планування при надзвичайних ситуаціях цивільного характеру, а також реалізацію положень Меморандуму про взаєморозуміння у галузі планування при надзвичайних ситуаціях цивільного характеру та готовності до катастроф між МНС України і НАТО. Основними напрямками співробітництва були визначені планування у сфері управління ліквідацією наслідків катастроф, включаючи удосконалення можливостей реагування на регіональному рівні та сумісності під час ліквідації наслідків катастроф, зокрема, гасіння великих пожеж, включаючи пожежі на нафто- та газосвердловинах чи трубопроводах; розробка планів транспортного забезпечення ліквідації наслідків катастроф, зокрема аеромедичної евакуації, згідно з відповідними концепціями та принципами НАТО у цій сфері; планування ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного характеру в сільському господарстві, водопостачанні та інших життєво важливих галузях; забезпечення досягнення сумісності у процедурах і засобах здійснення пошуково-рятувальних робіт, зокрема у великих населених пунктах; вдосконалення автоматизованих систем визначення природних катастроф для моделювання оцінки ризику і зменшення небезпеки; планування цивільно-військового співробітництва під час надзвичайних ситуацій цивільного характеру, включаючи військову підтримку відповідних операцій; створення в Україні за допомогою НАТО Міжнародного центру підготовки фахівців та експертів у галузі цивільного захисту населення та розробка відповідних навчальних і методичних програм; організація вивчення іноземних мов фахівцями та експертами МНС (у тому числі за кордоном) та створення при міністерстві мовної лабораторії; залучення фахівців і експертів МНС до планування і проведення пошуково-рятувальних операцій НАТО; проведення в рамках Програми ПЗМ спільних навчань (із залученням військових формувань МНС та спецпідрозділів внутрішніх військ МВС України) у галузі управління кризовими ситуаціями, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та надання допомоги потерпілим; залучення спеціалізованих аварійно-рятувальних підрозділів МНС для участі в операціях НАТО з ліквідації наслідків

надзвичайних ситуацій та надання гуманітарної допомоги; заснування спільної робочої групи Україна-НАТО з питань координації співробітництва у галузі планування діяльності цивільних служб у надзвичайних ситуаціях; встановлення прямого зв'язку між МНС і Головним комітетом НАТО з питань цивільного планування на випадок надзвичайних ситуацій (ГК ПНС) та приєднання до системи інформаційного забезпечення Програми ПЗМ; забезпечення оперативного зв'язку з метою постійного обміну інформацією з ГК ПНС та Євроатлантичним центром координації при надзвичайних ситуаціях НАТО [64].

Серед проведених заходів слід насамперед, відмітити міжнародне навчання "Закарпаття-2000", проведене в м. Ужгороді під егідою НАТО і Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій. У навчанні брали участь: Євроатлантичний центр з координації реагування на надзвичайні ситуації; Офіс з гуманітарних питань Організації Об'єднаних Націй; десять команд рятувальників від країн-учасниць: Білорусі, Молдови, Польщі, Румунії, Словаччини, Словенії, Угорщини, Хорватії, Швеції і України. Всього у навчанні брало участь 578 чоловік, у тому числі - 409 безпосередніх учасників і 169 почесних гостей та спостерігачів від 18 країн. Було зроблено ще один рішучий крок на зустріч один одному, ми краще зрозуміли один одного і поглибили свої взаємостосунки у благородній і гуманній справі захисту життя і здоров'я людей від надзвичайних ситуацій [65].

Окремим розділом Державної програми співробітництва України з Організацією Північноатлантичного Договору (НАТО) на 2001 - 2004 роки було передбачено співробітництво у невійськових галузях. Координацію співробітництва здійснював національний координатор з питань надзвичайних ситуацій цивільного характеру. Співробітництво з НАТО в даній галузі мало на меті: узагальнення світового досвіду та залучення фінансових і технічних ресурсів для підвищення ефективності захисту населення і території України від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру; створення необхідних передумов для участі сил і засобів МНС у пошуково-рятувальних, миротворчих та гуманітарних операціях та інших міжнародних акціях; досягнення формуваннями МНС, призначеними для виконання завдань Програми ПЗМ, цілей сумісності та здатності до взаємодії з силами НАТО і держав-партнерів в ході пошуково-рятувальних та гуманітарних операцій; удосконалення договірно-правової бази співробітництва з НАТО, її державами-членами та державами-партнерами щодо запобігання надзвичайним ситуаціям транскордонного і національного рівнів та реагування на такі ситуації.

Механізми співробітництва МНС здійснювало співробітництво з НАТО в галузі надзвичайних ситуацій цивільного характеру шляхом реалізації положень Меморандуму про взаєморозуміння в галузі планування при надзвичайних ситуаціях цивільного характеру та готовності до катастроф між МНС України і НАТО, підготовки і виконання відповідної частини ІІІ та Робочого плану імплементації Хартії, проведення засідань Спільної робочої групи Україна - НАТО із співробітництва у галузі надзвичайних ситуацій цивільного характеру, підтримання зв'язків з Директоратом НАТО з планування

при надзвичайних ситуаціях цивільного характеру, забезпечення участі представників МНС у заходах комісій та комітетів Альянсу з планування на випадок надзвичайних ситуацій, а також участі в інших заходах. Напрями співробітництва: залучення спеціалізованих аварійно-рятувальних підрозділів МНС до участі в операціях НАТО з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та надання гуманітарної допомоги; проведення спільних навчань і тренувань (із залученням формувань МНС) у галузі управління кризовими ситуаціями, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та надання допомоги потерпілим; участь формувань МНС у тренувальних та освітніх заходах в рамках ПЗМ; планування у сфері попередження, реагування та ліквідації наслідків катастроф, включаючи вдосконалення сумісності при ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру; планування цивільно-військового співробітництва на випадок надзвичайних ситуацій цивільного характеру, включаючи військову підтримку відповідних операцій; розроблення планів транспортного забезпечення ліквідації наслідків катастроф, зокрема аеромедичної евакуації, згідно з відповідними концепціями та принципами НАТО в цій сфері; планування ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного характеру в сільському господарстві, водопостачанні та інших життєво важливих галузях; забезпечення досягнення сумісності у процедурах і засобах здійснення пошуково-рятувальних робіт, під час проведення миротворчих і гуманітарних акцій та завдань; залучення фахівців і експертів МНС до заходів НАТО, які проводяться Євроатлантичним координаційним Центром з реагування на катастрофи; забезпечення постійного обміну інформацією, вдосконалення автоматизованих систем визначення природних та техногенних катастроф для моделювання оцінки ризику і зменшення небезпеки; реалізація пілотного проекту Україна - НАТО із запобігання та реагування на надзвичайні ситуації під час повеней у Карпатському регіоні; проведення в Україні за допомогою НАТО навчальних курсів для фахівців та експертів у галузі цивільного захисту населення, а також розроблення відповідних навчальних і методичних програм; обмін досвідом з ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, попередження і реагування на радіаційні та хімічні аварії; організація вивчення іноземних мов фахівцями та експертами МНС (у тому числі за кордоном) [66].

Лише протягом 2002 року, згідно з пропозиціями до Робочого плану імплементації Хартії про особливе партнерство між Україною і НАТО відбулися засідання робочої групи з вивчення вразливості систем централізованого водопостачання у випадках надзвичайних ситуацій Комітету НАТО з планування сільського господарства і продовольства, міжнародні навчання з питань виявлення та попередження "ІМТЕХ-2002", навчання Євроатлантичного центру НАТО з координації та реагування на надзвичайні ситуації "Приборкання Дракону-2002", шосте засідання Спільної групи Україна - НАТО з планування при надзвичайних ситуаціях цивільного характеру.

Отже, серед країн - членів Ради Євроатлантичного партнерства Україна визнавалася одним з лідерів співробітництва з питань планування на випадок надзвичайних ситуацій цивільного характеру. Співробітництво з Альянсом у

зазначеній сфері дозволяло нашій країні отримувати технічну та методичну допомогу, здійснювати підготовку особового складу сил цивільної оборони, використовувати досвід країн - членів НАТО та держав - партнерів для підвищення готовності, удосконалення нормативно-правової бази у сфері захисту населення і територій. Разом із тим, позначилася тенденція до сповільнення темпів просування України курсом євроатлантичної інтеграції, що мала вираз у неповній або неналежній реалізації Рекомендацій парламентських слухань і цілей Плану дій Україна-НАТО.

Залишався недостатнім рівень парламентського контролю за безпековою та оборонною сферою України, зокрема затримка, всупереч Рекомендаціям Верховної Ради України, проведення парламентських слухань „Реформування та розвиток правоохоронних органів і спецслужб України в контексті євроатлантичної інтеграції” Комітетом з питань національної безпеки і оборони [67]. Це можна віднести і до здійснення громадянського контролю за Міністерством України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи.

Втім, Україна робила все від неї залежне, щоб гарантовано захистити людей від руйнівних наслідків надзвичайних ситуацій. Але для нас і багатьох країн є дуже важливим, щоб запобіжні заходи мали як національний, так і міжнародний характер. Глибоко усвідомлюючи, що в обмеженому національному просторі неможливо вирішити всі проблеми цивільного захисту, наша країна будувала відкриті, партнерські взаємовідносини з усіма, хто був готовий до плідної співпраці на ниві благородної і гуманної місії. Сьогодні неможливо створити всеосяжну систему протидії в одній окремій країні. Адже у жодної держави, незалежно від рівня її розвитку, не вистачить сил і ресурсів. Ось чому об'єднання зусиль - це невідворотна вимога часу і самого життя. В умовах обмеженості ресурсів, що є характерним не тільки для України, а є глобальною тенденцією, роль узгодженого, спільного реагування на надзвичайні ситуації, особливо на великомасштабні транскордонні, набувало особливого значення. Глобалізація та інші постіндустріальні реалії роблять сучасний світ усе тіснішим і взаємопов'язаним. Саме у цьому і була квінтесенція наших взаєностосунків з НАТО заради безпеки і благополуччя людей. Євроатлантична політика України мала довготривалий і системний характер, вона не могла бути здійснена водночас, будь-яким одноактним заходом, що завершується досягненням тієї чи іншої (навіть найбільш фундаментальної) мети, насамперед тому, що євроатлантичний простір має динамічний характер. Саме тому була потрібна буденна робота в усіх галузях життя.

Європейський вектор розвитку держави став свідомим вибором не лише тонкого прошарку політичної еліти, а широких верств українського суспільства. З початку XXI століття проголошений курс на європейську інтеграцію перейшов із площини політичної риторики до конкретних справ. Усвідомлення необхідності компромісу в питаннях стратегічного розвитку держави підштовхнуло різні політичні сили до консолідації на підтримку європейського вибору. Україна усвідомлювала складність шляху до Євросоюзу.

Адже матимемо справу не з статичною структурою, а з середовищем, яке знаходиться в процесі постійних змін. Україна повинна була шукати нові євроінтеграційні конструкції, які б підсилювали нашу позицію в діалозі з Євросоюзом. Однією з таких конструкцій був спроможний стати вітчизняний агропромисловий комплекс (АПК).

Для економіки України агропромисловий комплекс - надзвичайно важлива ланка, що значною мірою визначає соціально-економічний стан суспільства та продовольчу безпеку держави. В агропромисловому комплексі була зайнята п'ята частина працівників усіх галузей, зосереджена майже чверть виробничих фондів і вироблялося близько 70% товарів народного споживання. Найбільше багатство країни - земельний фонд, який становить 41,9 млн. га сільськогосподарських угідь, з них -33,1 млн. га орні землі. Створений виробничий потенціал дозволяв забезпечити населення продовольством, а переробну промисловість - сировиною й експортувати значні обсяги продукції. До агропромислового комплексу в Україні традиційно відносять власне сільське господарство, а також - харчову, м'ясо-молочну, борошномельно-круп'яну, комбікормову, мікробіологічну промисловість і, крім того, відповідні обслуговуючі підрозділи машинобудування, виробництво мінеральних добрив і хімікатів, сільське будівництво і допоміжні галузі, що забезпечували спорудження об'єктів, транспортування, зберігання і реалізацію сільськогосподарської продукції. Ситуація в українському АПК задавалася, з одного боку, серією кроків по намаганню реформувати галузь, здійснених, передусім, в 2000-2001 рр. та суттєво доповнена прийняттям в жовтні 2001 р. Земельного кодексу. Загалом, на місце аграрного сектору у вітчизняній соціально-економічній системі впливала низка наступних характеристик: це хронічно збиткова галузь; АПК – один із основних елементів сировинної структури української економіки; в АПК підтримується можливо найбільший в країні рівень державного патерналізму; глибина реформ в АПК та їх результати не дозволяють поки подолати інерційний (пост-колгоспний) вектор видозмін у галузі. Сільське господарство при цьому являло собою одну із головних сфер поглинання гігантських за вітчизняними параметрами державних кредитів. Весь період зростала кредитна заборгованість підприємств галузі не тільки перед державною, але й перед комерційними структурами. В основі некредитоспроможності аграріїв за визнаною оцінкою – диспаритет цін на промислову та сільськогосподарську продукції. Від диспаритету цін за даними Інституту аграрної економіки УААН, втрати аграрного сектора протягом 1992-2001 рр., склали понад 95 млрд. гривень. Проте, не дивлячись на передбачене Кодексом право приватної власності на землю, цей документ навряд чи можна вважати революційним. Новий Земельний кодекс містив багато половинчастих положень і компромісів. Декларуючи право приватної власності на землю, Кодекс встановлював п'ятирічний мораторій на операції з купівлі та продажу земель. Згідно з кодексом з 2005 до 2010 року дозволявся продаж не більше 100 га сільськогосподарських земель на одну людину. Крім того, згідно цього документу встановлювався 20-річний мораторій на продаж землі іноземцям. Вважалося, що ці реформаторські кроки, попри їх половинчастість і

непослідовність, починали приносити перші результати. За офіційною інформацією в 2002 р. спостерігалось зростання виробництва сільськогосподарської продукції на 1,9% у порівнянні з попереднім роком. Поступово починає зростала інвестиційна привабливість українського сільського господарства. У 2002 р. іноземні інвестиції в галузь склали 11,9 млн. доларів, що в п'ять разів перевищувало показники 2001 р. Деформована структура АПК не відповідала потенційним можливостям України і вимагала докорінної перебудови організаційно-економічного механізму, виходячи з наступних чинників: обсяги і структура виробництва сільськогосподарської продукції повинні визначатись потребами внутрішнього і зовнішнього ринків і територіально розміщатись у відповідності із законами економії суспільної праці; співвідношення ВП рослинництва (60,5%) і тваринництва (39,5%), окрім інших показників (поголів'я, продуктивність) вказувало на порушення пропорцій розвитку галузей рослинництва і тваринництва, значного спаду виробництва продукції тваринництва; в аграрній сфері домінуючою є приватна форма власності, на основі якої існували різні форми господарювання [68].

Затяжний характер політичних дискусій навколо аграрної реформи в першій половині та середині 90-х років минулого століття головним чином зумовив те, що аграрний сектор, маючи чи не найбільші потенційні можливості серед інших галузей народного господарства України стати лідером економічних реформ та потужним і конкурентоспроможним постачальником продукції не тільки на вітчизняному, а й світових ринках, практично останнім вступив у ринкову економіку. Причому, жорстке регламентування переходу діяльності сільськогосподарських товаровиробників на ринкові умови на початковому етапі трансформації української економіки, покладене в основу державної політики щодо аграрного сектора, не забезпечувало належного ефекту. В цих умовах обсяги виробництва валової продукції сільського господарства з 1990 року стали систематично знижуватись і в 1999р. склали 48,5% рівня 1990 року, а тваринництва - всього 44,2%. До критичних меж зменшено поголів'я худоби і птиці. Більшість господарств стали збитковими і в цілому по країні рентабельним залишилось лише виробництво зерна та соняшнику. Майже на третину зменшилось споживання основних продуктів харчування на душу населення, що свідчило про загрозу продовольчій безпеці держави. За роки економічної кризи через різке зниження платоспроможності сільськогосподарських товаровиробників їхня фондозабезпеченість зменшилась у 4,5 рази. Щорічне зношення основних засобів, насамперед технічних, у 10 разів перевищує їх оновлення. Навантаження на зернозбиральний комбайн у 1,4 рази більше, ніж у Росії, і в 4 рази - ніж у розвинених країнах західної Європи. Наслідком цього були втрати до 25% вирощеного врожаю. Освоєно спільне виробництво з Польщею комбайнів "Обрій" на заводі ім. Малишева, з Росією "Дон-1500" на ВО "Південний машинобудівний завод" та Німеччиною "Домінатор-Мега-204" на Павлоградському заводі. Проте через недостатнє фінансування на доробку конструкцій цих комбайнів, організацію їх серійного виробництва, відсутність обігових коштів у машинобудівних підприємств та низьку платоспроможність сільгосптоваровиробників промисловість може

випустити щорічно не більше 1 тис. комбайнів, хоча потреба для оновлення їх парку складає не менше 10 тисяч [69].

Агропромисловий комплекс України мав стійкі та стабільні передумови для досягнення високої ефективності іноземних інвестицій. Такими передумовами були родючі ґрунти, достатньо розвинута транспортна інфраструктура, географічне розташування, сприятливі для сільського господарства кліматичні умови, наявність кваліфікованої робочої сили. В інвестуванні агропромислового комплексу України провідну роль відігравали США та країни Європейського Союзу - ФРН, Нідерланди, Велика Британія, Швеція та інші. Приклади спільного господарювання значної кількості західних інвесторів в Україні підтверджують можливість ефективної роботи на українському ринку. Серед іноземних фірм-інвесторів агропромислового комплексу, які успішно займаються підприємництвом в Україні, - „Монсанто”, „Каргіл”, „Кейс” (США), „Даймлер-Бенц”, „Райффайзен”, „Янке” (ФРН), „Ілта Холдинг С. А.” (Швейцарія) та багато інших. За станом на 1 липня 2000 року, починаючи з 1992 року, в агропромисловий комплекс було залучено близько 821,3 млн. дол. США, що становило 22,8 % від загального обсягу прямих іноземних інвестицій в українську економіку. Прямі іноземні інвестиції зарубіжних країн залучалися у більше ніж 500 підприємств харчової промисловості на суму 727,9 млн. дол. США. У сільське господарство було вкладено прямих іноземних інвестицій за цей період значно менше - тільки 130 сільськогосподарських підприємств отримали лише 69,5 млн. дол. США (1,9% до загального обсягу). У підприємства борошномельно-круп'яної і комбікормової промисловості залучено понад 23,9 млн. дол. США (0,6% до загального обсягу). Найбільший інтерес у іноземних інвесторів щодо напрямків вкладення капіталу, як і раніше, викликають харчова та переробна промисловості, що залишалися найбільш інвестиційно привабливими галузями АПК. Яскравим прикладом вдалого інвестування в АПК може слугувати відкриття компанією „Каргіл” в Донецькій області високотехнологічного заводу по виробництву соняшникової олії потужністю 1000 тонн насіння соняшника на добу. Обсяг інвестицій компанії в цей проект становить близько 50 млн. дол. США. Завдяки реалізації інвестиційних проектів в Донецькій області виробництво олії не тільки протягом одного року збільшилося в 5 разів, а й перевищило докризовий 1990 рік в 1,4 рази. Кондитерська галузь теж збільшила виробництво відносно 1990 року на 12 %.[70]. В тютюнову галузь інвестовано 170 млн. дол. і створено 6 спільних підприємств з німецькою фірмою „Реємства” та американськими „Філіп Морріс” і „Рейнольдс”. На базі Каховської харчосмакової фабрики Херсонської області було створено спільне українсько-шведське підприємство „Чумак”, що спеціалізувалося на виробництві гострих соусів типу „Кетчуп”. Створено спільне українсько-болгарське підприємство ВАТ „Роси Буковини” (м. Чернівці), де було організовано випуск мінеральної води і безалкогольних напоїв та інші. Німецька фірма „Вільд” на умовах товарного лізингу поставила Київському заводу по виробництву безалкогольних напоїв „Росинка” лінію розливу і фасування безалкогольних напоїв та мінеральної води. В агропромисловому

комплексі Дніпропетровської області на території АТЗТ "Агро-Союз" Синельниківського району відкрито перший в Україні митно-ліцензійний склад, який призначений для карантинного відстою худоби провідних світових виробників завезеної по імпорту з подальшим митним оформленням та реалізацією [71].

За допомогою німецьких кредитів придбано і змонтовано технологічне обладнання фірми "Хуппманн" на Донецькому пивоварному заводі, Миколаївському пивзаводі "Янтар" та Харківському пивзаводі "Рогань". Активно працює на українському ринку німецька фірма "Шенк-Фільтербау". Фільтрувальне та стабілізуюче обладнання цієї фірми змонтовано на Сімферопольському пивзаводі "Крим" та Луганському пивзаводі. Миргородський завод мінеральних вод активно співпрацював з фірмою "KNS", яка надала кредит на суму 11 млн. німецьких марок для придбання сучасного високоефективного технологічного обладнання, в тому числі 3 млн. німецьких марок на умовах лізингу. Продукція цього заводу знайшла визнання на закордонних ринках збуту. Ужгородський маргариновий завод разом з фірмою "Вальтер-Рау" створив спільне підприємство. При цьому німецька сторона вклала 1,5 млн. німецьких марок для придбання обладнання по виробництву наливного маргарину. З метою стабілізації виробництва та введення нових технологій на підприємствах кондитерської промисловості за рахунок кредитів впроваджено ряд нових видів прогресивного обладнання. Так, впроваджені та освоєні лінії по виробництву карамелі фірми "Кльокнер" на Одеській кондитерській фабриці та Львівській фірмі "Світоч", шоколаду та шоколадних виробів фірми "Біндлер" на Одеській кондитерській фабриці, шоколадних виробів фірми "Крафт Якобз Сушапд" на Тростянецькій шоколадній фабриці (Сумська область). На українському ринку успішно реалізовували інвестиційні проекти фірми "Вільд", "Хуппманн", "KNS", "Авентіс Кроп Саенс", "Массей Фергюсон", "Райффайзен Україна", "Нетафім", "Айк", "Ревахо", "Сімекс-Канада" (нині – "Сімекс-Альянс") та інші. Високих економічних показників досягли на орендованих землях спільне українсько-французьке підприємство "Дако" (Черкаська область), українсько-німецька агрофірма "Славутич" (Київська область), спільне українсько-угорсько-англійське підприємство "Нібулон" (Миколаївська область), спільне українсько-австрійсько-німецьке підприємство "Укрінтерцукор" та інші. І це лише незначна частина позитивних прикладів інвестування іноземними інвесторами агропромислового комплексу України. Разом з цим деякі потенційні іноземні інвестори все ще утримувалися від інвестування АПК України, мотивуючи це нестабільністю законодавства в нашій державі, надмірним податковим тиском, неготовністю більшості потенційних українських партнерів дотримуватися договірних зобов'язань, нечіткою роботою судової системи тощо.

Додатковим заходом щодо створення сприятливого інвестиційного клімату в Україні та активізації підприємницької діяльності на регіональному рівні стало створення спеціальних (вільних) економічних зон, а також впровадження спеціального пільгового режиму інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку. Зокрема, у спеціальних (вільних)

економічних зонах та на територіях пріоритетного розвитку встановлюються пільгові митні правила, податкові й інші вигідні умови для здійснення економічної діяльності. В основному ці пільги стосуються звільнення від сплати мита і податку з додаткової вартості при ввозі устаткування й інших товарів, необхідних для реалізації інвестиційного проекту на зазначених територіях, зменшення суми податку з прибутку, звільнення від деяких інших обов'язкових платежів [72].

За прогнозними оцінками загальна потреба в інвестиціях у сільське господарство та інші галузі агропромислового комплексу перевищувала суму, еквівалентну 35 млрд. доларів США. Найбільш пріоритетними і одночасно прибутковими сферами діяльності для іноземного інвестування були такі, як впровадження високопродуктивних технологій вирощування сільськогосподарських культур та утримання худоби і птиці, оновлення та модернізація на базі нових технологій підприємств переробної і харчової промисловості, а також тих, що займаються заготівлею та зберіганням зерна та іншої сільськогосподарської продукції, створення потужностей та сировинної бази для виробництва тари і пакувальних матеріалів, розвиток сільськогосподарського машинобудування та виробництво обладнання для масложирової, м'ясо-молочної, борошномельно-круп'яної та хлібопекарської промисловості, налагодження випуску ефективних хімічних засобів захисту сільськогосподарських рослин і ветеринарних препаратів, надання виробничих послуг сільськогосподарським та іншим агропромисловим підприємствам. Загальний обсяг прямих іноземних в Україну на 1 липня 2003 р. становив 6037,5 млн. дол. США, що складав лише 126 дол. США на одного мешканця України.

Найбільш інвестиційно привабливими залишалися: харчова промисловість та перероблення сільськогосподарських продуктів – 15,2%, від загального обсягу інвестування. Світовий досвід доводив, що іноземний капітал у формі інвестицій надходить перш за все у ті країни, де створена стабільна та ефективна законодавча база щодо режиму залучення та використання іноземних інвестицій. З одного боку, створена чисельна нормативно-правова база визначення порядку та умов здійснення інвестиційної діяльності в Україні. Зокрема, діють Закони України “Про інвестиційну діяльність”, “Про режим іноземного інвестування”, “Про приватизацію державного майна”, “Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі” тощо. Проте, певна зовнішньополітична невизначеність, постійні хитання не сприяють творенню іміджу України як стабільної держави. Попри гасла про європейську і євроатлантичну інтеграцію реального їхнього наповнення з боку відповідних державних структур АПК майже не було. Досвід наших сусідів свідчить, що саме визначеність, наявність політичної волі були вагомим чинником залучення інвестицій. За даними Головного Управління статистики Польщі, у 1997 році в економіку Польщі було інвестовано 2,7 мільярди доларів, у 1998 – вже 5 мільярдів, а в 1999 році – році вступу Польщі до НАТО – вже 8 мільярдів доларів США. Щодо Чехії й Угорщини цифри ще більш вражаючі. За даними Статистичного офісу Чехії та Центрального

статистичного офісу Угорщини, у 1997 році прямі іноземні інвестиції в економіку цих країн становили відповідно 4 і 6,2 мільярди, у 1998 – 9,8 і 10, 2 мільярди, у 1999 році – 12,8 і 14,5 мільярдів доларів США. Стрибок іноземних інвестицій внаслідок вступу до НАТО теоретично можливо буде чекати й в Україні. Безпека й економічне процвітання прямо пов'язані між собою. Інвестори бажають мати справу лише з тими країнами, щодо стабільності і політичного майбутнього яких у них не виникає серйозних сумнівів. Членство в Альянсі могло б змінити стереотип сприйняття України в очах західних інвесторів, які бачать її як пострадянську країну з відповідним „багажем” – корупцією, злочинністю та політичною нестабільністю [73].

Втім були поодинокі приклади плідного співробітництва українського АПК з європейськими інституціями. Європейський Союз профінансував проект щодо розвитку когенераційних установок у харчовій промисловості України. Реалізація проекту здійснювалася Консорціумом у складі чотирьох європейських компаній: двох з Фінляндії та по одній з Данії та Ірландії. Метою цього проекту було будівництво трьох пілотних когенераційних установок та демонстрація того, що малі когенераційні установки можуть покращити загальну ефективність та прибутковість обраних підприємств харчової переробки. Головним бенефіціаром проекту є Державний департамент продовольства України. Зокрема, когенераційні установки були реалізовані на Вознесенському шкіряному об'єднанні, Рубіжанському картонно-тарному комбінаті, Пологівському олійноекстракційному заводі. Результати проекту були представлені на заключній конференції 1-3 жовтня 2003 року у Форосі [74]. Якщо в цілому галузь АПК визнавалася як стратегічно важлива, то її окремий сегмент, пов'язаний із виробництвом зернових, їх розподілом, реалізацією та, зрештою, забезпеченням попиту на хлібну продукцію, мав підстави вважатись “стратегічним у квадраті”. Забезпечення хлібом – один із двох класичних методів забезпечення мінімальних потреб мас і формування основ управління та маніпулювання ними. Забезпечення хлібом складало основу продовольчої проблеми і ще від брежнєвських часів до цього продукту сформовано сакральне ставлення. Відтак, забезпечення хлібом – процес особливої політичної важливості для влади. Індикатором справи виступають поточні ціни на хлібні продукти. Їх потенційне зростання завжди оцінювалось представниками владних еліт як виклик соціальній (і політичній) стабільності. Відтак цей сегмент галузі тривалий період зберігав надмірну зарегульованість. Тільки останніми роками почали формуватись контури власне ринкової інфраструктури, хоча цей процес ще далекий від зрілості. Ще одна обставина пояснювала високий ступень політизації ринку зерна в Україні. Саме ця продукція розглядалася політичними і галузевими елітами як показник експортного потенціалу галузі. В цей спосіб для обох елітних прошарків – ринок зерна ще й царина ідеологічного виправдання перетворень, що тривають в українському селі. Ситуація на зерновому ринку, яка створилася в 2003 році повною мірою підтвердила всі масштаби політичного навантаження на цей сегмент АПК. Експортна кампанія рельєфно окреслила особливо слабкі місця ринку – нерозвиненість портової інфраструктури, проблеми логістики

вантажів, монопольне становище залізничного транспорту і монопольне становище в цьому виді транспорту державної компанії “Укрзалізниця”, зародковий стан аграрних бірж тощо.

Проте, українське зерно таки зайняло другу серйозну позицію у структурі вітчизняного експорту після металургійної продукції. На ринку харчового зерна інтенсивність конкуренції української продукції з аналогічною російською визнається експертами як не дуже високою. Інакша справа – ринок фуражного зерна. Компетентні спостерігачі наголошують, що саме в цьому сегменті зернового ринку конкуренція між виробниками і трейдерами обох країн може набувати загострених форм [75].

Аграрний сектор в Україні ретельно захищений протекціоністськими бар’єрами та отримує державні субсидії. Це створює негативне тло для процедури вступу України в СОТ. Як свідчив досвід переговорів про взаємний доступ на ринки з окремими державами, саме питання умов функціонування аграрного виробництва і ринку сільськогосподарських продуктів є предметом найбільш гострих дискусій. Особливо це стосувалося держав, які самі є експортерами аграрної продукції. На думку експертів, найбільш підготовленими до роботи в умовах СОТ є підприємства харчової промисловості (кондитерської, пиво-безалкогольної, масложирової). Багато з цих підприємств уже нині працюють за нормами СОТ, перебуваючи у власності транснаціональних корпорацій. Втрати обсягу внутрішнього ринку вони зможуть компенсувати за рахунок нарощення експорту. Виграють підприємства із модернізованим виробництвом, залученими іноземними інвестиціями: “Світоч”, “АВК”, “Оболонь”, Roshen, Nemiroff та інші престижні бренди. Виробництво зерна також була висококонкурентним сектором, хоча модернізація виробництва тут відчутно затримувалася. Для цієї галузі доступ на зовнішні ринки більш важливий, аніж захист внутрішнього, тому вступ до СОТ відповідав потребам українських зерновиробників і зернотрейдерів. Більш проблемними виглядали перспективи тваринництва. На думку аналітиків, виробництво м’яса і молока в Україні є неефективним і розвивається, в основному, завдяки протекціоністським заходам. Так, набув резонансу конфлікт навколо експорту курятини з США (т.зв. “ніжок Буша”), який віддзеркалив лобізм вітчизняних виробників курятини. Україна врешті видала американцям сертифікат, необхідних для експорту. Незважаючи на труднощі і можливі банкрутства неефективних тваринницьких підприємств, у перспективі, саме ці галузі можуть залучити істотні іноземні інвестиції і підвищити конкурентоздатність. Виробництво цукру було найбільш чутливою галуззю до інтеграції в СОТ. Зокрема, Австралія, переговори з якою тривали до 2006 року, вимагала від України забезпечити доступ на свій ринок австралійського тростяникового цукру. Українські виробники цукру застерігали, що у разі виконання даної вимоги вітчизняна цукровиробна промисловість збанкрутує. Дійсно, тростяниковий цукор є істотно дешевшим за буряковий. Україна, що традиційно є цукровиробною державою нині майже не експортує цей товар, оскільки він є неконкурентоспроможним через свою високу ціну. Перспектива зниження зовнішніх протекціоністських бар’єрів в контексті вступу до СОТ

мало що означатиме для цієї галузі. Отже, єдиним реальним ринком для вітчизняних цукровиробників є внутрішній. Галузь виробництва цукру таким чином є найбільш чутливою до перспективи вступу в СОТ: не маючи істотного експортного потенціалу, вона зацікавлена у збереженні внутрішнього протекціонізму [76]. За словами колишнього міністра АП С.Рижука на кінець періоду що досліджується, для вступу України в СОТ в сільському господарстві залишилися не узгодженими з учасниками організації рівень державної підтримки, рівень квот на імпорт морепродуктів із країн Балтії, імпорт м'яса з Канади й Австралії, а також деякі питання по імпорту в Україну цукру-сирцю тростинного.

Україна наполягала на державній підтримці галузі в обсязі 1 млрд. 366 млн. дол., на що учасники СОТ не погоджувалися. Серйозним випробуванням для окремих українських аграрних виробників мала стати певна лібералізація внутрішнього ринку сільськогосподарської сировини та продовольства [77]. Перетворення агропромислового комплексу у високоефективний, експорто-спроможний стабільний сектор економіки та забезпечення продовольчої безпеки держави є одним з пріоритетних напрямів дій Кабінету Міністрів в 2003 році. Зокрема, Уряд мав привести систему субсидування та підтримки сільськогосподарських товаровиробників у відповідність з нормами СОТ і забезпечити дотримання граничного рівня сукупної внутрішньої підтримки аграрного сектору. Захист інтересів національних товаровиробників здійснювався шляхом, серед іншого, нарощування випуску продукції, що відповідає європейським стандартам [78].

Отже, аграрний сектор є одним з найбільш проблемних з погляду перспектив європейської інтеграції. З боку ЄС висловлювалися побоювання щодо загроз західноєвропейському аграрному виробництву у разі інтеграції України до ЄС. Зі свого боку, українське аграрне лобі може виступати виразником євроскептичних настроїв в українському суспільстві у разі можливого наближення України до членства в ЄС. Тобто, цілком можливе повторення “польського сценарію”, де саме аграрії виступали найбільш згуртованими євроскептиками. Водночас, навколо українського АПК формувалися і починали інституційно утверджуватись також й інші угруповання, інтереси яких відрізняються від зазначених інтересів ядра групи. Ці інтереси були пов'язані з експорт-орієнтованим підприємництвом, з дрібним та середнім бізнесом, формами новітньої кооперації в галузі і загалом – ринковими підходами до аграрного бізнесу. Ця частина українського АПК значно сприятливіше ставилася до євроінтеграційних процесів та явищ.

Таким чином, сучасний стан і потенціал вітчизняного агропромислового комплексу в ще далекий від вимог європейської інтеграції України. Водночас, відбуваються значні позитивні зрушення в АПК, і перш за все, за допомогою країн Європейського Союзу шляхом інвестування. Щодо наслідків наслідки приєднання України до СОТ та просування до ЄС для вітчизняного агропромислового комплексу то вони не є однозначними.

Ще однією з суперечливих галузей європейської інтеграції України була енергетика. В цьому контексті слід згадати основні завдання енергетичної

політики ЄС. Серед них зокрема — підвищення енергетичної ефективності, створення стратегічних запасів нафти та нафтопродуктів (готовність до можливих кризових ситуацій з їх постачанням), збереження доступу до вугільних резервів, підвищення частки використання відновлюваних джерел енергії, використання ядерної енергії за умови забезпечення максимальної безпеки експлуатації АЕС та переробки ядерних відходів (на рівні стандартів Євroatому), зменшення відходів у виробництві енергії, формування внутрішнього енергетичного ринку на засадах конкуренції, а також відкриття його для зовнішніх постачальників і споживачів [79].

Забезпечення енергетичної безпеки країн ЄС потребувало надійної міжрегіональної транспортної мережі доставки енергоносіїв (значний дефіцит яких був наявним у країнах Євросоюзу) з відповідними гарантіями безпеки. Україна зі своєю розвиненою комунікаційною інфраструктурою мала вигідну позицію на шляху Азія — Європа, що дозволяє їй бути вагомим партнером міжрегіонального співробітництва. Існувала необхідність скористатися цією нагодою — пропонувати і відстоювати власні варіанти поглиблення інтеграційних процесів на основі поєднання інтересів країн-експортерів та країн-імпортерів. Водночас така позиція України потребувала від неї вирішення складних завдань у глобальному конкурентному середовищі, де мали свої інтереси такі світові гіганти, як США, РФ та ЄС. Тому зовнішня енергетична політика України, поряд з пріоритетом європейської інтеграції, була повинна мати дещо інші стратегічні напрями. Це передусім стосується взаємовідносин України зі своїм північним сусідом, Росією, яка почала відновлювати свою важливу роль на світовій арені [80]. Росія володіє значними запасами нафти та найбільшими у світі запасами природного газу і є провідним постачальником цих енергоресурсів на європейські та світові ринки. На такого важливого сусіда та його можливості зовнішньополітичного тиску необхідно зважати. Взаємовідносини України потребували поглиблення і вдосконалення (особливо у сфері енергетики) і мають стати невід'ємною частиною політики євроінтеграції.

Головною проблемною сферою енергетичних інтересів України, Росії та ЄС, у контексті євроінтеграційних процесів, був нафтогазовий сектор. Спільні інтереси були також і в інших секторах енергетики. Серед невідкладних енергетичних проблеми, які необхідно вирішувати Україні на шляху до енергетичних ринків Європи були такі, як майбутнє функціонування української газотранспортної системи (ГТС); шляхи ефективного використання нафтопровідних систем України; паралельне функціонування електроенергетичних систем України і Росії, України і ЄС та транзит російської електроенергії на Захід; безпека та розвиток атомної енергетики: вибір типу майбутнього ядерного реактора (ЯР), проблеми ядерно-паливного циклу (ЯПЦ) та поводження з радіоактивними матеріалами (РАВ) і відпрацьованим ядерним паливом (ВЯП).

Більшу частину потреб ЄС у газі забезпечувала Росія, причому майже 90 % цього виду палива транспортувалося територією України. За своєю пропускнуою спроможністю, довжиною магістралей і складністю споруд

газотранспортна система України займає важливе місце у світі. Від стабільної та безпечної роботи ГТС значною мірою залежала енергетична безпека як України, так і 18 європейських країн-споживачів російського газу. Незважаючи на стратегічну важливість газової галузі, вона не мала достатніх коштів для самостійної модернізації стрімкими темпами, як того потребував час. Слід зауважити, що рівень доходів від транзиту газу був достатнім для підтримання технічного стану ГТС на найвищому рівні. Але це можливо за умови використання значної частини доходів для розвитку самої системи. Та існувала і необхідність поповнення за цей рахунок державного бюджету України [81]. Крім того, НАК «Нафтогаз України» одержував все більше прибутку від експлуатації підземних сховищ газу (ПСГ): Росія почала платити грошима за наповнення українських сховищ паливом, яке вона продавала у Європу. Україна була здатна розвивати власну газотранспортну систему. Про це свідчив факт введення в експлуатацію після реконструкції (згідно з європейськими стандартами якості) Долинської компресорної станції в Івано-Франківській області, що істотно підвищило надійність і стабільність постачання газу до Європи.

Альтернативою обхідних шляхів мала стати спільна з країнами Європейського Союзу експлуатація української ГТС. Тому подальшу долю газотранспортної системи України було доречно пов'язувати з функціонуванням міжнародного газотранспортного консорціуму. Міжнародний статус проекту дозволяв активніше залучати в газотранспортну систему додаткові обсяги газу, прискорити її модернізацію та розвиток з врахуванням потреб постачальників і споживачів палива, що підвищить надійність газопостачання в Україну і країни ЄС.

ЄС мотивував свою зацікавленість у газотранспортному консорціумі безпекою газопостачання, для чого було необхідне широкомасштабне інвестування з метою модернізації системи. Крім того, інтерес ЄС до створення консорціуму пояснювався його бажанням контролю тарифів, щоб не допустити збільшення витрат на транспортування, що збігалось з інтересами Росії. У національних інтересах України було нарощування обсягів транзиту газу своєю територією, мало збільшити надходження коштів від транзиту. Крім цього, з'являлася можливість інтенсивнішого інвестування в оновлення і розвиток ГТС, бо всі партнери мають бути зацікавлені в надійності транзиту та використанні трубопроводів на повну потужність. Хоча реалізація цього проекту дещо знижувала можливості України щодо опору тиску Росії, але дозволило б реалізувати управління зовнішньою залежністю на принципах формування ситуації взаємної залежності постачальника, транзитера та споживача газу. Доходи та втрати багато в чому залежатимуть від конкретних умов функціонування консорціуму та складу його учасників, що було предметом домовленостей між зацікавленими сторонами. Україна у цій ситуації не втратила контролю над своєю газотранспортною системою (позитивний приклад — рішення проблеми ГТС у Словаччині) [82].

Більшість країн Європи залежала і від зовнішнього постачання нафти. Європа імпортувала 70 % від загальної потреби у нафті й була зацікавлена в

подальшій диверсифікації джерел та шляхів надходження цього палива. Україна була значним споживачем нафти і одним із транспортерів її до ринків Європи. Основними стратегічними партнерами України у сфері постачання сирової нафти та її транзиту залишалися Росія і Казахстан. З урахуванням того, що казахська нафта постачається в режимі «заміщення» на російську та залізницею територією Росії, російський фактор у нафтопостачанні, як і у постачанні газу, мав значний вплив на зовнішню енергетичну політику України. Одним з важелів протидії такому впливу були насамперед альтернативні шляхи постачання енергоносіїв, зокрема євразійський нафтотранспортний коридор [83].

Географічне розташування України дозволяло задіяти різні джерела постачання та транзиту нафти. Важливою ланкою для цього була нафтотранспортна система України, сформована ще за часів СРСР, якою здійснювалося постачання та транзит російської нафти. Іншу схему нафтопостачання Україна одержала завдяки спорудженню нафтоперевалочного терміналу «Південний» та нафтопроводу Одеса — Броди. Це додатковий шлях для постачання і транзиту каспійської нафти, а в перспективі й для близькосхідної. Нафтопровід Одеса — Броди мав стратегічне значення для України. Він теоретично мав з'єднати постачальників каспійської нафти із споживачами Західної Європи, що особливо важливо в умовах скорочення постачань нафти в Європу з Північного моря та обмеження з боку Туреччини щодо проходу танкерів через протоку Босфор. Український маршрут мав стати комерційно вигідною та надійною альтернативою транспортування нафти через Босфор. Але в 2003-2004 рр. цей нафтопровід був об'єктом зіткнення світових інтересів, що поставило Україну перед вибором партнерів у подальшій його експлуатації з наданням пріоритету власним інтересам. Росія запропонувала українській стороні підписати довготермінову угоду з метою спільного використання нафтопроводу Одеса — Броди для перекачування російської нафти у зворотному напрямку. Ця ідея в Україні була сприйнята неоднозначно як серед фахівців, так і в вищих державних колах [84]. Прихильники реверсу цю пропозицію розглядали тільки як тимчасовий варіант у разі тривалої затримки з реалізацією основного варіанта. Вони переконані, що за умов невизначеності щодо термінів реалізації проекту Броди — Плоцьк та наповнення нафтопроводу каспійською товарною нафтою не можна відкидати будь-які економічно вигідні пропозиції. Проте максимальні дивіденди від використання нафтопроводу Україна могла одержати, лише транспортуючи, як і передбачалося, каспійську нафту, тобто за основним призначенням проекту. Поза сумнівом, Росія мала, поряд із економічними мотивами, ще й політичні, щоб зберегти своє стратегічне положення найважливішого постачальника нафти до ринків Європи та затвердити Чорноморсько-Азовський регіон як зону своїх стратегічних інтересів. Тим більше, що активізувалася діяльність російської нафтової компанії «ЛУКойл» навколо проекту постачання каспійської нафти в Європу за маршрутом Бургас — Александрополіс, що є альтернативним українському. Крім того, Росія заявила про наміри будівництва нафтопроводу територією Туреччини в обхід Босфору. Тому Україні потрібно

вирішувати спірні питання, поєднуючи економічну доцільність з інтересами національної безпеки й враховуючи її залежність від російських поставок нафти, яка ще залишається значною, та прискорити початок експлуатації трубопроводу Одеса — Броди у прямому напрямі. Проти планів реверсивного використання нафтопроводу активно виступають США і їхні європейські партнери (Польща, Німеччина). На думку державних політиків цих країн [85], використання нафтопроводу у напрямку Броди-Одеса означатиме відмову України від стратегічної можливості заповнити нішу на міжнародному ринку транспортування нафти, знівелює переваги нового нафтопроводу та посилить потребу в альтернативному обході Босфору, оскільки збільшиться надходження нафти до Чорного моря.

Важливим чинником впливу на ефективність функціонування нафтотранспортної системи в умовах жорсткої конкуренції була політика транзитних тарифів. Визначення оптимальних тарифів разом з обсягами транзиту нафти та вчасне реагування на зміну умов на ринках транзиту мали б дозволити Україні повністю використати свої транзитні потужності, оптимізувати прибутки та зберегти свою важливу роль енерготранзитної держави. Україна мала досить потужну нафтопереробну промисловість. На початку XXI століття потужність НПЗ України складала 52 млн. т/рік, але їхнє фактичне завантаження у 2003 році становило близько 40 %. Три із шести НПЗ повністю приватизовані, інші частково. Більшість контрольних пакетів акцій належало російським нафтовим компаніям. Вони і були основними постачальниками нафти українським НПЗ. Тобто нафтопереробка в Україні майже цілком залежить від постачання нафти з Росії. До позитивних результатів приватизації українських НПЗ російськими компаніями варто віднести загальне збільшення постачань нафти і зростання капіталовкладень у реконструкцію й відновлення технології виробництва [86].

Лідером інвестиційних вкладень був „ТНК-Україна” (Тюмень), що контролював Лисичанський НПЗ („Линос”). Модернізація виробничих процесів на підприємстві відбувалася у кількох напрямках: підвищення стабільності безпечної роботи; збільшення ефективності — розвиток глибини переробки, поліпшення якості нафтопродуктів; поновлення і налагодження випуску нових товарів; реалізація екологічних програм. Так, у 2003 році обсяг інвестицій у модернізацію цього підприємства становив близько 26 млн. дол. США [87].

Однак говорити однозначно про успіхи українських НПЗ не було варто. Разом зі зменшенням кількості днів простою, збільшенням загального постачання сировини на НПЗ існували такі негативні моменти, як збільшення випуску темних нафтопродуктів, досить низький рівень глибини переробки, ще недостатній рівень модернізації виробництва. Глибина переробки нафти на НПЗ України в середньому становила 62 %, але внутрішня ціна на російську нафту, що надходить на ці заводи, майже втричі нижча за світову. Тому слід зауважити, що економічна ефективність постачання нафти на внутрішній ринок України за умови її низької технологічної переробки буде вищою для російської нафти порівняно з каспійською. Тобто постачання нафти на наші НПЗ ефективне за російською схемою (за умови ціни, що нижча за світову), а

питання диверсифікації джерел постачання нафти стане актуальнішим після здійснення повної реконструкції НПЗ та досягнення європейського рівня переробки нафти.

Державна програма модернізації НПЗ відповідно до програми „Нафта і газ України 1992–2010 рр.” по суті не виконувалася. Тобто рівень вкладень російських інвесторів, які не зацікавлені в інвестуванні з тривалим терміном окупності, був явно не достатнім. До того ж держава нарощувала податковий тиск на НПЗ і збільшувала транспортні витрати, що вимивало оборотні кошти і знижувало темпи модернізації виробництва. Існувала також загроза, що транспортні артерії, які постачають нафту на вітчизняні НПЗ, у подальшому можуть поступово змінити своє пріоритетне призначення на користь реекспорту казахської і російської нафти в інші країни. Так, підвищення світових цін на нафту стимулювало російські нафтодобувні компанії до скорочення продажу сировини на нафтопереробні заводи Росії й України і продажу її за вищими цінами у країни Заходу. Українські НПЗ були значно обмежені у можливостях реалізувати на внутрішньому ринку готову продукцію за вищими цінами [88].

Атомна енергетика як за обсягами виробництва, так і за часткою в загальній генерації електроенергії завжди відігравала важливу роль в енергозабезпеченні України й залишиться такою на наступні роки. Проте завжди необхідно враховувати фактор залежності цього сектору енергетики від Росії. Ядерні реактори, ядерне паливо, поводження з радіоактивними відходами — все це пов'язано з Росією. Забезпечення українських АЕС свіжим ядерним паливом (ЯП) здійснювалося за рахунок постачань з Росії. Відпрацьоване ядерне паливо (ВЯП) вивозилися в Росію на переробку, після чого радіоактивні відходи (РАВ) поверталися в Україну для поховання. Участь України у виробництві ЯП для вітчизняних АЕС складалася з видобутку і переробки уранової руди, постачання до Росії уранового концентрату (усе це в обсягах до 30 % від власних потреб), видобутку і переробки цирконієвої руди і постачання до Росії цирконієвого концентрату (100 %), карбиду бору і легованих домішок. Все інше вироблялося в Росії. Крім палива Росія постачає до 85% необхідного для вітчизняних АЕС устаткування. Такий стан справ був наслідком використання російських реакторів типу ВВЕР і виправданий з точки зору додержання технологій експлуатації та забезпечення необхідного рівня технічної безпеки [89]. Але така монопольна залежність від Росії в забезпеченні потреб вітчизняної атомної енергетики завжди розцінювалася у нас як загроза енергетичній безпеці країни, і неодноразово робилися спроби її усунення шляхом створення власного ядерно-паливного циклу та пошуку альтернативних джерел постачання. Можливі варіанти альтернативних постачань палива для реакторів типу ВВЕР вкрай обмежені, але вони все ж існували (наприклад, варіант постачання паливних збірок американською фірмою Westinghouse або міжнародною кооперацією цієї фірми і фірм країн, які експлуатують реактори типу ВВЕР). Ще одна можливість зменшення залежності від Росії була пов'язана з використанням принципу взаємозалежності і стосувалася розширення участі українських підприємств у

спільному виробництві ядерного палива (постачання урану, цирконію, гафнію, цирконієвого прокату тощо). Вирішення проблеми ВЯП виконується згідно з „Програмою поводження з ВЯП АЕС України”, відповідно до якої планувалося зменшення його вивезення до Росії аж до повного припинення за рахунок спорудження сухих сховищ відпрацьованого ядерного палива (ССВЯП) на всіх вітчизняних АЕС. Програма була розрахована до 2005 р. Перша черга такого сховища була введена в експлуатацію на Запорізькій АЕС. Спорудження ССВЯП дозволило зберігати ВЯП протягом 50 років і, за попередніми оцінками, скоротить витрати на поводження з ВЯП у 10 разів (порівняно з вивезенням до Росії). У подальшому Програмою передбачено створення централізованого сховища ВЯП. У РФ, США, Японії та інших країнах світу велася розробка ядерних реакторів нового покоління з природною безпекою. МАГАТЕ об'єднувала зусилля світової спільноти на цьому напрямі у рамках програми з інноваційних проєктів ядерних реакторів і паливних циклів INPRO. Задачею України було підключення до цих проєктів та майбутнє впровадження таких ядерних реакторів нового покоління [90].

Україна належала до енергодефіцитних країн, оскільки за рахунок власних джерел паливно-енергетичних ресурсів вона задовольняє свої потреби лише на 47-49%. За рахунок власного видобутку покривалася 10-12% потреб у нафті та 20-25% — у природному газі. Тому ситуація на світовому ринку енергетичних ресурсів значною мірою впливала на енергетичну безпеку України. В умовах значної залежності від постачання енергоносіїв із РФ заходи щодо диверсифікації джерел надходження енергоносіїв, насамперед природного газу та нафти, мали розглядатися як ключовий елемент забезпечення національної безпеки держави і створення умов для сталої роботи та розвитку ПЕК [91].

Вкрай необхідним уже в досліджуваний час було створення міжнародних консорціумів для залучення коштів на фінансування проєктів транспортування газу в Україну із Норвегії (через Польщу), Ірану (через Вірменію, Грузію та РФ або через Туреччину, Болгарію, Румунію), Азербайджану (через Туреччину), постачання зрідженого природного газу з Прикаспійських країн за умови отримання низькотемпературних технологій та обладнання. Україна самостійно не була спроможна реалізувати такі диверсифікаційні проєкти через їх високу вартість.

Важливим елементом зовнішньоекономічної політики України був розвиток багатостороннього та двостороннього співробітництва в енергетичній галузі з країнами ЄС і створення передумов в енергетичній та екологічній сферах для набуття Україною повноправного членства в ЄС. Ряд енергетичних проєктів в Україні виконувалося за підтримки ЄС за програмами INOGATE, ТРАСЕКА та ТАСІС. Наприклад, за програмами ТАСІС тільки на підвищення безпеки українських АЕС було виділено понад 110 млн. євро. Підприємствами даних проєктів в Україні виступали провідні міжнародні компанії. Інтеграція України до європейського економічного простору має забезпечуватися насамперед поступовим досягненням європейських стандартів, у тому числі енергоемності виробництва, ефективності енергоспоживання,

енергоозброєності, і виконанням вимог ЄС у паливно-енергетичному комплексі та суміжних екологічних питаннях. Приведення законодавства України у галузі енергетики до стандартів ЄС передбачало зменшення впливу держави у даному секторі економіки, лібералізацію ринків енергоносіїв, залучення іноземного капіталу до ПЕК за рахунок створення прийняттого інвестиційного клімату, приватизацію більшості підприємств ПЕК, створення стратегічних запасів нафти (нафтопродуктів) тощо [92].

За наявності в державі розвинутих демократичних інститутів можлива й політична ініціатива «знизу», спроможна формувати рішення «зверху» з екологічних питань, а за відсутності таких інститутів — саботаж на місцях виконання рішень влади. Другий принцип стратегічного планування політики екологічної безпеки — принцип збалансування та взаємного доповнення національних та регіональних пріоритетів у розробці та впровадженні екологічної політики. Цей принцип реалізується системою державних замовлень на здійснення та впровадження екологічної політики та формування пріоритетів регіонального рівня через можливості залучити фінансування природоохоронних проектів на місцевому (обласному, районному, міському) рівні. Цей принцип є похідним від принципів регіональної політики вирівнювання, а саме — принципу системної збалансованості з урахуванням усіх видів державної підтримки регіону та гранично допустимої локалізації. Прикладом може слугувати система державних субсидій і трансфертів, що спрямовуються на заходи з екологічної безпеки чи надання податкових або нефінансових пільг при залученні місцевих ресурсів на реалізацію проектів з підвищення екологічної безпеки [93].

Доволі специфічною виглядала робота Міністерства внутрішніх справ України щодо європейської та євроатлантичної інтеграції. Цей орган виконавчої влади особливу увагу приділяв вивченню досвіду держав-членів ЄС щодо співробітництва між правоохоронними органами та громадянським суспільством у боротьбі проти корупції, європейського досвіду функціонування інституту Омбудсмену тощо. Зокрема, 18 червня 2002 року в Брюсселі під час спільного засідання Підкомітету №4 з питань митниці, транскордонного співробітництва, боротьби з нелегальною міграцією, „відмиванням” грошей та наркобізнесом був затверджений План-графік імплементації положень Плану дій ЄС у сфері юстиції та внутрішніх справ в Україні. Він включав такі розділи як міграція та притулок, прикордонне співробітництво та візова політика, організована злочинність (в тому числі, боротьба проти тероризму, співробітництво в сфері судочинства, співробітництво в правоохоронній сфері), посилення ролі судової влади, верховенства закону та покращення управління [94]. Співпраця в правоохоронній сфері передбачала обмін технічною, оперативною та стратегічною інформацією між правоохоронними органами країн-членів ЄС та України в межах відповідного законодавства сторін в сфері організованої злочинності, беручи до уваги необхідність вжиття законодавчих та інших необхідних заходів з метою гарантування конфіденційності та захисту даних у сфері взаємного обміну даними, організацію семінарів та навчальних візитів до відповідних установ Держав-членів ЄС для навчання викладацького

персоналу Навчального центру Академії при МВС України, розвиток співробітництва між Європолем та відповідними українськими органами відповідно до Конвенції про Європол та інших подібних рішень Європейської ради. [95]. Наприклад, лише протягом 2004 року понад 70 злочинців зазнали процедури екстрадиції. Серед них був виданий правоохоронними органами Греції 55-річний громадянин України С. (колишній працівник спецпідрозділу міліції), розшукуваний за підозрою у вчиненні вбивств на замовлення в складі організованої злочинної групи (вбивства А.Брагіна, В.Гетьмана, Є.Щербаня). Всього ж упродовж 2004 року співробітництво каналами Інтерполу з правоохоронними органами зарубіжних держав інтенсивно розвивалось і вдосконалювалось. Найбільш активна взаємодія відбувалась з правоохоронними органами Німеччини, Польщі, Словаччини, США, Туреччини, Угорщини, Франції, Чехії. В травні 2004 року в Києві була проведена 33-я Європейська регіональна конференція Міжнародної організації кримінальної поліції, у якій брали участь керівники та представники правоохоронних органів 46 країн Європи, а також представники ООН, Європолу, ОБСЄ, Ради Європи, Єврокомісії, Центрально-Європейської Ініціативи. Під час конференції розглядалася низка питань щодо стратегії діяльності Інтерполу в Європі, удосконалення організації роботи окремих національних центральних бюро, банків даних Інтерполу, а також позитивний досвід правоохоронних органів країн-членів Інтерполу в боротьбі з тероризмом та його фінансуванням, торгівлею людьми, “відмиванням” грошей, злочинами проти інтелектуальної власності тощо. Проведення в Україні цієї регіональної конференції Інтерполу значною мірою сприяло покращанню організації міжнародного співробітництва правоохоронних органів України та інших держав Європи в боротьбі з міжнародною злочинністю, підвищенню іміджу нашої держави у світі, а також процесу інтеграції України до європейського співтовариства [96].

Одним з політичних критеріїв приєднання до ЄС та вступу до НАТО є вимога щодо наявності ефективної стабільної системи державного управління, орієнтованої на забезпечення добробуту громадян. В цьому контексті можна нагадати, що Концепція адміністративної реформи в Україні метою адміністративної реформи визначила саме створення ефективної системи державного управління, спрямованої на забезпечення прав та свобод людини. Для підвищення ефективності державного управління з організаційної точки зору, насамперед вимагається впорядкування повноважень, організації та порядку діяльності органів виконавчої влади. І першочерговим завданням у даному напрямку залишається забезпечення конституційного статусу Кабінету Міністрів України як вищого органу в системі органів виконавчої влади. Реалізація даного завдання дозволить забезпечити ефективну керованість формуванням та реалізацією державної політики. Проведення адміністративної реформи має спільні точки дотику і з досягненням такого критерію НАТО як встановлення інституту демократичного цивільного контролю над сферами безпеки і оборони. Зокрема, дотримання в міністерстві оборони вимоги щодо приналежності посади міністра оборони до числа “політичних” означатиме, що

орган відповідальний за формування та реалізацію державної політики у сфері оборони також мав очолюватись цивільною особою. Іншим інструментом, який сприятиме підконтрольності сфери безпеки та оборони є реформування засад організації та діяльності колегій міністерств. Необхідно забезпечити включення до складу колегій не лише народних депутатів України, але й представників наукових установ, аналітичних центрів та громадських організацій. При цьому колегія міністерства повинна мати статус консультативно-дорадчого органу, а її засідання мають використовуватись насамперед для інформаційного та аналітично-консультативного забезпечення міністра [97]. Законодавче регулювання адміністративної процедури сприятиме посиленню можливостей окремих громадян та громад впливати на рішення, які стосуються їх прав та законних інтересів, у тому числі в сфері безпеки та оборони. Наприклад, перед початком будівництва військових об'єктів міністерство оборони буде зобов'язано консультуватись із зацікавленими особами та враховувати їхню думку при прийнятті рішення. Тут варто звернути також увагу на впровадження якісно нового законодавства про доступ до інформації, яке б зробило більш відкритою систему державного управління загалом. І нарешті, такий спільний напрямок адміністративної та судової реформ як запровадження повноцінної адміністративної юстиції у вигляді спеціалізованих адміністративних судів із спеціальним процесуальним регулюванням, дозволить забезпечити зовнішній контроль за діяльністю органів влади, в тому числі у сфері безпеки та оборони. Отже, без адміністративної реформи Україна не зможе стати членом НАТО. Тому декларовані політиками цілі на вступ України в ЄС та НАТО повинні нарешті опиратись на реальні кроки, в тому числі і в адміністративній реформі.

Отже, державними органами центральної виконавчої влади протягом 1992-2004 років було напрацьовані конкретні механізми налагодження інтеграції України до європейських та євроатлантичних структур. Втім, не всі міністерства та відомства підходили до цієї справи ретельно та серйозно. На жаль, для більшості структур виконання відповідних розпоряджень Президента, Уряду, Парламенту мало суто формальний характер і мало ознаки відвертого оковамилювання.

3.1.3. Судова влада в реальному наповненні європейського та євроатлантичного покликання України

Повага до права та закону мала бути спільною рисою України і країн-членів європейських та євроатлантичних структур. Розпочате в Україні реформування судової системи й судочинства, спрямоване на створення такого суду, який би став гарантом захисту прав і свобод людини, викликало нагальну потребу в розвиткові міжнародних зв'язків органів судової влади України з метою вивчення світового досвіду в сфері судочинства, поліпшення поінформованості суддів про роботу зарубіжних судових органів, міжнародних правових установ, підтримання відносин із ними, а найголовніше – підвищення рівня професійної кваліфікації суддів та працівників суду.

Реалізація заходів, спрямованих на забезпечення ефективної діяльності Верховного Суду у міжнародній сфері, була покладена на створене у 1995 р. управління міжнародно-правового співробітництва, в обов'язки якого входило двостороннє співробітництво із судами загальної юрисдикції інших країн; обмін інформацією, досвідом, делегаціями та матеріалами правового характеру; підготовка спільно з іншими підрозділами, зацікавленими міністерствами та організаціями проектів договорів та угод про правову допомогу, міжнародних документів, пов'язаних із діяльністю судів; розроблення проектів міжвідомчих угод про міжнародну співпрацю; співробітництво з міжнародними організаціями у формі проведення спільних заходів, підготовки аналітичної інформації, участь у засіданнях Ради Європи в рамках її спільної з Європейською Комісією програми для України; участь у роботі міжнародних конференцій, семінарів, колоквиумів, “круглих столів” тощо; участь спільно з Центром Верховного Суду по підвищенню кваліфікації суддів України у роботі міжнародних семінарів з актуальних проблем правосуддя.

За радянських часів така діяльність Верховного Суду УРСР була дуже обмеженою. Вивчення світового досвіду зводилося до закордонних відряджень тільки керівника суду, а зв'язки – до співробітництва між радянськими республіками по профспілковій лінії. Тому доводилось одночасно і вчитися, і провадити конкретну роботу для розвитку міжнародних контактів Верховного Суду України. З перших кроків пріоритет надавався співробітництву з Радою Європи та її виконавчими органами. Так, ще до вступу України в цю міжнародну організацію, у травні 1994 р., в Києві було проведено перший спільний із Радою Європи міжнародний семінар “Роль судді в демократичному суспільстві”, у якому взяли участь судді Верховного та Вищого Арбітражного судів, голови обласних судів, представники Генеральної прокуратури, міністерств юстиції, закордонних, внутрішніх справ, спілок юристів і адвокатів України, наукових кіл. Рада Європи була представлена експертами – провідними юристами багатьох країн. Робота конференції була зосереджена на ролі судді в демократичному суспільстві, його незалежності при створенні та зміцненні судової влади як однієї зі складових державної влади в нашій країні. У наступні роки співробітництво з Радою Європи набирало темпів. У 1996 р. відбулося чотири навчальних закордонних візити й семінар у Львові “Незалежність суддів”, на якому були присутні близько 100 учасників. Протягом 1997 р. таких заходів було проведено вже відповідно 12 і 5. У 1998-2000 рр. Верховним Судом України та Радою Європи багато уваги приділялося ознайомленню українських суддів із статтями Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод і впровадженню її норм у життя шляхом проведення регіональних семінарів [98].

Втім, впровадження в життя здобутків відповідних заходів відбувалося частково і доволі повільно.

Аргументом на користь просування вітчизняної судової системи до цивілізованих стандартів може бути наступний факт. Протягом 1998-2003 рр. загальна кількість справ в судах нашої країни збільшилась із 1 мільйона 600 тисяч до майже 6 мільйонів. У зв'язку з цим постала проблема вчасного

розгляду справ та завантаженості суддів України, яких на кінець 2004 року у судах загальної юрисдикції працювало близько 7 тисяч. Така ситуація виникла тому, що відповідно до норм нового законодавства всі без винятку праводносини можуть бути предметом розгляду в судах. Отож громадяни та юридичні особи стали частіше звертатися в судові органи [99].

У жовтні 1998 року в Україні пройшла IV зустріч Голів Верховних судів країн Центральної та Східної Європи. Її темою було місце Верховних судів в здійсненні правосуддя. Під час обговорення проблем управління судами учасники прийшли до висновку про необхідність створення нових правил, які даватимуть суддям можливість більш ефективно справлятися з напливом справ, водночас зберігаючи повагу до основного права громадянина на справедливий судовий розгляд його справи незалежним та неупередженим судом відповідно до вимог Європейської конвенції [100].

Значною мірою розвитку демократичних засад та становленню судової системи як незалежної гілки влади в Україні сприяло співробітництво, започатковане у 2000 р. проектом „Зміцнення судової системи в Україні”. Протягом 2000—2002 рр. було створено нову концепцію навчання суддів України, впроваджено Національну програму підготовки та підвищення кваліфікації суддів України, розроблено навчальні програми і курси для суддів, які займаються цими питаннями, проведено семінари для суддів апеляційних і місцевих судів, виготовлено понад 2 тис. буклетів із практичними матеріалами, опубліковано статті на зазначену тематику. Активно впроваджувалися сучасні методики викладання, встановлювалися критерії добору слухачів на курси та розподілу на категорії, визначалися пріоритетні напрями навчання. Паралельно в рамках проекту розроблялися методичні курси для Центру Верховного Суду України по підвищенню кваліфікації суддів України, створювалася база даних проведених спільних заходів, накопичувалися методологічні та методичні матеріали, друкувалися навчальні буклети, видавалися книжки на допомогу в професійній підготовці суддів, було вдосконалено веб-сторінку Верховного Суду України. У рамках проекту судді України поглиблювали знання щодо застосування положень Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод як норм прямої дії. Після проведення консультацій в робочих групах судді, що брали активну участь у зазначених заходах, отримали професійні навички як судді-викладачі, які навчатимуть своїх колег. Такий навчальний процес і його модернізація були актуальними у світлі реформи судоустрою та нагальної потреби вивчення нового законодавства [101].

Протягом 2003-2004 років значно розширилося співробітництво Верховного Суду України за програмами Ради Європи. В період реформування судової системи України підвищився інтерес різних інституцій Ради Європи до процесів, які відбуваються у вітчизняній судовій системі. Із робочими та офіційними візитами у Верховному Суді України перебували делегації експертів Ради Європи, що обговорювали питання реформування судоустрою в Україні, виконання нею обов'язків, взятих перед вступом до Ради Європи, а також проблеми незалежності судової влади, її прозорості та доступу громадян до правосуддя, інформованості суспільства щодо реформ у судочинстві,

взаємовідносин судової влади з іншими державними інституціями й засобами масової інформації. Європейською комісією та Радою Європи на 2003 р. запропоновано проект „Європейська ініціатива за демократію та права людини”, що відповідала процесам демократизації, розумного управління і становлення верховенства права в Україні [102].

На базі Апеляційного суду Чернівецької області за сприяння Ради Європи, Верховного Суду України, Національного бюро у справах дотримання Конвенції (Міністерство юстиції України), Центру суддівських студій 27—28 січня 2003 р. відбувся семінар-практикум „Європейська Конвенція про захист прав і основних свобод людини та практика її застосування”. Із доповідями виступили судді Верховного Суду України П.В. Панталієнко („Конвенція і цивільне право”); С.М. Міщенко („Конвенція і кримінальний процес”); заступник голови Апеляційного суду Миколаївської області В.П. Паліюк („Природа Конвенції та забезпечення судами України права на справедливий судовий розгляд”). Після виступу організаторів і гостей під час дискусії та обміну думками учасники семінару обговорили широке коло питань, було висловлено багато слухних пропозицій і плідних ідей. Нагальність проведення подібних семінарів на рівні професійних правників, у тому числі суддів різних рівнів, залишається поза сумнівом [103].

Особливо слід виокремити заходи в рамках четвертої спільної Програми Ради Європи та Європейської Комісії для зміцнення демократичної стабільності в Україні. Ця Програма розпочалася 2003 року з метою утвердження верховенства права в нашій країні. Заходи, здійснені в рамках Програми, значною мірою сприяли практичному ознайомленню вітчизняних фахівців, у тому числі й правників, з європейськими стандартами для реального їх застосування в Україні. До впровадження Програми були залучені державні структури України, зокрема: Верховний Суд, Міністерство закордонних справ, що було координатором всіх заходів, Міністерство юстиції, Генеральна прокуратура, інші міністерства та відомства, а також неурядові організації. Партнерські відносини з Радою Європи та Європейською Комісією зумовили подальшу інтеграцію зазначених інституцій у європейський правовий, політичний, культурний та комерційний простір. Четверта Програма складалася з низки взаємопов’язаних чинників, від яких залежить розв’язання проблем України щодо реформування судово-правової системи, зміцнення захисту прав людини, прав національних меншин, забезпечення соціальних гарантій, свободи слова та інформації, поліпшення функціонування демократичних інститутів. Досягнення цієї мети забезпечувалося шляхом навчання й експертних порад таким цільовим групам українських фахівців: суддям і прокурорам, адвокатам, депутатам різних рівнів, персоналу державних органів влади й неурядових організацій, фахівцям підприємств, журналістам, політикам й іншим особам, які беруть участь у формуванні громадської думки. Проводилися засідання спільних робочих груп й круглі столи, семінари, а також експертні дослідження національного законодавства, за результатами яких надавалися поради щодо його практичного застосування. Одним із пріоритетних напрямів Програми було систематичне вивчення українськими

суддями Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини. В рамках Програми відбулось 100 навчальних семінарів із питань застосування норм Конвенції в судовій практиці нашої країни [104].

Актуальним напрямом в контексті опанування європейських цінностей в Україні був діалог експертів Ради Європи та українських правників про безоплатну правову допомогу. В Україні назріла проблема безоплатної правової допомоги незабезпеченим і малозабезпеченим громадянам та підготовки відповідного закону. З цього приводу 26 червня 2003 р. у Верховному Суді України відбулась робоча зустріч вітчизняних правників з експертами Ради Європи. В ній від Європейського Союзу взяли участь директор Організації з питань правової допомоги Ірландії Ф.Бреді і голова Департаменту юридичних професій Міністерства юстиції Голландії Г.Шонмакерс. Як було констатовано, правники України зацікавлені у розв'язанні зазначеної проблеми, над якою працюють, зокрема, і експерти Ради Європи. Адже усі без винятку нові кодекси – і вже чинні, і прийняті Верховною Радою України у першому чи другому читаннях – спрямовані на захист фізичних та юридичних осіб у судах. Тому особливого значення набувала саме правова допомога. Вона гарантована статтею 59 Конституції. Причому у випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Проте, у цивільних справах безоплатна допомога ніколи не надавалася. У кримінальних такі випадки були. Українські правники з цього приводу неодноразово зустрічалися із фахівцями Німеччини, Великобританії, Франції, інших країн, де правова допомога давно стала реалією і де-юре, і де-факто. В Україні для перетворення цього досвіду у практику було необхідно, згідно із Конституцією, прийняти закон про безоплатну правову допомогу. Водночас, безоплатна допомога не повинна лягати тягарем на всіх платників податків. Кошти можуть бути стягнені із організацій-відповідачів у судах та осіб, які відбувають покарання, за рахунок оплати їхньої роботи у місцях позбавлення волі [105].

Наприкінці періоду що досліджено не аби якої актуальності набуло питання щодо статусу суддів. Отже, 17 березня 2004 року у Верховному Суді України відбулася зустріч із делегацією Секретаріату Ради Європи на чолі з директором з питань стратегічного планування цієї інституції Ж.-Л. Лораном. Раду Європи на зустрічі також представляли: голова відділу моніторингу стратегічного планування Е.Држемчевські, директор Бюро інформації в Україні О.Павліченко, голова відділу з питань ЗМІ К.Пуарель, голова підрозділу І.Коеджиков та радник програми М.Джгенті. Від Верховного Суду України в перемовинах взяли участь: заступник його Голови А.Ярема, голова Судової палати у господарських справах І.Шицький, судді О.Волков й В.Гуменюк, начальник відділу управління міжнародно-правового співробітництва Н.Напрієнко та інші офіційні особи. Місія делегації полягала в моніторингу та аналізі виконання зобов'язань, які взяла на себе Україна перед Радою Європи. В країнах-членах Ради Європи існує переконання, що суддя має обиратися на посаду пожиттєво, а будь-яке обмеження цього терміну є обмеженням свободи його діяльності та інституту судочинства взагалі. Справді, проблема статусу суддів в Україні виникала протягом років незалежності. Адже у свідомості

багатьох представників державних органів, в тому числі й парламентаріїв, – застаріле ставлення до суду як до інституції, що належала певного часу до правоохоронних органів, і якою можна було керувати при вирішенні конкретних справ. Проте після набуття Україною незалежності й прийняття 1992 року Закону “Про статус суддів” відбулася різка зміна у ставленні до суддівського корпусу загалом й до кожного судді зокрема як до представника державної влади. Так, до недавнього часу були спроби змінити підходи до обрання суддівського корпусу, що напрацьовані протягом останніх років й виправдали себе на практиці: суддя, пропрацювавши 5 років й позитивно себе зарекомендувавши, обирається пожиттєво. Зміна зазначеного порядку могла б призвести до невизначеності статусу судді, який працював би, розмірковуючи: буде він обраний на наступний термін чи ні. При активній роботі керівництва Верховного Суду та Ради суддів України з парламентаріями вдалося переконати законодавців у тому, що судові органи – це окрема гілка влади, а суддя має обиратися на посаду безстроково [106].

Завдяки поглибленню співпраці з європейськими правничими інституціями набуває змістовного наповнення застосування норм так званої “живої системи права” у судочинстві. В цьому контексті Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини – є живим інструментом, живою системою. До такого образного і разом з тим юридично обґрунтованого визначення цього міжнародно-правового документа прийшли судді Європейського Суду з прав людини й інші правники держав, які ратифікували відповідну Конвенцію. Суть його полягала в тому, що прийнята 1950 року Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини (ЄКПЛ), пройшовши випробування часом, є одним із найефективніших міжнародних договірних механізмів у галузі права. Однак у світі протягом останніх десятиліть відбуваються блискавичні зміни. У сфері прав людини з’явилися нові обставини, які, природно, не могли спрогнозувати ні розробники Конвенції, ні правники, котрі застосовували її норми ще у 50-ті роки минулого століття. Проте положення цього правового документа – одного із найвпливовіших у нашу добу – залишаються ефективними для захисту прав людини. Тому Європейська конвенція з прав людини справді “жива система права”, її зміст, форма та принципи застосування зараз і у перспективі є життєздатними на теренах Європи. Саме про це йшлося у виступах суддів Європейського Суду на міжнародній конференції “Конвенція про захист прав і основних свобод людини в національній судовій практиці”, яка відбулася 18–19 листопада 2003 р. у санаторії “Конча-Заспа”. Організували її Рада Європи, Європейська Комісія, Верховний Суд України, Міністерство юстиції України та Центр суддівських студій. Проведення цього міжнародного форуму було пов’язане з проектом “Підготовка суддів по європейській конвенції з прав людини”, За цим проектом, відповідно до Спільної програми співробітництва між Європейською Комісією, Радою Європи та Центром суддівських студій із сприяння та зміцнення демократичної стабільності й запобігання конфлікту в Україні передбачалося проведення 100 семінарів для 5000 суддів нашої країни [107].

Одним з важливих аспектів європейського напрямку діяльності судової гілки влади в Україні було вивчення звернень українських громадян до Європейського Суду з прав людини. За статистичними даними, лише в 2001 р. туди надійшло 2104 скарги наших співвітчизників, у 2002 р. – 2549. Всього до кінця 2004 року надіслано більше 8 тисяч скарг громадян України. Якщо порівняти ці дані зі статистикою щодо громадян-скаржників з держав, які ратифікували Конвенцію, то Україна за кількістю скарг до Європейського Суду не відрізняється від інших країн [108].

Втім, безумовно необхідно врахувати такий аспект. Коли Україна виявила намір підписати Європейську конвенцію про захист прав і основних свобод людини у 1992 р., чинною була конституція 1978 р. із змінами та доповненнями. Якщо порівняти два зазначені нормативно-правові акти, то в вітчизняному основному законі було сформовано 20 прав громадянина й 17 його обов'язків, у Європейській конвенції – 29 стандартів щодо прав людини. Отож конституція 1978 р. із змінами та доповненнями лише у двох випадках відповідала нормам Європейської конвенції про захист прав людини. Після вступу до Ради Європи наша країна взяла на себе 14 зобов'язань. Але виконала лише одне – прийнято Конституцію України 1996 року. Коли 1997 року була ратифікована Конвенція про захист прав і основних свобод людини, до Європейського Суду почали надходити скарги від наших співвітчизників. Перед суддями цієї установи постали проблеми: десятки законодавчих актів України не відповідали Конвенції, а то й суперечили їй. Перші скарги засвідчили, що українські судді не застосовують Конвенції. Практика роботи зі скаргами показала, що в Україні склався подвійний стандарт до застосування норм законодавства щодо прав людини. З одного боку, на основі того законодавства, що було раніше. З іншого – намагання застосувати норми Конвенції відповідно до методів європейської системи захисту прав людини і до правовідносин, які утворилися з проведенням судово-правової реформи в Україні. Цей етап був періодом певної розгубленості. Вона виявлялася в тому, що наша держава тоді була не готова до співробітництва з Радою Європи та Європейським Судом й надання їм відповідної інформації. Міністерству юстиції України до кінця 2004 року певною мірою вдалося вирішити зазначені проблеми. Однак залишалось неузгодженим законодавство України. Скарги наших співвітчизників свідчили, що причиною їхніх проблем є саме норми національного законодавства. Здебільшого від громадян України до Європейського Суду надходили скарги відповідно до статей Конвенції. А саме: нагальними були рішення Суду щодо скарг згідно зі ст. 3 “Заборона катувань”; багато скарг відповідно до ст. 2 “Право на життя”, пов'язаних із вбивством; також надходили скарги стосовно позбавлення свободи і недоторканості – ст. 5. Окрім того, актуальною в Україні була проблема стеження за громадянами та підслуховування інформації – ст. 10. Практика свідчить, що громадяни нашої країни можуть захищати свої права не гірше від інших європейців [109].

Загалом Європейський суд з прав людини до кінця 2004 року виніс 42 рішення, що стосувалися позовів українців, а 425 рішень українських судів були на початок 2005 року на комунікації. Проте наразі Україна ще не

витратила всіх коштів (40 млн. грн.), передбачених на програні справи у Європейському суді з прав людини. Багато рішень Європейського суду, на думку заступника міністра юстиції В.Лутковської, є дуже корисними для України. Так, повчальною для нашої держави була справа журналіста газети „День” Т.Коробової, з якою судилися Н.Вітренко та П.Симоненко через не надто приємні слова, якими журналіст дозволяла собі їх називати. Європейський суд зобов'язав Україну виплатити 33 тис. євро за те, що вона свого часу вирішила справу не на користь журналіста. [110]

Одним із заходів цілеспрямованої допомоги Ради Європи вітчизняним правникам були візити українських суддів до Європейського суду з прав людини. Під час одного з таких візитів навесні 2004 року відбулися зустрічі та обговорення питань щодо діяльності Європейського суду з прав людини й процедур розгляду справ у ньому. Представники делегації ознайомилися із справами українських заявників, що перебувають у провадженні цієї судової установи, обмінялися думками із зарубіжними колегами про статус суддів у національному законодавстві, практику застосування норм Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини при здійсненні правосуддя в Україні, роль судді у забезпеченні свободи слова тощо [111].

Певне місце в європейському та євроатлантичному співробітництві судової гілки влади займала співпраця Верховного Суду України з Організацією безпеки і співробітництва у Європі. Її було започатковано з 1999 року. У червні 1999 р. за фінансової підтримки ОБСЄ у Верховному Суді було проведено міжнародну конференцію з питань розгляду виборчих справ судами України, результатом якої стало більш глибоке розуміння українськими суддями засад виборчого законодавства. Проведення спільного проекту “Створення бази даних для Центру Верховного Суду України по підвищенню кваліфікації суддів України” дозволило передати в користування комп'ютери, розміщені у Верховному суді Автономної Республіки Крим (м. Сімферополь), Львівському та Харківському обласних судах. Відповідно до угоди від 16 травня 2000 р. між Верховним Судом України, ОБСЄ і фірмою-провайдером “Інфоком” Верховному Суду надавалися послуги по створенню Інтернет-мережі з підключенням до неї обласних судів. У 1999 р. в рамках адміністративної реформи, що відбувалася в Україні, ОБСЄ в особі Посла, Координатора проектів ОБСЄ в Україні П.Буркхарда запропонувала Верховному Суду проект “Створення модельних адміністративних судів в Україні”. Набутий у цих судах досвід поширювався в Україні шляхом проведення регіональних семінарів. Велику допомогу надавала ОБСЄ у придбанні правової літератури, випуску та розповсюдженні пріоритетних видань. Багато обговорювалися питання розвитку співробітництва в галузі кримінально-процесуального права України, а саме організації спільних міжнародних семінарів із питань, що стосуються суду присяжних, апеляції та прав людини. Допомога, що надавалася з боку ОБСЄ у справі вдосконалення законодавчої бази нашої країни, сприяючи її наближенню до європейських стандартів, мала шанс стати прикладом для наслідування. Значну підтримку

надавав ОБСЄ у забезпеченні та підключенні цих судів до мережі Інтернет та інформаційної системи «Законодавство».

Так, у Верховному Суді України 11 лютого 2003 р. в рамках спільного проекту „Створення модельних адміністративних судів в Україні” судді Верховного Суду України В.Л.Маринченко та І.Л.Самсін зустрілися із делегацією ОБСЄ на чолі з керівником програми Ф.Мільхом. Гостей було поінформовано про стан роботи над законопроектами, зроблено деякі висновки щодо змін у судочинстві, які, на думку присутніх, ще слід доопрацювати, підвищуючи роль апеляційної інстанції. Ф. Мільх погодився з тим, що спільні заходи мають спрямовуватися на покращання системи та процесу судочинства. З цією метою він запропонував наприкінці березня провести спільний семінар у Києві для суддів, що займатимуться адміністративною юстицією, із залученням представників двох модельних адміністративних судів, які вже мають певний досвід здійснення адміністративного судочинства та знайомі із практикою його застосування в країнах Європи, а також міжнародних експертів у галузі адміністративної юстиції. Спільними зусиллями суддів Верховного Суду України та міжнародних експертів планувалося підготувати для суддів різних регіонів навчальні методичні матеріали, можливо, коментарі до АПК, в яких можна було б знайти роз'яснення щодо питань адміністративної юстиції. Ф. Мільх та представники НФМПС запевнили, що і надалі надаватимуть фінансову допомогу в цих напрямках діяльності. Суддям Верховного Суду України були передані в користування примірники книги С.Шевчука „Порівняльне прецедентне право”, виданої за фінансування Координатора проектів ОБСЄ. Автор особисто дав пояснення щодо критеріїв написання та наповнення книги.

За майже шість років було проведено цілу низку заходів з надання допомоги в реформуванні судової системи України. За фінансової підтримки ОБСЄ проводилися семінари, на яких українські судді мали можливість більш детально вивчити проблемні питання застосування Цивільного та Господарського кодексів України, до апеляційних та місцевих судів було передано майже 5 тис. примірників юридичної літератури, придбано комп'ютерну, відео - та мноточувальну техніку. ОБСЄ була зацікавлена у продовженні й розвиткові співробітництва з усіма гілками державної влади України у таких напрямках як боротьба з тероризмом, проведення незалежної правової експертизи законопроектів і розроблення рекомендацій щодо них з метою наближення українського законодавства до сучасної європейської правової системи, переклад українською мовою рішень Європейського суду з прав людини, надання технічної допомоги [112].

З 1995 р. до 2005 р. у Верховному Суді України було організовано 225 зустрічей з міжнародними організаціями, представниками посольств, акредитованих в Україні. Близько 700 суддів і працівників Верховного Суду України, апеляційних та місцевих судів України взяли участь у закордонних відрядженнях із метою вивчення світового та європейського досвіду у сфері правосуддя [113].

Подібні проекти впроваджувалися і в інших сферах судочинства. Враховуючи позитивний досвід проведених проектів, міжнародні експерти виступили з пропозиціями щодо продовження співпраці із активним залученням міжнародної допомоги. У 2003 р. розпочався проект по розробленню навчальних курсів із підготовки викладачів господарського права та вивчення процесу судочинства в цій галузі [114].

Отже, участь судової влади України в інтеграційних процесах в зазначений період відбувалася головним чином шляхом опанування європейських і євроатлантичних цінностей щодо верховенства права та закону і покращення управління. Зокрема, ці зусилля стосувалися встановлення на конституційних засадах незалежної, компетентної та неупередженої судової влади, забезпеченої необхідними процедурними механізмами та гарантіями для виконання своєї ролі, запровадження механізму освіти українських суддів з наголосом на права людини, захист персональних даних, цивільне право, організацію та адміністрацію правосуддя, міжнародне право, забезпечення навчання суддів та міліції в сфері захисту прав людини, посилення незалежності та ефективності судової системи, посилення політики в сфері боротьби проти злочинності, корупції та організованої злочинності, підтримка українських реформ судів загальної юрисдикції, адміністративного судочинства та пенітенціарної системи відповідно до Конституції України та нового законодавства про судочинство, розробка процесу реформування, який відповідав би міжнародним стандартам, а також визначення технічних потреб судових органів для ведення сучасного судового процесу, створення системи двосторонніх контактів для обміну інформацією щодо судової системи, правових та адміністративних процедур та досвіду, надбаного державами-членами ЄС та НАТО, вивчення досвіду цих країн щодо співробітництва між правоохоронними органами та громадянським суспільством у боротьбі проти корупції, вивчення європейського досвіду функціонування інституту Омбудсмену тощо.

3.2 Українські регіони в європейській та євроатлантичній інтеграції України

Складність соціально-економічної та суспільно-політичної ситуації в Україні, необхідність вирішення масштабних завдань реформування економіки та суспільства певним чином послабляли увагу до забезпечення регіональної спрямованості державної політики, створення механізмів узгодженої взаємодії центральних та місцевих владних структур стосовно розв'язання нагальних проблем. Водночас як наслідки кризових явищ, так і можливості їхнього подолання та переходу до економічного зростання багато в чому мають суттєву регіональну специфіку. Посилення ролі регіональних пріоритетів у державній політиці мало враховувати не лише суто економічні, а й соціально-політичні аспекти. Реалізація конкретних проектів і програм, що здатні переконати населення відповідних регіонів і країни загалом у реальних позитивних здобутках реформаторського курсу, може суттєво змінити на краще соціально-

політичну ситуацію у державі. Особливо це стосується так званих «проблемних регіонів» (серед них, насамперед Донбас, Харківщина, Крим, Одещина, Львівщина), тобто регіонів з найскладнішою суспільно-політичною ситуацією, що багато в чому визначають можливості забезпечення стабільності в державі. З цієї точки зору принципово важливим було опрацювання і вибір обмеженої кількості проектів для кожного регіону, що могли вже через короткий термін бути реалізованими і мати достатній суспільний резонанс. Необхідність саме такого підходу підтверджувалася досвідом виконання прийнятих Кабінетом Міністрів України програм соціально-економічного розвитку деяких регіонів, зокрема Криму та Донецької області. Намагання передбачити вирішення численних масштабних проблем за відсутності реальних джерел фінансування призводило до того, що вже через незначний проміжок часу зазначені програми втратили своє практичне значення як для соціально-економічного, так і для суспільно-політичного життя цих регіонів. Застосування регіональних пріоритетів видавалося перспективним і для вирішення завдань політики національної безпеки, забезпечення адекватності заходів захисту національних інтересів реальним та потенційним загрозам. Була необхідна розробка цілісної стратегії державної політики щодо прискорення соціально-економічного розвитку прикордонних регіонів, що дозволяло виправити наявні там диспропорції, сприяло створенню належних передумов співробітництва із сусідніми країнами та забезпеченню суспільно-політичної стабільності у прикордонні, прискоренню інтеграції їх з іншими регіонами України. Важливим положенням такої стратегії мала стати державна підтримка розвитку транспортної, виробничої та соціально-побутової інфраструктури у прикордонних регіонах, зорієнтованої саме на розвиток співробітництва із сусідніми країнами.

Безпосередніми виконавцями державної політики щодо європейської та євроатлантичної інтеграції в регіонах були обласні державні адміністрації. В усіх регіонах України на початку 1993 року на базі відділів зовнішньоекономічних зв'язків були утворені управління зовнішніх економічних зв'язків держадміністрації. Згідно Постанови Кабміну від 18 травня 2000 року №821 в перелік управлінь було внесено нову позицію „управління зовнішніх зносин та зовнішньоекономічної діяльності” [1]. Основними завданнями цих управлінь були такі, як забезпечення реалізації на території області державної політики у сфері зовнішніх зносин та зовнішньоекономічної діяльності, туризму і курортів, розвитку туристичної та курортно-рекреаційної індустрії; сприяння розвитку міжнародного співробітництва у галузі економіки, торгівлі, захисту прав людини, боротьби з тероризмом, екологічної безпеки, охорони здоров'я, науки, освіти, культури, туризму, фізкультури і спорту та інших сфер суспільного життя; сприяння активізації зовнішньоекономічних зв'язків та виходу на зовнішній ринок розташованих на території області підприємств, установ та організацій; здійснення заходів та сприяння створенню належних умов, спрямованих на розвиток та організацію міжрегіонального, прикордонного та прибережного співробітництва у сфері зовнішньоекономічної діяльності; створення

сприятливих організаційних та економічних умов для розвитку внутрішнього, міжнародного та іноземного туризму, туристичної та курортно-рекреаційної індустрії, провадження екскурсійної діяльності на території області; забезпечення раціонального використання та збереження туристичних ресурсів, природного та історико-культурного середовища на території області тощо.

Управління відповідно до покладених на них завдань представляли інтереси обласної чи міської державної адміністрації у зносинах з відповідними органами адміністративно-територіальних утворень іноземних держав, дипломатичних установ, міжнародних організацій, сприяли проведенню та брали участь у переговорах з представниками ділових кіл, установ та організацій іноземних держав з питань розвитку зовнішньої торгівлі, аналізували результати зовнішньоекономічної діяльності в регіоні, вносили пропозиції щодо дотримання суб'єктами підприємницької діяльності вимог законодавства, правил міжнародної торгівлі, надавали їм консультації і методичну допомогу, здійснювали захист їх прав та інтересів, надавали допомогу в організації, участі та проведенні міжнародних торговельно-промислових і торговельних виставок, ярмарків та презентацій, сприяли проведенню переговорів з питань розвитку інвестиційної діяльності в регіоні, залученню іноземних інвестицій, створенню спільних підприємств (з іноземними інвестиціями), визначали перспективні об'єкти та напрями інвестування, проводили державну реєстрацію іноземних інвестицій в регіоні, в межах делегованих головному управлінню повноважень здійснювали оформлення та видачу суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності регіону документів дозвільного характеру (карток реєстрації-обліку зовнішньоекономічних договорів (контрактів), експортно-імпортних ліцензій, разових (індивідуальних) ліцензій), сприяли удосконаленню ринкової інфраструктури туризму, розвитку ринкових відносин у цій галузі та конкуренції на ринку туристичних послуг, провадили інформаційну, рекламну та видавничу діяльність у галузі туризму і курортів, сприяли залученню інвестицій для розвитку туристичної індустрії, координували діяльність підприємств туристичної галузі з питань обслуговування туристів.

Однією з форм співробітництва, що сприяла інтеграції України до Європейських структур було залучення областей України до співробітництва в рамках єврорегіонів. В період що досліджується шість областей України входили до складу трьох єврорегіонів: Львівська, Закарпатська, Івано-Франківська, Чернівецька (Карпатський єврорегіон, створений в лютому 1993 р. в межах якого існував еко-єврорегіон "Верхній Прут"), Волинська (Єврорегіон " Буг", створений в квітні 1993 р.), Одеська (єврорегіон "Нижній Дунай", створений в серпні 1998 р.). Основними пріоритетами напрямків міжрегіонального співробітництва були організація та координація дій, спрямованих на економічної, наукової, екологічної, культурної та освітньої співпраці регіонів України та країн-членів і кандидатів у члени ЄС, сприяння налагодженню контактів з міжнародними та європейськими інституціями. Транскордонне співробітництво, як один із засобів поживлення соціально-економічних процесів, вирішення існуючих екологічних проблем та

попередження їх виникнення на прикордонних територіях потребував комплексного підходу із врахуванням передового, адаптованого до регіональних особливостей України європейського та світового досвіду. Необхідною умовою розв'язання екологічних проблем прикордонного співробітництва була розробка та впровадження економічних механізмів природокористування що мали бути приведені у відповідності до норм ЄС і принципів ГААТ/СОТ.

Постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2002 р. № 587 „Деякі питання розвитку транскордонного співробітництва та єврорегіонів” була утворена Міжвідомча комісія з питань розвитку транскордонного співробітництва та єврорегіонів і затверджена Програму розвитку єврорегіонів. Розробка цієї Програми була зумовлена поступовим наближенням кордону Європейського Союзу до території України, необхідністю виконання стратегічних завдань інтеграції України до ЄС, важливістю розвитку регіонального співробітництва. Україна завдяки вигідному геополітичному положенню мала великі потенційні можливості щодо його розвитку, оскільки 19 з 25 регіонів держави є прикордонними, а зовнішній кордон є найдовшим серед європейських країн. Підтримка транскордонного співробітництва прикордонних регіонів була інструментом соціально-економічного розвитку регіонів та пом'якшення територіальних диспропорцій. Транскордонне співробітництво полягало у будь-яких спільних діях, спрямованих на посилення та поглиблення добросусідських відносин між територіальними громадами або органами влади, які перебували під юрисдикцією двох і більше договірних сторін, та укладення з цією метою необхідних угод або домовленостей. Транскордонне співробітництво здійснювалося в межах компетенції територіальних громад або органів влади, визначеної внутрішнім законодавством. Створення єврорегіонів було однією з форм транскордонного співробітництва адміністративно-територіальних одиниць сусідніх держав відповідно до двосторонніх та/або багатосторонніх угод для розв'язання спільних проблем або вирішення тотожних завдань за узгодженими механізмами [2].

Правові засади розвитку єврорегіонів було закладено Європейською конвенцією про основні принципи транскордонного співробітництва між територіальними громадами або органами влади 1980 року [3]. Україна приєдналася до цієї Конвенції у 1993 році, Європейською хартією місцевого самоврядування [4], яка була ратифікована Верховною Радою України у 1997 році.

Основними напрямками співробітництва створених єврорегіонів були поєднання зусиль в економічній сфері, розбудові соціальної, інформаційної та виробничої інфраструктури, будівництві та модернізації інфраструктури кордону, розвитку транспортної мережі, науковій та культурній співпраці, охороні навколишнього природного середовища, обміні досвідом між відповідними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, взаємній допомозі в ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, боротьбі зі злочинністю і нелегальною міграцією тощо. Основними

завданнями щодо подальшого розвитку єврорегіонів були визначені такі: підтримка взаємовигідних зв'язків із сусідніми країнами, країнами-кандидатами та державами ЄС; здійснення заходів для поступового усунення перешкод (адміністративних, правових), що стримують розвиток транскордонної взаємодії; приведення українського законодавства з питань регіонального співробітництва у відповідність з міжнародними нормами. Програма розвитку єврорегіонів була розроблена з метою створення належних умов для активізації участі регіонів України у транскордонному співробітництві. Відповідно до визначеної мети основними напрямками Програми було визначено: розроблення і реалізацію регіональних та місцевих програм розвитку єврорегіонів; координацію виконання державних галузевих, регіональних та цільових програм, можливого в рамках єврорегіонів з метою ефективного використання ресурсів державного та місцевих бюджетів; удосконалення законодавства України у сфері транскордонного співробітництва та розвитку єврорегіонів; створення системи моніторингу, контролю, інформаційного забезпечення розвитку єврорегіонів; створення умов для розвитку транспортної, митної, прикордонної інфраструктури тощо.

Фінансування окремих регіональних проектів та програм співробітництва в рамках єврорегіонів здійснювалося за рахунок коштів місцевих бюджетів та інших джерел, не заборонених законодавством. Державна підтримка розвитку єврорегіонів здійснювалася шляхом надання правової, інформаційної, методичної та організаційної допомоги місцевим органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування щодо участі в транскордонному співробітництві та розвитку єврорегіонів; фінансування в установленому порядку відповідних заходів за рахунок коштів державного бюджету; участі у реалізації проектів, які підтримуються іноземними державами та міжнародними організаціями; сприяння в залученні міжнародної технічної допомоги та коштів спеціалізованих фондів міжнародних організацій.

Виконання Програми розвитку єврорегіонів давало змогу вивести транскордонне співробітництво на якісно новий рівень, сприятиме інтеграції України до Європейського Союзу та розв'язанню нагальних соціально-економічних, екологічних, транспортно-комунікаційних, інших проблем розвитку прикордонних регіонів. В Розпорядженні Кабінету Міністрів України від 14 лютого 2002 р. N 59-р були розглянуті деякі питання розвитку транскордонного співробітництва у межах єврорегіону „Верхній Прут”. Зокрема, була підтримана пропозиція Ради цього єврорегіону щодо експериментального відпрацювання механізмів транскордонного співробітництва як елементів процесу європейської інтеграції і розбудови регіональної політики [5]. Було створено фонд розвитку Карпатського єврорегіону (ФРКЄ), кошти якого спрямовувалися на вирішення нагальних проблем прикордонних регіонів сусідніх країн. Формування нових єврорегіонів „Верхній Прут” і „Нижній Дунай” було передбачено договором про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією. Необхідно було відпрацювати механізм узгодженої взаємодії центральних владних структур та органів влади прикордоння з метою найефективнішого використання

можливостей єврорегіонів для взаємовигідного співробітництва між адміністративно-територіальними одиницями України та сусідніх країн.

Слід враховувати, що створення єврорегіонів певні політичні сили окремих сусідніх країн використовуватимуть для реалізації своїх планів. Так, на думку деяких румунських політиків, єврорегіони у майбутньому мають стати основою створення національно-територіальних румунських автономій з перспективою проведення референдумів про вихід зі складу України. Таким чином, у державній політиці розвитку співробітництва прикордонних регіонів України та сусідніх країн треба враховувати не лише економічні, а й політичні чинники, вимоги забезпечення національної безпеки, захисту територіальної цілісності України.

Сусідство з ЄС позначилося на соціально-економічній ситуації в західному прикордонні України, відкриваючи нові можливості для її поліпшення. На жаль, завдання раціонального використання цих можливостей не посіло належного місця в регіональній політиці України. Науковому обґрунтуванню і виробленню конкретних пропозицій щодо використання нових можливостей співробітництва в західному українському прикордонні була присвячена організована Національним інститутом проблем міжнародної безпеки, Інститутом міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка і Фондом Ф. Еберта (Регіональне представництво в Україні, Білорусі і Молдові) міжнародна конференція „Соціально-економічний розвиток західного прикордоння України в контексті сусідства з Європейським Союзом”, що відбулася 2 квітня 2004 року. Конференція не обмежилася пошуком наукових підходів до практичної реалізації потенціалу розширення ЄС у західному українському прикордонні, в Україні загалом. На ній вирішувалося глобальніше завдання — перетворення проблем, що постануть з розширенням ЄС, в можливості та переваги України. Ініціатива сусідства мала на меті зменшити ризик загроз для розширеного ЄС і водночас використати обопільні вигоди з метою зміцнення як сфери національної безпеки, так і використання нових можливостей для розвитку транскордонного і регіонального співробітництва. Один з основних принципів європейського регіоналізму — принцип субсидіарності — залишився за межами державної регіональної політики: більшість регіонів України були дотаційними. Закрити західний кордон України країні ЄС не в змозі, для цього необхідні величезні кошти. Та й можливість соціального вибуху в західному регіоні України в результаті такого закриття не можна відкидати. Населення західного прикордоння змушене дедалі більше покладатися на себе стосовно поїздок за кордон, працевлаштування за кордоном тощо, ніж на загальнодержавні і регіональні управлінські структури [6]. Спеціальні преференції для прикордонних районів не можна розглядати як радикальний засіб вирівнювання економічного розвитку регіонів. Закриття кордонів Європи, як доводить досвід Росії, применшує значущість демократичних цінностей серед населення — демократію неможливо вивчати через паркан [7].

Головною метою єврорегіонів було створення прозорих кордонів для вільного руху населення, товарів, послуг і капіталів. На жаль, існуючі сьогодні

в західному прикордонні України єврорегіони в досліджуваний період не змогли реалізувати свій потенціал. Більше того, в їх розвитку мали місце несприятливі тенденції. Нав'язані жителям прикордоння стереотипи про те, що відчутний вплив на поліпшення їх добробуту, стану справ на ринку праці і демографічної ситуації та ін. може справити значний соціально-економічний ефект від налагодження в межах єврорегіонів прикордонного співробітництва, могли призвести до переоцінки ролі і значущості як цього співробітництва, так і інтеграції до європейських структур. В 1999 р. Інститутом стратегічних досліджень при Президенті України було проведено вибіркоче соціологічне опитування „Прикордонне співробітництво і ринок праці в областях, що входять до єврорегіонів „Буг” і „Карпати”. При цьому переслідувалась наступна мета – пізнання стану і перспектив інтегрування України в європейські структури як на макрорівні (Європейський Союз), так і на мікрорівні (єврорегіони), визначення рушійних груп населення в цьому процесі [8]. Переважна більшість (90,2%) опитаних вважала, що Україна має належати до Європейського Союзу. Із вступом України до ЄС 86,6% респондентів пов'язують її господарські (економічні) надбання, 3,1% – політичні, 2,4% – культурні та 0,2% – інші. І лише 7,7% опитаних не очікували у зв'язку з цим взагалі ніяких надбань. Частка тих, хто не пов'язує жодних втрат із вступом України до Європейського Союзу, була істотно вищою (58%). З решти 42%, що розподіляються аналогічно до рангу надбань, 21,2% респондентів вбачали такий зв'язок з господарськими (економічними) втратами, 12,4% – з політичними, 4,8% – з культурними, 3,6% – з іншими. За критерієм доцільності для України серед варіантів інтеграційних процесів у рамках Європейського Союзу 42,7% опитаних обирали політичне й економічне об'єднання держав на добровільній основі, а 33,7% – тільки економічне. Частки прихильників більш глибокої (одна європейська держава з власною валютою та армією) і менш глибокої (самостійні держави, не пов'язані між собою жодною організацією) інтеграції були значно меншими (відповідно 16,6% і 7%). Серед шляхів інтегрування України в Європу одним з головних була інтенсифікація прикордонного співробітництва, використання вигод більш інтегрованих країн Центральної Європи для прискорення даного процесу. 92,7% респондентів вказало на позитивність створення єврорегіонів «Буг» і «Карпати». Разом з тим, існування останніх, на думку більше третини опитаних (35,5%), унеможлиблювалося рядом перешкод, насамперед економічних – 47,1%, а також історичних – 21,6%, політичних – 12,8%, культурних – 11,8%, національних – 6,8%. Порівняно з варіантом унеможливлення, в 1,46 рази більше респондентів визнавали наявність перешкод, що утруднюють, але не заперечують існування єврорегіонів «Буг» і «Карпати», а серед причин утруднень виділяли насамперед історичні, а також економічні фактори. Єврорегіони „Буг” і „Карпати” не стали визначальним чинником соціально-економічної ситуації на українській території, що до них входить. Для опису їх функціонування і розвитку 47,2% опитаних використовували визначення „те, чого не видно”, а 30,5% – „те, що з'являється рідко”. З розвитком єврорегіонів „Буг” і „Карпати” 60,5% респондентів пов'язували покращання співпраці країн,

що беруть в них участь, у сфері туризму, 57,2% – культури, 48% – охорони навколишнього середовища. Внесок цієї форми інтенсифікації прикордонних зв'язків в економіку українського прикордоння, на думку опитаних, був істотно меншим. Так, з функціонуванням єврорегіонів „Буг” і „Карпати” покращання господарської ситуації в своєму районі пов'язували 20,1% респондентів, поліпшення власного фінансового становища – 11,8%, зменшення місцевого рівня злочинності – 5,3%. Передбачалося, що в майбутньому внесок єврорегіонів в санацію соціально-економічної ситуації в західному прикордонні України зростатиме. При цьому очікувалося, що найбільше зростання спостерігатиметься в оздоровленні господарської ситуації в районах проживання респондентів (у 3,37 рази) та у покращанні власного фінансового становища останніх (в 4,69 рази). Перевищувала 80% частка тих, хто очікував в майбутньому завдяки створенню єврорегіонів „Буг” і „Карпати” покращання співпраці їх учасників у сфері туризму, культури, охорони навколишнього середовища. Пов'язані з цим надії на швидке оздоровлення місцевої соціально-економічної ситуації зумовили те, що більшість (56,5%) опитаних допускали можливість незалежного від держав-учасниць (тобто без їх консультацій) представлення на міжнародній арені даних єврорегіонів, хоча створення останніх базується на принципі непосягання регіональної влади на компетенцію центральної. Питання про регіони як „квазісуб'єкти” міжнародного права вже стояло на порядку денному. Це пов'язано з тим, що глобалізація економіки, інтеграційні економічні процеси в прикордонні потребують правового вираження. В цих умовах економічний район може виступати як підсистема економіки не лише країни, а й світового господарства в цілому чи інтегрованої групи країн [9].

За надання єврорегіонам права бути представленим на міжнародній арені незалежно від держав-учасниць найчастіше виступає молодь. Із збільшенням віку опитаних зменшується частка прихильників цієї ідеї, яку підтримали 61,1% молодих людей, 56,7% – осіб середнього, і 51% – старшого віку. В Європі внаслідок кризи нації-держави, глобалізації економіки, інтеграційних процесів регіони як адміністративні, так і утворені в результаті транскордонного співробітництва дедалі настійливіше вимагали більшого самоврядування і самостійного виходу на міжнародну арену [10].

Проте, при усій важливості єврорегіонів не можна обмежувати ним регіональний вимір європейської та євроатлантичної інтеграції України. З урахуванням цих обставин міжрегіональне співробітництво було одним з важливих напрямків діяльності інших областей. За роки незалежності реформ соціально-економічна диференціація регіонів України істотно посилилась. Тому регіональна політика мала бути спрямована на згладжування нерівномірностей розвитку територій України і полягати в диференційованому підході держави до регіонів з різними соціально-економічними проблемами. Необхідно виділити не тільки точки росту, а й точки депресії, для яких держава створює відповідні умови розвитку. На жаль, у вітчизняній науковій літературі методологічно не було визначено, що таке депресивний регіон, виникала плутанина цього терміна з поняттям слабозвинутого регіону.

Слаборозвинутий регіон - територія з рівнем розвитку промислового виробництва значно нижчим, ніж в середньому по країні. До слаборозвинутих регіонів належали Полісся, Поділля, Закарпаття. Депресивний регіон - промислово розвинута територія, кризовий стан якої був виявом структурної кризи економіки та нерівномірності розвитку промислового виробництва за галузями та регіонами України. До таких територій можна віднести перш за все монофункціональні малі міста та промислові вузли, де були зосереджені підприємства ВПК, гірничодобувної, вугільної та хімічної промисловості, машинобудування. Зупинка одного чи двох основних виробництв призводила до повної деградації такого міста (чи селища) і його соціальної інфраструктури, браку робочих місць, відсутності джерел наповнення місцевого бюджету. Депресивний стан регіону характеризується неможливістю нормального відтворення на цій території економічного, демографічного та інших процесів. Депресивні точки так чи інакше перетворювалися на центри політичних, соціальних напружень у державі. При розробці проблеми депресивних територій доцільно посилатись на досвід Європейського Союзу, де питанням регіональної політики приділяється значна увага з 50-х років ХХ століття. На початку 90-х у рамках структурної та регіональної політики ЄС виділено основні програмні завдання, спрямовані на покращання ситуації в регіонах: сприяння розвитку та структурному вирівнюванню відсталих регіонів; трансформація регіонів, що потерпають від промислового спаду; стимулювання розвитку та структурного вирівнювання сільських районів; стимулювання розвитку та структурного вирівнювання північних районів. Критеріями віднесення до депресивних регіонів були: вища за середню по країні норма безробіття; вища за середню по ЄС частка зайнятості у промисловості; динаміка спаду зайнятості в економіці.

В Україні через нерівномірне розміщення продуктивних сил, що склалось унаслідок природних та історичних особливостей її розвитку, обсяг промислової продукції на душу населення відрізнявся по областях більш ніж у 10 разів (найбільший - у Дніпропетровській області, найнижчий - в Закарпатті) і становив на початку ХХІ століття: у Запорізькій, Донецькій і Дніпропетровській областях - понад 3 тис. грн.; у Полтавській - 2,5 тис. грн.; в Київській, Луганській, Миколаївській, Рівненській, Сумській, Харківській і Черкаській областях та у м. Києві - 1-1,7 тис. грн.; в Івано-Франківській, Вінницькій, Львівській, Хмельницькій, Чернігівській областях - 0,8-0,9 тис. грн.; у Житомирській, Волинській, Кіровоградській, Одеській, Тернопільській, Херсонській і Чернівецькій областях - 0,4-0,6 тис. грн.; а в Закарпатській області - лише 0,27 тис. грн. Середня заробітна платня відрізнялася за регіонами України майже в 2,5 рази (найвища - у м. Києві, найменша - в Тернопільській області) [11].

В ЄС процедура надання фінансової підтримки регіонам базувалася на типологізації територій Європи. В рамках структурної та регіональної політики ЄС була проведена класифікація адміністративних одиниць за мезо, макро та мікро рівнями [12]. З метою порівняння регіонів і проведення статистичних досліджень у рамках Європейського союзу офіційно прийнято визначення

NUTS - номенклатура територіальних статистичних одиниць. При цьому, виходячи з принципу компліментарності, менші статистичні одиниці входять як складові частини до більших. З метою підтримки депресивних регіонів Комісією ЄС виділені такі ініціативні проекти: Rechar II - перетворення регіонів, що постраждали від гірничодобувної галузі; Resider II - перетворення регіонів, що постраждали від металургії; Konver - економічна перебудова регіонів, що залежать від оборонного сектору; Urban - відбудова кризових зон у середніх і великих містах; Pesca - перетворення регіонів, що залежать від рибальства. Європейський досвід показав, що регіональна політика, яка базується на податкових пільгах і державних субсидіях, виявилась недостатньо ефективною. Більш доцільним вважається спрямування коштів на реструктуризацію галузей і підприємств [13]. Процедура надання статусу депресивного регіону мала базуватись на затвердженій Урядом класифікації регіонів і територій України та методиці визначення кандидатів на отримання такого статусу. Кількісні критерії мали доповнюватись експертною оцінкою щодо неможливості зняття аномально високих депресивних напруг за рахунок внутрішніх ресурсів території, а також розробкою прогнозних сценаріїв розвитку соціально-економічної ситуації в регіоні при тому чи іншому варіанті подій. Об'єктом державної підтримки депресивних регіонів мали бути не місцеві органи влади, а підприємства та населення, що знаходяться на даній території. Така підтримка мала спрямовуватись на пом'якшення негативних соціальних процесів і прискорення структурної перебудови економіки регіону. Через загрозу розпорошення коштів, як це було на практиці, видавалося доцільним також надання регіонам конкретної адресної допомоги, в обхід місцевих органів влади більш високого рівня (обласних, районних) [14].

Пересічні громадяни України були мало обізнані з зовнішньополітичними проблемами. Чисельні опитування громадської думки свідчили про суто емоційне сприйняття європейських та євроатлантичних зусиль політиків. Наприклад, якби референдум про вступ України до Європейського Союзу і НАТО відбувся влітку 2003 року, за вступ до ЄС проголосувало б 54%, проти — 14%, за приєднання до НАТО — 28% при 35% проти. Про це свідчили результати всеукраїнського опитування, проведеного фондом „Демократичні ініціативи” і компанією „Тейлор Нельсон Софрез Україна” 2—9 червня 2003 року серед дорослого населення в усіх регіонах України. Було опитано 1,2 тис. респондентів. Похибки репрезентативності не перевищували 3%. Відповідно до даних опитування, чим далі на захід, тим більше громадяни України підтримували вступ як до ЄС, так і до НАТО. Вступ до обох структур підтримують здебільшого жителі великих міст. У негативному ставленні до НАТО спрацьовували, головним чином, стереотипи часів комуністичної пропаганди і „холодної війни”. Противники вступу до НАТО свою позицію аргументують тим, що НАТО — агресивний військовий блок, який „сам провокує воєнні конфлікти”, що Україна не має достатніх засобів для вступу до НАТО, що вступ України до Альянсу зіпсує відносини з Росією тощо. Проблема полягала в тому, що громадяни України досить мало були поінформовані про те, що таке НАТО і ЄС. Відповідно до цього опитування,

20,4% українських громадян усе ще вагалися з відповіддю, „за” вони чи „проти” вступу України до Євросоюзу, 23,8% не могли відповісти на це запитання стосовно вступу до НАТО [15].

Цікавими були регіональні відмінності. За результатами опитування в Центральному регіоні прибічники того, що Україна мала прагнути вступити до НАТО склали 34,5%, противники 39,3%, таких, хто не визначився - 26,2%. З тих, хто позитивно сприймав можливість майбутнього членства в Північноатлантичному Альянсі 38,0% обумовлювали свою позицію наданням гарантій безпеки, 34,0% - сприянням просуванню країни у напрямку західної цивілізації, 16,0% - можливістю модернізувати українську армію, 26,0% - сприянням розвитку України як демократичної держави, 40,0% - сприянням розвитку української економіки, 26,0% - збільшенню авторитета України на міжнародній арені, 10,0% - залученням іноземних інвестицій. З тих, хто вважав, що Україна не повинна ставати членом НАТО, свою позицію мотивували перш за все потребами відшкодування значних додаткових коштів (14,0%), втягненням у військові дії НАТО (21,1%), необхідністю зберігати позаблоковий статус (17,5%), зіпсуванням відносин з Росією (42,1%), хазяйнуванням в Україні іноземців (3,5%), поширенням західної культури і моралі (3,5%). Щодо розуміння сутності НАТО, то оборонним союзом його вважали – 28,3% мешканців Кіровоградської та Черкаської областей, агресивним військовим блоком - 31,0%, миротворчою організацією – 11,0%. Слід також відзначити, що 22,6% взагалі не змогли сформулювати власне уявлення про Альянс [16].

Причин цього багато, але головні серед них дві — відсутність в населення об'єктивної та всебічної інформації про нинішнє НАТО (висвітлюються переважно протокольні події без глибокого аналізу позитивних аспектів співробітництва з НАТО, зате жваво коментуються результати опитувань у частині низького рівня підтримки вступу в альянс та критично низький рівень довіри населення практично до всіх державних інститутів).

Досвід окремих регіонів України переконливо свідчив про реальні здобутки областей на шляху європейської та євроатлантичної інтеграції. Зокрема, привертає увагу робота Черкаської обласної державної адміністрації. На кінець 2004 року на Черкащині діяли 8 міжрегіональних та 19 партнерських угод. У рамках проекту TACIS „Тристороннє партнерство”, польською стороною розроблявся проект „План стратегічного розвитку Чигирин”. Впровадження цього проекту давало можливість залучити інвестиції в різні галузі промисловості міста, побудувати сучасні заклади туристичної інфраструктури та створити додаткові робочі місця. В регіоні було впроваджено навчальний модуль „Європейська та євроатлантична інтеграція України”, за участю представників Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції, проводилися семінари та "круглі столи". З метою залучення міжнародної технічної допомоги у розвиток регіону, в Черкаській області реалізовувався проект Комісії Європейського Союзу „Надання сприяння регіональному розвитку в Україні”, кошторисна вартість якого складала 3,8 млн. євро. Міжнародні контакти були дієвим фактором створення сприятливих умов для залучення в економіку області іноземних

капіталовкладень. Черкаська область здійснювала зовнішньоторговельні операції з усіма країнами Європейського Союзу, 30 відсотків експорту Черкащини припадало на країни ЄС. Серед таких держав найбільшими партнерами підприємств області були Німеччина, Велика Британія та Бельгія. Область брала активну участь у міжнародних виставках та форумах, зокрема Німеччини та Латвії [17].

Південний економічний регіон, до якого входили Миколаївська, Одеська та Херсонська області, заявив про себе як одна з провідних частин країни в контексті європейської та євроатлантичної інтеграції. Площа району становить 86,4 тис. кв. км (14,3 % території країни). Істотні переваги економіко-географічного положення району визначалися близькістю моря, сусідством з вугільно-металургійними базами і наявністю судноплавних річок. Він посідав особливо важливе положення, бо це територія, через яку Україна здійснює експортно-імпорتنу діяльність з країнами Чорноморського і Середземноморського регіонів. Територією району течуть найбільші ріки України — Дніпро, Південний Буг, Дністер, Дунай, які беруть участь в подальшому транспортуванні продукції територією України, а також зв'язують підприємства нашої країни з західними сусідами. Для цього створена міжнародна поромна переправа Іллічівськ — Варна (Болгарія). Загалом господарство Причорноморського економічного району давало 10,4 % національного доходу України. Промисловість виробляла 8,2 % валової продукції галузі, сільське господарство — 12,4 % валової продукції галузі. Транспорт і зв'язок забезпечував 21,2 % валового продукту галузі, з них 15,8 % припадав на Одеську область [18].

Голова Херсонської облдержадміністрації та голова облради А.Юрченко 28 червня 2002 відмітив, що в Україні закладено повноцінний правовий фундамент державності, який дасть змогу Україні посісти гідне місце серед розвинутих європейських демократій [19]. Вагомим показником, що свідчив про регіональні пріоритети, було отримання прямих іноземних інвестицій та напрями зовнішньоекономічної діяльності. За даними Херсонської облдержадміністрації лише в січні-квітні 2002 року іноземними інвесторами із Кіпру, Великобританії, Німеччини (тобто країн-членів ЄС або кандидатів на вступ), було вкладено інвестицій на загальну суму понад 3 млн. дол. США. Іноземні інвестиції надходили у промисловість сільське господарство, будівництво та транспортні послуги. Основна частка інвестицій надходила у вигляді майна. Проте, слід зазначити, що в більшості випадків структура інвестицій складалася не на користь високотехнологічних виробництв. Значні обсяги експортну продукції херсонських підприємств припадали на країни ЄС - Іспанію, Німеччину, Велику Британію. Основу товарної структури експорту склали продукція неорганічної хімії (32,8% до загального обсягу експорту області), обладнання та механічні пристрої (21,0%), зернові культури (18,7%), продукція суднобудування (9,8%), шкірсировина (4,2%), текстильний одяг (3,0%) [20].

Схожі показники мала і Миколаївська область. В її товарній структурі експорту переважали три товарні групи: продукція неорганічної хімії (44,1% до

загального обсягу експорту області), механічне обладнання та пристрої (15,2%), зернові культури (12,4%). Також були помітними обсяги експорту масляного насіння (6,8%), шкірсировини (6,0%), текстильного одягу (3,5%). Майже 45% товарної структури імпорту склали руди. Водночас зменшився зовнішньоторговельний оборот товарами з країнами СНД майже на чверть. Традиційними залишалися зовнішньоекономічні зв'язки з Грецією, Німеччиною, Іспанією. Іноземні інвестиції надходили з 9 країн світу, причому лєвова частка їх - 12,5 млн. дол. США (або 96,6%) припадала на країни Європейської унії і лише 0,4 млн. дол. США (3,4%) - на країни СНД.

Половина обсягів надходження інвестицій були в обробну промисловість - 6,5 млн. дол. США, у тому числі у виробництво машин та устаткування - 5,7 млн. дол. США (43,9% всіх інвестицій по області), в харчову промисловість та перероблення сільськогосподарських продуктів - 0,6 млн. дол. США (4,9%). Активізації залучення іноземних інвестицій в народного господарства Миколаївщини сприяв початок діяльності з 1 січня 2001 року в м. Миколаєві вільної економічної зони "Миколаїв" [21].

З листопаду 2001 по листопад 2002 р. здійснювався проект SEPS415 Британської Ради в Україні по створенню і роботі мережі міських адміністрацій п'яти українських міст по досягненню сталого розвитку шляхом використання екологічного менеджменту та аудиту EMAS. До мережі крім Миколаєва входили Київ, Харків, Донецьк та Маріуполь. Провідна роль Миколаєва була визначена на підставі опанування принципів екологічного менеджменту в Миколаївському міському виконкомі, а також шляхом взаємодії з громадськістю і затвердженню міської екологічної політики. Ідея проекту складалася в тому, що кожне місто обирає для себе одну з сфер муніципальної діяльності, яка значним чином впливає на навколишнє середовище і використовує EMAS, удосконалює її на підставі системного підходу. Миколаїв обрав для себе землекористування. Обмін досвідом між містами сприяв досягненню в короткий термін максимальних результатів і мінімумом витрат. Іноземним партнером виступала британська фірма Global to Local Ltd, координатором проекту в Україні – радник Миколаївського міського голови, канд. техн. наук Ю.Кербунов [22].

Саме в Південному економічному регіоні бере свій початок стратегічний нафтопровід "Одеса-Броди". Безумовно, він потенціально був одним з найбільш перспективних і конкурентоспроможних проектів транспортування каспійської нафти до Європи. Тим більше, що якість каспійської нафти вище ніж російської Але насправді важливе тут питання незалежності України — чи хоче вона стати повноправною європейською нацією, досить привабливою і важливою для держав-членів європейських і атлантичних структур, інтеграцію, з якими вона, як передбачається, вибрала як базову стратегію? [23].

В Південному регіоні також важливе займала регіональна співпраця з Північноатлантичним альянсом. Група американських науковців відвідала в Миколаївську область, де в червні 2000 року мала місце епідемія токсодермії, джерело якої не було виявлено. Американці прибули до України без спеціального обладнання, сподіваючись на матеріали зібрані українською

стороною. Вони дослідили дві основні версії виникнення захворювання: зараження залишками ракетного палива та отруєння нітратами, які в цьому регіоні перевищують норму в 2-3 рази. Допомогу в з'ясуванні запропонувало також і НАТО. Науковий департамент альянсу надав Україні власну базу даних та послуги експертів [24].

Південний регіон вже давно став місцем проведення чисельних військових маневрів країн – членів НАТО та партнерів. На початку 2003 р. в Одесі представники Військово-морських сил НАТО в Південній Європі на чолі з капітаном I рангу К.Байеромразом з Головнім командуванням ВМС України намітили плани літніх навчань “Кооператив-партнер – 2003”. Ці маневри були проведені з 20 червня до 5 липня в акваторії Чорного моря та на полігонах “Чабанка” і “Широкий Лан”. В них були понад 40 одиниць різноманітної військової техніки [25].

Інститут Євро-Атлантичного співробітництва, спільно з Представництвом Фонду ім. Конрада Аденауера в Україні, Миколаївською обласною державною адміністрацією, Центром соціально – економічного розвитку Українського Причорномор'я 27 березня 2003 року провів у Миколаєві круглий стіл “Україна у Євроатлантичному просторі: досвід та перспективи”. Його проведення надало можливість проаналізувати переваги та недоліки від європейської та євроатлантичної інтеграції. Круглий стіл у Миколаєві став 15-м регіональним заходом Інституту Євро-Атлантичного співробітництва протягом 2002 – 2003 рр. З метою підвищити обізнаність громадян Миколаївщини про діяльність ЄС та НАТО до архіву Миколаївської Центральної міської бібліотеки ім. М.Л.Кропивницького було передано книги та інформаційні матеріали з євроатлантичної тематики. У круглому столі взяли участь представники регіональної політичної еліти, представники неурядових організацій, викладачі та студенти вищих навчальних закладів Миколаєва, журналісти області. Було обговорено такі питання, як стан і перспективи розвитку відносин між Україною та ЄС: політичні та економічні наслідки для України, стан відносин Україна – НАТО та перспективи інтеграції України до Альянсу, вплив відносин України та ЄС на соціально-економічну ситуацію на Миколаївщині, роль ЗМІ та громадських організацій в процесі формування громадської думки в Україні щодо ЄС та НАТО [26].

Важливим напрямком регіонального співробітництва були зв'язки з країнами-кандидатами до вступу у НАТО та ЄС. Розширення НАТО надавало певні переваги українським суб'єктам господарчої діяльності. Вступ до НАТО країн Балтії дещо знизив рівень жорсткої конкуренції з Клайпедським чи Лієпайським портами, тому, що вони були змушені працювати за європейськими тарифними ставками [27].

Миколаївський міський голова В.Чайка 5 липня 2002 року приймав делегацію консульства Румунії в м. Одесі. Він розповів про приватизацію заводу “Океан” голландським концерном “Damen Shipyards Group”. У Румунії цей світовий лідер суднобудування теж придбав суднобудівний завод кілька років тому, при цьому останній зараз уже успішно виходить на європейський ринок. Миколаївські корабелі їздили до румунського міста Галець для того

щоб отримати знання і запозичити досвід. Румунський консул К.Георгаш виявив надзвичайну зацікавленість економічним і культурним спілкуванням між двома країнами. У першу чергу він запропонував миколаївцям обрати в Румунії місто-побратим. Миколаївський мер, зі свого боку, запропонував культурний обмін художніми і музичними колективами, а також обмін з освітньою метою між учнями вищих і середніх навчальних закладів [28].

Проте, не дивлячись на певні позитивні приклади, громадська думка і цього регіону була далека від сприйняття європейської, а тим більше, євроатлантичної інтеграції. Так, за опитуванням Фонду “Демократичні ініціативи” наприкінці 2002 року в Південному регіоні прибічники того, що Україна має прагнути вступити до НАТО склали 33,9%, противники 47,9%, таких, хто не визначився - 18,2%. [29]. Проте, ставлення до Європейського Союзу, принаймні в Миколаєві, було більш позитивним. Серед причин, через які миколаївці прихильно ставляться до вступу України до ЄС (51%) найбільшу вагу мають такі: перспективи вільного пересування людей за кордон (40%), сподівання на підвищення життєвого рівня людей (33%) та надія, що це сприятиме руху країни у напрямку "сучасної європейської цивілізації"(25%) Європейський Союз сприймається насамперед, у обивательському розумінні, через безпосередні контакти наших співгромадян із конкретними країнами-членами ЄС, які дають уявлення про добробут, захищеність, реальну свободу – пересування, бодай (у тім числі – поміж країнами, навіть і не членами, але які перебувають у сфері європейського впливу, як от Туреччина). І цієї інформації, разом з інформацією, почерпнутою з преси, достатньо для прийняття рішення позитивного. Врешті-решт європейські товари в побуті, у рекламі на вулицях міст, були важливим чинником впливу на свідомість [30].

Дещо відрізнялися погляди на відповідні проблеми в столиці держави. Розподіл відповідей киян на запитання “Як Ви вважаєте, чи треба Україні прагнути стати членом НАТО?” відбувся в 2002 році таким чином: так – 33,3%, ні - 28,8%, важко відповісти – 37,9%. На запитання “Чому Ви вважаєте, що Україні треба стати членом НАТО?” мешканці Києва відповіли таким чином: це дасть гарантії безпеки Україні – 50,0%, це сприятиме руху країни у напрямку західної цивілізації – 22,7%, це дозволить зміцнити і модернізувати українську армію – 45,5%, це сприятиме розвитку України як демократичної держави – 22,7%, це сприятиме розвитку української економіки – 27,3%, Україна матиме більший авторитет на міжнародній арені – 40,9%, це сприятиме економічному розвитку (зокрема, інвестиціям) – 22,7%. Супротивники вступу до НАТО пояснювали свою позицію таким чином: НАТО є агресивним імперіалістичним блоком - 15,8%, це потребуватиме від України значних додаткових коштів – 42,1%, це зіпсує стосунки з Росією – 36,8%, це може втягнути Україну у військові дії НАТО – 47,4%, Україна в принципі має бути позаблоковою державою – 26,3%, в Україні стануть хазяйнувати іноземці й іноземний капітал – 26,3%, в Україні буде поширюватися західна культура та мораль – 10,5%. Цікавим було столичне розуміння сутності Альянсу. Так, як агресивний військовий блок його сприймали 31,8%, як оборонний союз - 33,3%, як миротворчу організацію – 3,0%. Інші вагалися з відповіддю [31].

Ще більш красномовними були результати опитування що відбулося наприкінці 2003 року. Воно було проведене соціологічною службою УНІАН. Кожен десятий киянин (10,8%) після подій навколо Тузли став краще ставитися до НАТО, 8,5% - стали ставитися гірше. Ставлення до НАТО більшості (80,7%) респондентів не змінилося. На запитання “Чи знаєте Ви, що деякі українські політики пропонують Україні увійти до НАТО?”, 85,3% опитаних відповіли позитивно, не знають про це 7,7%, щось чули, але не пам’ятають про це 3% респондентів. Не цікавляться такими речами 4% киян. 26,8% респондентів ставилися до НАТО “абсолютно позитивно”, 14,3% - “позитивно, але з пересторогами”. Нейтрально до НАТО ставилися 30,7% мешканців столиці, більш негативно, ніж позитивно – 7,6%, абсолютно негативно - 13,8% киян. 6,8% опитаних не змогли визначитися у цьому питанні. 35% опитаних були повністю згодні, щоб Україна увійшла до НАТО, згодні, але мають перестороги - 15,8%, згодні, але лише одночасно з іншими країнами СНД – 4,3% киян. “Не згоден, але такий варіант також можливий” відповіли 5% респондентів, категорично були не згодні – 21,6%. Не змогли визначитися з відповіддю 8,3% опитаних, ще 10% відповіли, що їм байдуже це питання. 31,8% киян вважали, що після вступу до НАТО військова безпека України істотно поліпшиться, 17,2% – вважали, що поліпшиться, але не істотно. 31,2% опитаних були переконані, що військова безпека України не зміниться, її неістотно погіршення очікували 3,7% опитаних, а 2,7% респондентів вважали, що після вступу до НАТО безпека України істотно погіршиться. Не змогли відповісти на це питання 13,5% киян [32]. Такі результати значною мірою були обумовлені специфічними рисами соціальної структури м. Києва порівняно з іншими регіонами України, Серед них, передусім слід назвати високу концентрацію професійних висококваліфікованих кадрів: спеціалістів, інженерів, техніків і робітників, здатних опановувати найсучасніші технології. Загальна чисельність спеціалістів, які виконували науково-технічні роботи, становила близько 44,9 тис. чол., з них майже 2,8 тис. докторів і понад 9,6 тис. кандидатів наук. Крім того, більш ніж 13,4 тис. чол. науково-педагогічних працівників паралельно з педагогічною діяльністю виконували і науково-технічні роботи. Серед них 1,5 тис. докторів і 5,3 тис. кандидатів наук. Серед місцевих осередків політичних об’єднань найбільш впливовими були блок партій „Єдність” та блок Віктора Ющенка „Наша Україна”. „Єдність” очолював колишній київський міський голова О.Омельченко. Членами „Єдності”, за експертними оцінками, були не менше третини керівного складу Київської міської державної адміністрації та районних адміністрацій. Фракція блоку партій „Єдність” була найбільшою в Київській міській раді.

Друга за впливовістю політична сила регіону - блок Віктора Ющенка „Наша Україна” - мав на відміну від "Єдності" більш стабільну впливовість. Політичні сили, які утворюють „Нашу Україну” (насамперед це Народний рух України), вже протягом багатьох років були одними з найавторитетніших політичних сил у столиці. На парламентських виборах 2002 року „Наша Україна” здобула 28% голосів киян. Крім того, 6 із 12 народних депутатів України, обраних у київських мажоритарних округах, були висунуті „Нашою

Україною”. Партії, що входили до складу блоку, мали зареєстровані осередки в усіх київських районах. Загальна чисельність у м. Києві членів партій, що входили до складу "Нашої України", становила в 2003 році понад 200 тис. Серед інших політичних сил, що мали певний вплив у столиці, можна згадати: Соціал-демократичну партію України (об'єднану), яка має розгалужену мережу партійних осередків з чисельністю членів і відома своєю антинатовською риторикою; Комуністичну партію України, Соціалістичну партію України, Блок Юлії Тимошенко. Отже, Київ у досліджуваний період був не найбільш розвиненим в економічному, а й політичному плані регіоном України. За висновками експертів Центру політичного маркетингу, відносно благополучна (порівняно з іншими регіонами) економічна ситуація в столиці України зумовлювалася в першу чергу дією таких чинників, як високий рівень ділової та інвестиційної активності, ефективна економічна політика київської міської влади, бурхливий розвиток приватизаційних процесів та швидке становлення ринкової інфраструктури столиці, зосередженість у місті висококваліфікованих фахівців, стрімкий розвиток високотехнологічного виробництва, відносно високі показники платоспроможності киян. Швидкі темпи економічного розвитку столиці значною мірою були пов'язані зі зростанням підприємницької активності населення, збільшенням кількості підприємців та підприємств малого та середнього бізнесу. Так, станом на січень 2003 року, за даними Науково-дослідного інституту соціально-економічних проблем міста (НДІСЕП), у Києві налічувалося понад 172 тис. суб'єктів підприємницької діяльності, а крім того, зареєструвалося близько 67,3 тис. підприємців-фізичних осіб. У місті функціонувало 12 бірж, 80 комерційних банків, 103 страхові компанії, 260 інвестиційних компаній та фондів, 411 аудиторських фірм. У столиці України найактивніше розвивалися громадські й благодійні організації. На початок 2003 року тут діяло понад 3 тис. громадських організацій і близько тисячі благодійних фондів, що становило понад 10% усіх благодійних та громадських організацій України. Протягом останніх років у м. Києві спостерігалось інтенсивне зростання кількості об'єднань громадян, яка в період з 1995 року до кінця 2002-го зросла в 2,3 рази. Ця ситуація в Києві відображає загальну ситуацію по Україні, що характеризується доволі незначним розвитком інститутів громадянського суспільства. Адже інтенсивні темпи збільшення числа об'єднань громадян не відповідали темпам підвищення рівня впливовості суб'єктів столичного третього сектора [33]. Водночас, слід додати, що спираючись на наведені чинники кількість прибічників європейської та євроатлантичної інтеграції в столиці мав би бути більшим. Проте цього не було. Причин цього багато, але серед головних не стільки відсутність в населення об'єктивної та всебічної інформації про нинішні Європейський Союз та НАТО, скільки наявність упереджених, неправдивих відомостей щодо європейських та євроатлантичних структур. Як, доречи – і в усій Україні.

Безумовно, що задекларований європейський і євроатлантичний курс мав постійно знаходити підтвердження в зовнішній і внутрішній політиці держави. Саме “європейськість” вимагає більшої уваги до ролі і місця регіонів в усіх сферах життя держави. Донбас заявив про себе як певний загальнодержавний

локомотив виходу України з десятиліття кризи і руйнації. Саме в контексті цього регіональна наповненість просування України до європейських і євроатлантичних структур заслуговує на ретельну увагу. Ще понад вісімдесят років тому один з лідерів більшовицької Росії Л.Троцький зауважував, що у Донецькому басейні - ключ до підняття господарства всієї країни [34].

Отже, саме на регіональному рівні робилися певні кроки щодо європейської інтеграції. Вагомим показником, що свідчить про регіональні пріоритети отримання прямих іноземних інвестицій. За даними Луганського обласного управління статистики, із країн СНД і Балтії в 2002 році надійшло лише 2,1% від загального обсягу, з інших країн світу – 2 млн. 526 тис. дол. або 97,9% від всього об'єму інвестицій. Загальний обсяг прямих іноземних інвестицій в цю область на 1 жовтня 2002 року склав 42 млн. дол. США. Інвестиції надійшли з 28 країн світу, найбільший обсяг (біля 70%) внесений нерезидентами припадав на країни ЄС, або на держави-претенденти на вступ до ЄС . (Іспанія –23% від загального обсягу, Угорщина – 14,3%, Нідерланди – майже 12%, Велика Британія – 9,1%, Кіпр – 6,4%)[35]. Проте, слід зазначити, що в більшості випадків структура інвестицій складається не на користь високотехнологічних виробництв. Вісім інвестиційних проектів за участю країн ЄС реалізовані в Антрацитівському районі Луганської області в рамках програми розвитку території зі спеціальним режимом інвестиційної діяльності. За даними Головного управління економіки Луганської облдержадміністрації, ці проекти реалізовувалися в агропромисловому комплексі та вугільній промисловості. На думку місцевої влади, найбільш важливим для економіки району був інвестиційний проект спільного українсько-австрійського підприємства «Плутон», спрямований на будівництво шахти «Петровеньковська». Цей проект вартістю 12 млн. дол. США передбачав створення 220 нових робочих місць. У стадії доробки знаходився інвестиційний проект спільного українсько-словацького товариства з обмеженою відповідальністю „А-плюс-лтд” - „Забезпечення екологічної безпеки підземного видобутку вугілля і його витяг з породних відвалів і іловідстойників” [36].

В січні 2003 року в Брюсселі відбувся широкомасштабний бізнес-семінар „Інвестиційні можливості Донецького регіону”, а у Європарламенту пройшла презентація Донеччини. Європейські політики, депутати, дипломати, бізнесмени і вчені знайомилися з промисловим потенціалом регіону. Проведенню презентації сприяв депутат від Європарламенту від Великої Британії, член парламентського комітету зі співробітництва з Україною Р.Гудвіл, завдяки якому донецьким підприємцям і бізнесменам дозволили використовувати приміщення Європарламенту для розповіді про свою діяльність. Р.Гудвіл відзначав, що більшість людей на Заході знають, що Україна робить сільськогосподарські продукти, у той час як Донецька область є найбільшим виробником вугілля, сталі і машин. Донецька делегація відвідала бельгійське місто-побратим Донецька Шарлеруа [37]. В представницькій делегації Донбасу були керівники бізнесових і підприємницьких структур, промислових підприємств, відомих далеко за межами регіону. Зокрема, до

складу делегації ввійшли представники таких підприємств, як «Азовмаш», «Азовсталь», «Істіл-Україна», «Донецьк-телеком», Азовське морське пароплавство, спільне українсько-канадське підприємство "Ліберті". Інтерес до співробітництва з підприємствами нашої області виявили близько 100 іноземних компаній. Тільки з керівництвом маріупольського комбінату "Азовсталь" з метою налагодження ділових відносин зустрічалися більше ста представників різних фірм. Тим часом бельгійське металургійне підприємство, де побував генеральний директор "Азовсталі" А.Білий, випускає щорічно ті ж п'ять мільйонів тонн металу, що і маріупольці, з тією лише різницею, що в них задіяне п'ять тисяч робітників, а в нас - двадцять п'ять [38]. В складі представницької делегації Донбасу був директор Донецької дирекції «Укртелеком» В.Тесля, який визначив напрями співпраці щодо інформатизації донецького регіону [39]. Між торгово-промисловими палатами Донецька, Бельгії і Люксембургу була підписана угода про співробітництво. Делегацію Євросоюзу запросили відвідати у вересні 2003 року Донецьку область [40]. Проте, цього візиту на підставі низки чинників, не відбулося. Результатам поїздки делегації Донецької області до Брюссельської штаб-квартири Євросоюзу був присвячений спеціальний випуск громадського науково-виробничого журналу „ВСЄ” [41].

Особливе місце в контексті європейської та євроатлантичної інтеграції України займала регіональна співпраця з Північноатлантичним альянсом. Близько 14,5 тисячі доларів США виділив науковий комітет НАТО для того, щоб з'ясувати, який був „внесок” Донбасу в забруднення навколишнього середовища ртуттю, миш'яком і іншими токсичними елементами, які попадали до атмосфери в результаті спалювання кам'яного вугілля. Спалювання вугілля (останніх за 20 років розробки в Донбасі добуто більш 8 млрд. т) у промислових і побутових цілях призвело до тотального забруднення ґрунтів регіону, підземних вод і повітря. Не секрет, що деякі фахівці вважали Донбас вимираючим краєм, у якому різко скорочується населення багато в чому через несприятливої екологічної ситуації. Безумовно, що Північноатлантичний альянс грошей на вітер не кидав, у шахтарському краї побачив реальну погрозу чистому повітрю світового простору. В 2001 році в Донецьк прибули фахівці Геологічної служби США Р.Фінкельман і А.Колкер. Протягом десяти днів вони разом з співробітниками кафедри корисних копалин і екологічної геології Донецького державного технічного університету відвідали шахти ім.Засядько, ім.Горького, „Глибокої”. На них вчені провели необхідні польові роботи і зробили проби вугілля. Потім ці проби були відправлені на дослідження в лабораторії Денвера (США) для всебічного аналізу змісту в них шкідливих для організму людини речовин [42]. З 2001р. при підтримці НАТО розроблявся пілотний проект із питань готовності до повеней на регіональному рівні і реагування на природні катастрофи в Україні, що в останні роки страждає від повеней, зсувів і селевих потоків. Метою проекту було створення ефективної системи прогнозування, оповіщення і реагування, щоб забезпечити захист населення від стихійних лих. На реалізацію аналітичного етапу проекту було витрачено майже 200 тис. дол. США. Ці кошти були виділені з бюджету НАТО

та надані країнами-донорами, що входять до складу Ради Євроатлантичного партнерства. Втілення пілотного проекту тривало майже 2 роки [43].

В Донецьку 10 липня 2002 року відбулося засідання „круглого столу” "Регіональний вимір відносин України з НАТО" за участю генерального секретаря НАТО лорда Дж.Робертсона. У ньому взяли участь також інші члени делегації Північноатлантичної ради, секретар Ради національної безпеки і оборони України Є.Марчук, голова Донецької облдержадміністрації В.Янукович, донецький міський голова О.Лук'янченко, депутати обласної ради, представники державної комісії з питань оборонно-промислового комплексу, політичних партій і суспільних організацій, військові, промисловці і бізнесмени, науковці і журналісти. У своєму виступі Дж.Робертсон відзначив, що оскільки Україна є особливим партнером НАТО, а Донецька область - лідером української економіки і політики, вона ще скаже своє слово. НАТО підтримував заяву України про бажання вступити до Альянсу, з розумінням відносився до цих прагнень, але йшлося, безумовно, про довгостроковий процес. Генсек НАТО відзначив також внесок України в боротьбу з міжнародним тероризмом і виразив надію, що мешканці Донбасу ще побачать, що співдружність з Альянсом може принести практичну користь народу України. В той же день делегація Північноатлантичного альянсу побувала на Донецьком казенному хімічному заводі, де ознайомила з процесом утилізації протипіхотних мін [44]. На цьому підприємстві всього мало бути утилізовано 404 тисячі мін, що надійшли до Донецьку з різних баз і складів України. Завод був готовий до виконання подібних замовлень і з інших країн світу. Проект здійснювався в рамках підписаною Україною Оттавської конвенції. Замовником виступав NAMSA - структурний підрозділ НАТО, а вартість проекту складала понад 600 тисяч доларів США [45].

Плідні наукові контакти з НАТО розпочалися в Донецькому регіоні ще в 1995 році з проведення конференції з питань безпеки. В її роботі взяв участь відповідальний працівник Департаменту преси та інформації НАТО М.Карновале. В 1999 році Донецьк відвідав координатор співпраці НАТО з країнами Центрально-Східної Європи Дж.Лаф. В свою чергу, лише з історичного факультету Донецького національного університету протягом 1998-2004 рр. більше 10 викладачів і студентів відвідали Штаб-квартиру НАТО в Брюсселі та Штаб Верховного головнокомандувача сил НАТО в Європі в Монсі (SHAPE). В цьому контексті логічним було створення в грудні 1999 року Донецької філії Північноатлантичної ради України на чолі з професором О.Крапівіним. Також, не випадковим було відкриття в жовтні 2005 року в Донецькому національному університеті Науково-інформаційного Центру міжнародної безпеки та євроатлантичної співпраці. Цей Центр був створений за підтримки Департаменту публічної дипломатії Штаб-квартири НАТО в Брюсселі [46].

Наприкінці 2002 року на Луганщині відбулися громадські читання на тему „Україна і Європейське співтовариство: реалії і перспективи”. Метою цих читань було пояснити, дати поняття і розширити знання населення про європейську інтеграцію і її значення для України. На жаль, тільки три області

України, у тому числі і Луганська, заявили про самостійне проведення читань, запропонованих Міністерством освіти і науки з дорученням Президента країни і Кабінету міністрів. Східноукраїнський національний університет ім. Даля пропонував провести кілька значних заходів. Серед них регіональна студентська конференція на тему «Луганщина на шляху європейської інтеграції: проблеми і перспективи». Конференція відбулася за підтримки представництва Європейської Комісії в Україні. Відбулися також дискусія-семінар на тему співробітництва між Україною, ЄС і НАТО та конкурс „Що я знаю про Європейський Союз?” [47]. Важливим напрямком регіонального співробітництва стали зв'язки з новими країнами-членами НАТО та ЄС. Організацією співробітництва з Польщею активно переймалося Агентство регіонального розвитку “Донбас” на чолі з В.Ковалем. З 2001р. в Донецькій області почав діяти проект “РАУСІ-00-0327-032” ”Розбудова стратегій місцевого розвитку в Україні на основі польського досвіду”. Метою проекту була розбудова стратегічних підходів у місцевому соціально-економічному розвитку територій та зміцнення ролі органів місцевого самоврядування в Донецькому регіоні на основі досвіду та експертної допомоги польських партнерів. У роботі брали участь заступники міських голів, начальники міських управлінь економіки з Донецька, Маріуполя, Краматорська, Макіївки, Єнакієвого. З 2 по 7 квітня 2001р. в Донецьку було проведено тренінг “Методологія створення стратегії місцевого розвитку” для представників органів місцевої влади та при підтримці облдержадміністрації. Тренінг проводили експерти Агентства комунального розвитку Варшави (Польща). Організовано круглі столи “Громадський діалог: підготовка регіональних та місцевих планів стратегічного розвитку” в Краматорську, Єнакієвому, Маріуполі та Макіївці. Наступним кроком стало проведення семінару зі створення стратегій місцевого розвитку для посадових осіб, які приймають рішення в регіоні. В семінарі взяли участь 30 посадовців з облдержадміністрації та міст області. Агентство також провело тренінг ”Методологія створення стратегії влади Донецької області”. Його темою були стратегічні концепції в побудові конкретних напрямків в планах місцевого розвитку, створення діючих систем надання та отримання інформації, особливо при визначенні конкретних проблем міста. Агентство пропонувало владі спільно розглядати питання політики уряду України стосовно малого та середнього бізнесу, діяльності регіональної влади з підтримки стратегій регіонального розвитку, інструментів розвитку підприємництва в старопромислових регіонах, інкубатора підприємництва: [48]. Вивченню польського досвіду сприяють також чисельні семінари за участю польських дипломатів. Так, наприклад 7 листопада 2002 року радник Посольства Республіки Польща В.Зайчковські розповів про складнощі і вади польського просування до Європейського Союзу.

Проте, не дивлячись на певні позитивні приклади, що в регіоні європейська, а тим більше євроатлантична політика України мала суттєву підтримку. Стриманий оптимізм щодо участі Донеччини в євроінтеграційних процесах України надав тоді голова українського уряду, колишній керівник Донецької облдержадміністрації В.Янукович, який зазначав наприкінці 2002

року, що його урядова команда прийшла не заради влади, але заради втілення амбіційного плану: домогтися того, щоб Україна стала нормальною європейською державою...[49]. Нова стратегія економічного та соціального розвитку передбачала формування інституційного середовища, яке б стимулювало, з одного боку, підприємницьку активність, економічне зростання на основі структурно-інноваційних перетворень, утвердження сучасної соціальної інфраструктури, механізмів соціально-ринкової економіки, а з іншого - подолання нагромадження суперечностей між економікою та суспільством. Йшлося про здійснення послідовної політики глибокої демократизації економічних процесів, утвердження повноцінних інститутів ринкової економіки та громадянського суспільства. Участь в цих процесах регіонів держави була запорукою реальності поступового просування України до всіх європейських та євроатлантичних структур і заслуговує на подальше наукове вивчення.

З одного боку, не можна не погодитися з Міністром закордонних справ України А.Зленком, що зовнішня політика повинна народжуватися саме в регіонах, а не "доноситися" до них [50]. Але погляди зросійщеного сходу та півдня держави явно дисонували з проголошеним керівництвом України європейським та євроатлантичним вибором. Особливо це було помітно на рівні масової свідомості. Студіювання ставлення населення найбільш чисельної частки східного регіону України – Донецької області до зовнішньополітичних пріоритетів держави привертає увагу, і зокрема в контексті вікових та гендерних розбіжностей в оцінках. Підтвердженням таких підходів можуть бути результати соціологічного дослідження в якому автор брав безпосередню участь. Це дослідження громадської думки було проведене за грантом NATIP співробітниками кафедр міжнародних відносин і зовнішньої політики та політології історичного факультету Донецького національного університету (доцентами В.П.Кіпенем, Ю.Т.Теміровим, І.Я.Тодоровим) в 2000-2001 рр. Партнерами в реалізації проекту були Донецький інформаційно-аналітичний центр, Львівська лабораторія соціальних досліджень та Центр східних студій Варшави. Були проведені опитування представників регіональних еліт та пересічених мешканців Донецької і Львівської областей (міське і сільське населення) [51].

У розвинених суспільствах особі притаманно багато ідентичностей, вона грає багато ролей. Якщо суспільство відкрите, тобто індивід може бути самим собою, – суспільні ролі доповнюють одна одну і не конфліктують із суспільством [52]. Гендерні стереотипи, як і інші соціальні стереотипи - це спрощені, схематизовані образи чоловіка і жінки, це образ полярний за знаком оцінки, жорстко фіксований, не припускаючий навіть найменшого сумніву в його істинності, примушуючи до суворо однозначного дійства. У суспільній свідомості гендерні стереотипи функціонують у вигляді стандартизованих уявлень про моделі поведінки і риси характеру, які відповідають поняттям "чоловіче" і "жіноче" [53].

Інтерес до політики був характерний майже для половини опитаних чоловіків і менше ніж для 40% жінок. Поширеною є думка про непридатність

жінок до політичної діяльності. Основою всіх цих поглядів є розповсюджені гендерні стереотипи, за якими у жінок відсутні риси, які пов'язані з компетентністю, незалежністю, змагальністю, логікою, домаганнями і т. ін. [54].

Радянське виховання обумовило що серед тих, хто цікавиться політикою в Донецькій області переважали респонденти у віці більше 45 років (понад 60%). Ця ж вікова категорія була переконана в значущості зовнішньої обстановки в забезпеченні успішного розвитку країни на (від 51% до 67%). Роль зовнішньої міжнародної ситуації в забезпеченні успішного розвитку країни на вважали важливою (принаймні не менш значною, ніж роль внутрішньої політики) більшість населення області – майже 70 %.

Певні гендерні та вікові розбіжності мали місце в оцінках зовнішньополітичного курсу держави в цілому. Зовнішня політика України майже половині жінок (47%) бачилася як переважно прозахідна, серед чоловіків така точка зору - менш популярна (40%). Проте, як проросійську оцінювали зовнішню політику держави 20% чоловіків і лише 12% жінок. Значна кількість населення (38%) без статевої різниці були схильні вважати українську зовнішню політику невизначеною. Таке ставлення до зовнішньополітичного курсу дещо пояснювалося розумінням того, в чийх інтересах сьогодні здійснюється зовнішня політика України. Понад 50% вважали, що в інтересах олігархів, “нових багатіїв”, майже третина (29%) – в інтересах Президента та його оточення і лише 8% - в інтересах народу України.

Незадоволеність зовнішньою політикою держави в поєднанні з проросійськими орієнтаціями чітко простежувалося в розумінні того, чи орієнтується зараз зовнішня політика України на Росію. Погоджувалися з таким твердженням біля 36% чоловіків і жінок. Серед, хто вважав, що переорієнтації на Росію не відбулося – майже третина опитаних, при чому чоловіків на 7% більше, ніж жінок. Зовнішню політику України прозахідною бачили, в основному, респонденти старіше за 45 років (64%).

Повністю чи переважно позитивна оцінка зовнішньої політики в Україні була притаманна лише 16% опитаних (при чому більш оптимістичний погляд і тут у чоловіків). Щодо негативної оцінки (повністю чи частково) то тут гендерної різниці практично не простежувалися (відповідно – 37% і 38%). Негативні оцінки зовнішньої політики в Україні були властиві також переважно особам старіше 45 років (більш 60%). Молодшим респондентам були притаманні, головним чином, нейтральні оцінки (біля 50%).

Жінки дещо в більшій мірі, в порівнянні з чоловіками, віддавали перевагу розвитку переважно економічних відносин з Росією, а чоловіки - відносинам з Заходом. Але ця різниця майже зникало, коли пропонується назвати конкретні держави чи організації, співробітництво з якими було найбільш важливим для України.

Співробітництво з Росією визначили в якості пріоритетного напряму понад 78% опитаних чоловіків та жінок. Гендерна різниця не була суттєвою серед тих, хто визнали в якості найбільш важливих партнерів Польщу (біля 6%) та США (біля 4%). Нажаль, на рівні пересічених громадян на Донеччині

майже відсутнє розуміння ролі Польщі для європейської та євроатлантичної України. В той же час слід констатувати, що донеччани не називали і Польщу серед тих, до кого ставлення негативне. В цьому сенсі хоч і зросійщений, але український Донбас суттєво відрізнявся від Росії. За даними Всеросійського центру опитування громадської думки, що проводилося 23-25 вересня 2001 року, найменші симпатії в росіян викликали країни Балтії, Іран та Польща [55].

Невеликі гендерні розходження на Донеччині простежувалися відносно позитивного ставлення до Європейського Союзу (чоловіки 24%, жінки 22%) і великі - стосовно НАТО (відповідно – 4% і 0,5%). З тієї незначної кількості донецьких респондентів, що вважали співробітництво НАТО найбільш важливим, половину склали молоді люди віком від 18 до 24 років. В усіх вікових категоріях більшість опитаних називали серед найважливішого пріоритету співробітництво з Росією (від 64% до 86%). Серед тих, хто вказав на пріоритетність співробітництва зі США переважали респонденти до 45 років (59%).

Громадяни старіші за 45 років, віддавали перевагу економічному (56%) та військово-політичному (64%) співробітництву з Росією і, навіть, висловлюється за відтворення чогось, подібного до СРСР (68%). Серед молоді до 25 років, така точка зору не перевищила 6%. На користь економічного співробітництва з Західною Європою з перспективою вступу в Європейський Союз висловилися переважно респонденти від 25 до 54 років (понад 60%). Серед усіх вікових категорій достатньо популярною думкою залишалася пріоритетність нейтрального статусу України та її неучасті у військових союзах (від 17% до 28%). Простому громадянину України значно легше сприйняти позитивні та негативні особливості нейтралітету, аніж переваги чи недоліки (зокрема, для себе особисто й у цілому — для країни) вступу України в НАТО чи приєднання до військово-політичного союзу Білорусь—Росія. З цієї точки зору, існує хибна думка, що нейтралітет може сприяти єдності громадян України та становленню української політичної нації.

Позитивна оцінка участі України в миротворчих акціях переважала в оцінках осіб яким більше 45 років (60%). Жінки Донеччини негативніше чоловіків ставилися до участі України в миротворчих акціях (відповідно 24% і 30%). Показово, що респонденти у віці до 25 років здебільшого не оцінили негативно Хартію про особливе партнерство між Україною та НАТО (80%). Ця Хартія викликала позитивне ставлення у чоловіків значне більше ніж у жінок (відповідно 28% і 18%).

Добровільна відмова України від ядерної зброї не могла викликати однозначної оцінки, хоч більшість чоловіків і жінок ставилися до цього позитивно (57% та 61%). Але майже третина представників сильної статі вважали цей крок помилковим (жінок, які були впевнені в цьому не більше 20% опитаних). Як позитивна, так і негативна оцінка добровільної відмови України від ядерної зброї робилася політично активною віковою категорією – тими кому за 45 років (63%).

Врахування регіональних інтересів в проведенні зовнішньої політики України не простежила абсолютна більшість донеччан (58% чоловіків і 52%

жінок), при чому специфічність донбаських регіональних інтересів бачилася передусім в різнобічному зближенні з Росією: в тому числі – економічному (86%), культурному (53%), політичному (47%). Економічне, культурне та політичне зближення з Заходом, в цілому, та Польщею в якості регіонального інтересу побачила значно менша частина опитаних – від 4% до 24%. Слід підкреслити, що гендерні відмінності, в даному разі, не були суттєвими і не перевищували 3%. Тільки у віковій групі молодше 25 років вагома частина опитаних (більш третини - 36%) висловилися за регіональний інтерес в тісному економічному співробітництві з Заходом.

В ставленні до договору про дружбу і співробітництво з Росією гендерної та вікової різниці практично не простежено (позитивна оцінка у понад 90% опитаних). Менше 1% з тих, хто негативно оцінив цей т.зв. „великий договір” припадало на вік від 25 до 44 років. Проросійська спрямованість населення регіону не вплинула суттєво на відповідь стосовно можливості відновлення впливу Росії в Центрально-Східній Європі Абсолютна впевненість чоловіків відносно цього, значно вища ніж у жінок (відповідно 32% і 20%). Але думка, що скоріше за все відбудеться саме так притаманна більшості опитаних незалежно від статі (приблизно 65%).

Друга чеченська війна, розв'язана Росією в 1999 році, також вплинула на ставлення в регіоні до військово-політичного союзу з Російською Федерацією. Але меншість вважала, що такий союз не припустимий (6%), чи принаймні – коливалася (21%). Більшість, всеодно була впевнена в необхідності такого союзу – 53%. Слід зазначити, що в невеликій кількості, хто не поділяє цієї точки зору переважали жінки.

Визнавали наявність зовнішніх загроз для України лише біля третини респондентів, жінок серед таких було в півтора рази більше, ніж чоловіків.

Ці загрози бачили перш за все в Міжнародному валютному Фонді (по 42% чоловіків і жінок), США (відповідно – 35% і 40%), НАТО (36% і 26%), Росії (8% і 4%). Не більше 2-4 людей називали у якості загроз Туреччину, Італію, Ічкерію, Захід в цілому.

Виходячи з суспільного значення питання окремо слід зупинитися на ставленні в регіоні до Організації Північно-Атлантичного договору. Стереотипи відносно НАТО, які виробилися ще до розпаду СРСР в масовій свідомості на Донеччині значною мірою залишалися незмінними. Так, принаймні, вважали майже половина опитаних. В даному разі, більший консерватизм проявили чоловіки (54%). Але й серед тих, в кого ставлення до Альянсу змінилося на позитивне чи нейтральне - переважали теж чоловіки (60%). Гуманітарна операція НАТО в Югославії навесні 1999 року, безумовно, вплинула на ставлення до НАТО в регіоні. Так, посилювалося негативне сприйняття Альянсу у третини опитаних, змінилося на позитивне або нейтральне ставлення у 14% і лише 2% вказало на посилення позитивного сприйняття Альянсу.

Гендерні відмінності чітко простежувалися у відповідях на питання стосовно інформованості про конкретні прояви співробітництва України і НАТО. Про участь України в Програмі „Партнерство заради миру” казали, що

їм відомо - 58% чоловіків і що не відомо - 61% жінок. Про Хартію про особливе партнерство між Україною і НАТО не знали 66% чоловіків і 73% жінок. Про наявність Державної програми співробітництва України і НАТО було відомо 19% чоловіків і 16% жінок (що здається також дуже збільшеним). Про діяльність Центру інформації і документації НАТО в Києві нічого не чули 90% чоловіків і 93% жінок.

Стосовно теперішнього розуміння що таке є НАТО негативістські оцінки (як агресивний військовий блок і потенційний супротивник) залишаються суттєвими – 43%, значних гендерних відмінностей не простежується. Більшість опитаних, спираючись на власні уявлення та стереотипи і в супереч фактам, в основному, не згодні з тим, що НАТО скоротило витрати на оборону і чисельність військ після розпаду СРСР (таких серед чоловіків 65% і серед жінок 69%). Більшість (62%) впевнена в тому що, реальна сутність НАТО не змінилася. При чому розуміння незмінності НАТО, безумовно, будується на радянських і російських стереотипах про агресивний характер Альянсу. Кількість жінок, що поділяють таку думку на лише на півтора відсотка вища. Негативне ставлення до розширення НАТО на схід було притаманне значній частині опитаних (понад 40%). Впевненість, що цей процес підривав стабільність в Центрально-Східній Європі поділяли перш за все чоловіки. Сприйняття НАТО як „агресивної машини американського імперіалізму” для ствердження його панування в регіоні, безумовно, також було популярним: серед чоловіків так вважають 67%, а серед жінок – понад 70%. Більшість опитаних (63% чоловіків і 66% жінок) були згодні з тим, що НАТО використовувало послаблення України та країн колишнього СРСР для нав'язування своєї волі. Незгодних з таким твердженням чоловіків було майже в два рази більше ніж жінок. Серед тих, хто вважав, що особливо довіряти НАТО не слід, бо інтереси Альянсу і України не співпадають була також абсолютна більшість опитаних – 89%. При чому безкомпромісний варіант стосовно повної згоди з такою думкою частіше використовували жінки (48%). Відома російська позиція, що НАТО намагається залучити Україну для протиставлення Росії, знайшла широку підтримку серед зросійщеного населення Донецької області. Понад половини опитаних згодні з цим повністю або частково. Жінок, що поділяють відповідний підхід було на 5% більше, ніж чоловіків. Відверто шовіністична і антиукраїнська позиція про те, що Україна повинна приєднатися до Росії і Білорусії для протидії агресивним планам НАТО знайшла широку підтримку на Донеччині: майже 60% чоловіків і понад 60% жінок вважали саме так. Це безумовно свідчить про хворобу вітчизняного суспільства, яке не лише не позбавилося жахливих наслідків тоталітаризму, але й добре сприймає сучасні імперіалістичні ідеї Росії. Головною причиною цього, на наш погляд, була відсутність у більшості мешканців сходу та півдня держави української ідентичності. Люди залишилися радянськими людьми, паралельно посилювався інформаційний вплив Росії. Регіон знаходився в інформаційному просторі Росії, який важко запідозрити в проукраїнськості. На жаль, протягом 15 років незалежності східна і південна регіональна еліта нічого не робила в плані

переосмислення своєї ролі і розуміння, що вона є часткою української влади [56].

Більш поміркована позиція стосовно того, що не можна будувати європейську безпеку без, або проти Росії знайшла також суттєву підтримку (майже 80%, без гендерних відмінностей). Ідея про тісну співпрацю НАТО і Росії в ім'я і стабільності в Європі і світі, що набула популярності восени 2001 року, в Донеччині і на початку року знаходила підтримку більшості опитаних (у чоловіків - 69%, у жінок – 61%).

Позитивне ставлення до Альянсу в Донеччині не було домінуючим, але гендерні відмінності і тут є суттєвими. Серед чоловіків помітно більше респондентів вважали НАТО миротворчою організацією і потенційним партнером (15%, а серед жінок - 6%). Думку про те, що НАТО дійсно прагне зміцнити безпеку країн євроатлантичного регіону поділяла помітна меншість донеччан (всього 22%, серед них чоловіків майже в два рази більше жінок). Відповідно – розуміння розширення НАТО як розширення зони миру і стабільності є не дуже поширеним. Згодні з цим були лише 16% респондентів, в переважній більшості чоловіки. Водночас, офіційну українську точку зору про те, що НАТО є найбільш ефективною структурою колективної безпеки в Європі поділяли, хоч і з певними зауваженнями, майже половина мешканців регіону, але і тут це досягалось, головним чином, за рахунок чоловіків (51%). Слід підкреслити, що спроможність саме НАТО вирішувати загальноєвропейські проблеми безпеки чоловікам бачиться в 10 разів більшою ніж жінкам. Те, що вступ Польщі, Угорщини та Чеської республіки до НАТО посилював стабільність в Європі й в Україні поділяють в тій чи іншій мірі понад половина опитаних. Відверта позиція стосовно євроатлантичної інтеграції України, що природно включає вступ до Північно-Атлантичного альянсу майже не знаходила підтримки – лише 13%. Однак, слід відзначити, що й тут відчутна більш прозахідна орієнтація чоловіків – 19%, тоді як серед жінок вступ до НАТО був підтриманий лише 5%. Населення Донеччини, в більшості вважало, що забезпечувати мир і безпеку в Європі повинні Рада Безпеки ООН (44%) та Організація з Безпеки і Співробітництва в Європі (19%). На жаль, ці міжнародні інституції довели на практиці власну неспроможність робити щось подібне. Але ілюзії стосовно них виявлялися життєспроможними.

Одним з потенційних факторів сприяння розвитку відносин України з провідними державами Західної Європи та її інтеграції до євроатлантичних структур співробітництва і безпеки була „стратегічна відкритість” обох партнерів. І Україна, і Європейська (та євроатлантична) спільнота (інституції та національні держави) формували стратегії свого розвитку, намагалися визначити свої специфічні ролі та моделі виживання у майбутньому. Ці пошуки ідентичності у швидкоплинному середовищі надавали можливість партнерам брати активну участь у визначенні цілей та пріоритетів один одного. Однак стратегічна відкритість і геополітична невизначеність були фактичними бар'єрами на шляху інтеграції України в європейську спільноту. Понад те, внутрішні загрози безпеці України (у першу чергу - конфліктогенний процес формування й посилення національних і місцевих політичних та економічних

еліт, нехтування демократичними нормами у повсякденному житті української влади й суспільства тощо) могли відволікти увагу від „зовнішніх” зносин з державами Європи, що не пропонували адекватних рішень для гострих внутрішніх протиріч України. Щоб запобігти „відвертанню від Європи”, слід не лише підкреслювати геополітичне значення поглиблення двосторонніх зв'язків з країнами ЄС та НАТО, посилення інтеграційних процесів, а й демонструвати практичну корисність такої співпраці, перспективи адаптації європейського досвіду на українських теренах. Тому для України важливо було розпочати диверсифікацію відносин із західноєвропейськими державами, пріоритетне розвиваючи їх на недержавному рівні, залучаючи до співпраці якомога ширше коло „акторів” суспільства [57]. Гендерні відмінності в ставленні до зовнішньої політики держави в Донецькій області засвідчили існуючи в українському суспільстві тенденції фемінократії та гендерного декадансу [58]. Для повної історичної реалізації сучасній Україні була необхідна активізація чоловічого елемента, знаходження суб'єктності – політичної, онтологічної і психологічної, формування нової еліти з яскравими особистими якостями, відтворення плідної гендерної пропорції.

Історично так склалося, що об'єктивно можна поставити знак рівності між європейським і євроатлантичним вибором України та її незалежністю. Консолідація українців навколо європейської ідеї потенційно спроможна сформулювати загальнонаціональну українську ідею. Потужним каталізатором для радикального підвищення рівня безпеки в рамках проголошеного „європейського вибору” мало стати приєднання до євроатлантичної системи колективної безпеки.

В цьому контексті доволі цікавою може бути спостереження щодо ставлення громадськості до цих питань двох регіональних „майже антиподів” - Донеччини та Галичини. Думка населення Донецького і Львівського регіонів з питань зовнішньополітичної діяльності дозволяли судити про ступінь і глибину його знайомства з цією стороною життя держави, підтримці або не підтримці дій своєї країни на міжнародній арені. Зовнішньополітичні проблеми і проблеми політики взагалі викликали інтерес біля половини донбасівців (43%) і більш половини галичан (55%), що підтверджувало стале уявлення про більшу політизованість заходу країни. Ступінь інтересу до політики в Донецькому регіоні принципово залежало від політичних орієнтацій. Більш половини респондентів, що ідентифікували свої погляди як ліві, тут дуже або в значній мірі цікавилися політикою. Роль зовнішньої міжнародної обстановки в забезпеченні успішного розвитку країни приблизно однакове число респондентів масового опитування в обох регіонах вважали важливою (від 41% у Донецькій області до 48% - у Львівській), або визнавали рівнозначність внутрішніх і зовнішніх чинників (відповідно - 26% і 27%).

Успішність реалізації національних інтересів залежало від обраних пріоритетів в зовнішній політиці. Концептуальним критерієм оцінки населенням зовнішньополітичного курсу України було ставлення до перспектив участі держави у військово-політичних блоках і структурах безпеки. Нейтралітет, в якості пріоритету в проведенні зовнішньополітичного

курсу переважав у відповідях приблизно рівного числа опитаних в обох регіонах (21% - Донбас і 22% - Галичина). Очікувано, що у визначенні інших пріоритетів було прослідковано істотну різницю між сходом і заходом країни. В Донецькій області 59% назвали в якості пріоритету - розвиток переважно економічного співробітництва з Росією (у Львівській таких лише 12%), проте на Львівщині була першість за розвитком переважно економічного співробітництва з Західної Європою з перспективою вступу до Європейського Союзу - 58% (в Донеччині - всього 17%). В Галичині перевага західним орієнтаціям звучала чітко і рельєфно: 21% назвали пріоритетом розвиток військово-політичних відносин з Заходом із перспективою вступу в НАТО (в Донбасі настільки чітко виражена політична позиція зовсім не популярна - 3%). Показово, однак, що і військово-політичне співробітництво з Росією в якості пріоритету, не тільки майже не названо львів'янина ми (3%), але в Донбасі зібрало тільки 17% прихильників.

Ностальгію за Радянським Союзом чітко було можливо прослідкувати тільки в Донецькій області (такий пріоритет, як відтворення союзу схожого зі СРСР тут назвали 21% опитаних, а у Львівській - всього 2%). Безумовно, що респонденти відбивали настрої властиві українському суспільству на сході та півдні країни. Про необхідність поглиблення відносин з країнами - колишніми республіками СРСР згадували також переважно в Донбасі - 31% (в Галичині - 4%). Важливість пріоритетності відносин з країнами Центрально-Східної Європи простежувалося більше на Львівщині - 17% (на Донеччині - 9%). Проведений аналіз розуміння пріоритетів у зовнішній політиці України на сході і заході країни свідчив про істотні розходження в їхньому визначенні, що, проте, не виключало і схожих підходів по ключових питаннях. Отже, дані, отримані в Донбасі, не свідчили про підтримку більшістю опитаних офіційних позицій про європейський вибір держави. Проросійські і навіть прорадянські орієнтації зберігали тут значну питому вагу серед більшості пересичених громадян. Це ставило перед владою та прозахідною елітою складне завдання національної консолідації на євроатлантичному підґрунті. Від успішності його реалізації залежало якою буде Україна, могутньою чи бідною, стабільною чи нестабільною, і взагалі, чи буде Україна? Найгостріше це проявилось восени 2004, після другого туру президентських виборів.

Серед еліт обох регіонів в розумінні національних інтересів пріоритети належали створенню сприятливих зовнішніх умов для формування незалежної, демократичної й економічно сильної держави європейського типу (Донеччина - 84%, Львівщина - 72%), забезпеченню енергійної інтеграції в систему світових економічних і європейських політичних інститутів (відповідно - 64% і 74%), розширенню гарантій безпеки і територіальної цілісності (52% та 48%), розширення зв'язку з закордонними українцями (61% і 39% - очевидно, що в Галичині рівень таких зв'язків більшість задовольняє). У Львівському регіоні, крім зазначених відповідей більш половини опитаних амбіційно вказали на мету - домогтися стабільного і серйозного геополітичного місця в Європі в якості регіонального лідера (70%, в Донбасі - тільки 40%) і поглиблення партнерських відношень із НАТО з метою подальшого вступу (62%, в Донбасі -

22%). Приблизно в рівній пропорції були названі варіанти - не йти на зближення з заходом, що не готовий сприймати Україну в якості рівноправного партнера (по 10%). Нарощування власної військової потуги називали в Донбасі і Галичині (відповідно - 10% і 16%), також як і отримання твердих гарантій від НАТО щодо української безпеки (38% і 48%), використання протиріч Росії і Заходу в інтересах України (22% і 36%). Лише незначна частина еліти Донецького регіону назвали в якості інтересів спільне з Росією протистояння тиску Заходу (15%) і створення з країнами СНД єдиного політичного, економічного, оборонного й інформаційного простору (10%). Таким чином, з більшості позицій у визначенні національних інтересів України думки еліт Донецького і Львівського регіонів збігалися або майже збігалися, тоді, як позиції мас істотно розходилися.

Визначення стратегічних партнерів України, незважаючи на офіційне проголошення такими на початку XXI століття 19 держав, у представників регіональних еліт викликало певні труднощі. Майже половина з них не визначилися. Погодилися з тим, що партнери все ж таки є, ледве більше половини (52% - в Донбасі і 55% - в Галичині). Серед них - головними партнерами в Донбасі більшість назвали Росію - 85% (в Галичині - 10%), а в Галичині - Польщу - 76% (в Донбасі - майже третина 31%). Також в обох регіонах значна кількість регіональної еліти назвали партнером США (відповідно - 27% і 48%).

Схожість у позитивних підходах до конкретних подій і процесів респондентами Донбасу та Галичини була чітко помітна в оцінці участі України в миротворчих акціях (70% і 54%), закриття Чорнобильської АЕС (54% і 65%), відмови від ядерної зброї (60% і 45%).

І навпаки, протилежність позицій була відслідкована стосовно таких принципових питань, як позитивне ставлення до договору про дружбу і співробітництво з Російською Федерацією (91% і 41%) та до Хартії про особливе партнерство між Україною і НАТО (22% і 60%).

Заслуговує на увагу оцінка населенням східного і західного регіонів характеру зовнішньополітичного курсу України. В Донбасі відносна більшість вважала, що українська зовнішня політика є прозахідною (44%), в Галичині ж, що - проросійською (35%). Правда, на Львівщині ще більше опитаних переконані, що міжнародна політика України залишалася невизначеною - 37%. На Донеччині цю позицію підтримувало приблизно така ж частина опитаних (38%).

Не викликає сумніву положення про те, що ефективна зовнішня політика будь-якої держави, у тому числі України, залежить від всебічного врахування інтересів окремих регіонів країни. Колишній Міністр закордонних справ держави України А.Зленко був впевнений, що дипломат не може ефективно відстоювати національні інтереси на міжнародній арені, якщо не знає, які очікування пов'язують з його роботою вдома, якщо не відчуває ритму, яким живе країна [59]. Традиційне незадоволення ступенем врахування регіональних інтересів центром було відстежено як в Донецькій, так і в Львівській областях. Тільки 1% в Донеччині і 0,5% в Галичині вважали, що Київ цілком враховує

інтереси відповідного регіону в проведенні зовнішньополітичного курсу. Серед тих, хто переконаний, що в більшості випадків має місце таке урахування в Донецькій області - 8%, а у Львівській - 9%. В обох регіонах відносна більшість вважало, що центр щось враховує, а щось, ні - по 35%. Достатньо багато респондентів поділяло позицію про те, що регіональні інтереси переважно не враховуються (відповідно - 33% і 29%), або цілком не враховуються (21% і 17%). Варто також відзначити, що дане питання викликало труднощі майже у 10% львів'ян і тільки 2% донеччан.

Розходження в регіональних підходах мали продовження у визначенні наявності і напрямків зовнішніх погроз. Наявність зовнішніх ворогів для України в Донеччині та Галичині оцінювали діаметрально протилежно: 66% донеччан вважали, що зовнішніх погроз не було, або скоріше не було і, навпроти, більшість львів'ян були переконані, що погрози серйозні і, щонайменше, існують в реальності - 57%. Серйозні розбіжності підходів щодо наявності погроз як таких, мали місце в конкретних визначеннях небезпечних напрямків. З 28% донецьких і 57% львівських респондентів, що визнали наявність зовнішніх погроз, конкретно такі назвали в такий спосіб: найбільшими носіями погрози в обох регіонах назвалися: Росія (усього 6% - у Донбасі і 81% - у Галичині), США (38% і 9%), МВФ (43% і 9%), НАТО (30% і 8%), Туреччина (4% і 2%), Польща (2% і 5%). Протилежна оцінка погроз з боку нашого північно-східного сусіда практично не вплинула на оцінку можливого прагнення Росії відновити в найближчому майбутньому свій вплив у Східній Європі. З різним ступенем переконаності так вважали 65% донеччан і 76% львів'ян. До речі, результати опитувань, проведених у Польщі свідчили також, що більшість поляків (60%) переконані, що Росія буде намагатися підсилити свій вплив в нашому регіоні [60].

Розходження в регіональних підходах мали місце у визначенні напрямків погроз національної безпеки і з боку еліт. Майже 60% донецької еліти вважали, що зовнішніх погроз немає або скоріше немає і навпроти більшість львівської переконані, що погрози існують - 92%. Проте, при настільки серйозних розбіжностях щодо наявності погроз як таких, прослідковано і загальні підходи в конкретних визначеннях небезпечних напрямків. З 40% донецької і майже 92% львівської еліт, що визнавали наявність зовнішніх погроз, найбільшими носіями в обох регіонах були названі: Росія (46% - у Донбасі і 92% - у Галичині), а також міжнародні кримінальні структури (42% і 71% - відповідно). Серед інших погроз у двох регіонах називалися транснаціональні корпорації (19% і 33%), міжнародний тероризм (19% і 15%), нелегальна еміграція (12% і 33%), США (23% і 12%), Румунія (7% і 23%), МВФ (31% і 8%). Ніхто в Галичині не назвав серед ворогів - НАТО, а серед донбаської еліти - тільки 4 представника вважали Північноатлантичний Альянс ворогом. Впадає в око значні розбіжності в оцінки погроз із боку Росії і НАТО елітами і масами Донецької області. Джерела погрози розглядалися в обох регіонах як: носії економічного тиску (78% у Донбасі і 83% - у Галичині); територіальних претензій (відповідно - 41% і 66%); контролю за зовнішньою політикою (41% і 63%); втручання у внутрішні справи (26% і 61%).

Визнання наявності або відсутності зовнішніх погроз вказало на необхідність оцінити чинники, що негативно впливали на стан української національної безпеки. Тут удалося досягти більшого консенсусу еліт. Представники обох регіонів як негативний та значущий чинник називали низьку ефективність військової організації (в Донбасі - 76%, в Галичині - 82%). Наявність іноземних баз і формувань на території України негативно оцінили більшість як галицької еліти (62%) так і донецької (61%). Відсутність стратегії і цілісної політики в сфері національної безпеки як значимий негативний чинник також назвали більшість представників еліт в обох регіонах (відповідно 70% і 90%). Також більшість була переконана, що негативно на зовнішню політику впливало невикористання можливостей багатовекторності. (64% і 56%). Донеччани і львів'яни, підтверджували, що значним шкідливим чинником, що впливало на національну безпеку були експансіоністські устремління певних політичних кіл Росії (в Донбасі - 58%, в Галичині - 88%). Значно збігалися точки зору представників еліт двох регіонів і у визначенні негативного чинника потенційних територіальних претензій і можливість перетворення України в „буферну зону” (відповідно 65% і 79%). Рівна кількість представників еліт на сході і заході були згодні, що українську безпеку не зміцнювала незавершеність інтеграції в існуючі системи колективної безпеки (по 79%). Існувала також єдність стосовно визначення економічної залежності від міжнародних фінансових інституцій в якості чинника небезпеки (96% - у донецької еліти і 86% - львівської). Водночас, мали місце і істотні розходження в чинниках, що загрожували національній безпеці. В Донбасі еліта фактично не надавала принципового значення поширенню з-за кордону ідеологічно-пропагандистських заходів антидержавної спрямованості - 71%. Геополітичне становище України, її розташування на перехресті світових шляхів, в епіцентрі зовнішньополітичних впливів, протиаг і суперечностей обумовлювало пильну увагу до неї з боку багатьох держав, надавало чимало переваг і водночас багато що ускладнювало. Донецька регіональна еліта, безумовно, недооцінювала негативного впливу російських медій.

Отже, в досліджуваній час зберігалися, а іноді, і поглиблювалися істотні регіональні розходження громадської думки стосовно зовнішньополітичних питань. Хоча і існували певні точки дотику (особливо в поглядах еліт). Співпадання масових поглядів, на жаль, здебільше, носили негативістський характер. Реалізація курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію не могло бути легким і безпроблемним процесом. Вона вимагала від усіх органів державної влади та пересічених громадян значної психологічної переорієнтації. Всі наші зрушення у розвитку відносин з НАТО та ЄС - результат кропіткої роботи відповідних структур перш за все центральної виконавчої, а також законодавчої гілок влади. Попри всі особливості регіонального сприйняття, владі було надзвичайно важливо не втрачати з поля зору європейські і євроатлантичні орієнтири. Адже європейська і євроатлантична інтеграція потрібна українському суспільству незалежно від суб'єктивного ставлення до неї з боку мешканців різних регіонів. Бо саме це було основою для побудови демократичного суспільства і успішного забезпечення економічних реформ.

Розуміння цієї істини всіма патріотичними силами України було однією з найважливіших передумов прогресу нашої держави. Громадську думку відносно НАТО треба було змінювати в позитивний бік, причому радикально і за порівняно короткий відтинок часу.

Не викликало сумнівів, що задекларований європейський і євроатлантичний курс мав постійно знаходити наповнення у внутрішній політиці держави. Адекватне розуміння “європейськості” вимагало приділяти більше уваги ролі і місцю регіонів в усіх сферах життя держави.

Таким чином, хоча європейська та євроатлантична інтеграція України - це довготривалий і поетапний процес, альтернативи йому немає. Кінцева мета цього процесу - повномасштабна участь України в основних європейських та євроатлантичних структурах, що повністю відповідає фундаментальним національним інтересам України. Втім його реалізація неможлива без всебічної участі усіх регіонів держави, докорінної зміни ставлення населення до майбутнього вступу до НАТО та ЄС. Прагнучи досягти своєї стратегічної мети, Україна зобов'язалася привести своє внутрішнє законодавство у відповідність до правил і процедур, прийнятих на євроатлантичному просторі, всебічно опанувати та розповсюджувати євроатлантичні цінності. В тому числі, втілювати в життя принципи зміцнення ринкової економіки, захист економічних свобод, забезпечення стабільності та добробуту через економічну свободу, соціальну справедливість та відповідальне ставлення до навколишнього середовища. Однак, розгляд втілення державної політики щодо європейської та євроатлантичної інтеграції на регіональному рівні наочно засвідчує, що ця політика залишалася осторонь для переважної більшості громадян. Без засвоєння українцями тих цінностей європейської культури та цивілізації, які визначають політичний та економічний лад сучасної європейської та євроатлантичної спільноти вільних націй, годі вважати, що європейська інтеграція матиме позитивні наслідки для нас. Сухі рядки Указів Президента про європейську інтеграцію та Угод ЄС та НАТО зможуть набути реальних обрисів лише завдяки засвоєнню та використанню ними тих „правил гри”, за якими живуть європейці. Впровадження західноєвропейських принципів життя – процес не з легких. Але альтернативи йому немає, якщо ми хочемо, нарешті, гідно жити. Для інтеграції до Європи необхідна наявність чіткої регіональної політики, громадянського суспільства, дієвого місцевого самоврядування.

3.3 Європейські та євроатлантичні мотиви в програмних засадах та діяльності українських політичних партій та недержавних громадських організацій

Той чи інший зовнішньополітичний вибір не є ізольованою характеристикою окремої держави чи спільноти. Вивчаючи його підґрунтя, маємо взяти до уваги все, що віддзеркалює стиль і спосіб життя - вони залежать від світосприймання і в свою чергу впливають на нього. Визначене владою протягом останніх років спрямування політики України на повномасштабну

інтеграцію в європейські і євроатлантичні структури викликане необхідністю рахуватися з існуючими об'єктивними реаліями європейської та світової політики, продиктоване національними інтересами України. З моменту набуття незалежності наша країна розпочала формувати суверенний зовнішньополітичний курс, в основу якого було покладене прагнення зміцнити національну безпеку держави та відігравати більш активну роль у спільноті європейських держав.

Продекларувавши свій європейський вибір через, головним чином, органи виконавчої влади, було потрібно наповнювати його конкретними справами. Добре, що і населення, і влада нарешті почали пов'язувати проблему інтеграції в Євросоюз з нашими здобутками на шляху економічних перетворень, демократичних процесів. Адже раніше ми здебільшого скаржилися на те, що нас не приймають до елітарного клубу. Що ж до самостійності у зовнішній політиці, то ми, як і кожна суверенна держава, визначаємо її самі. Хіба що з тією різницею, що Україна не вирішує великих геополітичних завдань як, скажімо, США, ЄС або та ж Росія. Ми є не суб'єктом, а об'єктом великих рішень, які визначають світовий устрій. За таких умов і наявності стратегічного партнерства необхідно йти на певні компроміси, враховуючи чужу думку при формуванні власної зовнішньої політики. Україна має лише один вектор, європейський, і багато партнерів.

Але, задекларованість пріоритетності європейського та євроатлантичного вектору зовнішньої політики зовсім не значило, що його поділяють абсолютна більшість політичних сил в країні. Про це свідчать програмні документи чисельних українських партій [1].

Парламентські вибори традиційно особливо рельєфно демонструють зовнішньополітичні уподобання більшості суб'єктів політичного процесу. Результати усіх українських виборів 1991-2004 років були настільки ж суперечливими, наскільки суперечливою залишалася ситуація в Україні й українському суспільстві, де постійно йшла боротьба двох тенденцій: демократичної та авторитарної. Звичайно, Україна, будучи географічно розташованою в центрі Європи, мала повне право на талан усієї Європи. Але однієї географічної приналежності для цього замало. Та інституційована Європа, до якої Україна прагне, має свої цінності та свої правила гри, які треба приймати, законодавчо та культурно утверджувати. З огляду на реальні труднощі, які мусили подолати, досить сміливими виглядали ті цілком конкретні терміни, що їх призначали наші політики для інтеграції України в європейську спільноту держав. Адже наразі навіть не мали загально визнаних національних лідерів, які були б добре обізнані з теорією і, особливо, практикою ринкових відносин в умовах жорсткої конкуренції, що панує в міжнародному середовищі, які володіли б навичками культурного, етичного ведення бізнесу та знанням відповідних правил бізнес-комунікації, які глибоко усвідомлювали б процеси глобалізації, що охопили цілий світ [2].

Ф.Фукуяма, говорячи про Росію та Україну, писав: "...У цих країнах встановилася вже не планова і ще не ринкова економіка... Різниця у посткомуністичному розвитку між Польщею, Угорщиною та Чехією, з одного

боку, а також Росією та Україною, з іншого, полягає якнайменше у повній відсутності громадянського суспільства в останніх” [3]. Але констатуємо відставання України в питаннях розвитку економіки, створення громадянського суспільства, входження до СОТ тощо, не можна ігнорувати різницю стартових умов, історичної спадщини, характеру і стану „людського капіталу”. Критикуючи Україну за низькі темпи ринкових перетворень, за повільний розвиток демократії, за відсутність громадянського суспільства, наші західні партнери повинні були усвідомлювати наявність об’єктивних обставин, а не дорікати нам у небажанні або супротиві, не карати, а допомагати. Як помітив один із найвідоміших українців, громадянин Канади, доктор Б.Гаврилишин: „Для України двері до Євросоюзу зачинені, втім, не замкнені. Ми могли б їх профорсувати. На нас не чекають, нас ніби й не хочуть, але це нам потрібно і, я думаю, цього можна досягти” [4]. Високий рівень освіченості нашого народу, його працьовитість, його спрага до заможності — це теж об’єктивність, вагомі чинники того, що відставання можна і треба подолати.

Розглядаючи питання європейської та євроатлантичної спрямованості у партійних програмах, безумовно треба мати на увазі, що рівень впливовості вітчизняних політичних партій (як провладних, так і опозиційних) на зовнішню політику і на зовнішньополітичний курс протягом всього періоду що досліджено, вивлявся незначним. Лише деякі із партійних структур були відносно впливовими у зовнішньополітичному контексті. Серед них слід вказати, перш за все, на ті, що мали парламентське представництво. Практично непомітним був вплив партій, що входили до антипрезидентських опозицій. Таких головних типажів на початку ХХІ століття склалося кілька: пропрезидентські „центристи”, комуністична та некомуністична опозиції.

В цьому сенсі показовими були парламентські вибори 2002 року. Праві та правоцентристські партії та блоки в переважній більшості визначали свою відданість євроатлантичній інтеграції України. Водночас, у переможця передвиборчих перегонів блока Віктора Ющенка “Наша Україна” в програмі ці проблеми майже не згадувалися. Йшлося лише про те, що Україна віддавна і природним чином належить до європейської спільноти націй, тому потрібне наповнення існуючого стану речей конкретним і продуктивним змістом.

Інтеграція до європейських та загальносвітових структур була одним із потужних продуктивних факторів динамізації економічного розвитку України, а загострення міжнародних реалій останнього часу робило інтеграційні процеси, особливо у формуванні колективних систем безпеки, настійною вимогою часу [5]. Така певна скромність може бути пояснена стійким прозахідним іміджем “Нашої України”. До того ж, партії що увійшли до цього блоку завжди і безумовно підтримували доцільність євроатлантичного вибору України. Так, Народний рух України (Г.Удовенка) вважав, що „Україні, за великим рахунком, не потрібно членство в СНД. Приєднання до „слов’янського союзу”, який створюють Росія і Білорусь — тим паче; це — шлях до відтворення Російської імперії та, не виключено, й Радянського Союзу. Україні більш ніж потрібно вступати до Європейського Союзу. Для нас це один з шляхів українського відродження. На жаль, поки що Україна у формуванні

власної зовнішньої політики ще не цілком самостійна. Але іншого шляху, як досягнення повної самодостатності, в Україні просто нема, що обумовлено не тільки географічним розташуванням, але й історичним досвідом. Найбільше впливають на формування української зовнішньої політики Росія та США. Але якщо недоліки впливу США випливають з недостатнього розуміння України та „генетичної” інертності і непатріотичності багатьох представників керівних кіл України, то вплив Росії має відверто антиукраїнський характер, і метою його є нищення державності України. Політика військового нейтралітету України практично себе вичерпала. Потрібна якісна активізація в цій сфері. Національним інтересам України відповідає військова співпраця з НАТО, а в перспективі — входження до складу Альянсу; орієнтовно — протягом 10 наступних років” [6].

Український народний рух (Костенка) – Українська народна партія, також підтверджувала, що „інтеграція України в європейські та євроатлантичні політичні та економічні структури — принципова позиція, яку послідовно одстоює Рух з 1989 року. Україна традиційно (з X ст.) була європейською державою. Вступ до ЄС — це передусім досягнення високих показників економічного розвитку та життєвих стандартів. А вступ до НАТО дозволить Україні, як членові системи колективної безпеки, вийти на більш високий рівень обороноздатності та суттєво скоротити витрати на оборону, вивільнивши значні бюджетні кошти на соціальні потреби. Так, в багатьох моментах Україна не може конкурувати з іншими розвинутими країнами як повноправний член організації. Тому, йдучи до цього, ми повинні створити умови, коли повноправне членство в цій організації даватиме нам більше економічних переваг, ніж економічних втрат”. Слід підкреслити, що ще до розколу НРУ член цієї фракції В.Кириленко 1998 року вніс на розгляд парламенту законопроект, який передбачав вступ України до НАТО [7].

В програмі партії “Реформи і порядок”, ще однієї складової частини “Нашої України” йшлося про необхідність отримання статусу асоційованого члена Європейського Союзу і співпраця з організаціями країн Східної та Центральної Європи [8].

Серед усіх учасників виборчих перегонів питання європейської інтеграції найбільш ємно та емоційно були висвітлені в передвиборчій платформі Соціал-демократичної партії. „Ми стоїмо на пероні глухого провінційного полустанку і дивимося, як нас невпинно минають останні вагони яскраво освітленого святкового поїзду під назвою “Європа”. Ми привітно махаємо, але ніхто і не думає зупинитися і чіпляти старий і брудний вагон “Україна”... Ми, українські соціал-демократи, пропонуємо перестати дурити самих себе балачками про позаблоковість та багатополярність і почати будувати Україну яку приймуть до Європейського Союзу. Головними елементами реалізації програми інтеграції політичної системи України до Євросоюзу стануть санація та модернізація. Першочерговими заходами санації є: розслідування під контролем громадськості злочинів вищих посадовців; ліквідація партій - філій олігархічних угруповань; санація політичного істеблішменту, створення системи антикорупційної фільтрації; бюджетна дисципліна, суспільний

контроль за видатками. Єдиним шляхом інтеграції українського суспільства в систему Європейського співтовариства є трансформація головного регулятора міжлюдських відносин – системи цінностей” [9].

Партія “Яблуко” достатньо відверто вважала, що Україні однозначно варто орієнтуватися на інтеграцію до європейських та євроатлантичних структур. Ідеологи партії «Яблуко» виклали своє бачення зовнішньополітичної лінії України в параграфі під назвою „Світове лідерство”: „Ціль нашої політики — розквітаюча Україна, світовий лідер в області економіки, екології, науки і культури... Ми хотіли б жити в такій країні, що протистоятиме глобальним викликам, стане прикладом для усього людства. Тільки йдучи цим шляхом, Україна здатна буде повернути собі головні позиції у світі”. Однак, подібно до деяких пропрезидентських і навіть лівих сил, “яблучники” вважали, що “Обличчям до Європи” не повинно означати спиною до Росії. Тобто, інтеграція має бути спільною з Російською Федерацією [10]. Правда, в самій передвиборчій платформі партії про це не йшлося – М.Бродський з колегами обмежився емоційними віршами Василя Симоненка [11].

В передвиборній програмі представника непримиренної опозиції - «Виборчого блоку Юлії Тимошенко» в зовнішньополітичному розділі нема згадок про європейський та євроатлантичний вибір. Вказано лише на головний конфлікт: між потужними потенційними можливостями України та її низьким статусом на міжнародній арені. Пропонувалося визначити чіткі національні пріоритети України і зняти принизливе питання: з ким ми? „Зовнішня політика має здійснюватися в ім'я своєї нації, на основі мирних рівноправних стосунків з усіма державами, з якими Україна має спільні інтереси. Інтеграція без урахування національних інтересів називається зрадою або підкоренням. Тому будь-який інтеграційний процес має виходити з економічних та зовнішньополітичних інтересів держави” [12].

Ще один, вельми специфічний представник непримиренної опозиції – Українська національна асамблея зберігала свою оригінальність. Зокрема, вказувалося на те, що „світ стоїть на порозі глобальних змін, які призведуть до створення надзвичайно розвиненої людської цивілізації. Українська нація повинна першою здійснити перехід до цивілізації вищого рівня. Її призначення - бути носієм високої духовності, передового мислення і способу життя, планетарним духовним центром і забезпечити реальний суверенітет і підвищення міжнародної конкурентоспроможності України”. Однак, УНА не заперечувала того, що „Україна повинна вести збалансовану і послідовну зовнішню політику, спрямовану на прискорену та ефективну інтеграцію України у світові та європейські політичні і економічні структури. В той же час, геополітична перспектива України полягає в тому, щоб стати самостійним і авторитетним геостратегічним центром. Україна перейме на себе роль всесвітнього миротворця. На противагу існуючій у світі концепції протистояння цивілізацій, Україна запровадить концепцію діалогу цивілізацій, стане місцем і центром такого діалогу” [13].

Також амбітність відрізняла передвиборчу платформу Всеукраїнської партії „Нова сила”. Так, „відмова від зброї масового знищення

продемонструвала, що Ми, українці, є носіями ідеології ХХІ століття – ідеології мирного діалогу цивілізацій на протипагу примітивному силовому захопленню ринків та сфер впливу” [14].

Блок політичних партій „Новий Світ” виступав проти будь-яких форм смертельно небезпечного для нас союзу з Росією, „слов’янського” союзу та інших об’єднань та за вихід України зі складу СНД, але про євроатлантичну альтернативу в програмі згадки не було [15]. Ще один нечисельний опозиційний блок з оригінальною назвою „Проти всіх” автаркічно виступав проти принизливої залежності України від сходу і заходу [16].

Природно, що найбільш послідовно європейський вибір України декларували пропрезидентські партії і блоки, але при цьому вони майже не згадували про євроатлантичну інтеграцію, тобто, про вступ до НАТО. Це є зрозумілим, бо питання приєднання до НАТО було сформульовано вже після виборів – 23 травня 2002 року. Зокрема, в платформі блоку “За єдину Україну” було сформульоване завдання сприяння комплексній євроінтеграції нашої держави та відродження України як житниці Європи. Констатувалося також, що „Україна – європейська країна за геополітичним розташуванням і культурними традиціями. Її майбутнє нерозривно пов’язано з Європою. Потенціал українського народу може розкритися тільки через творче освоєння цінностей європейської культури і світової цивілізації” [17]. Партії що увійшли до блоку також достатньо відверті в своїх програмних засадах. Так, Аграрна партія України вважала, що „Україні не варто приєднуватись до „слов’янського” союзу, який створюють Росія та Білорусь. Наша стратегічна мета — це рівноправне членство у Європейському Союзі”. Водночас, аграрники вважали, що „Україні і надалі треба дотримуватися військового нейтралітету, нема потреби вступати до складу НАТО, але співпраця України з НАТО відповідає її національним інтересам” [18]. Народно-демократична партія також пріоритетним для України вважала курс на інтеграцію в європейське співтовариство. „Європейський вибір України — це не тільки географічна належність, а й зміна вектора розвитку, який передбачає поступову інтеграцію в європейський простір не тільки в політичному, а й економічному та цивілізаційному аспектах. Тому стратегічна мета — перетворення України на постіндустріальну державу, що забезпечує середньоєвропейські стандарти життя в економічному, інформаційному, освітньому, екологічному сенсі” [19].

Здоровий глузд і логіка світового розвитку, за програмою Партії регіонів, підказували, що „Україні не минути інтеграційних процесів, які активно протікають у всьому світі. Отже, інтегруватися чи не інтегруватися — не питання. Тобто нам, безумовно, потрібно інтегруватися у світовий ринок, у міжнародне співтовариство, в Європу, СНД — всюди, де є український інтерес. Інтегруватися заради того, щоб пильнувати і одстоювати цей інтерес на всіх рівнях і у всіх сферах. А він є і на Заході, і на Сході...” [20]. Партія Трудова Україна одним з першочергових завдань для України вважала розвиток стосунків з ЄС, формування умов для вступу в цю організацію, тобто поступове приведення законодавства, технологічних і екологічних стандартів України у відповідність з критеріями ЄС [21].

В передвиборній програмі Соціал-демократичної партії України (об'єднаної) йшлося про завдання зміцнення суверенітету держави і активну участь у міжнародному розподілі праці, входження України у світові та європейські міжнародні організації. Щодо безпекової політики, то була передбачена необхідність створення системи загальноєвропейської колективної безпеки за участю країн Західної, Центральної, Східної Європи та Росії. Об'єднані соціал-демократи виступали тоді за збереження „позаблокового статусу України”, який не виключав, а передбачав співробітництво з НАТО — найбільшою міжнародною організацією, рубежі якої сьогодні впритул наблизилися до кордонів України. Європейський вибір України не підлягав обговоренню або перегляду. „Політична мета розвитку України — стати повноправним членом співтовариства європейських держав” [22]. Партійна програма СДПУ(о) чітко декларувала «Україну в Європі», водночас оголошуючи спротив політиці „ізоляціонізму та ідеології національної винятковості”. Трохи далі в програмі була присутня ідея перетворення «Західноєвропейського Союзу на Загальноєвропейський Союз», але Україна згадувалася лише в контексті східноєвропейської інтеграції. По тому наголошувалося на важливості балто-чорноморської взаємодії (з Білоруссю, Литвою, Латвією, Естонією) та співпраці з країнами Дунайського басейну. Нарешті, наостанок зазначалося, що „особливою турботою української зовнішньої політики мусить стати врегулювання відносин і вирішення спільних проблем з Росією”. Партійна програма СДПУ(о) найповніше представляла необхідний легальний, публічний „джентльменський набір” вимог до зовнішньополітичного курсу „центристської” політичної партії в Україні. Ця модель, близька до ідеал-типової, передбачала орієнтацію на ЄС, країни ЦСЄ, чорноморсько-балтійські (можна додати Болгарію, Туреччину), особливий наголос на відносини з Росією (варіант — СНД). Характерним місцем цієї моделі була всеїдність, за якою не завжди проглядався зв'язок між зовнішньополітичною доктриною і реальними механізмами розвитку суспільства [23].

Ще одна центристська, близька до президентського оточення, партія “Демократичний Союз” підкреслювала, що „розвиток світових відносин визначається сьогодні інтеграцією”. Тому вона вітала розширення відносин з ЄС як магістральну лінію зовнішньої політики [24]. Проте, згадок про євроатлантичну інтеграцію не було, попри те що очолював ДС на той момент відвертий прибічник курсу до НАТО В.Горбулін.

Відносно пропрезидентський виборчий блок “Єдність” ґрунтувався на розумінні України, як „сучасної волелюбної і миролюбної європейської держави” [25]. Партія Зелених України зберігала природну оригінальність, а саме в програмі йшлося про економічну доцільність приєднання до Європейського Союзу, повноправне членство в спільному європейському домі, але проти приєднання до військових блоків [26]. Швидко створені перед виборами “молодіжні проекти” - “Команда Озимого Покоління” та партія „Нова генерація України” не могли обійти питання європейської та євроатлантичної інтеграції. Але розкриття їх було занадто формалізованим. Як наприклад

заголовки на кшталт “Європейський поступ у економічній та соціальній політиці!”, або “Європейський поступ у науці і культурі”[27]. Дуже формально торкалася проблеми Ліберальна партія України (оновлена) і зовсім не згадували такі учасники виборчого процесу, як Всеукраїнське політичне об’єднання “Жінки за майбутнє”, Всеукраїнське об’єднання християн, Всеукраїнська партія трудящих, Партія Реабілітації Тяжкохворих України, партії “Християнський рух» і нарешті Української морської партії. До речі, остання, виходячи з назви мала б бути прибічницею атлантизму [28].

Підтриманий тодішньою владою виборчий блок “Народний рух України”, хоч і знаходився в опозиції до “справжніх” рухів, зберіг традиційний євроатлантизм. „Вирішальним для реалізації гарантій безпеки держави і громадян повинна стати інтеграція України в європейські політичні та економічні структури, і на це повинні бути направлені основні зусилля державних і суспільних інституцій, які опікуються цією сферою. Щоб забезпечити інтереси національної безпеки України у стосунках із сусідніми країнами Європи, необхідно продемонструвати наш європейський вибір і добитися реального співробітництва і впливу в регіональних міжнародних організаціях, сприяти їх роботі. Необхідно заявити про свою готовність в майбутньому вступити в НАТО і рішенням Верховної Ради заявити про вихід із СНД і Міжпарламентської асамблеї” [29].

Для цієї групи партій і блоків правила виробились такі, що стратегічні елементи публічної політичної діяльності — ідеологія і програма — не видавалися необхідними для успіху у цій грі. Партії цього типу переважно вели боротьбу за чудодійний адміністративний ресурс, який мав забезпечувати бажані електоральні успіхи. Це змагання не за голоси виборців, їх свідому реакцію на запропоновані переваги претендентів на владу, а, швидше, за чисельність електорату — цифру, завірену в документах та уповноважених інстанціях. Втім, внутрішня конкуренція серед „центристських” партій не дозволяла покладатись на один лише адмінресурс, але зобов’язала по можливості використовувати публічний вплив на електоральні маси. Практично кожна поважна партійна структура зафіксувала в своїй програмі положення про зовнішню політику. Серед центристів наймоднішим штампом, що кочував по програмах їх партій, була необхідність слідувати принципам вже немодної тоді багатовекторності. „Нашою державою має проводитися багатовекторна зовнішня політика” — записано в програмі НДП. Програма „Демсоюзу” обіцяла: „Партія здійснюватиме багатовекторну зовнішню політику на засадах нейтралітету, позаблоковості”. Приміром, фахівці Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова зазначали: „Розширення ЄС супроводжується поглибленням співпраці Євросоюзу з Росією, що зумовлює важливість "східного вектора" для євроінтеграції України... Це означає, зокрема, необхідність поглиблення економічного співробітництва з Росією... Саме в такому контексті слід розглядати поширену зараз у певних політичних колах України тезу „До Європи разом з Росією”. Водночас механізми та стратегічні цілі співпраці України й Росії з ЄС суттєво відрізнялися: Росія офіційно не

заявляла про намір вступу до ЄС, тоді як Україна проголосила інтеграцію до Союзу головним пріоритетом зовнішньої політики. Вищенаведена теза свідчила про бажання деяких українських політиків і політологів використати Росію в ролі стимулятора й посилювача активізації руху України до ЄС. Однак, як це не пригодно, але на цьому шляху не варто забувати про російські інтереси і політику. Очевидно, що політичні лінії Росії стосовно як України, так і Європи не були колінеарними. Про це свідчив хоча б той факт, що зазначеному вище українському гаслу не було адекватного російського відповідника на кшталт: „Зближуватися з Європою разом з Україною”. Думається, що інтерференція інтересів у трикутнику Україна - РФ - ЄС створювала набагато складнішу і, головне, непрямолінійну картину, як це видавалося на перший погляд, коли ми зверталися до тези „До Європи разом з Росією” [30].

Посилення позицій Росії як євроатлантичного партнера неминуче збільшувало її вагу і як партнера ЄС. Тому можливості РФ маніпулювати відносинами з Україною на європейській політичній, економічній та інших аренах значною мірою зростали, натомість потенціал України як гравця залишався незмінним. Отже, можна дійти висновку, що зміни в геополітичному середовищі, які відбулися після терористичних актів 11 вересня у США, лише загострили проблеми у відносинах України з ЄС.

Партії лівої орієнтації та відверто імперські проросійські сили не могли підтримувати європейський та євроатлантичний вибір України за визначенням. В передвиборних програмах Комуністичної партії України та Комуністичної партії України (оновленої) чітко окреслена необхідність розширення співробітництва з країнами СНД. Росія і Білорусія – названі нашими економічними партнерами, політичними союзниками і історичними побратимами і „саме в союзі з ними має бути і Україна” [31].

Передвиборча програма Комуністичної партії робітників і селян взагалі містила в собі детально розроблений план ліквідації української державності: “2003–2005 р. – Об’єднання в Союз слов’янських держав; 2005-2015 р. - Усунення експлуатації людини людиною. Відродження СРСР” [32].

Прогресивно-соціалістична партія або "Блок Наталії Вітренко" у зовнішній політиці пропонувала негайно розірвати стосунки з Міжнародним валютним фондом, утворити міждержавний союз “Україна-Беларусь-Росія” і створити систему колективної безпеки, але ще не була однозначно хворобливо зацикленою виключно на темі НАТО [33].

Селянська партія України основою зовнішньої політики вважала „відновлення слов’янської єдності, союз з братніми російським і білоруським народами, єдиний економічний простір з Росією і Білорусією для захисту від економічної експансії Заходу” [34]. Соціалістична партія України наполягала на зберіганні позаблокового статусу нашої держави, підтримувала взаємовигідне широкомасштабне співробітництво України з усіма країнами, за пріоритетні відносини з Росією, Білоруссю та іншими сусідами, за консолідацію і захист слов’янства. Щодо НАТО, то СПУ вважала помилковим навіть розширення альянсу на Схід [35].

Серед усіх учасників перегонів лівого спрямування певною поміркованістю відрізнялася платформа партії Всеукраїнського об'єднання лівих „Справедливість”. В питаннях міжнародної політики „Справедливість” також виступала прибічницею тісних стосунків з нашими природними історичними союзниками-сусідами: Росією, Білоруссю, Молдовою, але й не забувала про інтеграцію до Європи, яка може відбуватися тільки спільно з східноєвропейськими сусідами під гаслом: „Разом до Європи!” [36].

Антиєвропейська, антиатлантична риторика особливо була притаманна проросійським виборчим об'єднанням. Так в передвиборній програмі виборчого блоку „ЗУБР” (За Україну, Білорусію, Росію) прямо йшлося про впровадження в галузі економіки і управління - досвіду президента В.В.Путіна щодо підвищення керованості державою, в соціальній політиці - впровадження досвіду президента О.Г.Лукашенка по захисту соціальних прав громадян, забезпеченню добробуту та захищеності кожної людини, а також по-путінськи жорстка боротьба с тероризмом, злочинністю та корупцією[37].

Схожа позиція виборчого блоку політичних партій “Руський блок”. Блок вважав, що „гарантії економічного виживання України – у союзі з Росією. Необхідно прийняти однозначне рішення і приступити до послідовного створення єдиного економічного, інформаційного і культурного простору України, Росії і Білорусі на основі тісного міждержавного союзу”. Водночас, цей блок декларував проти штучного протиставлення європейського вибору України вектору її зближення з Росією. Російська Федерація, як і Україна, є органічною складовою частиною Європи, повноправним членом Ради Європи, інших загальноєвропейських структур безпеки і співробітництва. Однак, Руський Блок виступав за негайне згортання військово-політичного співробітництва з НАТО. Ніяких проявів щодо інтеграції та зовнішньої політики взагалі не було в передвиборній програмі народної партії вкладників та соціального захисту [38]. До речі, про “впливовість” двох останніх блоків свідчить те що за них проголосувало в 2002 році лише 303098 виборців чи 1,16% з тих хто взяв участь в виборах [39].

Таким чином, „штатними” програмними прихильниками стратегічної орієнтації на Росію залишалися політичні партії лівого спрямування (КПУ, ПСПУ, СПУ, СелПУ, „Справедливість” та інші, дрібніші). Публічні проросійські симпатії у вигляді ностальгійних неорадянських проєктів (інтеграція до союзу Росії і Білорусі, тісніша співпраця з СНД) поряд із підтримкою антизахідних позицій російської владної еліти — один із ключових стовпів, на яких тримався образ вітчизняної лівиці. В ній у парадоксальний спосіб співіснували інтонації антиглобалізму, посткомуністичного консервативізму та провінційної версії комплексу великодержавності. Синдром „молодшого брата” найочевидніше виявлявся в публічній діяльності КПУ. Натомість, ця особливість не тільки і вже не стільки була ментальною прикметою лідерів пострадянських „комі”, скільки данина настроям лівого електорату. Постійно наголошуючи на проросійській орієнтації, комуністи досягали відчутної підтримки з боку значної частини російського культурного сегменту українського суспільства. В поєднанні із постійним педалюванням

соціальних проблем такого типу діяльність дозволяла комуністам і лівим у цілому претендувати протягом періоду що досліджено, на потужну електоральну підтримку. Втім знаходилися й охочі позбавити лівих монополії на використання проросійських настроїв у електоральних цілях. Реінтеграція у новий союз, як і стереотип розколу українського суспільства на дві половини, не мали до 2004 року під собою реального підґрунтя. Проблема тут справді була, проте лежала вона не у сфері приєднання до Росії, а зовсім в іншій площині, і мала не глобальний, а конкретний характер. Мовні питання, родинні зв'язки, прикордонний безлад тощо вимагали уважного підходу і делікатного розв'язання. Якщо цими питаннями не займатися, то згодом з місцевих вони переростали у загальнодержавні. Об'єктивно, щодо нашого приєднання до Росії, то його не може бути передусім з двох причин: Росія „не потягне” економічно таку територію, а наша політична еліта, в тому число й комуністи, ніколи не погодиться, щоб ними знову керували з Москви [40].

Як би не відбувалась еволюція українського політичного життя, партійні еліти так чи інакше збільшували свій владний потенціал. Передвиборна ситуація створила природну необхідність залучення цих еліт до процесу обговорення, визначення і подальшої реалізації стратегічних національних інтересів України на міжнародній арені.

КПУ, СПУ, Аграрна партія, НДП, "Трудова Україна", СДПУ(О) висловилися за те, щоб Україна залишилася у складу Співдружності незалежних держав. "Батьківщина", Партія Зелених, НРУ, УНР — за вихід з СНД. Блок Віктора Ющенка, ПРП, "Демократичний Союз", "ЯБЛУКО" вважали, що зі Співдружністю Україна може попрощатися, але не зараз.

Більшість партій, крім КПУ та СДПУ(О), висловилися проти приєднання України до „слов'янського” союзу, що створювався Росією та Білоруссю. Окрім КПУ, близьких до неї лівих і проросійських сил та Партії Зелених, всі партії виступали за вступ України до Євросоюзу. За винятком СДПУ(О), НДП та Аграрної партії, більшість партій вважали, що зовнішня політика України формується не зовсім самостійно, а партії "Батьківщина", КПУ, СПУ, Партія Зелених вважали, що зовнішня політика України не є самостійною. Окрім ПРП та НРУ, більшість партій були впевнені в тому, що Україні треба й надалі дотримуватися так званого нейтралітету. Більшість партій вважали, що співпраця з НАТО відповідає національним інтересам України, але за вступ до Альянсу висловилися лише 4 партії. Результати виборів засвідчили, що понад 67% громадян проголосували за партії і блоки що декларували європейський вибір України [41]. Однак, виходячи зі слабкої обізнаності виборців з програмними засадами учасників перегонів значення такого результату не слід перебільшувати.

За думкою тодішнього міністра закордонних справ України А.Зленка, „Україна внесла в європейську безпеку навіть більший внесок, чим деякі держави, представлені в НАТО зараз. Ми будуємо Україну як демократичну і відкриту державу. Можливо, ми просуваємося цим шляхом не так швидко, як хотілося б нашим партнерам, але демократія, відкритість, дотримання прав людини були і залишаються основними постулатами твердження України як

європейської держави. Слід мати на увазі, що Україна - це східний форпост Європи. А безпека Європи - це і безпека США. Так було за часів „холодної війни”, так залишається і тепер” [42].

Велике значення для українського політичного життя завжди мала особистість. Тому в цьому контексті, варто звернути увагу на те, як віддзеркалювалася європейська та євроатлантична інтеграція під час президентських перегонів, зокрема останніх. Президентські вибори і, особливо, події листопада-грудня 2004 року стали справжнім іспитом для українського суспільства. Суспільства, яке сповідує ідеали демократії, справедливості, європейські та євроатлантичні ідеали і цінності. Цей іспит український народ витримав. В Україні відбулася надзвичайно важлива історична подія - Помаранчева революція, яка отримала таку назву не лише в Україні, а в усьому світі. „Помаранчева революція стала фактором, який засвідчив появу в Україні громадянського суспільства, існування якого так довго ставили під сумнів. Помаранчева революція привела до феномену, якого багато років прагнули демократичні сили – появи української політичної нації” [43].

Саме в цьому контексті, доречно звертання до зовні суто формального боку передвиборчої боротьби: програм кандидатів у Президенти. Хоча в президентських перегонах взяла участь рекордна кількість кандидатів, безумовно слід мати на увазі, що більшість з них мали фактичний статус так званих технічних кандидатів задля забезпечення більш потужного адміністративного впливу. Водночас, звертання до передвиборчих програм має не лише суто академічне значення, бо всі кандидати певною мірою репрезентували строкатий характер українського суспільства, зокрема щодо визначення зовнішньополітичних пріоритетів. Той чи інший зовнішньополітичний вибір віддзеркалював стиль і спосіб життя - вони залежали від світосприймання і в свою чергу впливали на нього.

Вибори Президента України 2004 року дали безпрецедентну на теренах СНД кількість тих, хто бажає зайняти посаду глави держави. Отже, 24 кандидати на найвищу державну посаду, згідно з законодавством репрезентували власне бачення перспектив розвитку Української держави на найближчі 5 років. Безумовно, що лєвова частка програм була присвячена оцінці та перспективам внутрішньополітичного розвитку. Проте більшість кандидатів не обійшли увагою зовнішньополітичні орієнтири.

Слід зазначити, що перевиборчі програми багатьох учасників президентських перегонів принципово відрізнялася від їхніх передвиборчих гасел і практичних кроків. Принцип послідовності розгляду програм будується у відповідності за кількістю поданих голосів на виборах 31 жовтня 2004 року [44].

Кандидат у Президенти України В.Ющенко в своїй передвиборчій програмі не дуже конкретно торкався зовнішньополітичних проблем. Він вказував на необхідність проводити зовнішню політику в інтересах народу України. „Зовнішня політика України буде чесною, прозорою і послідовною, економічно вигідною. Ми будемо оцінювати її успіхи не за кількістю візитів, заяв і декларацій. Головне для нас - це обсяги залучених в Україну інвестицій,

просування вітчизняних товарів на міжнародні ринки, захист прав громадян України за кордоном. Наші партнери, як на Сході, так і на Заході побачать іншу Україну - міцну, надійну, яка дотримується зобов'язань і водночас здатна захистити свої національні інтереси" [45]. В.Ющенко, не акцентуючи увагу на деталях, в своїй програмі підкреслив, що бачить Україну справедливою і заможною європейською державою. Вірогідно, лише розуміння складності цього шляху і, можливо, якісь міркування, пов'язані з електоральними перспективами (інакше кажучи, бажання не розлякати потенційних виборців), змусило лідера найбільшої парламентської фракції "Наша Україна" і водночас кандидата в Президенти України Віктора Ющенка в спеціальному розділі передвиборної програми просто „забути” і про ЄС, і про ЄП, і про НАТО, і про Ірак. Партнерство і покладання в якості наріжного каменя економічних інтересів України - це рецепт успіху в зовнішній політиці від банкіра, який в інших місцях програми досить точно (навіть подекуди із цифрами) формулював свої принципи [46].

В.Янукович в своїй програмі констатував, що „Україна визнана міжнародною спільнотою. У цьому - заслуга кожного з нас” [47]. Зовнішня політика, участь України у світових та регіональних інтеграційних процесах, євроінтеграційний поступ, співробітництво з Російською Федерацією та іншими державами, які є нашими традиційними партнерами, будуть поглиблені, підпорядковані національним інтересам, зміцненню нашої держави [48]. В.Янукович начебто не відмовлявся від євроінтеграції, хоча шляхи в цьому процесі визначав доволі специфічні: заявляв про „побудову Європи в Україні”, стверджував про рух до інтеграції з Росією до ЄС одночасно... Щоб не лякати західну громадськість, В.Янукович казав, що необхідний прагматичний підхід до неминучої і бажаної для України інтеграції з Європою. „При розгляді питання про членство України в ЄС необхідно брати до уваги економічне співробітництво України з Росією. Наш сусід - це наш друг, а також найбільший торговий партнер”. Водночас, В.Янукович вірив, що поступове входження в Євросоюз приведе до взаємовигідної співпраці і процвітання України і всіх наших торгових партнерів. Україна, на його думку, уважно спостерігатиме за тим, як членство в Євросоюзі впливає на економіку його нових членів, перш ніж буде реально прийняте остаточне рішення про вступ в ЄС. Але, в передвиборчих штабах кандидата від влади на слово „євроінтеграція” було взагалі впроваджено «табу». Вживання цього терміну могло коштувати працівникам цих штабів як мінімум, кар'єри. Натомість, почала набувати реальної наповненості участь України в ЄП. На початку жовтня 2004 року В.Янукович заявив про небажаність і неможливість вступу нашої держави в Північноатлантичний альянс, а також про впровадження подвійного громадянства з Росією та необхідність надання російській мові статусу другої державної [49].

Ветеран передвиборчих перегонів, лідер соціалістів О.Мороз послідовно виступав за позаблоковий статус України, здійснення проукраїнського зовнішньополітичного курсу та розвиток рівноправних взаємовигідних стосунків із сусідами, найперше - Росією та Європейським Союзом. Його

метою було визначено добробут кожної сім'ї, сильна, демократична, суверенна держава. Саме таким О.Мороз бачив демократичний соціалізм і європейський вибір України [50].

Лідер КПУ П.Симоненко, спираючись на програмні положення своєї партії твердив, зовнішня політика має проводитися в ім'я людини. В основі цієї політики були визначені нейтралітет України із захистом збереження позаблокового статусу України, неприпустимість вступу її до НАТО; захист своїх зовнішніх інтересів, співробітництво з міжнародними союзами і об'єднаннями держав з метою розвитку взаємовигідних відносин. Лідер Компартії черговий раз підтвердив, що він визначився раз і назавжди: Україні під його керівництвом буде потрібно налагодження довгострокових торговельних зв'язків з Росією, Білоруссю, Молдовою та іншими країнами СНД, забезпечення повномасштабного функціонування угод в рамках Єдиного економічного простору, подальше поглиблення взаємовигідної інтеграції. Петро Симоненко був єдиним серед українських політиків, хто розцінив рішення уряду про пряме використання нафтопроводу Одеса-Броди як таке, що „шкодить національним інтересам України” [51]. Зайве казати, що лідер комуністів називав вступ України до НАТО „неприпустимим”, прагнув зберегти так званий позаблоковий статус України (слід нагадати, що „позаблоковості” насправді не існує: в Конституції про це згадки немає, а Декларація про Державний суверенітет 1990 року не набувала конституційного характеру).

Також досвідчений кандидат у Президенти Н.Вітренко з сумом вважала, що після розвалу Радянського Союзу Україна не увійшла до союзу з Росією та Білоруссю, але уклала чисельні договори з МВФ, Світовим Банком, НАТО та Євросоюзом. Саме Вітренко обіцяла входження України до міждержавного об'єднання Росії і Білорусі та боротьбу проти втягування України до НАТО [52].

Доволі відносно багато уваги зовнішньополітичним орієнтирам приділив А.Кінах. Він виступав за проукраїнський вибір у зовнішній політиці як необхідну передумову міжнародного економічного і політичного співробітництва, вільного доступу громадян до європейського та світового ринків. Намагання вступити в Євросоюз не повинні на його думку розглядатися як заперечення добросусідських відносин з Росією, іншими країнами СНД. „Україна має бути і буде країною з розвинутою конкурентноздатною економікою та високими європейськими стандартами якості життя. Країною, в якій держава слугує людині, де соціальні права надійно захищені, а економічні свободи дозволяють громадянам чесно працювати, заробляти без остраху і обмежень. Вже в найближчому майбутньому наша держава мала повернутися у цивілізований світ та посісти місце серед дійсно потужних, економічно передових і впливових країн світу”. А.Кінах бачив за свою мету - виконання стратегічного завдання, саме - входження України до кола розвинутих держав світу. В зв'язку з цим він передбачав, що щорічні темпи зростання валового внутрішнього продукту в Україні мають бути щонайменше - 12% та у будь-якому разі вдвічі вищі ніж у країнах Євросоюзу [53].

О.Яковенко переконував, що наші відносини з іншими державами повинні будуватися на принципах рівноправності, взаємоповаги, співробітництва, взаємної вигоди. Він не заперечував, що ми підемо до Європу, але на рівних правах. Клінічне розуміння зовнішніх перспектив притаманне програмі О.Яковенка: „Ми приречені бути в єдиному Союзі з нашими братами колишнього СРСР. Будемо відверті, ми ще живемо за рахунок єдиного економічного простору, створеного нашими батьками. Я не дозволю втягнути Україну у будь-яку війну або в НАТО - це наш громадянський обов'язок” [54].

Емоційно кандидат в президенти, теперішній київський міський голова Л.Черновецький виходив з тієї аксіоми, що Україна, завдяки Богові та Матінці Природі, є потенційно багатою європейською країною [55].

Не відрізнялася особливою оригінальністю програма і колишнього київського міського голови О.Омельченка. „Україна - миролюбна держава, здатна самостійно відстояти свою незалежність, єдність нації та територіальну цілісність. Ми за міжнародні відносини, що ґрунтуються на політиці миру” [56].

Системний екстремал Д.Корчинський залишався вірний собі і вказав, що „наш сьогоднішній стан не відповідає нашій величі, оскільки ми досі не отямились від понесених втрат. Бо українцям довелося у цьому столітті (в ХХІ!?! – І.Т.) знищити дві імперії - німецьку ми знищили героїзмом, радянську - саботажем. Ми чекаємо подяки, захвату, грошей, почесного місця на ринках і безвізового режиму для всіх громадян України. Європа зобов'язана визволенням від фашизму, насамперед, нам, в другу чергу - росіянам і іншим народам Радянського Союзу”. Д.Корчинський гнівно констатував, що після цього у них вистачає зухвалості вимагати від нас доказів, що ми дозріли до членства в Євросоюзі та інших євроструктурах! „Боляче бачити, як бідують наші ветерани, але в цьому винний не тільки наш уряд, але і уряди багатьох європейських країн. Вони всі повинні платити пенсії нашим ветеранам. А деякі повинні регулярно каятись і просити вибачення в українського народу. У відповідності з тією технологією, до якої їх привчили наші брати євреї. І нехай вони не плутають свою Другу Світову з нашою Великою Вітчизняною. Євросоюз - це врятовані нами країни, котрі зараз гребують бачити нас у своєму колі. Наші заслуги перед західним світом безмірні, наші жертви безпрецедентні, наше ім'я залишиться у віках” [57].

В перевиборчій програмі А.Чорновола амбітне зазначено, що „громадяни України повинні жити у правовій, упевненій у собі країні, яку б поважали у світі. Треба досягнути того, щоб українські дипломати ставили конкретні та прямі запитання дипломатам інших країн і вимагати від країн, у першу чергу Росії та США, дотримання зобов'язань, які вони взяли перед Україною, а у випадку відмови звертатися до міжнародних інстанцій з вимогою примусити ці країни виконувати свої зобов'язання” [58].

М.Грабар, чи не єдиний серед кандидатів у президенти відверто вказував на розбудову України, як сучасної європейської держави, партнерські стосунки із країнами Західної Європи та США, вступ України до НАТО та Євросоюзу [59].

Значна самовпевненість була притаманна і передвиборчій програмі Ю.Збітнева. За його думкою, „нова епоха вимагає повної культури, яка базується на духовних та історичних цінностях, і повинна сприяти всебічному моральному та інтелектуальному розвитку особистості. Напевно це є те, що нині відрізняє нас від Західної цивілізації. І своїм прикладом ми повинні показати Європі шлях духовного відродження. У найближчі 3 роки ми маємо вирішити зі своїми сусідами проблеми, що стосуються наших спільних з ними кордонів шляхом делімітації та демаркації. З метою зміцнення гривні, та у зв'язку девальвацією долара, внаслідок кризи світового фінансового господарства, виробити адекватні захисні механізми, де першим завданням має бути переформатування резервів Національного банку та негайне виведення гривні із зони залежності від американського долара. В перспективі гривня мала б стати валютою в міждержавних розрахунках з країнами ЄСП”. Щодо стосунків з Північноатлантичним альянсом, то Ю.Збітнев вважав, що дотримуючись конституційних норм треба провести у 2005 році Всеукраїнський референдум з питань вступу України до НАТО та відновлення ядерного статусу держави. „На зміну багатовекторності в зовнішній політиці повинна прийти розуміння історичної місії України в розвитку сучасної цивілізації. Ми, Країна, що знаходиться в центрі Європи. Ми, Країна, яка є історичним, політичним і духовним центром слов'янського світу. Ми, Країна, що знаходиться на лінії протистояння Західної і Східної цивілізацій, Християнського і Ісламського світів. Ми, єдиний народ, який ніколи не воював, але завжди піддавався агресії. Ми завжди знаходили порозуміння зі східними народами та дарували свої культурні й інтелектуальні надбання Заходу. Нам Богом і долею завизначена роль МИРОТВОРЦЯ - в цьому і є суть нашої зовнішньої політики”. Окремо йдеться про необхідність провадити амбіційну та незалежну дипломатичну політику, спрямовану на зміцнення авторитету держави. З цією метою слід посилити кадровий склад і роль дипломатичних служб у виробленні стратегічних зовнішньополітичних та зовнішньоекономічних векторів України [60].

Окремий розділ присвячений зовнішній політиці в програмі С. Комісаренка. Проте він був не дуже конкретним. Кандидат зокрема, вважав, що „зовнішню політику України визначають інтереси народу України та її геополітичне положення. На Заході та Півдні - ми є сусідами НАТО та ЄС, із Півночі та Сходу - Росії і Білорусі. Суть міжнародної політики України - розумне маневрування та нейтралітет, які відповідають стратегічним інтересам країни, спрямовані на підтримання добро сусідніх стосунків з Росією та Європою, а також із США, на забезпечення миру, законності та порядку на планеті, на плідну співпрацю із найвпливовішими міжнародними організаціями. Вхідження України до військових блоків та економічних союзів має бути стратегічно обґрунтованим та вивіреним і підпорядкованим виключно національним інтересам. Доцільно приймати такі рішення шляхом національного референдуму. Україна може і повинна ініціювати пропозиції по урегулюванню деяких міжнародних конфліктів, здійснювати посередництво на переговорах конфлікуючих сторін”. Водночас С.Комісаренко вказував на

такий важливий момент, як узгодження українського законодавства і практики його застосування у відповідності до європейських стандартів [61].

Такий досвідчений кандидат у Президенти О.Ржавський відзначився також доволі оригінальними пропозиціями. „Україна не має ядерної зброї.. Ненажерлива і беззуба армія нам не потрібна. Україна відмовляється від армії і стає світовим центром мирних, духовних та екологічних ініціатив”. Суто риторичний характер має його запитання: „Що для Вас важливіше: вступ до ЄС, ЄСП, НАТО і т. ін. чи здоров'я і безпека Вашої родини?” [62].

Не менш амбітне визначався М.Рогожинський. „Суспільний устрій України буде базуватися на основі української національної ідеї. Ми знаємо, як зробити наше життя гідним Людини, таким, щоби український паспорт поважали у всьому світі. Треба забезпечити проведення активної зовнішньої політики України, принциповою основою якої є захист національних економічних інтересів і національної безпеки. Геополітична перспектива України полягає в тому, щоб стати самостійним і авторитетним економічним геостратегічним центром” [63].

В.Нечипорук відкидав будь яку західну орієнтацію і наголошував на необхідності створення разом із Росією та Білорусією єдиної системи зовнішньої оборони і безпеки. і на підставі цього «утвердження могутньої, процвітаючої української нації й держави» [64].

Програма О.Базилюка мала певні ознаки ксенофобії, бо експлотувала ідею етнічного підґрунтя. На його думку, об'єднуюча ідея в Україні - це слов'янська ідея, її сила полягала в тому, що більшість громадян країни – слов'яни. О.Базилюк доречно вказує, що слов'янський світ у цілому нараховував понад 300 мільйонів чоловік, які проживали у 12 слов'янських державах. Втім він забував, що слов'янські Польща, Чеська республіка, Болгарія, Словацька республіка, Словенія – вже є членами НАТО, а Хорватія, Македонія, Боснія та Герцеговина мають бажання приєднатися до Альянсу. Патологічний анти-американізм та хворобливе слов'янофільство традиційно відзначало програми О.Базилюка. Він виходив з усвідомлення того, що головну небезпеку світові сьогодні несе прагнення США і НАТО до світового панування. Геополітичні відносини з Заходом потрібно будувати через структури Слов'янського Союзу, СНД і широкої коаліції антинатовських держав (Китай, Індія й ін.) [65].

„Штатний” націоналіст Р.Козак виступав за впровадження системи державного протекціонізму на товари, які виробляються вітчизняною промисловістю, захист внутрішнього ринку для власного виробника. „Укладення угод з іноземними державами, з яких на Україну ввозиться значна частина товарної маси, яка створює відповідний валютний дисбаланс в торгівельних відносинах з цими країнами, на предмет експорту еквівалентної в грошовому вираженні кількості товарів в ці країни” [66].

Практично повністю були відсутні будь які програмні положення щодо зовнішньої політики в програмах М.Бродського, В.Волги, Б.Бойка, І.Душина, В.Кривобокова [67].

Отже, аналіз програм на посаду Президента України на виборах 2004 року засвідчив суттєве зниження уваги до зовнішньої політики в цілому, та до європейської і євроатлантичної інтеграції, зокрема. За думкою С.Конончук, відсутність у передвиборних програмах ключових кандидатів на пост Президента України, таких як В.Ющенко і В.Янукович, положень, котрі засвідчували би намір претендентів привести Україну до членства в Євросоюзі, стало найяскравішою ознакою „зміни віх” в українській політиці. Досить симптоматично, що перед парламентськими виборами 2002 року ситуація була протилежною: лідери більшості партій і блоків (окрім лівих) основними своїми програмними „принадами” вважали саме тезу про вступ України до ЄС, що отримало образне вираження в ідеї „повернення в лоно європейської цивілізації” [68].

Проте, це стає зрозумілим в контексті всіх зовнішньополітичних кроків на протязі 2004 року. Цей рік, за думкою Б.Тарасюка, був позначений відмовою від курсу на Європейський Союз, НАТО і дискредитацією цього курсу як всередині країни, так і за її межами. Серед головних негативів можливо відзначити включення і термінове виключення з воєнної доктрини мети вступу до ЄС і НАТО, неприєднання до Світової Організації Торгівлі, ненадання Україні на Стамбульському саміті Плану дій щодо набуття членства в НАТО, ратифікація, всупереч експертним оцінкам, угоди про Єдиний економічний простір, рішення про реверсне використання нафтопроводу Одеса-Броди, ненадання з боку ЄС статусу країни з ринковою економікою. Основна риса 2004 зовнішньополітичного року - справжня європейська інтеграція була остаточно замінена фасадною євроінтеграційною риторикою, яка зрештою привела до дискредитації цього курсу.

Якщо проаналізувати кількісний вимір візитів тодішнього Президента України Л.Кучми, то 50% візитів припадало на РФ, 27% – на країни СНД. Отже, РФ і СНД разом давали 77% візитів. Натомість країни Європейського Союзу – 22%. В цьому виявлялися справжні пріоритети Президента Л.Кучми у відносинах з зовнішнім світом. „Під час президентства Кучми зовнішньополітичні європейські та євроатлантичні пріоритети України були більш декларативними, внутрішня ж політика суперечила європейським цінностям і стандартам” [69].

Новообраний Президент України Віктор Ющенко 25 січня 2005 року запевнив, що його мета є членство України в Європейському Союзі і останній в 2007 році визнає Україну як свого майбутнього члена [70].

Передвиборні програми вкотре засвідчили зорієнтованість політиків виключно як на хибно зрозумілі інтереси виборців, так і непрогнозованість українського зовнішньополітичного курсу (він чомусь виглядає не як державний, а як чергова забаганка керівництва держави). Власне, ніхто й не сумнівався в тім, що в ході передвиборної кампанії кандидати не спроможуться виробити зовнішньополітичних концепцій і що не відбудеться реального громадського обговорення основ внутрішньої та зовнішньої політики України.

Серед великої кількості українських недержавних громадських організацій (НГО) передусім варто зупинитися на тих, чий статутні положення та практична діяльність була безпосередньо спрямована на європейську та євроатлантичну інтеграцію України.

Однією з перших громадських організацій, чия діяльність цілком була спрямована на євроатлантичну інтеграцію України була Атлантична Рада України (АРУ). Вона була створена 4 січня 1995 року і зареєстрована Міністерством Юстиції України 14 квітня 1995 року в якості міжнародного громадського об'єднання. Ця реєстрація включала в себе визнання всеукраїнського статусу АРУ, відповідності її Статуту вимогам законодавства України згідно з доданою документацією щодо створення регіональних відділень. 7 жовтня 1995 року на Генеральній Асамблеї Асоціації Атлантичного Договору (ГА ААД) Атлантична Рада України була прийнята і затверджена як Асоційований член ААД з відповідними атрибутами членства (прапор України постав серед прапорів 35 інших Асоціацій-членів під час Генеральної Асамблеї ААД, визнання Асоціації в якості неурядової організації, чия діяльність пов'язана, зокрема, з НАТО, відповідна символіка, участь представників АРУ в роботі Комітетів ААД та у заходах її регіональних організацій). Атлантична Рада України була створена, визнана і реалізовувала себе як міжнародне об'єднання передусім завдяки підтримці й співпраці з Асоціацією за Євроатлантичне співробітництво (Москва), Атлантичними Радами США та Канади. Доречі, Асоціація Атлантичного Договору була єдиною міжнародною неурядовою організацією з питань міжнародних відносин і безпеки. Її щорічні Генеральні Асамблеї відбуваються під патронатом Генерального Секретаря НАТО та Президентів і Урядів країн, в яких вони проходять. Відповідно до критеріїв ААД та прийнятих АРУ зобов'язань, які витікали із членства в ААД, вона була неурядовою громадською, некомерційною організацією, мала всеукраїнський статус представництва, оскільки спиралася на мережу регіональних відділень і представництв (статус яких було затверджено протоколами про створення регіональних відділень), які мають особисте або колективне членство і підтримували діяльність АРУ згідно зі Статутом Атлантичної Ради України. Вимоги відповідних державних структур (Мін'юсту, Податкової інспекції тощо) стосовно неурядового, некомерційного статусу і представницького характеру АРУ було враховано на Спеціальному засіданні Координаційної Дорадчої Ради (КДР) АРУ під головуванням директора Національного інституту міжнародної безпеки С.Пірожкова і члена Правління НДП В.Ємельянова, утвореної згідно зі Статутом АРУ з представників зацікавлених відомств, НГО різних регіонів України, і затвердженої Міністерством юстиції України в грудні 1999 року.

Від початку діяльності АРУ в значній мірі сприяв Голова Співки юристів України В.Сумін. Відповідність діяльності АРУ вимогам законодавства була Україною перевірена Мін'юстом України в 1999 році. Значну підтримку надали начальник Генштабу Збройних Сил України В.Шкідченко та заступник Міністра оборони В.Банних. З АРУ співпрацювали або брали участь в окремих заходах Л.Кравчук, В.Горбулін, С.Гавриш, О.Чалий, Є.Бершеда, В.Ігнащенко,

В.Василенко, С.Комісаренко та інші представники виконавчої та законодавчої влади. АРУ надавала в ААД і поширювала серед членів Асоціації щорічний звіт про діяльність та план заходів на поточний рік.

Членство в ААД згідно з вимогами її Статуту, здійснювалося і підтверджувалося відповідністю певним критеріям. Зокрема, йшлося про участь в спільних заходах, надання звіту про діяльність АРУ та щорічних внесків до Генасамблеї ААД. Участь в Генасамблеї ААД мало за мету співпрацю представників виконавчих структур національних Асоціацій. Незважаючи на певні фінансові проблеми, участь АРУ в діяльності ААД зростала. Так, якщо в 1996 році в Генасамблеї ААД взяв участь один представник АРУ, то в 1997 році - 4, в 1998 році - 4, в 1999 році - 3, у 2000 році - 4 представники, що було найвищим рівнем представництва серед країн СНД а також багатьох країн ЦСЄ, де участь в ГА ААД беруть лише керівники національних Асоціацій. Завдяки активній участі в інституційній діяльності ААД Атлантична Рада України була одним з неформальних лідерів та представником інтересів Асоціацій країн колишнього СРСР. До складу делегації АРУ щорічно запрошувалися представники уряду України, парламентарі. За ініціативою АРУ до участі в зустрічі ААД в Афінах (1999 рік) з нагоди 50-річчя НАТО були запрошені заступник Міністра закордонних справ Є.Бершеда, заступник начальника управління МЗС І.Долгов. У 2000 році в роботі ГА ААД у Будапешті брали участь В.Горбулін, В.Кремінь. В якості доповідача в засіданні Політичного Комітету ААД Атлантичною Радою України було запрошено заступника Міністра закордонних справ І.Харченка. АРУ забезпечила включення в порядок денний Генасамблеї ААД 2001 року питання про співпрацю Заходу з Україною. В попередньому варіанті розглядалися лише взаємостосунки Заходу з Росією. У складі делегацій України на Генасамблеях ААД виступали Посли та працівники Посольств України в країнах проведення ГА ААД. За окремою програмою відбуваються зустрічі Комітету ААД з освіти, в засіданні якого в Лондоні (1999) брали участь Ю.Коваль, Д.Бородінов (Військовий інститут КНУ ім. Т. Шевченка). В складі делегації АРУ в Атлантичній конференції 1997 р. у Варшаві та інших заходах в Києві брали участь А.Фіалко, Р.Іщенко (Адміністрація Президента України), В.Василенко (МЗС), В.Черноусенко, І.Заєць (Верховна Рада України). Делегація України на конференції „Беларусь-Польща-Україна в розбудові регіональної безпеки” включала таких учасників: Р.Ященко, П.Жовніренко, В.Браун, Е. Афонін та інших.

На початок 2002 року у складі АРУ було 20 народних депутатів України, 35 представників структур виконавчої влади, понад 50 представники неурядових організацій та центрів, незалежні експерти (серед яких - 9 іноземних). АРУ співпрацювала в сфері міжнародних відносин та безпеки з більш ніж 40 організаціями ААД, міжнародними і регіональними, державними і неурядовими центрами. Тривав процес утворення регіональної мережі АРУ, започаткований в період її реєстрації в 1995 році.

Відділення АРУ діяли в таких регіональних центрах України як Одеса (на базі Одеського національного університету імені В.Мечнікова), Коломия (на

базі організації "Україна в НАТО", голова - Ю. Романюк), Львів (на базі Національного університету Львівська політехніка, голова - ректор університету Ю.Рудавський), Черкаси (координатор - А.Демченко), Ужгород (на базі відділення Національного Інституту стратегічних досліджень голова - зав. відділенням С.Мітряєва), Дніпропетровськ - на базі відділення НІСД (керівник - зав. відділенням А.Шевцов), Донецьк - на базі історичного факультету Донецького національного університету, голова - зав. кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики О.Крапівін), Херсон (на базі Державного технічного університету, голова - зав. кафедрою В.Коробов), Вінниця (на базі Державного технічного університету, голова - ректор ДТУ Б.Мокін), Чернівці (на базі Чернівецького національного університету, голова - С.Троян), Сімферополь (на базі громадських організацій Криму, голова - начальник управління Держкомнац АРК В.Павлов), Рівне (на базі Європейського молодіжного центру, голова - В.Гомоль), Харків (на базі Економічної Академії, голова - Є.Прохач), Тернопіль (на базі Тернопільської Академії народного господарства), Луцьк (на базі Біотехнологічного університету). Більшість відділень здійснювали цілеспрямовану діяльність і брали участь в заходах АРУ в Києві та інших регіонах, за кордоном. Процес створення регіональної мережі проходив також за рахунок вступу колективних членів, яких налічувалося понад 10.

Робота з молодими політиками та міжнародниками була окремим напрямом в діяльності АРУ . В зустрічі Асоціації молодих політичних лідерів в Норвегії (1999) брали участь В.Пекарчук (Дипломатична Академія), С.Марусенко ("Укрімпекс"). У 1996 році представники АРУ з Києва та регіонів взяли участь в польсько-українському форумі (110 осіб, серед них - 7 студентів Інституту Міжнародних Відносин та Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка). У 1997 році на Першій конференції представників молодіжних організацій АРУ (Лівадійський Палац, Ялта) було створено Молодіжний Форум АРУ. Активним ядром його стали студенти Інституту Міжнародних Відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Два студенти цього інституту взяли участь у молодіжному семінарі в Данії в 1997 році і у 1998 році - в Португалії. В грудні 1999 року – 11 студентів взяли участь у Польсько-Українській конференції у Варшаві. АРУ в 1999 році надала підтримку студентській Асоціації юристів Інституту Міжнародних Відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка в організації та проведенні конференції з питань НАТО. За підтримки Посольств Нідерландів та США створено технічну базу для інформаційної діяльності АРУ. На безкоштовній основі здійснено доступ до Internet. Понад 50 студентів Інституту Міжнародних Відносин та Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка співпрацювали з АРУ в підготовці та поширенні інформаційних матеріалів, організації та проведенні громадських опитувань, семінарів, конференцій в Києві, в Криму. Викладачі Інституту Міжнародних Відносин та Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка брали участь в міжнародних спільних заходах АРУ з Національними

Асоціаціями ААД (Мінськ - 1998 рік, з Атлантичним клубом Польщі - грудень 1999 року, в Києві та Варшаві). За участю представників задіяних закладів та регіонів у березні 1998 року було здійснено інформаційний візит до штаб-квартири НАТО в Брюсселі. Було організовано спільні заходи з Центром інформації та документації НАТО в Києві, відкриттю якого саме в приміщенні Інституту Міжнародних Відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка сприяла також і АРУ.

Атлантичною Радою України було ініційовано створення Центру інформації Європейського Союзу в Інституті Міжнародних Відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка ІМВ, налагоджено контакти з Англомовним Союзом Великої Британії. Матеріали, одержувані в рамках цієї співпраці, передані на кафедру іноземних мов. АРУ здійснила поповнення фондів бібліотеки інституту з питань міжнародних відносин за рахунок власних матеріалів і надходжень з іноземних дипломатичних представництв в Україні, закордонних інституцій. Створена і постійно діяла виставка літератури, документів та фотоматеріалів, пов'язаних зі спільними заходами. Здійснювалося зібрання та поширення матеріалів міжнародних конференцій, семінарів, спеціальних видань НГО, доповідей та публікацій.

Було організовано випуск "Євро-Атлантичного вісника", інформаційних видань (листів) з міжнародних питань та питань діяльності Атлантичних Асоціацій, матеріалів ААД тощо. З метою реалізації головної мети АРУ, пов'язаної з поширенням інформації та розуміння процесів поступової інтеграції та співпраці України з європейськими та євроатлантичними структурами, Атлантичною Радою України за підтримки Інституту Міжнародних Відносин та Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка щомісячно проводились зустрічі експертів з актуальних питань міжнародних відносин за участю представників МЗС та МО України, РНБОУ, Адміністрації Президента, депутатів Верховної Ради України, неурядових організацій, дослідницьких центрів, викладачів, студентів, журналістів. Було організовано більше 150 зустрічей, деякі з яких були підтримані Фондом Еберта, що надало змогу запросити регіональних учасників, здійснити поширення матеріалів, забезпечити харчування, іноді - використання технічних засобів. Як правило, співпраця і підтримка НАТО а також Посольствами і Фондами обмежувалася лише кількома спільними заходами і реалізовувалася на партнерських засадах, що обмежувало підтримку лише вищеназваними витратами. В рамках конференцій та семінарів відбувалися зустрічі в Євро-Атлантичному клубі з представниками усіх цільових груп - представниками НАТО, ЄС, Посольств в Україні. Спільні проекти АРУ здійснювалися з Атлантичними Радами США, Польщі, Туреччини, Росії та іншими. Але, незважаючи на відсутність фінансування, саме за підтримки та участі керівництва, викладачів та студентів Інституту Міжнародних Відносин та Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка, було забезпечено інституційну діяльність АРУ. З 2002 року значну активність почали проявляти студенти і викладачі кафедри міжнародних

відносин та зовнішньої політики Донецького національного університету. АРУ стала постійною та надійною базою для проходження практик студентами цього закладу. Атлантична Рада України поступово перетворилася в Асоціацію з фіксованим особистим та колективним членством. Створено Координаційну Раду, до якої входили (або співпрацювали з нею) представники основних цільових груп в сфері міжнародних відносин - зокрема зацікавлених структур виконавчої влади, Адміністрації Президента (А.Фіалко), РНБОУ (О.Белов, С.Пірожков, Ю.Шаліт). До заходів АРУ рішенням на рівні заступника Міністра закордонних справ України І.Харченко були задіяні Управління Євроатлантичного співробітництва, на рівні заступника Міністра економіки В.Ігнащенко Управління Європейської інтеграції та Управління співпраці з ЄС і НАТО Міністерства. Здійснювалася співпраця з метою ширшого залучення до заходів АРУ та реалізації окремої програми сприяння військової реформи за підтримки Начальника Генштабу Міністерства оборони України Генерал-полковника В.Шкідченко та заступника Міністра оборони Генерал-полковника В. Банних [71].

Ще одна всеукраїнська громадська організація схожого спрямування „Демократична дія” була створена в 1998 році. Метою організації було сприяння розвитку демократичних перетворень та позитивних змін в суспільстві, розвиток ринкової економіки, сприяння інтеграції України у світове співтовариство, співпраця з міжнародними організаціями, формування громадської думки щодо побудови правової держави, зміцнення конституційних свобод та гарантій, досягнення соціальної справедливості та соціального партнерства, національної та громадянської злагоди. „Демократична дія” проводила теоретичні та науково-практичні конференції і семінари, сприяла створенню та розповсюдженню друкованої продукції інформаційно-аналітичного змісту, проводила незалежні громадські соціологічні опитування та дослідження, встановлювала і підтримує міжнародні контакти. НГО "Демократична дія" співпрацювала з Центром інформації та документації НАТО в Україні, Міжнародним республіканським інститутом та Національним демократичним інститутом (США), McNamara Fellowship Program (World Bank), програмою MATRA (Нідерланди), посольствами Польщі, Угорщини та Туреччини в Україні. Діяльність „Демократичної дії” була спрямована на поширення в Україні інформації щодо євроатлантичних структур та західних демократій. Основний вектор спрямованості активності - це регіони України. „Демократична дія” проводила круглі столи, семінари, конференції за участю представників штаб-квартири НАТО в усіх обласних центрах України та місті Севастополі. В заходах брали участь представники Центру інформації та документації НАТО в Україні, Міністерства оборони України, Міністерства закордонних справ України, Міністерства науки та освіти України, представники Національного Центру з питань євроатлантичної інтеграції України та департаментів Штаб-квартири НАТО в Брюсселі, відомі політики та громадські діячі. „Демократична дія” багато уваги приділяла темам національної безпеки України, а також інтеграції України в структури європейської та світової безпеки. Співпраця з країнами

НАТО у військовій сфері сприяла і політичній та економічній співпраці, що в цілому збільшувало демократизацію суспільства. Важливими для „Демократичної дії” були теми економічного розвитку України, прав людини, протидії корупції, пошук національної української культурної ідентичності [72].

Серед тих громадських організацій особливо переймалися питаннями європейської та євроатлантичної інтеграції України також доречно згадати Інститут трансформації суспільства на чолі з О.Соскіним та Інститут євроатлантичної інтеграції на чолі з Б.Тарасюком [73]. Втім, не можна не згадати певну політичну заангажованість цих інституцій, бо О.Соскін був Головою Української національно-консервативної партії, а Б.Тарасюк – Головою Народного руху України.

Принципове значення для консолідації громадянського суспільства на тлі євроатлантичної інтеграції мала спільна заява низки українських громадських організацій 20 червня 2003 року. Зокрема, вони спиралися на принципову підтримку Стратегії України щодо НАТО та нагальну потребу об'єднання зусиль неурядових та урядових організацій і установ, засобів масової інформації для підвищення рівня інформованості громадськості України щодо євроатлантичної інтеграції нашої держави. Вони створили Громадську лігу „Україна – НАТО” та заснували Громадський інформаційний центр „Україна – НАТО”. Цілями створення цих інституцій були визначені підвищення рівня обізнаності громадськості з діяльністю НАТО через співробітництво України з НАТО у сфері інформації, включаючи співпрацю з Центром інформації і документації НАТО в Україні; координація діяльності та об'єднання зусиль громадських організацій України, їх інтелектуальних, організаційних, технологічних та комунікаційних ресурсів, зокрема в інформаційній, дослідницькій та освітніх сферах, з метою підвищення рівня інформованості громадськості України про співробітництво нашої держави з НАТО; сприяння регулярному обміну досвідом та інформацією між громадськими організаціями у сфері співробітництва України з НАТО, створення та розширення інформаційної мережі з урахуванням існуючих структур та проектів; об'єднання зусиль громадських організацій та органів державної влади України щодо спільної реалізації державної політики у сфері співробітництва України з євроатлантичними структурами в контексті виконання Плану дій та щорічних цільових планів Україна – НАТО; подальший розвиток інформаційного та гуманітарного співробітництва України з НАТО; запровадження ефективних форм співпраці громадських організацій України з Центром інформації та документації НАТО в Україні, дипломатичними місіями країн-членів НАТО, іншими міжнародними організаціями, а також Національним Центром з питань євроатлантичної інтеграції України, Державним комітетом телебачення і радіомовлення України, Верховною Радою України, іншими органами державної влади України, відповідальними за розвиток євроатлантичної інтеграції України; сприяння міжнародному співробітництву та покращанню міжнародного іміджу України, зокрема у сфері взаємовідносин Україна –

НАТО шляхом популяризації євроінтеграційної активності України на загальнонаціональному та міжнародному рівнях. [74].

Прикладом громадської організації яка присвятила себе передусім питанням європейської інтеграції України може бути Фонд „Європа ХХІ” – це неурядова, неприбуткова, позапартійна дослідницька організація. Вона була заснована у грудні 1998 року з метою надання інтелектуального сприяння процесам інтеграції України до Європейського Союзу як способу забезпечення розвитку України як європейської демократії. Засновники організації - українські і британські фахівці, які мали значний досвід розробки і реалізації проектів, керівництва дослідницькою роботою неурядових організацій. Вважаючи інтеграцію до європейських і євроатлантичних структур першочерговим внутрішньополітичним питанням для України, Фонд "Європа ХХІ" зосереджував свої зусилля на проведенні досліджень політичних процесів та розвитку громадянського суспільства в Україні і в Європі загалом, організуючі конференції та інші публічні заходи, створюючи інформаційні ресурси та беручи участь у розробці і реалізації спільних українських і міжнародних проектів у галузі європейської інтеграції. Фонд „Європа ХХІ” вважав безумовним пріоритетом поширення в Україні інформації про ЄС та питання європейської інтеграції та залучення громадянського суспільства до обговорення цих питань. Фонд „Європа ХХІ” прагнув активної і відкритої співпраці з урядом, парламентом, місцевими органами влади, сприяючи виробленню ефективної інтеграційної політики на національному і місцевому рівнях і створюючи у суспільстві попит на інформацію та участь України у європейських інтеграційних процесах. Серед проектів Фонду „Європа ХХІ” були програми з розвитку НГО, політичних партій та виборчих технологій; програми з питань європейської інтеграції для журналістів; серія „круглих столів” для українських та іноземних політиків, фахівців у галузі зовнішньої політики та міжнародних відносин і журналістів, серія міжнародних конференцій для українських і західних урядовців і дослідників про розвиток відносин України і західних демократій (спільно з Wilton Park, Великобританія); проведення багатосторонніх фокус-груп з фахівцями, що працюють у галузі європейської інтеграції в країнах Центральної та Східної Європи і ЄС, участь у створенні мереж НГО-бізнес (спільно з Координаційно-експертним центром об'єднань підприємців України); інформаційно-просвітницька програма з питань європейської інтеграції для журналістів (за підтримки Міністерства закордонних справ і Співдружності Великої Британії), дослідження і публікації про роль журналістів у просуванні демократії і ринкової економіки та ідей європейської інтеграції в Україні (спільно з Делегацією Європейської Комісії в Україні), проекти „Розбудова аналітичної спроможності політичних партій” (за підтримки Вестмінстерського фонду демократії), „Громадянське суспільство: крок за кроком” (фінансоване Національним фондом підтримки демократії), „Сприяння поширенню толерантності у поліетнічному суспільстві” (за підтримки Фонду проектів у галузі прав людини Міністерства закордонних справ і Співдружності Великої Британії). Фонд „Європа ХХІ” був активним учасником низки громадських

ініціатив і форумів громадських організацій, серед яких - Всеукраїнський громадський моніторинговий комітет, що діяв з 2002 року і за підтримки міжнародного фонду "Відродження", I та II Форумів НГО, коаліції „Твій голос” та Громадянської ініціативи „Демократична ліга”. До складу останньої входило 13 громадських організацій - Асоціація „Спільний простір”, Комітет Виборців України, Творчий Центр Каунтерпарт, Фонд Демократичних Ініціатив, Комітет Рівність Можливостей, Фонд Європа XXI, Лабораторія F4, Незалежна Асоціація Телерадіомовників, Інститут Громадянського Суспільства, Лабораторія Законодавчих Ініціатив, Школа Політичної Аналітики, Український Незалежний Центр Політичних Досліджень.

Фонд „Європа XXI” був членом Громадської експертної ради при міністерстві закордонних справ України, Громадської ради при Комітеті ВР України з питань свободи слова, Контактної групи НГО по співпраці з місією Світового Банку в Україні та Координаційно-експертного центру об'єднань підприємців України [75].

Слід також звернути увагу на певні особливості діяльності регіональних НГО. В Донбасі, на відміну від західних регіонів України, в яких на підставі територіальної близькості до Європейського Союзу та НАТО, громадські організації беруть участь в транскордонній співпраці НГО, не можливо задіяти опрацьовані механізми співробітництва. Втім, і тут вдалося накопичити корисний досвід взаємодії громадськості. Зокрема, використовуючи німецькі та французькі нароби і поєднуючи їх з сучасними засобами управління, польські експерти розробили низку спільних українсько-польських проектів для вирішення дилем реструктуризації та розвитку промислових районів України. Об'єктами проектів було обрано найбільш потужні промислові регіони України та Польщі, а саме Донецький регіон та Верхня Сілезія. Головною метою таких двосторонніх проектів була необхідність обміну інформацією про конкретні проблеми, та їхнє організаційне, юридичне, технічне вирішення. Реалізація запланованих дій стала можливою за великою зацікавленістю і фінансовою допомогою зі сторони Фонду ім. Стефана Баторія (Польща), Міжнародного фонду “Відродження”, а також німецького Фонду ім. Фрідріха Еберта. Керівну і координуючу роль в двосторонніх проектах з польського боку виконували Агентство регіонального розвитку Верхньої Сілезії (м. Катовіце), Фонд Економічної освіти (м. Варшава), Економічна Академія ім.Карела Адамецького (м. Катовіце), Агентство комунального розвитку Варшави, Фонд соціальних та економічних ініціатив (м. Варшава), Фонд розвитку міста Кнурів. Українську сторону в проектах представляло переважно Агентство регіонального розвитку “Донбас”, яке було створено в квітні 1997 року В.Ковалем за підтримкою Міжнародного фонду “Відродження” і Фонду ім. Стефана Баторія. Мета цього агентства визначалася в сприянні розвитку ринкових реформ, розробці стратегій регіонального і місцевого розвитку, практичному втіленні конкретних проектів структурної перебудови в Донбасі та підтримці дій, що спрямовані на ліквідацію негативних соціальних наслідків адаптації регіону до ринкової економіки. Першим кроком на шляху обраних учасниками спільних українсько-польських проектів напрямків співпраці стала розробка стратегії локального

розвитку міст Донбасу. З цією метою польський Фонд економічної освіти розробив Метод Активного Планування стратегій (МАПС), який з великим успіхом застосовувався в проектах локального розвитку в Польщі (в тому числі - у Верхній Сілезії) та інших країнах.

МАПС ґрунтувався на використанні техніки стратегічних семінарів, які забезпечували систематичною роботою групу, до складу якої входили опоненти і місцеві експерти, а також експерти, запрошені ззовні. Результатом серії семінарів була комплексна розробка проекту стратегії розвитку міста або громади [76]. Вперше МАПС було апробовано впродовж 1997-1998 років під час реалізації українсько-польського проекту “Майбутнє старих промислових регіонів на прикладі Донецького регіону (Україна) та Верхньої Сілезії (Польща): шанси та перешкоди”. Проект був розроблений з метою вивчення регіональних особливостей та визначення соціально-економічних проблем Донбаського регіону та Верхньої Сілезії, й здійснення аналітичних порівняльних досліджень регіонів-учасників [77].

У проекті взяли участь три міста Донбасу (Донецьк, Макіївка, Стаханов) та два міста Верхньої Сілезії – Миколув і Битом. Одним із засобів передачі сілезького досвіду партнерам з Донбасу і була організація в рамках проекту семінарів із застосуванням саме МАПС. Учасники семінарів представляли як місцеві органи влади та самоврядування, так і бізнесові структури (приватні фірми, державні підприємства). Були також залучені представники науки та неурядових організацій. Таким чином, Фонд економічної освіти одержав змогу представити в Донбасі новий метод створення стратегії розвитку, оснований на локальному консенсусі. Водночас польські учасники виклали свої пропозиції, зауваження і продемонстрували власний досвід рішення питань, що обговорювалися.

Аналізуючи проблеми, що виникли, учасники семінарів одностайно дійшли до висновку, що Донбас знаходився в кризовому стані. Втім, слід відзначити, що незважаючи на ідентичність проблем в трьох вищезгаданих містах, шляхи вирішення цих проблем в них істотно відрізнялися. Так, наприклад, в Стаханові чітко простежувалася вимога залучення до процесу державної влади та міського самоврядування, в двох інших містах перевага залишалася на боці підприємницьких інституцій.

Протягом 1998-1999 рр. тривала розробка проекту “Майбутнє старих промислових регіонів Європи”. Його метою було налагодження двосторонніх контактів між регіонами, досягнення комбінації відповідних знань та досвіду реструктуризації соціальної й економічної сфер регіонів-партнерів. Крім того, проект передбачав розвиток інституцій та технологій підтримки малого бізнесу, а також встановлення міцної, постійно діючої транс'європейської мережі співробітництва. Результатом вищезгаданого українсько-польського проекту став спільний висновок експертів обох сторін щодо подолання негативних соціальних тенденцій реструктуризації.

У травні 2000 року з метою обміну досвідом та налагодження партнерських стосунків між учбовими закладами Сілезії і Донбасу було започатковано проект “Розвиток ринків бізнес-освіти в старих промислових

регіонах Польщі і України”. Вказані проекти на перший план ставили соціально-економічну співпрацю, залишаючи осторонь політичне співробітництво та взаємодію між політичними інституціями обох держав саме на регіональному рівні. З метою більш ефективного здійснення громадської та економічної політики в регіоні в 2001-2002 рр. на теренах Донбасу був реалізований українсько-польський проект “Розбудова стратегій локального розвитку в Україні з використанням польського досвіду”. Даний проект передбачав зміцнення ролі органів місцевого самоврядування в Донбаському регіоні, проведення спеціальної та методичної роботи з органами місцевої влади, створення довготермінових проектів регіонального та місцевого планування, розробку механізмів розв’язання локальних проблем за допомогою використання досвіду інших країн, зокрема Польщі [78]. Це перший проект, який зосереджував увагу на політичній співпраці між нашими державами, ставив на перше місце обмін політичним досвідом, сприяв укріпленню міждержавних політичних зв’язків на рівні окремих регіонів.

Слід додати, що жодного проекту не було фінансовано українською стороною. Фінансування здійснюється, в основному, польськими, американськими та німецькими фондами. Це наводило на думку, що українська сторона менш за все зацікавлена в здійсненні цих проектів. Крім того, до недоліків здійснених досліджень слід віднести те, що деякі висновки, зроблені польськими експертами, мали поверховий характер й не враховували української специфіки.

Проте, не незважаючи на певні негативні аспекти, важливим ефектом започаткованої співпраці була активна участь в вищезгаданих проектах представників місцевого самоврядування та громадських організацій з Верхньої Сілезії і Донбасу.

Іншим цікавим результатом плідної співпраці в рамках проектів стало, на погляд автора, використання в Донбасі результатів роботи, досвіду та інструментарію програмування регіонального розвитку, впровадженого в промислові райони Німеччини та Франції і з успіхом ужитого в Верхній Сілезії. Подібні міжрегіональні проекти підтверджували думку багатьох українських і польських експертів про те, що взаємна, безпосередня передача досвіду з регіону в регіон може прискорити процеси структурних змін.

Таким чином, досягненні під час реалізації спільних громадських українсько-польських проектів результати та домовленості дали початок розробки довгострокової програми міжрегіональної співпраці за участю двох важливих “старих” європейських промислових регіонів – Верхньої Сілезії та Донецького регіону та зробили певний внесок в справу розвитку міждержавних зв’язків двох держав на регіональному рівні.

Вагомих результатів в україно-польському співробітництві на регіональному громадському рівні досяг Донецький молодіжний дебатний центр на чолі з В.Дьомкіною. Зокрема, влітку 2004 року понад 150 осіб, представників органів місцевого самоврядування та державних адміністрацій Донецької, Харківської та Сумської областей разом з українськими та польськими експертами-фахівцями з питань Європейської інтеграції

обговорювали перспективи і реалії вступу України до ЄС. Під час цих регіональних форумів були напрацьовані рекомендації до місцевих програм соціально-економічного розвитку міст Донецького, Харківського та Сумського регіонів, що сприяли досягненню високих європейських стандартів рівня життя. Форуми відбувалися в рамках проекту „Роль органів місцевої влади в процесі європейської інтеграції. Польський досвід”, який фінансувався Польсько-Американсько-Українською Ініціативою про Співпрацю (ПАУСІ) за організаційної підтримки відповідних служби Донецької, Харківської та Сумської облдержадміністрацій. У роботі форумів прийняли участь фахівці з питань ЄС, представники сусідньої Польщі, яка успішно проводила реформи в соціальній сфері і нещодавно приєдналась до Європейського Союзу. До експертної роботи були залучені керівник відділу європейської інтеграції виконавчого комітету Гданську М.Русек, спеціаліст з питань європейської інтеграції та розробки проектів в сфері соціального забезпечення Г.Шестер, працівник місцевого самоврядування з міста Гдиня Б.Батошевич та українські спеціалісти з питань європейської інтеграції України, науковці з Донецького національного університету В.Кіпень, Ю.Теміров, І.Тодоров. Серед питань, що були найбільш проблемними для України і обговорювались під час форумів були такі як: працевлаштування осіб з обмеженими можливостями, соціальна робота та супровід людей похилого віку, робота з проблемними сім'ями в яких виховуються діти та захист прав дитини, роль неурядових організацій та громадськості в процесі планування та реалізації соціальних місцевих та регіональних програм. Актуальною для представників місцевої влади була також сесія присвячена розробці проектів, спрямованих на вирішення соціальних проблем та пошуку фінансування для їх реалізації з Європейських фондів. Тож під час форумів було не тільки теоретично визначено, що необхідно зробити, а й розпочато роботу з покращення функціонування соціальної сфери з урахуванням Європейських стандартів [79].

Певну роль в організації регіонального україно-польського співробітництва на громадському рівні відігравали також етнічні поляки – мешканці Донбасу. Польська громада Донеччини об'єднана в Товариство польської культури Донбасу (ТПКД) (входила до Федерації польських організацій в Україні) та Товариство польської культури м. Краматорська. Ініціатором створення в 1999 р. Товариства польської культури Донбасу був шахтар з Макіївки Р.Зелінські. Значну підтримку в створенні ТПКД надала Донецька облдержадміністрація. У своїй діяльності основні зусилля організація зосереджує зокрема на відродженні польської культури, мови, традицій і звичаїв у Донецькому регіоні, здійсненні контактів з державними і громадськими організаціями Польщі тощо [80]. На окрему увагу заслуговує діяльність товариства щодо впровадження вивчення польської мови до вищих навчальних закладів Донбасу. З такою пропозицією ТПКД неодноразово виступало на міжнародних семінарах, конференціях та нарадах “круглого столу” в облдержадміністрації, підкреслюючи, що саме через знання студентською молоддю польської мови та культури можливо поживити стратегічне партнерство між Польщею та Україною на регіональному рівні. З

цією метою в 2000 р. в Донецькій державній академії управління за ініціативою ректора С.Поважного вперше в Україні було впроваджено викладання польської мови як обов'язкової іноземної. В тому ж році, згідно з умовами співпраці з ТПКД, польська мова почала викладатися в Українському гуманітарному колегіумі Києво-Могилянської академії м. Донецька. Відповідну угоду було підписано з ректором Донецького національного технічного університету О.Мінаєвим про запровадження там подібного навчального курсу. Відкрито школи польської мови при каплицях, зокрема каплиці Св. Юзефа в Макіївці, існували курси польської мови в донецькому Палаці культури ім. Горького, в офісі Головного управління ТПКД в Донецьку [81]. Завдяки діяльності товариства в регіоні діяли двомовні польсько-українські засоби масової інформації. В жовтні 2000 р. стало можливим спільне видання ТПКД та редакції обласної газети “Донеччина” безкоштовної газети “Поляки Донбасу” (“Polacy Donbasu”) – першої в Україні із синхронними текстами українською та польською мовами. Газета знайшла велику підтримку і схвалення, як далекоглядна і перспективна, з боку уряду України, керівництва Донецької облдержадміністрації, громадських організацій, а також Сенату Республіки Польщі та низки польських міністерств. В жовтні 2001р. було укладено угоду про співпрацю з Донецькою державною обласною телерадіокомпанією. В результаті виконання цієї угоди була започаткована радіопрограма “Польська хвиля Донбасу” та телевізійна програма “TV поляків Донбасу”. Це сприяло зміцненню контактів Донецького регіону з Польщею, формуванню об'єктивної громадської думки щодо існування польської спільноти в регіоні, інформуванню про польські успіхи на шляху приєднання до європейських та євроатлантичних інтеграційних структур та ознайомленню поляків з найпотужнішим регіоном України. Велику підтримку ТПКД отримувало з боку польського уряду, Сейму та Сенату РП, співтовариства “Спільнота Польська”, Фонду “Допомога полякам на Сході” тощо [82].

Менш помітною та вдалою була діяльність Товариства польської культури міста Краматорська, яке було створено у 1999 р. Ця організація не зосереджувала своєї уваги на політичних чи економічних взаєминах, ставлячи на перший план культурне порозуміння між нашими народами. Від початку свого існування вона підтримувала тісні контакти з місцевими органами влади, а також з громадськими організаціями України та Польщі. Зусилля товариства зосереджені на діяльності в Краматорську суботньої школи по вивченню польської мови. Але робота товариства ускладнюється браком коштів, майже повністю відсутньою матеріальною бази та недостатньою інформованістю населення про його діяльність [83].

Отже, неурядові громадські організації Донбасу та Республіки Польща протягом останніх років зробили помітний внесок в реальне наповнення подальшого розвитку, взаємодії та співробітництва в європейській та євроатлантичній інтеграції Польщі та України на громадському рівні. Основним напрямом цього співробітництва стало творче запозичення польського досвіду приєднання до Європейського Союзу та Організації Північноатлантичного Договору.

Таким чином, недержавний рівень європейського та євроатлантичного покликання України в період що досліджується набув чіткого виразу. На користь цього свідчили програмні положення і практична діяльність значної частини українських політичних партій та громадських організацій. Проте, недовершеність розбудови громадянського суспільства в Україні не дала змоги суттєво використати цей компонент задля реалізації державної політики спрямованої на всебічну інтеграцію України до усіх європейських та євроатлантичних структур.

ВИСНОВКИ

Європейське та євроатлантичне покликання для України було і залишається стратегічним напрямом і магістральним шляхом вирішення внутрішніх і зовнішньополітичних, економічних і соціокультурних проблем суспільного розвитку, ствердження її в світі як незалежної, потужної, авторитетної і конкурентоспроможної держави. По суті – це єдино можливий засіб ефективної модернізації українського суспільства і країни. Цей вибір обумовлений історичними, геополітичними, географічними, соціокультурними і ментальними характеристиками, продиктований потребами розгортання загальної динаміки посттоталітарного і постіндустріального розвитку, глобалізації та євроінтеграційних процесів, з якими людство вступило у ХХІ століття.

Ми виходимо з постулату первинності внутрішньої політики по відношенню до зовнішньої. Аналіз історичного поступу вказує на те, що зовнішня політика України на шляху до європейської та євроатлантичної спільноти пережила декілька етапів.

Перший етап – становлення України як незалежного суб'єкта міжнародних відносин. Цей період проходив під знаком вирішення важких проблем, успадкованих від СРСР (на жаль не всі ці проблеми вдалося ефективно вирішити). Йшлося про облаштування державного кордону, розв'язання спірних питань із Росією, територіальні претензії з боку країн-сусідів, ядерне роззброєння тощо.

Другий етап, на нашу думку, розпочався у 1998 році. Саме тоді президент Леонід Кучма проголосив членство в Європейському Союзі стратегічною метою. Почалася реалізація Хартії про особливе партнерство з Організацією Північно-Атлантичного договору. Перші кроки України на шляху європейської та євроатлантичної інтеграції вказували на те, що не все задумане вдалося реалізувати, і не завжди по вині України. В цьому сенсі було дуже важливо не зосереджуватися на емоційних оцінках минулих негараздів, а з урахуванням власних помилок вибудувати нову тактику міжнародної співпраці.

Третій етап формально був визначений затвердженням на законодавчому рівні - в Законі України „Про основи національної безпеки” від 18 червня 2003 року, стратегічної мети України – повноправне членство в Європейській Унії та Північноатлантичному Альянсі. Проте, до закінчення терміну президентства Л.Кучми, все це залишалось благим побажанням, а фактично постійно робилися кроки в протилежному напрямі. Хоча, необхідно визнати, що саме тоді було закладено інституціональне підґрунтя в реалізації Україною її європейського та євроатлантичного покликання.

З 2005 року, на нашому шляху до європейської та євроатлантичної спільноти починається новий, четвертий етап.

Реалізація європейського та євроатлантичного вибору вимагала вирішення таких головних проблем: інтеграція України у світову торговельну систему, насамперед шляхом забезпечення вступу до Світової організації

торгівлі; повномасштабна імплементація Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС; нарощування експортного потенціалу та поліпшення структури зовнішньої торгівлі; захист внутрішнього ринку та підтримка національного товаровиробника.

Співпраця України з державами європейської та євроатлантичної спільноти дозволяв здійснити “м’яке входження” України у інтеграційні процеси. Вона надавала можливість напрацювати нові моделі господарювання, освоїти прийняті в Європі форми міждержавних взаємин, культурного обміну, туризму, здійснити низку перетворень всередині держави згідно з нормами, за якими здійснюються аналогічні процеси в Європі і в світі. Засвоєння принципів та норм європейського життя підвищувало авторитет держави, давало їй можливість стати невід’ємною частиною великого економічного, політичного, безпекового, культурного та інформаційного простору, використовувати переваги міжнародної кооперації та співпраці.

Окреслене співробітництво формувало новий стиль життя людини-працівника і громадянина – *європейський*. В її межах долається “соціалістична розбещеність” організатора виробництва і його безпосереднього виконавця; дотримання технологічної дисципліни стає правилом повсякденної виробничої діяльності; в свідомості і поведінці людей утверджуються норми екологічно безпечного способу життя, незаперечного дотримання прав і свобод людини і громадянина, національних меншин і людей з особливими потребами; толерантність утверджується як норма міжлюдського та міждержавного спілкування; формується нове покоління людей, адаптованих до європейської спільноти, до європейського стилю життя загалом.

До переваг, які отримує Україна в результаті співробітництва з країнами ЄС та НАТО можна віднести: залучення фінансових ресурсів, розширення ринку збуту українських товарів; техніко-технологічне оновлення виробництва; більш інтенсивне використання потенціалу України як транзитної держави; освоєння європейського досвіду формування перехідних механізмів до ринкової економіки; раціональний розподіл ресурсів; прозорі механізми господарювання; стабілізація і поступове підвищення добробуту населення; демократичні перетворення.

Вагоме значення співробітництва України з європейською та євроатлантичною спільною нацією не повинне створювати ілюзії ролі цього співробітництва як єдиного засобу входження України в євроінтеграційні процеси. Базовими пріоритетами при цьому були: зміцнення дієздатності держави, рішуче обмеження тіньової діяльності та олігархізації, зміцнення позицій національного капіталу, інституційне забезпечення реформ, розвиток конкурентних переваг вітчизняних товаровиробників, макроекономічна стабілізація, ефективна регіональна політика. Ключовими і першочерговими внутрішніми проблемами залишаються подолання бідності, утвердження доступної кожному медичної допомоги; здійснення пенсійної реформи; створення належних можливостей для отримання кожним громадянином якісної освіти.

Аналіз європейського досвіду переконує, що вибір інтеграційних пріоритетів не має бути альтернативним, оскільки участь в одному інтеграційному об'єднанні не виключає можливості участі в іншому. Правомірність останнього положення засвідчує широка практика функціонування існуючих регіональних інтеграційних угруповань, таких, наприклад, як Центральноевропейська зона вільної торгівлі (СЕРТА), країни-учасники якої своєю стратегічною метою вважають членство в ЄС, або ж Європейська асоціація вільної торгівлі (ЕФТА), більшість країн-членів якої є водночас членами ЄС та ін.

Необхідною передумовою реалізації ефективної європейської політики України мала стати скоординована робота як законодавчої, так і виконавчої влади із залученням до цього процесу провідних українських науковців.

Отже, в процесі дослідження були виявлені тенденції, пріоритетні завдання та особливості формування і здійснення політики спрямованої на всебічну інтеграцію нашої держави до усіх європейських та євроатлантичних структур. Зокрема, було проаналізовано ступінь наукової розробки досліджуваної проблеми, охарактеризовано стан джерельної бази, з'ясовано геополітичне та історичне підґрунтя європейського та євроатлантичного покликання України, розкрито соціальні, економічні, політичні та правові засади європейського та євроатлантичного вибору України, з'ясовано сутність проблем співробітництва України з Європейським Союзом, особливо, характер процесу адаптації українського законодавства до *acquis communautaire*, виявлені і систематизовані основні підходи до проблеми співпраці з Організацією Північноатлантичного Договору, проаналізовано систему роботи центральних органів законодавчої, виконавчої і судової влади України у напрямку європейської та євроатлантичної інтеграції, досліджено місце і роль українських регіонів в реалізації європейського покликання держави, проаналізовано діяльність українських політичних сил, особливо під час виборів, недержавних громадських організацій щодо конкретного наповнення державного курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію.

ПОСИЛАННЯ

Розділ 1. Історіографія проблеми та джерельна база дослідження

1.1 Історіографія європейського та євроатлантичного покликання України

1 Білорус О. Г., Лук'яненко Д. Г. та ін. Глобальні трансформації та стратегії розвитку. – К.: ВПОЛ, 1998; Гальчинський А. Україна: поступ у майбутнє. – К.: Основи, 1999. – 220 с.; Гальчинський А. С. Україна на перехресті геополітичних інтересів. – К.: Знання України, 2002; Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світогляд. аналіз. – К.: Знання, 2002. – 580 с.; Кремень В.Г., Табачник Д.В., Ткаченко В.М. Україна: проблеми самоорганізації. К.: Промінь, 2003. Т. 1 – 384 с., Т. 2 – 464 с.; Український соціум / За ред. В.С. Крисаченка. – К.: Знання України, 2005. – 792 с.; Україна: утвердження незалежної держави (1991-2001) / Під ред. В.М.Литвина. – К.: Видавничий дім "Альтернативи", 2001. – 704 с.; Немиря Г. Україна між Європою та Євразією // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2001. – № 22; Павловський М. А. Стратегія розвитку суспільства: Україна і світ: Економіка, політологія, соціологія. – К.: Техніка, 2001. – 309 с.; Україна в процесах міжнародної інтеграції / За ред. В.Р.Сіденка. – Х.: Форт, 2003. – 280 с.; Удовик С. Л. Государственность Украины: Истоки и перспективы. – К.: Ваклер, 1999. – 208 с.; Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. /НАН України. Ін-т історії. – К., 2001. – Вип. 4. 379 с.; Хроники современной Украины. – К.: Основные ценности, 2001.- Т.1.: 1993-1994. 172 с.; Щербак Ю. Україна: виклик і вибір. Перспективи України в глобалізованому світі ХХІ століття. – К.: Дух і Літера, 2003. – 578 с. та інші.

2 Сприяння сталому економічному зростанню в Україні: Пер. /За ред.: Штефана фон Крамона-Таубаделя, І. Акімової. – К.: Альфа-Принт, 2001. – 344 с.; Ломанн Манфред. Україна: новий європейський сусід. Нотатки про історію та сучасність / В. Климченко (пер.). — К., 2003. — 136 с.; Сакс Дж., Пивоварський О. Економіка перехідного періоду (уроки для України). – К., 1996; Реформи на Україні: ідеї та заходи /За ред.: Я. Ширмера, Д.Снелбекера. – К.: Альтерпрес, 2000. – 220 с.; Common Country Assessment for Ukraine / United Nations Country Team. – Kyiv: UN in Ukraine, 2004. – 124 p. та інші

3 Михальченко Н., Андрущенко В. Беловежье. Л. Кравчук. Украина 1991-1995.- К.:Украинский центр духовной культуры,1996. – 512 с.; Михальченко М., Самчук, З.. Україна доби межичасся: Блиск та убозтво куртизанів /Худож. оформл. І.Бабика. – Дрогобич: Від. фірма "Відродження", 1998. – 288 с.; Михальченко М.І.Соціально-політична ситуація в Україні після референдуму квітня 2000 р.: соціологічний аналіз системних змін//Соціологічна наука і освіта в Україні.-2000.-Вип.1 .-С.145-150; Михальченко Н.И. Лимитроф Европы: случайность или судьба Украины? // Украина в современном геополитическом пространстве.-2000.-№5(10) .-С.6-10; Михальченко М.І. Україна: ідеологічна або безідеологічна держава?//Соціологічна наука і освіта в Україні.-2003.-Вип.2 .-С.194-200; Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи К., 2004. – 488 с.

4 Алексеев Ю.М., Слюсаренко А.Г., Кульчицький С.В. Україна на зламі історичних епх. (Державотворчий процес 1985-1999 рр.). – К., 2000. – 399 с.; Несук М. Десять років української незалежності: справа історичних аналогій// Наукова думка. – Київ, 2003. – № 3 – С.21-24; Остафійчук В.Ф. Історія України: сучасне бачення. К.: "Знання", 2002. – 348 с.; Падалка С. С. Україна 60-90-х років ХХ ст.: (Державність в іст. площині тоталітаризму, незалежності). – К., 2000. – 390 с.; Ресент О. Перечитуючи написане / Ін-т історії України НАН України. – К., 2005. – 256 с.; Україна: друга половина ХХ століття. Нариси історії/П.П.Панченко та ін. – К., 1997. – 348 с.; Україна: утвердження незалежності держави(1991-2001). – К., 2001 – 703 с.; Україна: хроніка ХХ століття: Дов. вид. Роки 1991 – 1995 / Ін-т історії України НАН України. – К., 2005. – 451 с.; Україна: хроніка ХХ століття:

Дов. вид. Роки 1996 - 2000 / Ін-т історії України НАН України. - К., 2005. - 434 с.; Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: здобутки і проблеми. За ред. Л.Зашкільняка. - Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2004. - 406 с. та інші.

5 Історія України ХХ — початку ХХІ століття: Навч. посіб. Рекомендовано МОН / Панченко П.П., Барановська Н.П., Падалка П.П. та ін.; За заг. ред. В.А. Смолія. — К.Знання, 2004. — 582 с.; Історія України. Учебное пособие для абитуриентов. Часть первая. / Добров П.В., Грідіна І.М., Задніпровський О.І., Ізюмов В.І., Нікольський В.М., Острась Е.С., Пірко В.О., Темірова Н.Р., Тодоров І.Я., Троян М.П., Чухно В.П. — Донецьк: Юго-Восток, 2004. — 192 с.; Історія України та її державності: Навч. посіб. / За наук. ред. Л.Є. Дещинського. - Л.: Вид-во Нац. ун-ту "Львівська політехніка", 2005. - 384 с.; Котова Н. Історія України: Навч. посіб. - Х.: Одісей, 2005. - 416 с. та інші.

6 Грицак Я. Страсті за націоналізмом. К.: Критика, 2004.

7 Литвин В.М. Україна на межі тисячоліть (1991-2000 р.). Т. 14 / НАН України; Ін-т історії. - К.: Альтернатива, 2000. - 360 с. - (Україна крізь віки); Литвин В.М. Україна: досвід та проблеми державотворення (90-ті роки ХХ ст.) / НАН України; Ін-т історії. - К.: Наук. думка, 2001. - 558 с.; Литвин В.М. Україна: хроніка поступу: (1991-2000). - К.: Альтернатива, 2000. - 516 с.; Литвин В.М. Україна: ХХ століття. У 2-х книгах. Кн. 1 / В.М.Литвин, В.Смолій, М.Шпаковатий. - К.: Альтернатива, 2002. - 1000 с.; Литвин В.М. Україна: ХХ століття. У 2-х книгах. Кн. 2 / В.М.Литвин, В.Смолій, М.Шпаковатий. - К.: Альтернатива, 2002. - 880 с.; Литвин В. Вимір історією: Інтерв'ю. Виступи. Статті / За ред. В. Смолія. - К.: Альтернатива, 2002. - 632 с.; Литвин В. Україна: поступ історії / В.Литвин, В.Смолій, М.Шпаковатий. - К.: Альтернативи, 2003. - 320 с.; Литвин В.М. Політична арена України: дійові особи та виконавці. - К.: Абрис, 1994. - 495 с.; Литвин В.М. Ідея землі – базова основа української національної ідеї. – К., 2004. – 45 с.; Литвин В.М. Тисяча років сусідства і взаємодії / НАН України; Ін-т історії. - К., 2002. - 132 с. та інші.

8 Александрова Т. Л. Випускники Київського університету ім. Тараса Шевченка на дипломатичній роботі: традиції і сьогодення // Дип. акад. України. Наук. вісн. - К., 1998. - Вип. 1. - С. 96-98; Андрущенко Тетяна Вікторівна. Європейська політика України: проблеми формування та реалізації (політологічний аналіз): Дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Інститут вищої освіти АПН України. — Х., 2003. — 184 арк. ; Білоусов М. Формування принципів зовнішньої політики незалежної України // Вісник міжнародних відносин. – 1993. – №1. – С.27-33.; Васильєва-Чекаленко Л.Д. Україна в міжнародних відносинах (1944 – 1996): Навч. Посібник. – К.: Освіта, 1998. – 46с.; Гайдуков Л.Ф. Україна в історії міжнародних відносин // Політика і час. – 1996. – №11. – С.61-68; Зовнішня політика України. Хрестоматія. Частина перша. Правові засади зовнішньої політики. Україна в багатосторонньому співробітництві /Тодоров І.Я.,Добров П.В., Теміров Ю.Т., Грідіна І.М. – Донецьк. – 2002. – 487 с.; Зовнішня політика України в умовах глобалізації 1991 - 2003: Анотована історична хроніка міжнародних відносин. - К.: Генеза, 2004. - 614 с.; Кондратюк В., Верхоляк І., Омельченко О. Україна в історії міжнародних відносин. З давніх часів до сьогодення. – Львів: Вид-во “Світ”, 1995. – 262с.; Мороз О., Мороз Ю. Про перспективні напрями зовнішньої політики України // Вісник Львівського університету. Серія Міжнародні відносини. – 2002. – Вип. 9. С. 60-67; Нариси з історії дипломатії України /Під ред. В. А. Смолія. - К.: Альтернативи, 2001. - 736 с.; Сагайдак О. Зовнішня політика незалежної України у 90-ті роки: спроба концептуального аналізу // Вісник Львівського університету. Серія Міжнародні відносини. – 2003. – Вип. 10 -С. 24-31; Сивак О.В. Формування та здійснення зовнішньої політики України (1990 – 1999 рр.):Дис...канд. політ. наук: 23.00.04. – К.,2000. – 208с.; Табачник Д. Історія української дипломатії в особах: Навч. посіб. - К.: Либідь, 2004. – 640; Україна в європейських міжнародних відносинах: Наук. зб. / НАН України; Інститут історії України / С.В. Віднянський (відп.ред.). — К., 1998. — 526 с.; Україна дипломатична. Науковий щорічник. Упор.: Л.Губерський, П.Кривонос, М.Кулініч, А.Денисенко. – К., 2005. – 807 с.; Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. Т. 2. М - Я / Редкол.: Л.В. Губерський та ін. - К.: Знання, 2004. - 812 с. ; Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. Т. 1. А - Л /

Редкол.: Л.В. Губерський та ін. - К.: Знання, 2004. - 760 с.; Шахов В.А., Касьян В.І. Зовнішня політика – важливий фактор розбудови сучасної української держави: Навч. посібник. – Рівне:РДТУ,1999.–177 с. та інші.

9 Андрійчук В. Волес В. Творення політики в Європейському Союзі. - К.: Основи, 2004. - 871 с.; Антонюк Н. Європейська політична інтеграція: проблеми і перспективи// Вісник Львівського університету. Серія Міжнародні відносини. – 2001. – Вип. 5. С. 9- 16; Борко Ю.А. От европейской идеи – к единой Европе. – М.: Издательский Дом “Деловая литература”, 2003. – 464 с.; Будзінський Т.В. Міждержавні та наднаціональні тенденції в Європейському Союзі (Процедурний аспект) // Схід (Донецьк). - 2000. - № 3. - С.59-63; Европейский Союз на пороге XXI в. – М., 2001; Европейская интеграция, большая гуманистическая Европа и культура /МГУ им.М.В.Ломоносова, Учеб.-науч. центр пробл. интеграции и систем. анализа ЕС; Под ред. Глухарева Л.И. – М.: УРСС, 1998. – 318 с.; Європейський Союз: політика, економіка, право / За ред. д-ра іст. н. Наталії Антонюк. – Львів, 2005. 496 с.; Кредісов О.А. Розвиток європейської інтеграції в умовах глобалізації світової економіки: Дис... канд. екон. наук: 08.05.01 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 1999. — 202 арк.; Полтораков О.Ю. Європейська політична інтеграція в сучасній цивілізаційній системі: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04 / НАН України; Інститут світової економіки і міжнародних відносин — К., 2004. — 16 с.; Посельський В. Європейський союз: інституційні основи європейської інтеграції. — К.: Смолоскип, 2002. — 168 с.; Шнирков О.І. Конкурентна політика Європейського Союзу: Монографія. – К.: Вид.-поліграфіч. центр “Київський університет”, 2003; Democracy in the European Union : integration through deliberation? / edited by Erik Oddvar Eriksen and John Erik Fossum. - London ; New York : Routledge, 2000. - 310 p.; Economic integration and multinational investment behavior : European and East Asian experiences / edited by Pierre-Bruno Ruffini. -Cheltenham, UK ; Northampton, MA: Edward Elgar, 2004. - 457 p.; Economics of European integration / edited by Tibor Palnkai. - Budapest, 2003. - 459 p.; European political parties between cooperation and integration / Karl Magnus Johansson, Peter Zervakis (eds.). - Baden-Baden : Nomos, 2002. - 239 p.; European spatial planning / edited by Andreas Faludi. - Cambridge, Mass. : Lincoln Institute of Land Policy, 2002. - 235 p.; Integration, growth and cohesion in an enlarged European Union / edited by John Bradley, George Petrakos and Iulia Traistaru. - New York : Springer, 2005. - 348 p.; The origins and development of European integration : a reader and commentary / edited by Peter M.R. Stirk and David Weigall. - London; New York: Pinter, 1999. - 336 p.; The Politics of Europeanization / edited by Kevin Featherstone and Claudio M. Radaelli. - Oxford; New York: Oxford University Press, 2003. - 351 p. та інші.

10 Буренко Н.М. Еволюція політики Європейського Союзу щодо країн Центральної та Східної Європи: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка — К., 2004. — 26 с.; Копійка В.В. Розширення Європейського Союзу. Теорія і практика інтеграційного процесу: Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2002. – 253 с.; Копійка В.В. Теоретичний та практичний виміри розширення Європейського Союзу: Автореф. дис... д-ра політ. наук: 23.00.04 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка — К., 2004. — 49 с.; Перепелиця Г.М. Конфлікти в посткомуністичній Європі: Монографія. – К.: НІДС, 2003. – 432 с.; Шевчук С.В., Кравчук І.В. Ніццький договір та розширення ЄС. - К.: Вид-во Логос, 2001. - 196 с.; Driven to change: the European Union's enlargement viewed from the East / edited by Antoaneta L. Dimitrova. - Manchester; New York: Manchester University Press, 2004. - 212 p. та інші.

11 Адарчев О.В. Западноевропейский союз в системе европейской безопасности. – М.: Изд-во Акад. ГШ ВС РФ, 1998. – 99 с.; Полторацький О.С. Роль НАТО у формуванні сучасної системи міжнародної безпеки: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка — К., 2003. — 18с.; Соколенко В. Цивілізований експансіонізм атлантизму // Междунар. жизнь.- 1999.- №5.- С.21-30; Europe today. National politics, European integration, and European security / edited by Ronald Tiersky. - Lanham, Md.: Rowman & Littlefield, 1999. - 492 p.; European security integration : implications

for non-alignment and alliances / Mathias Jopp and Hanna Ojanen (eds.). - Helsinki, Finland : Ulkopoliittinen instituutti; Bonn, Germany: Institut für Europäische Politik; Paris: WEU Institute for Security Studies, [1999]. - 235 p.; European Union foreign and security policy : towards a neighbourhood strategy / edited by Roland Dannreuther. - London; New York: Routledge, 2004. - 226 p. та інші.

12 Каблова Л.В. Правовые аспекты европейской интеграции: Проблемы коммунитаризации в региональных составляющих Европейского Союза. – Н.Новгород: ИФ ИСИ ННГУ, 2000. – 102 с.; Хорольський Р.Б. Правові засоби вирішення міжнародних спорів у рамках Європейського Союзу. Монографія: Дис. к.ю.н. 12.00.11 – міжнар. право. – Харків, 2001.– 210 с. European business law : legal and economic analyses on integration and harmonization / edited by Richard M. Buxbaum ... [et al.] ; associate editor, Marina Hertig. - Berlin; New York: W. de Gruyter, 1991. - 413 p. та інші.

13 Бурдяк В., Ротар Н. Політична культура країн Європи в контексті інтеграційних процесів / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. — Чернівці : Рута, 2004. — 328 с.; Boundaries and minorities in Western Europe / edited by Bruna De Marchi, Anna Maria Boileau. -Milano, Italy : Franco Angeli, 1982. - 286 p.; Collective memory and European identity: the effects of integration and enlargement / edited by Klaus Eder and Willfried Spohn. - Aldershot, Hants, England; Burlington, VT: Ashgate Pub., 2005. - 228 p.; Ideology and national identity in post-communist foreign policies / editor, Rick Fawn. 1st ed. - London; Portland, Or.: Frank Cass Publishers, 2003. - 241 p.; The challenges of pluriculturalism in Europe / Susanne Baier-Allen, Ljubomir Cucic (eds.). - Baden-Baden: Nomos, 2000. - 212 p. та інші.

14 Гузенко І.Ю. Проблеми науково-технічної інтеграції в Європейському Союзі в умовах глобалізації економіки: Автореф. дис... канд.екон.наук: 08.05.01. – К.: ІСЕМВ НАНУ, 2001. Макаренко Є. А. Європейська інформаційна політика / Л.В. Губерський (наук.ред.), Г.Г. Почепцов (наук.ред.). — К. : НВЦ "Наша культура і наука", 2000. — 368 с.; Машлыкин В. Г. Европейская информационная сеть по международным отношениям: Доклады ИЕ РАН, Н Ю.-Москва 1994 та інші.

15 Бураковський І. Євро: інституційний механізм та перші результати функціонування // ЄВРО. Економічний вимір інтеграції. Аналітичний щоквартальник. - 2003. - № 2; Ковбасюк Ю. Європейський банк реконструкції та розвитку: аспекти діяльності. — К.: Видавництво УАДУ, 2002. — 268 с.; European monetary union and capital markets / edited by J. Jay Choi, Jeffrey M. Wrase. - Amsterdam ; New York : JAI, 2001. - 275 p.; European states and the Euro : Europeanization, variation, and convergence / edited by Kenneth Dyson. - New York : Oxford University Press, 2002. - 418 p.; The euro : European integration theory and economic and monetary union / edited by Amy Verdun. - Lanham, Md. : Rowman & Littlefield Publishers, 2002. - 282 p. та інші.

16 Социальная политика стран ЕС: Приоритеты, механизмы совершенствования: Реф. бюл. /Рос. акад. гос. службы при Президенте РФ; Отв. ред. Иванов Г.И. – М.: Изд-во РАГС, 1999. – 161 с.; Шнирков О. ЄС та соціально-економічне зближення в Європі // ЄВРО. Економічний вимір інтеграції. Аналітичний щоквартальник. - 2003. - № 2; EU committees : social regulation, law and politics / edited by Christian Joerges and Ellen Vos. - Oxford; Portland, Or.: Hart Pub., 1999. - 410 p.; Migration and the externalities of European integration / edited by Sandra Lavenex and Emek M. Uzarer. - Lanham, Md.: Lexington Books, 2002. - 232 p. та інші.

17 Бусыгина И.М. Региональная политика ЕС: итоги 40-летней деятельности. Опыт для России // Сорок лет Римским договорам /Под ред. Лешукова И.Е., Кузнецова Б.В., Кутейникова А.Е. – СПб., 1998. – С.33-38; Региональная интеграция и Европа. – М.: Изд-во МГУ, 2001. – 200 с.; Ткачук М.Європейський регіоналізм в умовах глобальної інтеграції // Вісник Львівського університету. Серія Міжнародні відносини. – 2001. – Вип. 3. С. 58-67; European integration and local government / edited by M.J.F. Goldsmith and K.K. Klausen. - Cheltenham, UK; Brookfield, US : Edward Elgar, c1997. - 266 p.; Federalism doomed?: European federalism between integration and separation / edited by Andreas Heinemann-Gruder. - New York: Berghahn Books, 2002. - 272 p.; Regionalism, multilateralism, and economic integration: the recent

experience / edited by Gary P. Sampson and Stephen Woolcock. - Tokyo; New York: United Nations University Press, 2003. - 364 p. та інші

18 Василенко С.Д. Європейський процес і Україна. – Одеса, 1996. - 136 с.; Вовк С.М. Від Праукраїни до Русі-України. – Чернівці: Прут, 2003. – 212 с.; Геополітичне майбутнє України. Міжнародна науково-практична конференція. – К., 1998. – 175 с.; Нова Україна і нова Європа час зближення. – Львів: ДЛУ, 1997. – 235 с.; Рябчук М. Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення. - К.: Критика, 2000. - 303 с.; Шпак В.Т. Україна: від російського комунізму - до європейської цивілізації. – Черкаси: Брама, 2002. – 1999 с.; Ярчук О. Україна в геополітиці минулого // Визвол. шлях. - 2001. - № 6. - С. 30-39 та інші.

19 Костомаров М. Две русских народности // Основа. - 1861. -Кн.3. -С. 77-78.

20 Драгоманов М. Вибране: ..мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні /Упоряд. та авт. іст. - біогр. нарису Р.С.Мішук; Прим. Р.С.Мішука, В.С.Шандри. - К.: Либідь, 1991. - 688 с.

21 Грушевський М. Історія України-Русі. -Т9. -Ч.2. -К., 1931. - С. 1507.

22 Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України. – Львів, 1994. – 410 с.; Рудницький С. Політична географія України. – Львів, 1998. – 280 с.; Рудницький С. Коротка географія України. – Львів, 1910. – 152 с.

23 Михновський М. Profession de foi молодих українців // Правда. — 1894. — Т. 17; Самостійна Україна та ін. твори // Політологія: Хрестоматія. — Львів, 1995; Націоналізм — всесвітня сила // Націоналізм; Антологія. — К., 2000; Націоналізм і космополітизм // Там само; Самостійна Україна. — К., 2002.

24 Липинський В. Листи до Братів-Хліборобів : про ідею і організацію українського монархізму, писані 1919-1926 р. – 1926; Липинський В. Покликання "варягів", чи організація хліборобів? : кілька уваг з приводу статті Е.Х. Чикаленка : "Де вихід?" - 2-е видання. 1954.

25 Донцов, Д. Хрестом і мечем : твори. - 1967; Донцов Д. Від містики до політики. – 1957.; Донцов, Д. Росія чи Європа? - 1955; Донцов, Дмитро. Твори / Том 1. - 2001

26 Липа Ю. Призначення України. – Львів, 1992; Липа Ю.І. Розподіл Росії. - Львів: Ін-т народознавства НАН України, 1995. - 148 с.

27 Єфремов С. Статті. Наукові розвідки. Монографії. – К.: Наукова думка, 2002. – 760 с.

28 Єфремов С. Щоденники. 1923-1929. – К.: Газета «Рада», 1997. – С. 476.

29 Юренко О. Микита Шаповал – хто він? // Нова політика. – 2002. - № 2.

30 Абдульдин Б. Глобализация, интеграция и пути преодоления конфликтности. - К.: Знання, 2000. - 56 с.; Булгаков В.А. Концептуальні засадивизначення геополітичних пріоритетів України. Автореф. канд.політ.наук. -К., 2002. – 18 с.; Валецький О.Л., Гончар М.М. Структура геополітичних інтересів України. – К.: НІСД, 1995. – 99 с.; Кулініч М.А. Україна у новому геополітичному просторі: проблеми регіональної та субрегіональної безпеки. – К.: НІСД,1994. – 29 с.; Курочкин О.В.Українці в сім'ї європейській: звичаї, обряди, свята. – К.: Бібліотека українця, 2004. – 248 с.; Лещенко Л.О. Національні інтереси України та її зовнішньополітична стратегія // Політика і час. – 1993. – №7. – С.12-17; Лотоцький С. Україна в світовому геополітичному просторі. – Львів, ЛНУ, 2002. – 192 с.; Ситник П.К. Проблеми формування національної самосвідомості в Україні: Моногр. / - К.: НІСД, 2004. - 226 с.; Тодоров І.Я. Трансатлантичне покликання слов'янства //Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М.М.Алексієвця. – Вип. 3: Національно-державне відродження слов'янських народів Центрально-Східної Європи крізь призму 85-річчя. – Тернопіль: ТДПУ, 2003. – С. 360-363; Тодоров І.Я. Національна ідея в контексті європейського покликання України // Наука. Релігія. Суспільство. – Донецький державний інститут штучного інтелекту. – 2004. - № 1. - С. 308-313; Тодоров І.Я. Історичні та геополітичні передумови європейського вибору України. // Вступ до міжнародних відносин. Наукові праці Донецького національного університету. Серія Міжнародні відносини. Вип 2.

– Донецьк, 2002. – С. 41-53; Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку. – К.: НІСД, 1999. – 192с.; Україна і світ: проблеми міжнародного співробітництва і колективної безпеки. – К.: Атлантична Рада України, 1999. – 192 с.; Ukraine: Strategic Priorities: Analytical Estimations 2004 / Under the editorship of A.S.Galchynsky; National Institute for Strategic Studies. - Kyiv: NISS, 2004. - 344 p. та інші.

31 Ліпкан В.І. Національна безпека України: нормативно-правові аспекти забезпечення. – К.: «Текст», 2003. – С. 57, 62.

32 Бадзьо Д. Глобалізація та її наслідки для України // Політика і час. 2001. - № 7; Базив Д.П. Геополитическая стратегия Украины – К.: Ин-т государства и права, 2000.- 192 с.; Бутейко А. Куди прямує Україна - К.: Вид. Дім “Юрид. кн.”, 2001.- 56 с.; Василенко С.Д. Українська геополітика: традиції і сучасні реалії в контексті європейського процесу // Трибуна.-1999.-№ 11-12.-С.19-21; Гуцуляк О. Українська цивілізація: Геополітичний зміст // Голос нації. – 1996. - № 3 – 4; Забужко О. С. Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період. К.: Наукова думка, 1992. – 126 с.; Мадісон В.В., Шахов В.А. Сучасна українська геополітика. – К., 2003; Павличко Д.В. Українська національна ідея. Статті, Виступи, інтерв'ю, документи. – К., 2004. – 771 с.; Римаренко Ю.І. Національний розвій України. – К., 1995; Розумний М. Національна ідея: Етапи розвитку // Наука і суспільство. – 1996. - № 1 – 2; Рудич Ф. Україна в геополітичному контексті // Віче. – 1998. – №11. – С.3-19; Тодоров И.Я. Геополитический выбор Украины в контексте последствий распада СССР. // Распад СССР: 10 лет спустя. – М., 2002. – С.232-235; Україна шукає свою ідентичність. Зб.статей. – К.: ВБФ поступ, 2004. – 132 с.; Хилько М.М. Філософсько-світоглядні підвалини української геополітичної думки: Автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.12 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2004. — 16 с. та інші.

33 Андрущенко (Гринько) С.В. Україна в сучасному геополітичному середовищі: Монографія. – К.: Логос, 2005. – С. 270.

34 Гаджиев К. С. Геополитика. - М., 1997.

35 Дугин А. Основы геополитики: Геополитическое будущее России. - М.: Арктогея, 1997. - 608 с.; Дугин А. Евразийский путь как Национальная Идея. - М.: Арктогея-Центр, 2002. - 144 с.

36 Кара-Мурза С. Евроцентризм как скрытая идеология перестройки. М: СИМС, 1996; Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием. М.: Алгоритм, 2000.

37 Нартов М.А. Геополитика: Учеб. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: ЮНИТИ, 2003. - 439 с.

38 Панарин А. С. Глобальное политическое прогнозирование в эпоху стратегической нестабильности. - М., 1999; Ильин В.В., Панарин А.С. Философия политики.- М., 1994.-С. 110-163.

39 Тихонравов Ю.В. Геополитика. - М., 1998.

40 Возжеников А.В. Парадигма национальной безопасности реформирующейся России: Монография. - 2-е изд., испр. и доп. - М.: ЭДАСПАК, 2000. - 360 с.; Гобозов И. А. Философия политики. - М.: ТЕИС, 1998. - 154 с.; Караганов С.А. Геополитические перемены в Европе, политика Запада и альтернативы для России. – М., 1995; Мошес А. Политика Запада в отношении Украины // Мировая экономика и международные отношения.- 1996. - № 2 та інші.

41 Василенко И.А. Политическая глобалистика: Учеб. пособие для студентов вузов.- М.: Логос, 2000.- 358 с.

42 Бабурин С.Н. Российский путь: Становление российской геополитики кануна XXI века: Статьи, выступления, интервью 1990-1995 гг.. — М., 1995. — 224с.; Бабурин С. Н. Территория государства: Правовые и геополитические проблемы. — М. : Изд-во Московского ун-та, 1997. — 480 с.

43 Жириновский В.В. ЛДПР и военная политика России. — М., 1995. — 16с.; Жириновский В.В. Плевков на Запад / Либерально- демократическая партия России. — М., 1995. — 64с.; ЛДПР. Политическая азбука / Либерально-демократическая партия России /

- В.Жириновский (ред.). — М. : Издание Либерально-демократической партии России, 2001. — 96 с.
- 44 Зюганов Г.А. Держава. - М., 1994; Зюганов Г.А. Постижение России / А.К. Фролов (ред.). — М. : Мысль, 2000. — 511 с.; Зюганов Г.А. На рубеже тысячелетий: Судьба России в современном мире. — М. : Мысль, 2001. — 574 с.
- 45 Явлинский Г.А. Экономика России: наследство и возможности. — М. : ЭПИцентр, 1995. — 144 с.
- 46 Kjellen, Rudolf. Die politische Probleme des Weltkrieges.—Leipzig und Berlin. 8.Aufl.—1918; Mackinder, Halford John. The Geographical Pivot of History // Geographical Journal. - 1904.—N.XXIII.—P.435; Meyer H.C. Mitteleuropa in German Thought and Action 1915-1945.—The Hague.—1955.—P.287; Mommsen W.J. Max Weber und die deutsche Politik 1890—1920.—Tübingen.—1974; Sherman W. Garnet. Keystone in the Arch. Ukraine in the Emerging Security Environment of Central and Eastern Europe // Internet, <http://www.carnegie.ru>; Sherman W. Garnet. Keystone in the Arch. Ukraine in the Emerging Security Environment of Central and Eastern Europe // Internet, <http://www.carnegie.ru>; Wallerstein I. Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World System (Studies on Modern Capitalism). Cambridge UP. 1991.
- 47 Бжезинский З. Преждевременное партнерство//Полис. 1994. № 1. -С. 58; Бжезинський З. Вирішальна роль України на пострадянському просторі // Політика і час. 1997. - № 9; Бжезинський З. Велика шахівниця. – К., 1999; Бжезинский З. Выбор: Мировое господство или глобальное лидерство. - М.: Международные отношения, 2004. - 288 с.; Бжезинский З. Великая шахматная доска: Господство Америки и его геостратегические императивы. - М.: Международные отношения, 2005. - 256 с.
- 48 Fukuyama F. The End of History? // The National Interest. Vol. 16. – 1989. – P. 3-13.
- 49 Huntington S. The Clash of Civilizations? // Foreign Affairs Vol. 72. – 1993. – P. 22-48; Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.
- 50 Вебстер Н.Х. Всемирная революция: Заговор против цивилизации. - К.: Серж, 2001. – 292 с.; Киви Б. Гигабайты власти. Информационные технологии между свободой и тоталитаризмом. - М.: Бестселлер, 2004. - 352 с. ; Киссинджер Г. Дипломатия. – М., 1997; Левандовський В. Україна та Росія: спроба цивілізаційного аналізу // Політологічні читання.—1992.—№4.—С. 165-170; Sherr J. Transforming the Security Sector in Ukraine: What are the Constraints? What is Possible? James Sherr, April 2004, Conflict Studies Research Centre, Defence Academy of the United Kingdom; Sherr J. Ukraine's Defence Reform: An Update, July 2002, Conflict Studies Research Centre, Defence Academy of the United Kingdom та інші.
- 51 Вакулич В.М. Політичні детермінанти зближення України з Європейським Союзом: Автореф. дис...канд. політ. Наук / Нац. акад. наук України. - К., 2001.- 15 с.; Василенко С.Д. Європейський процес і Україна. – О.: Ісц Політехнічний університет, 1996. – 136 с.; Ковальова О.О. Стратегія євроінтеграції як реалізація європейського вибору України. – К., 2003. – 340 с.; Костюк С.М. Стан і перспективи співпраці України з Європейським Союзом: Дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. — Чернівці, 2004; Крушинський В. Розширення Європейського Союзу і проблема участі України в інтеграційних процесах // Вісник Львівського університету. Серія Міжнародні відносини. – 2003. – Вип. 10. С. 45-54; Ляшенко О.О.Інтеграція України у європейські та євроатлантичні структури (90-ті роки ХХ ст.). Автореф.канд.іст. наук. – К., 2002; Пристайко О.Є. Політика Європейського Союзу стосовно України: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка — К., 2004. — 21 с.; Снігир О.В. Україна у геополітичних концепціях Європейського Союзу: динаміка "об'єкт суб'єктивних" відносин: Автореф. дис... канд. політ. наук: 21.01.01 / Національний ін-т стратегічних досліджень; Національний ін-т проблем міжнародної безпеки — К., 2004. — 16 с.; Солоненко І. Державна політика європейської інтеграції України в контексті відносин з Європейським Союзом (основні тенденції 2002 року)// Управління сучасним містом, 2003. - № 1-3 (9); Сушко О. Розширення Європейського Союзу: вплив на відносини України з центральноєвропейськими сусідами /У співавторстві. – К.: Євро Регіо Україна, 2004; Тодоров

І.Я. Україна та Європейська інтеграція: проблеми і перспективи.//Вісник Донецького університету. Серія Б. Гуманітарні науки. – 2001. - № 1. – С. 255-261; Тодоров І.Я. Розширення ЄС та Україна: проблеми та можливості їхнього вирішення//Історичні і політологічні дослідження. – 2002. - № 2 (10). – С. 218-226; Тодоров І.Я. Міжнародно-правове співробітництво України з країнами Євросоюзу та НАТО: кількісний вимір // Історичні і політологічні дослідження. Видання Донецького національного університету, історичний факультет. – Донецьк, 2004 - № 2 (20). – С.161-166; Тодоров І.Я. Європейське покликання України в контексті глобалізації // Вісник Львівського університету. Серія міжнародних відносин. - 2004. - Вип. 12. - С. 20-27; Тодоров І.Я. Українська геостратегія в контексті європейського і євроатлантичного покликання // Міжнародна науково-практична конференція „Глобалізація та Україна”. Матеріали конференції. Україна, Донецьк, 7-8 квітня 2004 року. – Донецьк, 2004. – С. 146-153; Тодоров І.Я. Європейська перспектива - українське покликання // Донецький Вісник Наукового товариства ім. Шевченка. Т. 5. – Донецьк: Східний видавничий дім. – 2004. – С. 53-67; Тодоров І.Я. Європейський вибір України у вимірі глобалізації // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: гуманітарні науки. Випуск 86. – Донецьк, ДонНТУ, 2005. – С. 176-181 та інші.

52 Губський Б. Євроатлантична інтеграція України. - К.: ЛОГОС, 2003.- 328 с.

53 Хоффман Л., Мьоллерс Ф. Україна на шляху до Європи. – К.: „Фенікс”, 2001. – 343 с.

54 Більш ніж сусіди. Розширений Європейський Союз та Україна – нові відносини. Аналітичний звіт. Варшава, 2004. – 106 с.

55 Безпека та стабільність країн постсоціалістичної Європи в контексті розширення НАТО: ілюзії та реалії: Матеріали міжнар. наук. семінару, Чернівці, / О.В. Добржанський (ред.кол.). — Чернівці : Золоті литаври, 2003. — 129с.; Бойко М. Особливості становлення та розвитку двосторонніх взаємин Україна-НАТО. // Вісник Львівського університету. Серія Міжнародні відносини. – 2004. – Вип. 14. -С. 10-17; Демократичні трансформації в процесі підготовки до членства в НАТО. Досвід країн-кандидатів для України: Аналітична доповідь / Центр миру, конверсії та зовнішньої політики України / О.Сушко (ред.). — К., 2002. — 53 с.; Демократичний контроль над системою національної безпеки та збройними силами: поширення цінностей НАТО в євроатлантичному просторі / Матеріали міжнародного семінару. – Сімферополь, Доля, 2003. – 2003. – 320 с.; За і проти. Дебати з питань євроатлантичної безпеки. - К., 2004. - 75 с.; Козакевич Є Розширення НАТО та європейська політика України // Політична думка. – 1999. – №1-2. – С.87-102; Крамаревський О. І плюси, і мінуси. Розширення НАТО і безпека України // Політика і час. — 1996. — № 7; Лавриненко В.Г. Членство в НАТО - мета чи спосіб її реалізації? / "Економічний часопис", 2002, № 7-8; Миротворча діяльність України: кооперація з НАТО і іншими структурами європейської безпеки / Перепелиця Г.М. – К.: Стилос, 2002. – 313 с.; Палій О. Україна: шлях до Європи через НАТО // Універсум.- 2003.- №7-10.- С. 24-25,59; Перепелиця Г. М., Голопатюк Л. С., Гончаренко М. Т., Гудима В. М., Карновале М. Пирожков С., Чумак В. Україна і НАТО // Політика і час. 1995. - № 6; Смолянук В. Фактор НАТО у формуванні військової могутності української держави // Людина і політика. – 2000. - № 3; Ткач Д. Україна – НАТО. Зроблено багато, але зробити потрібно ще більше . // Вісник Львівського університету. Серія Міжнародні відносини. – 2002. – Вип. 9. С. 53-59; Тодоров І.Я. Євроатлантичний вибір України крізь призму скептичних поглядів // Історичні і політологічні дослідження. Видання Донецького національного університету, історичний факультет. – Донецьк, 2002 - № 3 / 4 (11/12). – С. 237-242; Тодоров І.Я. НАТО як "новий" зовнішньополітичний інтерес України: регіональний вимір // Вісник Львівського університету. Серія міжнародних відносин. - 2003. - Вип. 10. - С. 41-46; Тодоров І.Я. Європейське покликання України в контексті нового розширення ЄС та НАТО – до видання історичного факультету ДонНУ //Історичні і політологічні дослідження. Видання Донецького національного університету, історичний факультет. – Донецьк, 2003 - № 3-4 (15-16). – С.275-280; Тодоров І.Я. Міжнародно-правове співробітництво України з країнами Євросоюзу та НАТО: кількісний вимір // Історичні і

політологічні дослідження. Видання Донецького національного університету, історичний факультет. – Донецьк, 2004 - № 2 (20). – С.161-166; Тодоров І.Я. Політичні і правові засади співробітництва України і НАТО // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. Випуск 71-72. К., 2004. – С. 108-111; Тодоров І.Я. Регіональні аспекти євроатлантичного вектору зовнішньої політики України //Праці наукової конференції Донецького національного університету за підсумками науково-дослідної роботи за період 1999-2000 рр. (історичні науки, політологія, міжнародні відносини і філософія). – Донецьк, 2001. - С. 93-95; Тодоров І.Я. НАТО та Україна в новій геополітичній ситуації//Наукові праці Донецького державного технічного університету. Випуск 57. Серія: гуманітарні науки. – Донецьк, ДонНТУ, 2002. – С. 204-209; Тодоров І.Я. Інформаційне забезпечення курсу на євроатлантичну інтеграцію України //Інформаційно-аналітична діяльність в міжнародних відносинах. Частина І. Матеріали науково-практичної конференції. Хмельницький, 2003. – С. 92-97; Тодоров І.Я. Цільовий план Україна-НАТО на 2003 рік в контексті європейської інтеграції // Євроінтеграція України: проблемы и перспективы / Материалы Донецкой региональной международной научной конференции студентов и молодых ученых. – Донецк, 2003. – С. 32-33; Тодоров І.Я. Сучасна українська періодика як джерело вивчення євроатлантичної інтеграції України // Українська періодика: історія і сучасність: Доп. та повідомл. восьмої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 24-26 жовт. 2003 р. / НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника. НДЦ періодики; За ред. М. М. Романюка. - Львів, 2003. - С. 463-468; Тодоров І.Я. Євроатлантична інтеграція України в контексті глобалізації //Социальные, экономические, политические и психологические последствия глобализации в современном обществе. – Донецк, 2003. – С. 145-148; Толстов С. Україна в євроатлантичних відносинах: досвід пристосування // Політична думка.-1999.- № 3. - С. 73-86; Черноусенко О. Партнерство Україна – НАТО: еволюція розвитку // Політика і час. – 2003. – № 10 та інші.

56 Бадрак В. Зональне тестирование натовских перспектив Украины // Зеркало недели. – 2002. – 1 июня.

57 Бодрук О.С. Шлях євроатлантичної інтеграції України у контексті Празького саміту НАТО//Національна безпека і оборона. – 2003. - № 1.

58 Гончаренко О. Ступаючи на європейський шлях: проблеми та перспективи євроатлантичної інтеграції України//Політика і час.-2002.- № 11 . - С.33-37.

59 Горбулін В.П. Военно-техническое сотрудничество Украины с НАТО (нереализованный потенциал евроатлантической интеграции)//Національна безпека і оборона. – 2003. - № 1.

60 Демчук П.О. Міжнародні відносини та проблеми євроатлантичної інтеграції. К.: ППП, 2004. – 264 с.

61 Дергачов О. Особливе партнерство України з НАТО / Громадська політика щодо НАТО в Україні: діємо разом. – Матеріали та документи міжнародного семінару 8 квітня 2003 р. – К., 2003. – С. 32.

62 Їжак О. Біля „відчинених дверей”. Європейська оборонна інтеграція і національна безпека України // Політика і час. – 2002. – № 2; Їжак О. У новому циклі розширення Альянсу // Політика і час. – 2002. – № 11;

63 Марчук Є.К. Співробітництво України з НАТО у 2002 році//Національна безпека і оборона. – 2003. - № 1;

64 Перепелиця Г. М. Україна і НАТО: перспективи співробітництва // Національна безпека та оборона. - 2000. - № 8; Перепелиця Г. М. Вступ до НАТО як результат євроатлантичного вибору України // Економічний часопис. - К.: Інститут трансформації суспільства. - 2001. - № 6; Перепелиця Г. М. Модель НАТО і українська перспектива // Економічний часопис XXI - (Україна - шлях до НАТО) - 2002. - № 7-8.

65 Соболев А.А. Україна та перспективи зміцнення субрегіональної безпеки після другої хвилі розширення НАТО / Стратегічна панорама. 2005. - № 1. - С. 26-32.

66 Україна на шляху до НАТО: через радикальні реформи до набуття членства / Національний ін-т стратегічних досліджень ; Фонд ім. Фрідріха Еберта. Представництво в Україні / Г.М. Перепелиця (ред.). — К. : Видавничий дім "Стилос", 2004. — 407 с.

67 Шпура М.І., Романов І.В., Сатанюк Ф.В. та інші. Організаційно-правові основи стратегії національної й воєнної безпеки України: практичні аспекти державного управління. К.: ННДЦ ОТ і ВБ України, 2006. — 238 с.

68 Біла К.Д. Особливе партнерство Україна-НАТО як проблема національної та європейської безпеки. Автореф. канд. політ. наук. — К., 2002. — 16 с.; Деменко О.Ф. Євроатлантична інтеграція України (політологічний аналіз): Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького — К., 2004. — 20 с.; Палій О.А. Національна безпека України в контексті євроатлантичної інтеграції: Автореф. дис... канд. політ. наук: 21.01.01 / Інститут проблем міжнародної безпеки при Раді Національної безпеки і оборони України. — К., 2006. — 15 с.; Полторацький О. С. Роль НАТО у формуванні сучасної системи міжнародної безпеки: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка — К., 2003. — 18 с.; Томашевич О. Програми партнерства НАТО наприкінці ХХ - початку ХХІ ст.: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка — К., 2004. — 20 с. та інші.

69 Кубієвич С. Організація з Безпеки і Співробітництва в Європі та Україна: міжнародне співробітництво у справі попередження конфліктів і забезпечення прав людини // Вісник Львівського університету. Серія Міжнародні відносини. — 2004. — Вип. 14-С. 165-172; Тамм А. Є. Відносини України з ОБСЄ: нові реалії. // Людина і політика. — 2003. - №2 ; Федуняк С. Діяльність ОБСЄ у галузі безпеки на пострадянському просторі // Вісник Львівського університету. Серія Міжнародні відносини. — 2004. — Вип. 14-С. 109-106; Хоменко М.М. Діяльність України в Організації з безпеки та співробітництва в Європі (90-ті роки ХХ століття): Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка — К., 2004. — 19 с. та інші.

70 Анісімова М.Ф. Зобов'язання України щодо прав людини у зв'язку зі вступом до Ради Європи: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2001. — 308 арк.; Виконання зобов'язань України щодо Ради Європи: Як і коли?: Інформ.-аналіт. матеріали до Круглого столу парламентарів та експертів / Атлантична Рада України, Центр стратегічних дослідж., Фонд Ф. Еберта в Україні. - К., 2001. - 17 с.; Опришко В. Україна в Раді Європи. // Віче. — 1997. - № 6 — С.138-155; Тодоров І.Я. Проблеми імплементації Європейської Хартії регіональних мов в Україні // Історичні і політологічні дослідження. Видання Донецького національного університету, історичний факультет. — Донецьк, 2003 - № 2 (14). — С. 184-188; Тодоров І.Я. Роль Совета Европы в создании единой информационной среды университетов // Университеты и общество. Сотрудничество университетов в XXI веке: Тезисы Второй международной конференции университетов. (МГУ им.М.В.Ломоносова, 27-28 ноября 2003 г.). — М.: МАКС пресс, 2003. — С. 381-382; Чиж І.С. Україна в Раді Європи. — К.: Парл. вид-во, 2001. — 384 с. та інші.

71 Консорціум демократичного контролю Чорноморсько-Каспійського регіону: Матеріали Уставних зборів, 27 листоп. 2004 р., м. Київ. - Сімф.: ДОЛЯ, 2005. - 132 с.; Стратегічні інтереси України в країнах Чорноморського регіону та проблеми національної безпеки: Монографія / Нац. ін-т стратег. дослідж.; За ред. Б. О. Парахонського. - К.: НІСД, 2001. - 134 с.; Теміров Ю.Т. Трансатлантична єдність як фактор міжнародної безпеки // NATO, Peace and International Security in XXI Century. — Donetsk, 2005.- P. 48-54 та інші.

72 Мармазов В.Є., Піляєв І.С. Україна в політико-правовому просторі Ради Європи: досвід і проблеми. — К.: Вентурі, 1999. — 400с.; Мармазов В., Піляєв І. Рада Європи: політико-правовий механізм інтеграції: Навч. посіб. / Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України / Ю.С. Шемшученко (ред.). — К. : Видавничий Дім "Юридична книга", 2000. — 467 с.; Піляєв І. С. Рада Європи в сучасному євроінтеграційному процесі. — К. :

Видавничий дім "Юридична книга", 2003. — 436 с.; Піляєв І.С. Демократизаційний вимір євроінтеграції: рольові функції та системні впливи Ради Європи: Автореф. дис... д-ра політ. наук: 23.00.04 / НАН України; Інститут світової економіки і міжнародних відносин — К., 2004. — 39 с.

73 Парламентський вимір європейської інтеграції / Під ред. С.Г. Плачкової. - К.: Нора-Прінт, 2005. - 102 с.; Парламентський контроль над збройними силами: досвід європейських країн / Національний ін-т стратегічних досліджень при Адміністрації Президента України; Женевський центр демократичного контролю над збройними силами (Швейцарія) / Г.М. Перепелиця (підгот.). — К. : Стилос, 2002. — 552 с. та інші.

74 Базилюк Я. Б. Про пріоритети України у здійсненні економічної інтеграції // Стратегічна панорама - № 1. — 2005; Вавришук В., Калішук Е., Таран С., Хойна Я., Ясько Н. Державна допомога виробникам в Україні: реформування відповідно до норм СОТ та ЄС / Український центр міжнародної інтеграції / С. Касьянов (ред.). — К.: Нора-Друк, 2004. — 86 с.; Економічна інтеграція України в Європейський Союз: Наук. рек. / Роланд... Айзен (уклад.). — Т.: Економічна думка, 2003. — 185 с. Карпов В. І., Саверченко О. О., Радзівська Л. Ф., Єгоров І. Ю. Інноваційний потенціал України та країн ЄС (порівняльний аналіз) / Український ін-т науково-технічної і економічної інформації; НДІ статистики Держкомстату України. — К. : УкрІНТЕІ; НДІ статистики, 2002. — 40 с.; Микієвич М., Мозіль З. Правове регулювання торговельних відносин між Україною та Європейським Союзом // Вісник Львівського університету. Серія Міжнародні відносини. — 2004. — Вип. 14-С. 135-142 та інші.

75 Вовк Т., Друзенко Г., Зугравий Г., Качка Т., Коноваленко І. Регулювання сфери фінансових послуг у праві Європейського Союзу та перспективи адаптації законодавства України / Центр порівняльного права при Міністерстві юстиції України; Центр перекладів актів європейського права при Міністерстві юстиції України / Станіслав Шевчук (наук.ред.). — Х.: Консум, 2002; Саакадзе Л.В. Валютно-фінансовий механізм євроінтеграції // Співпраця ЄС та України / Аналітичний щоквартальник. — Київ, 2003. — Вип. №3. — С. 34-45 та інші.

76 Вовк Т., Водянніков О., Коноваленко І. Податкові аспекти права СОТ та *acquis* ЄС. Орієнтири податкової реформи в Україні / Центр європейського та порівняльного права / Станіслав Шевчук (заг.та наук.ред.). — Х. : Консум, 2004; Демиденко Л.М. Удосконалення прямого оподаткування у напрямку інтеграції в ЄС // Фінанси України. — 2000. — N 4. — С. 124-128 та інші.

77 Карпов В. І., Саверченко О. О., Радзівська Л. Ф., Єгоров І. Ю. Інноваційний потенціал України та країн ЄС (порівняльний аналіз) / Український ін-т науково-технічної і економічної інформації; НДІ статистики Держкомстату України. — К. : УкрІНТЕІ; НДІ статистики, 2002. — 40 с. та інші.

78 Дубовик С. Міжнародне співробітництво України в енергетичній сфері//Вісник Української Академії державного управління при Президенті України.-2002.-№2 .-С. 376-382; Кірпа Г.М. Інтеграція залізничного транспорту України у Європейську транспортну систему. — Д. : Видавництво Дніпропетровського національного ун-ту залізничного транспорту ім. академіка В.Лазаряна, 2003. — 268 с. та інші.

79 Зінчук Т. Аграрна політика України: можливості та перспективи інтеграції в ЄС // Економіка України. — 2000. — N 12. — С. 58-66; Кваша С.М., Діброва Л.В. Аграні аспекти вступу України до СОТ // Науковий вісник Державної академії статистики, обліку та аудиту. 2004. - № 2. — С. 70-75; Тодоров І.Я. Агропромисловий комплекс України: відповідь на європейське покликання // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. С.В.Кульчицького, А.Г.Морозова. — Черкаси: Черкаський державний університет імені Богдана Хмельницького, 2003. — Вип. 7. — С. 166-170 та інші.

80 Інтеграція вищої освіти України в європейську систему: Зб. наук. пр.: За результатами Міжнар. наук.-метод. конф. "Інтеграція вищої освіти України в європейську систему", Дніпропетровськ, 15 травня 2001р. / Міжнародний фонд "Відродження" / Н.Є. Бойцун (ред.). — Д.: Арт-Прес, 2001. — 108 с.; Підаєв А., Передерій В. Болонський процес в

Європі. Що це таке і чи потрібний він Україні? Чи можлива інтеграція медичної освіти України в Європейський освітній простір?. — К., 2004. — 190 с. та інші.

81 Бодрук О.С. Структури воєнної безпеки: національний та міжнародні аспекти. — К.:РНБОУ, 2001. — 299 с.; Перепелиця Г.М. Воєнна безпека України на межі тисячоліть. - К.: Стило, 2002; Пирожков С.І. Концептуальні підходи до формування системи національної безпеки України//Національна безпека і оборона. — 2003. - № 1; Федуняк С. Європейські виміри безпеки на пострадянському просторі: Формування інтегрованої системи безпеки Заходу і Нових незалежних держав: Моногр. / Чернів. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича. - Чернів.: Рута, 2005. - 336 с. та інші.

82 Асланян Г.П. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу" // Часопис "Парламент". — 2004. — № 2; Головка О. Адаптація законодавства України до стандартів права Європейського Союзу: теоретичні аспекти // Вісник Львівського університету. Серія Міжнародні відносини. — 2004. — Вип. 13. - С. 137-142; Друзенко Г.В. Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу: досвід часткового прийняття *acquis communautaire* без чіткої перспективи членства в Союзі / Юридичний журнал, 2005, № 4; Кравчук І.В. Адаптація отечественного законодательства: эхо европейской интеграции в украинском правительстве // Юридическая практика, 2002.- № 13 (223). — С. 4; Микієвич М. Вступ України у СОТ як етап інтеграції до Європейського Союзу: правові аспекти // Вісник Львівського університету. Серія Міжнародні відносини. — 2004. — Вип. 13-С. 70-77; Петров Р.А. Правове становище українських суб'єктів господарювання в європейському співтоваристві. автореф дис... канд. юрид. наук: 12.00.04 / НАН України. — Донецьк, 1999 — 18 с. та інші.

83 Батченко Л.В., Штукарін С.І. Досвід європейської багаторівневої моделі управління для України в контексті глобалізації // Збірник праць Донецької державної академії управління: "Фінансовий механізм державного управління економікою України . — Серія " Державне управління ". — Том IV. — №. 27. — Донецьк : ДонДАУ , 2003. — с . 114-126; Семикіна М. Трансформація трудового менталітету персоналу у ракурсі економічної інтеграції України до Європейського Союзу // Вісник ТАНГ.- 2001.- №18.Ч.2.- С.191-197; Щерба О.В. Адаптація української дипломатичної служби до вимог сучасності в світлі досвіду країн Заходу: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2001. — 17 с. та інші.

84 Адміністративна юстиція: європейський досвід та пропозиції для України / Центр політико-правових реформ; Фонд сприяння правовим і політичним реформам / В.Шишкін (наук. ред.), І.Коліушко, Р.Куйбіда (авт.-упоряд.). — К. : Факт, 2003. — 535 с.; Пазюк А. Захист персональних даних: європейський досвід // Економіка. Фінанси. Право. — 2000. — № 10. — С. 22-25 та інші.

85 Маляренко В.Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика: Дис... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2005; Пепеляєв С.Г. Європейський правовий гуманізм як чинник реформування кримінально- процесуального права України: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Національна академія внутрішніх справ України. — К., 2005 та інші.

86 Безпосереднє сусідство України з ЄС: закриті кордони чи нові імпульси до співпраці?: Матеріали міжнар. "круглого столу" експертів (м. Ужгород, 7-9 листопада 2002 р.) / Національний ін-т стратегічних досліджень (Закарпатський філіал); Фонд Фрідріха Еберта (Регіональне бюро в Україні, Білорусі, Молдові); Фонд "Європейський дім" / О.С.Власюк (голов. ред.). — 1 вид. — Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2002. — 180 с. ; Возняк Т.С. Геополітична роль Західної України в українському та європейському контексті // Незалежний культурологічний часопис «І». — 1998. - № 14; Кузьмін Д.В. Регіональні виміри європейської та євроатлантичної інтеграції України: погляд з одеського регіону // Дослідження світової політики, Київ, № 27, 2004; Мікула Н.А. Транскордонне співробітництво в умовах інтеграційних процесів України: Автореф. дис... д-ра екон. наук:

08.10.01 / НАН України; Інститут регіональних досліджень. — Львів, 2005 — 17 с; Регіональна політика в країнах Європи: Уроки для України / С.Максименко, Є.Кіт, М.Лендья, І.Студенніков.- К.: Логос, 2000.- 170 с.; Стародуб Т.С. Процеси формування регіональної ідентичності України як чинник її зовнішньої політики в галузі безпеки: Автореф. дис... канд. політ. наук: 21.01.01 / Рада національної безпеки і оборони; Національний ін-т проблем міжнародної безпеки — К., 2005. — 24 с.; Тодоров І.Я. Євроатлантичний вибір України в регіональному контексті (на матеріалах соціологічних досліджень Донбасу та Галичини // Нові сторінки Історії Донбасу. Статті. Книга 8. — Донецьк, 2000. — С. 61-71; Тодоров І.Я. Регіональний аспект євроатлантичного вибору України в контексті національної безпеки//Історичні і політологічні дослідження. — 2001. - № 1 (5). — С. 194-200; Тодоров І.Я. Євроатлантичний вибір України: реакція населення Донбасу // Історія України/Маловідомі імена, події, факти (Збірник статей). Випуск 18. — К. - Донецьк, 2001. — С. 94-97; Тодоров І.Я. Зовнішня політика України в оцінках мас і еліт Донецької і Львівської областей. //Вісник Донецького університету. Серія Б. Гуманітарні науки. — 2001. - № 2. — С. 252-260; Тодоров І.Я. Зовнішньополітичні пріоритети населення Донеччини на початку ХХІ століття: гендерний та віковий аспекти// Нові сторінки Історії Донбасу. Статті. Книга 9. — Донецьк. — 2002. — С. 116-124; Тодоров І.Я. Зовнішня політика України на зламі тисячоліть: погляди з Донбасу та Галичини//Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. Випуск 68-70. К., 2003. — С. 20-24; Тодоров І.Я. Донбас в європейській та євроатлантичній інтеграції України на початку ХХІ століття // Нові сторінки історії Донбасу. Збірник статей. Книга 10. — Донецьк, 2003. — С. 178-186; Тодоров І.Я. НАТО як "новий" зовнішньополітичний інтерес України: регіональний вимір // Вісник Львівського університету. Серія міжнародних відносин. - 2003. - Вип. 10. - С. 41-46; Тодоров І.Я. Південний економічний регіон України в європейській та євроатлантичній інтеграції// Наукові праці: Науково-методичний журнал. Т. 26. Вип. 13. Історичні науки. — Миколаїв: Вид-во МДГУ ім.П.Могили, 2003. — С.125-130; Тодоров І.Я., Добров П.В. Зовнішня політика України скрізь призму оцінок еліт Донецької та Львівської областей. // Модернізація політичних інститутів та оптимізація взаємин між суб'єктами політичного процесу. Політичні партії і вибори 2002 р./ Матеріали “круглого столу за тематикою науково-практичної конференції ”Нові політичні реалії на рубежі тисячоліть”. — Донецьк, 2001. — С. 39-51; Тодоров І.Я., Тодорова Ю.І. Німецькі інвестиції в економіку Донецького регіону//Соціально-економічний розвиток регіонів України: історія і сучасність/Матеріали всеукраїнської наукової конференції. — Донецьк, 2001. — С. 75-78; Тодоров І.Я. Співпраця з Німеччиною та європейське покликання України //Немцы Приазовья и Причерноморья: история и современность (к 200-летию переселения). — Донецк, 2003. — 230-236; Тодоров І.Я., Дьомкіна В.В., Донець А.С., Шейгус В.А. Роль органів місцевої влади в процесі європейської інтеграції. Польський досвід. — Донецьк, 2004. — 96 с.; Тодоров І.Я. Київський вимір громадської думки щодо євроатлантичної інтеграції//Spring. Academy. NATO, Peace and International Security in the XXI Century. — Donetsk, 2005.- P. 55-65; Штукарін С.І. Європейські студії йдуть на Схід // За академические знания. — № 61-62 (8-9). — Донецк: ДонДАУ. — 2003. — с. 3; Attitude of masses and elites in Donbass, Galichina and Poland to NATO: level of determination and factors of influence (comparative analysis)/ V.Kipen, Yu.Temirov, I.Todorov //Spring. Academy. NATO, Peace and International Security in the XXI Century. — Donetsk, 2005.- P. 93-135; Hacman S. Human Contacts and Etnic Minority Issues Between Ukraine and its Central European Neighbours in View of EU Enlargement // 2004 European Union Accession: Implications for Ukraine’s Relations with its Central European Neighbours / EastWest Institute and Institute for Regional and Euro-Integration Studies “EuroRegio Ukraine”. — К.: “K.I.S”, 2004. — P. 139-194; The regional challenge in Central and Eastern Europe : territorial restructuring and European integration / Michael Keating & James Hughes (eds.). - Bruxelles; New York: P.I.E.-Peter Lang, 2003. - 210 p. та інші.

87 Бройде З.С. Східний напрям транскордонного співробітництва у “Ширшій Європі регіонів” //Проблеми європейської інтеграції і транскордонного співробітництва: Матеріали

II Міжнародн. науково-практ. конфер, м. Луцьк, 29-30 вересня 2005 р.— Луцьк: Вежа, 2005; Гакман С. Межэтнические отношения в Черновицкой области и еврорегион “Верхний Прут” // *Minoritățile naționale și relațiile interetnice: tradiția europeană și experiența noilor democrații pentru Moldova*. – Iași: USM, 2002, – Vol. 1, – P.120-140; Мороз О. Місцево самоврядування в Україні: європейський вимір Євро регіону // *Вісник Львівського університету. Серія Міжнародні відносини*. – 2001. – Вип. 4. С. 36-42; На шляху до Європи: український досвід євро регіонів. Зб ст. за ред С.Максименка. – К.: Логос, 2000. - 221 с.; Проблеми європейської інтеграції і транскордонного співробітництва: Матеріали науково-практичної конференції, Луцьк, 29-30 вересня 2005р. / За ред. В.Й. Лажніка і С.В. Федонюка. - Луцьк: РВВ "Вежа" Волин. держ.ун-ту ім. Лесі Українки, 2005. - 542 с. та інші.

88 Довбня І. Євроінтеграційні процеси в Україні – історичні, політологічні, економічні дослідження. Особливості розвитку Слобожанського євро регіону // *Регіональна аналітика*. – Харків: Фонд місцевої демократії, 2004. – 56-67 с.

89 Мальярчук В. Міжнародна політика: простір партійного змагання і співробітництва. - К.: Юрид. думка, 2005. - 312 с; Примуш М. В. Демократія і політичні партії Центральної та Східної Європи. — Донецьк : ДонНУ, 2002. — 176с.; Тодоров І.Я. Євроатлантична спрямованість в передвиборчих платформах партій та блоків на виборах до Верховної Ради 2002 року // *Донецький Вісник Наукового товариства ім. Шевченка. Філософія, історія, мова та література*. – Т. 4. – Донецьк, 2003. – С. 26-42; Тодоров І.Я. Європейські та євроатлантичні мотиви в передвиборчих програмах кандидатів у президенти України на виборах 2004 року // *Донецький Вісник Наукового товариства ім. Шевченка. Т. 6*. – Донецьк: Східний видавничий дім. – 2005. – С. 110-122 та інші.

90 Зайцева К.В. Менеджмент в общественных организациях. - Донецьк, 2003. - 192 с.; Новохацький В.Д. Неурядові організації як фактор розбудови громадського суспільства в Україні: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Дніпропетровський національний ун-т — Д., 2005. — 16с.; Профспілки України: тенденції та перспективи політичної діяльності: За ред. Ю. Вишневецького. Т. 1. - К.: Фонд демократії, 2000. – 320 с.; Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні: Матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю, 30 трав. 2001 р., м. Київ. - К.: Вид-во УАДУ, 2001. - Т. 1. 424 с.; Т. 2. 472 с.; Т. 3. 380 с.; Тодоров І.Я. Громадські об'єднання Донбасу в україно-польському співробітництві (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) // *Нові сторінки історії Донбасу. Збірник статей. Книга 11*. – Донецьк, 2005. – С. 120-128; Штукарін С.І. Європейські клуби в Україні: донецький досвід // *Бюлетень європейських студій*. – № 2 (1). – Донецьк: ДОМО "Євроклуб". – 2005. – С. 25-34 та інші.

91 Партнерство органів влади та недержавних організацій. - Київ, 2004; Тинкован О. Взаємодія органів державної влади та місцевого самоврядування і недержавних організацій в Україні. - Дніпропетровськ: – Центр економічної освіти, 2003.– 36 с.

92 Соціально орієнтовані проекти. Програма мікро-грантів Представництва Європейської комісії в Україні. Київ, 2004.

1.2 Джерела дослідження європейської та євроатлантичної інтеграції України

1 Україна на міжнародній арені. Збірник документів і матеріалів 1991-95 рр. – К., 1998; План дій Україна-НАТО//www.mfa.gov.ua/ - офіційний сайт Міністерства закордонних справ України; План дій Європейського Союзу в галузі юстиції та внутрішніх справ; План дій Україна - Європейський Союз; Тимчасова угода про торгівлю та торговельні питання між Європейським Співтовариством, Європейським Співтовариством вугілля та сталі та Європейським Співтовариством з атомної енергії та Україною; Протокол про взаємну допомогу між адміністративними органами у митних питаннях; Угода між урядом України та Європейським Співтовариством про торгівлю деякими сталеливарними виробами; Угода у формі обміну листами між Європейським Співтовариством та Україною про відновлення дії

Угоди між Європейським Економічним Співтовариством та Україною про торгівлю текстилем, яка парафована 5 травня 1993 року із останніми змінами, внесеними Угодою у формі обміну листами, яка парафована 22 грудня 1994 року; Протокол до Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами та Україною; Протокол про внесення змін до Угоди про створення Центру науки і технологій в Україні; Угода між Європейським Союзом і Україною про визначення загальної схеми участі України в операціях Європейського Союзу із врегулювання криз; Угода між Європейським Співтовариством та Україною про торгівлю текстильною продукцією; Угода між Україною та Європейським Співтовариством про наукове і технологічне співробітництво; Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України і Урядами країн "Великої сімки" та Комісією Європейського Співтовариства щодо закриття Чорнобильської АЕС; Обмін листами між Співтовариством та Україною стосовно заснування компаній; Протокол до Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами (УПС) про приєднання Чеської Республіки, Естонської Республіки, Республіки Кіпр, Латвійської Республіки, Литовської Республіки, Угорської Республіки, Республіки Мальта, Республіки Польща, Республіки Словенія та Словацької Республіки до УПС та внесення змін до УПС. Офіційний сайт Верховної Ради України. www.rada.gov.ua. 23.08.2005

2 Україна погодила умови вступу до СОТ із 20 країнами. офіційний сайт Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції. www.me.gov.ua. 21.01.2004.

3 Сиденко В., Барановський О. Важкий шлях до ринку Європейського Союзу// Дзеркало тижня. – 2004. - 10 - 16 січня.

4 Офіційний сайт Верховної Ради України. www.rada.gov.ua. 10.02.2004

5 Конституція України. – К.: Преса України, 1997. – 49 с.; Постанова Верховної Ради України «Про основні напрями зовнішньої політики України»; Закон України „Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу”; Постанова Верховної Ради „Про Комплексну програму утвердження України як транзитної держави у 2002 - 2010 роках”; Закон України „Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу”; Закон України „Про ратифікацію Протоколу до Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами (УПС) про приєднання 10 нових держав-членів до УПС та внесення змін до УПС”; Закон України „Про транскордонне співробітництво”; Постанова Верховної Ради України «Щодо відносин України і Організації Північноатлантичного договору (НАТО)» // Голос України. — 1999. — 27 квітня та інші.

6 Верховна Рада України Комітет з питань Європейської інтеграції: „Про взаємовідносини та співробітництво України з Європейським Союзом”: Парламентські слухання./ О.В.Кулаков, Т.О.Бурячок, С.Г.Плотян та ін. – Київ: ЦТІ „Енергетика та електрифікація”, 2003. – 254 с.; Верховна Рада України Комітет з питань Європейської інтеграції: „Про взаємовідносини та співробітництво України з НАТО”: Парламентські слухання. / Зарубінський О.О., мисик І.І. Дворник С.О. та ін. – Київ, 2003. – 286 с.; Зовнішня політика України: Матеріали парламентських слухань/ Струк О., Бері М., Мариній М. та ін. – Київ: ЦТІ „Е та Е”, 2004. – 198 с. та інші.

7 Закон України „Про основи національної безпеки України” // Стратегічна панорама. – 2003. – № 3 – 4. – С. 19;

8 Постанова Верховної Ради України «Про основні напрями зовнішньої політики України» від 2 липня 1993 р.

9 Комітет з питань Європейської інтеграції Верховної Ради України. Офіційний сайт. http://www.euoint.com_ei.nsf.

10 Послання Президента України до Верховної Ради України "Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки"; Послання Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє і зовнішнє

становище України у 2002 році"; Послання Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2003 році" Тематична доповідь: Розширення Європейського Союзу - нові можливості та перспективи для України; Питання забезпечення впровадження програми Twinning в Україні; Питання організації виконання Закону України "Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу"; Про встановлення безвізового режиму для громадян держав - членів Європейського Союзу, Швейцарської Конфедерації та Князівства Ліхтенштейн; Про День Європи; Про державні програми з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України на 2004 - 2007 роки; Про Державну раду з питань європейської і євроатлантичної інтеграції України; Про забезпечення виконання Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами (Європейським Союзом) і вдосконалення механізму співробітництва з Європейськими Співтовариствами (Європейським Союзом); Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу; Про Концепцію адаптації інституту державної служби в Україні до стандартів Європейського Союзу; Про Національну комісію із зміцнення демократії та утвердження верховенства права; Про Положення про Державну раду з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України; Про Програму інтеграції України до Європейського Союзу; Про Стратегію економічного та соціального розвитку України "Шляхом європейської інтеграції" на 2004 - 2015 роки; Про тимчасове запровадження безвізового режиму для громадян держав - членів Європейського Союзу та Швейцарської Конфедерації. Офіційний сайт Президента України. www.president.gov.ua. 25.07.2005

11 Офіційний сайт Ради Національної Безпеки і Оборони України - www.rnbou.gov.ua.

12 Офіційний сайт Національного Центру Євроатлантичної Інтеграції - www.nceai.gov.ua; Офіційний сайт національного інституту стратегічних досліджень. www.niss.gov.ua; Офіційний сайт Національного інституту проблем міжнародної безпеки. www.niisp.gov.ua.

13 Деякі питання адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу; Деякі питання координації діяльності органів виконавчої влади у сфері європейської інтеграції; Деякі питання розвитку транскордонного співробітництва та євро регіонів; Про утворення Державного департаменту з питань адаптації законодавства; Про утворення Управління з питань європейської інтеграції у структурі Секретаріату Кабінету Міністрів України. – Офіційний сайт Кабінету Міністрів України – www.km.gov.ua.

14 Офіційні сайти центральних органів виконавчої влади: Міністерство аграрної політики України www.minagro.gov.ua; Міністерство внутрішніх справ України www.centrmia.gov.ua; Міністерство економіки України www.me.kmu.gov.ua; Міністерство закордонних справ www.mfa.gov.ua; Міністерство культури і туризму України www.mincult.gov.ua; Міністерство оборони України www.mil.gov.ua; Міністерство освіти і науки України www.mon.gov.ua; Міністерство охорони навколишнього природного середовища України www.menp.gov.ua; Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи www.mns.gov.ua; Міністерство юстиції України www.minjust.gov.ua; Головне управління державної служби України www.guds.gov.ua; Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку www.ssmsc.gov.ua; Державна податкова адміністрація України www.sta.gov.ua; Державна прикордонна служба України www.pvu.gov.ua; Державна служба експортного контролю України; Державний комітет телебачення і радіомовлення України www.comin.kmu.gov.ua; Державний комітет статистики України www.ukrstat.gov.ua; Державний комітет України у справах національностей та міграції www.scnm.gov.ua; Державний комітет фінансового моніторингу України www.sdfm.gov.ua; Національний банк України www.bank.gov.ua та інші.

15 Офіційні сайти українських представництв за кордоном: Представництво України при Європейських Співтовариствах (Європейському Союзу) www.ukraine-eu.mfa.gov.ua; Місія України при НАТО www.ukraine.be/; Посольство України в Австрійській Республіці

www.ukremb.at; Посольство України в Королівстві Бельгія www.ukraine.be; Посольство України в Грецькій Республіці www.ukrembas.gr; Посольство України в Королівстві Данія www.ukraine-embassy.dk; Посольство України в Ірландії www.ukraine-ireland.com; Посольство України в Королівстві Іспанія www.ukremb.at; Посольство України в Італійській Республіці www.amb-ucraina.com; Посольство України в Королівстві Нідерланди www.oekraine.com; Посольство України в Королівстві Швеція www.ukrainaemb.se; Посольство України в Латвійській Республіці www.ukrainaemb.lv; Посольство України в Литовській Республіці www.5ci.lt/ukrembassy; Посольство України в Португальській Республіці embaixada-da-ucrania.pt; Посольство України в Республіці Болгарія www.ukrembassy.com; Посольство України в Республіці Польща www.ukraine-emb.pl; Посольство України в Республіці Словенія www.ukrembhu.org; Посольство України в Румунії www.ucraina.ro; Посольство України в Словацькій Республіці www.ukrembassy.sk; Посольство України в Сполучених Штатах Америки www.ukraineinfo.us; Посольство України в Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії www.ukremb.org.uk; Посольство України в Турецькій Республіці web.ttnet.net.tr/users/ukremb; Посольство України в Угорській Республіці www.ukrembhu.org; Посольство України в Федеративній Республіці Німеччина www.botschaft-ukraine.de; Посольство України в Французькій Республіці www.creaweb.fr/ukraine та інші.

16 Офіційні сайти українських органів судової влади: Верховний Суд України www.scourt.gov.ua; Конституційний Суд України www.ccu.gov.ua; Вищий господарчий суд www.arbitr.gov.ua

17 Офіційні сайти регіональних органів виконавчої влади України: Вінницька обласна державна адміністрація www.vin.gov.ua; Волинська обласна державна адміністрація www.voladm.gov.ua; Дніпропетровська обласна державна адміністрація www.adm.dp.ua; Донецька обласна державна адміністрація www.donoda.gov.ua; Закарпатська обласна державна адміністрація www.carpathia.gov.ua; Запорізька обласна державна адміністрація www.zoda.gov.ua; Івано-Франківська обласна державна адміністрація www.if.gov.ua; Кабінет Міністрів Автономної Республіки Крим www.minek.crimea-portal.gov.ua; Київська міська державна адміністрація www.kmv.gov.ua; Львівська обласна державна адміністрація www.loda.gov.ua; Одеська обласна державна адміністрація www.oda.odessa.gov.ua; Сумська обласна державна адміністрація www.state-gov.sumy.ua; Тернопільська обласна державна адміністрація www.oda.te.gov.ua; Харківська обласна державна адміністрація www.kharkivoda.gov.ua; Херсонська обласна державна адміністрація www.oda.kherson.ua; Хмельницька обласна державна адміністрація www.adm.km.ua; Чернівецька обласна державна адміністрація www.bucoda.cv.ua та інші.

18 Офіційні сайти обласних державних адміністрацій: Дніпропетровська обласна державна адміністрація www.adm.dp.ua; Донецька обласна державна адміністрація www.donoda.gov.ua; Львівська обласна державна адміністрація www.loda.gov.ua; Одеська обласна державна адміністрація www.oda.odessa.gov.ua; Сумська обласна державна адміністрація www.state-gov.sumy.ua; Харківська обласна державна адміністрація www.kharkivoda.gov.ua.

18 Офіційні сайти Європейської Комісії europa.eu.int/comm/; Секретаріату Високого представника ЄС з зовнішньої політики ue.eu.int/cms3_fo/showPage; Суду Європейського Союзу www.curia.eu.int; Комітету регіонів www.cor.eu.int/en/index.htm; Європейського суду аудиторів (Рахункова палата) www.esa.eu.int; Штаб-квартири НАТО www.nato.int; Координатора проектів ОБСЄ в Україні www.osce.org.ua; Представництва Європейської Комісії в Україні www.delukr.ces.eu.int; Представництва Європейського банку реконструкції та розвитку www.ebrd.org; Центру інформації та документації НАТО www.nato.int/ukraine; Посольств Австрійської Республіки www.aussenministerium.at; Естонської Республіки www.estemb.kiev.ua; Республіки Польща www.polska.com.ua; Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії www.britemb-ukraine.net; Сполучених Штатів

Амери́ки kiev.usembassy.gov/; Федера́тивно́ї Респу́бліки Німе́ччини www.german-embassy.kiev.ua та інших.

19 О принципах внешнеполитической деятельности СПУ // Товариш. - 1996. - № 6. - С. 4; Програма Української Національної Асамблеї // Укр. обрії. - 1994. - № 1; <http://www.ip telecom.net.ua/~1981ssss/>; Офіційний сайт партії "Демократичний Союз": офіційні документи, регіональні відділення, дискусійний клуб; www.razom.org.ua/ - <http://www.yabluko.org.ua/index.html> - Сайт політичної партії "Яблуко": прес-служба, публікації, чат, форум, контакти; <http://www.trud.org.ua/> - Офіційний сайт політичної партії "Трудова Україна": інформація, лідери, програма, статут, структура; <http://www.greenparty.org.ua/> - Офіційний сайт партії Зелених України: новини, з'їзди; <http://www.rukh.org/> - Інформація про Народний Рух України; <http://www.partyofregions.org.ua/> - Сайт партії Регіонів: новини, статті, програма; <http://www.ndp.org.ua> Офіційний сайт Народно-демократичної партії України; <http://www.zt.ua/prp/> - Сайт політичної партії "Реформи і Порядок"; <http://www.sdpuo.org.ua/> - Офіційний інформаційний сайт Соціал-демократичної партії (об'єднаної): новини, фракції, керівники; <http://www.ugr.org.ua/> - Сайт Української Республіканської Партії та інші.

20 www.rb.kiev.ua - Безсмертний Роман Петрович; marchuk.kiev.ua - Марчук Євген Кирилович; www.kostenko.kiev.ua - Костенко Юрій Іванович; www.matvienko.kiev.ua - Матвієнко Анатолій Сергійович; www.medvedchuk.com.ua - Медведчук Віктор Володимирович; www.moroz.com.ua - Мороз Олександр Олександрович; www.oliynyk.kyiv.net - Олійник Володимир Миколайович; www.pavlovsky.kiev.ua - Павловський Михайло Антонович; www.angelfire.com/celeb/stetsko - Стецько Слава; www.tymoshenko.kiev.ua - Тимошенко Юлія Володимирівна; www.tomenko.kiev.ua - Томенко Микола Володимирович; www.rukhpress-center.kiev.ua/choice99.html - Удовенко Геннадій Йосипович та інші.

21 Право вибору: політичні партії та виборчі блоки. К.: Інститут посткомуністичного суспільства, 1998. - 128 с. та інші.

22 Інтернет-часопис "Діалог. UA" (www.dialogs.org.ua); Центр соціальних економічних досліджень "Діаматік" (diamatik.org); Український незалежний центр політичних досліджень (www.ucipr.kiev.ua); Інститут трансформації суспільства (www.soskin.info); Інститут Європейської безпеки та конверсії (ecotechnopark.com); Інститут євроатлантичної інтеграції (www.ieac.org.ua); Український Культурологічний Центр (www.uvika.dn.ua); Наукове товариство ім. Шевченка. Донецьке відділення (www.iatp.donetsk.ua); Комітет виборців України (www.cvu.kiev.ua); Міжнародний центр перспективних досліджень (www.icps.kiev.ua); Асоціація агенцій регіонального розвитку України (www.narda.org.ua); Харківська правозахисна група (www.khpg.org); Центр досліджень соціальних перспектив Донбасу (www.ostro.org); Центр миру, конверсії та зовнішньої політики України (srсfri.org.ua); Центр Прав Людини "Древо життя" (smеport.com.ua/lifetree); Інститут регіональних та євроінтеграційних досліджень "ЄвроРегіо Україна" (www.eru.org.ua); Інституту євроатлантичного співробітництва (www.ieac.org.ua); Організація троякокомовних українських націоналістів (<http://orun.virtualave.net>); Інститут політики Миколи Томенка (www.tomenko.kiev.ua) та інші .

22 Кравчук Л.М. Останні дні імперії.. Перші роки надії /Запис бесіди С.О.Кичигіна. - К.: Довіра, 1994. - 230 с.; Кучма Л.Д. Україна і європейський вибір. Вибрані виступи. К.: В.Д.Альтернатива, 2003. - 393 с.; Кучма Л. Д. Вибрані статті, виступи: У 2 т. / В. М. Литвин (упоряд.), В. А. Смолій (упоряд.) — К. : Видавничий дім "Альтернативи", 2001. — (Україна). — На обкл. назва тому.. Т. 2 : Україна - європейська держава. 1999- 2001. — 367с.; Європейський вибір: Послання Президента України до Верховної Ради України "Європейський вибір": Концептульні засади, стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки / О. О. Федрицький (ред.), А. С. Гальчинський (підгот.). — К.: Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України, 2002. — 74 с.; Кучма Л. Д. Україна: європейський вибір: Вибрані виступи / Медведчук В. В. (упоряд.). — К.: Видавничий Дім

"Альтернативи", 2003. — 393 с.; Виступ В.Ющенко у Європейському парламенті // Урядовий кур'єр, 2005.-N 36; Виступ Президента України на об'єднаному засіданні палат Конгресу США // Урядовий кур'єр, 2005.-N 65.

23 Кучма Л.Д. Україна – не Россия. – М.: Время, 2004. - С. 510.

24 Грищенко К. Роль української дипломатії в забезпеченні просування України по шляху інтеграції в системи європейської та євроатлантичної безпеки // Журнал Міністерства Оборони. - 2004. - № 3; Зленко А.М. Українська зовнішня політика: від політичної реальності до політичної необхідності: виступи, промови, інтерв'ю, статті. – К.: Преса України, 2003. – 250 с.; Зленко А. Наш курс - незмінний // Голос України. - 2000. - 22 груд. - С. 1, 8; Тарасюк Б. Україна – ЄС: пріоритети, проблеми, перспективи / Співпраця ЄС та України. Аналітичний щоквартальник. - 2003. - Випуск 3. – С. 21; Удовенко Г.Й. Світ і ми // Політика і час. – 1997. - № 1.

25 Удовенко Г.Й. Світ і ми // Політика і час. – 1997. - № 1. – с. 3.

26 Зленко А. Україна в процесі динамічних геополітичних змін. - Харків: „ФОЛІО”, 2003. – 559 с.

27 Тодоров І.Я. Анатолій Зленко. Україна в процесі динамічних геополітичних змін. - Харків: „ФОЛІО”, 2003. – 559 с. // Вступ до міжнародних відносин. Наукові праці Донецького національного університету. Серія Міжнародні відносини. Вип. 3. – Донецьк, 2003. – С. 145-148.

28 Бутейко А.Д. Напрямок тільки один? // Політика і час. – 2000 г. № 9-10. – С. 29-32; Горбулін В.П. Военно-техническое сотрудничество Украины с НАТО (нереализованный потенциал евроатлантической интеграции) // Національна безпека і оборона. – 2003. - № 1; Литвин В. Вимір історією: Інтерв'ю. Виступи. Статті / За ред. В. Смоля. - К.: Альтернатива, 2002. - 632 с.; Маштабей В.Я. Курс на інтеграцію. // Політика і час. – 1998. № 11-12; Мороз О. Шлях до Європи // Політика і час. – 1995. – № 11. – С. 10-13; Павличко Д.В. Українська національна ідея. Статті, Виступи, інтерв'ю, документи. – К., 2004. – 771 с.; Шпек Р. Наше майбутнє – в об'єднаній Європі. // Президентський вісник. – 2001. № 33-34 та інші.

29 Джексон Б. Майбутнє України визначать наступні одинадцять місяців // Національна безпека і оборона. – 2003. – № 7. – С. 12; Доннеллі К. Європейська безпека: нові виклаки та відповіді // Національна безпека і оборона. – 2003. - № 1; Иванов И. С. Внешняя политика России и мир: Ст. и выступления. - М.: РОССПЭН, 2000. - 352 с.; Иванов И.С. Новая российская дипломатия: Десять лет внешней политики страны – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2001.- 382 с.; Иванов И. Российская дипломатия в условиях открытой рыночной экономики // Междунар. жизнь.- 2000.- №8/9.- С.15-26; Проді Р. Задум об'єднаної Європи. – К.: К.І.С., 2002. – 140 с. та інші.

30 Україна та країни СНД, 2001 / Держкомстат України. - К., 2002. - 100 с.; Україна у цифрах у 1994 році: Короткий стат. дов. / Мін-во статистики України. - К.: Техніка, 1995. - 207 с. та інші.

31 Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2004 році. – К., 2005.

32 Статистичний бюлетень. Співробітництво між Україною та країнами ЄС. – К., 2005.

33 Зовнішня торгівля України товарами та послугами. – К., 2004; Содружество независимых государств (СНГ) и страны Балтии: Справочник. - М.: РИА "Новости", 2001. - Вып. 1: Февраль 2001. - Ч-2.; Зовнішня торгівля України. За ред. Ю.М.Остапчука. – К.: Державний комітет статистики України. – 2005. – 115 с.

34 Матеріали соціологічних досліджень Фонду „Демократичні ініціативи” під керівництвом І.Кучеріва. www.dif.org.ua; Матеріали соціологічних досліджень Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. www.ucerps.com.ua та інші.

35 Attitude of masses and elites in Donbass, Galichina and Poland to NATO: level of determination and factors of influence (comparative analysis). Офіційний сайт Організації Північно-Атлантичного Договору. www.nato.int. 22.03.2004 та інші.

36 www.korespondent.net - сайт інтернет видання Кореспондент.нет; [251](http://www.svoboda-</p></div><div data-bbox=)

news.com - сайт радіостанції "Свобода"; <http://www.for-ua.com/> - Професійне українське інтернет-видання про політичні, економічні і суспільні події, ексклюзивні коментарі відомих людей, аналітична інформація, досьє на політиків; <http://www.uatoday.net/> - Українська інтернет-газета; <http://www.elvisti.com/> - Електронні Вісті українська щоденна Інтернет газета. <http://www.pravda.com.ua/> - "Українська правда". Політичні новини і коментарі; <http://www.proua.com/> - Інформація про Україну; <http://www.expert.org.ua/> - Сайт незалежної аналітичної інтернет-газети "Експерт-Центр" та інші.

Розділ 2. Передумови євроатлантичного вибору України.

2.1 Геополітичні та історичні передумови

1. Толочко П. Имеет ли Украина национальную идею ?// Киевские ведомости. – 1995. – 18 окт.
2. Ожеван М. Українська національна ідея та культурополітика наздоганяючої модернізації//І – 2000. Число 18. – С. 7.
- 3 Зварич Р. Воля до справедливості. Мюнхен, 1992. – С. 38.
- 4 Киричук В. Ментальність. Суть, функції, генеза // Ментальність. Духовність. саморозвиток особистості. – Київ-Луцьк, 1994. – Ч.1. – С. 14.
- 5 Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Відень, 1926. – С. 43.
- 6 Кравчук О. Ідея національна чи номенклатурна//Універсум. - 1998. - № 6. - С. 23.
- 7 Баган О. Закони євразійської політики(Заперечуючи Р.Дж.Тойнбі)// maidan.org.ua.
- 8 Щепанський Т. Міжмор'я – щит проти Москви. Громадський сайт. „Майдан”. maidan.org.ua. 3.05.2002.
- 9 Павличко Д. Українська національна ідея //Молодь України. – 2002. – 10, 12 вересня.
- 10 Золотарьов В. Європейська інтеграція України —найзвичайнісінький міф. Офіційний сайт Представництва Європейських комісій в Україні. www.delukr.ces.eu.int. 31.01.203.
- 11 Лемко І. Антиєвропа-2 // Поступ. – 2003. - 8 серпня.
- 12 Бжезінський З. Виклики ХХІ століття: філософська збентеженість, релігійна непевність// День. – 1999. – 17 серпня.
- 13 Ціпка А. Політика, свобода, «націоналізм» // День . – 2004. – 24 січня.
- 14 Havel V. EuropeasaTask//Dialogueand Universalism. - 1996. - № 5/6. - P.9-
- 15 Поп А. Нові завдання Румунії // НАТО ревью. – 2003 – весна.
- 16 Кованда К. Підготовка до членства//НАТО ревью. – 2003 – весна.
- 17 Slovak Foreign Policy Affairs. - 2003, V. IV, №. I. Сайт Словацької асоціації зовнішньої політики. www.gmfus.org. 2.04.2003.
- 18 Послання Президента до Верховної Ради України. 2003 рік. Офіційне інтернетпредставництво Президента України. president.gov.ua. 6.07.2003.
- 19 Дергачов О. Навіщо нам Європа?//Прозора політика. – 2004. - № 2.
- 20 Литвин В.М. Економічні аспекти ролі України у формуванні Європи сьогодення та Європи майбутнього. Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України. www.niisp.gov.ua/vydanna/panjrama/. 23.04.2004.

2.2 Соціальні, політичні та правові засади європейської та євроатлантичної інтеграції України.

1. "Основні напрямки зовнішньої політики України" Постанова Верховної Ради від 2 липня 1993 року. Офіційний сайт Верховної Ради України. www.rada.gov.ua 12.06.2001.

- 2 Звернення Президента України Віктора Ющенка до українського народу 23 січня 2005 року. Офіційне інтернет-представництво Президента України. www.president.gov.ua. 28.01.2005.
3. Consolidated version of the treaty establishing the European community. Офіційний сайт Європейських комісій. www.europa.eu.int/eur_lex/en/search/search_treaties.html. 23.01.2005.
- 4 Співпраця України з Європейським Союзом. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. www.mfa.gov.ua. 10.07.2002.
- 5 Стратегія інтеграції України до ЄС. Указ Президента України від 11 червня 1998 р. Офіційне інтернет-представництво Президента України. www.president.gov.ua. 4.02.2001.
- 6 Міжнародне співробітництво Верховної Ради України. Офіційний сайт Верховної Ради України. www.rada.gov.ua. 21.02.2001.
- 7 Звернення до парламентів, урядів та громадськості держав-членів Європейського Союзу. Офіційний сайт Верховної Ради України. www.rada.gov.ua. 11.07.2002.
- 8 Європейська інтеграція України. Офіційне інтернет-представництво Президента України. www.president.gov.ua. 23.03.2004.
- 9 Закон України «Про основи національної безпеки України» Офіційний сайт Верховної Ради України. www.rada.gov.ua. 11.08.2003
- 10 Співпраця України з Європейським Союзом. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. www.mfa.gov.ua. 10.09.2004.
- 11 Комітет Верховної Ради з питань європейської інтеграції. Офіційний сайт Верховної Ради України. www.rada.gov.ua. 11.08.2003.
- 12 Програма діяльності Кабінету Міністрів. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. www.km.gov.ua. 20.04.2003.
- 13 Заява голови Народного Руху України Б.Тарасюка. Офіційний сайт Народного руху України. www.nru.org.ua. 23.10.2004.
- 14 „Про Основні напрями зовнішньої політики України”. Постанова Верховної Ради України від 2 липня 1993 р. Офіційний сайт Верховної Ради України. www.rada.gov.ua. 12.06.2001.
- 15 Послання Президента України до Верховної Ради України “Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки” (2002 р.). Офіційне інтернет-представництво Президента України. www.president.gov.ua. 12.07.2002.
- 16 Огризко В.С. Європейський вимір зовнішньої політики України. Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президенті України. www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/ 23.11.2004.
- 17 Спільна стратегія Європейського Союзу щодо України. Офіційний сайт Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України. www.me.gov.ua. 12.03.2001.
- 18 Там само.
- 19 Власюк О.С. Стан та перспективи співробітництва України з ЄС Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президенті України. www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/ 23.11.2004.
- 20 Там само.
- 21 Європейська інтеграція України. Офіційний сайт Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України. www.me.gov.ua. 30.05.2004.
- 22 Там само.
- 23 Там само.
- 24 Там само.
- 25 Там само.
- 26 Там само.

27 Співпраця України з Європейським Союзом. Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України. www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/23.112004.

28 Там само.

29 Литвин В.М. Економічні аспекти ролі України у формуванні Європи сьогодення та Європи майбутнього. Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України. www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama. 23.112004.

30 A Secure Europe in a Better World. Офіційний сайт європейського Союзу. eu.int/solana/index.asp. 3.02.2003 .

31 Офіційний сайт Єврокомісії. europa.eu.int/comm. .. 4.05.2004

32 Wider Europe. FAQ. Офіційний сайт Єврокомісії. europa.eu.int/comm/external_relations/we/intro/faq.htm. 4.05.2004.

33 Presidency Conclusions. Brussels European Council. 16/17 October 2003.

34 Wider Europe — Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours» Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. Brussels. Офіційний сайт Єврокомісії. europa.eu.int/comm/external_relations/we/doc/index.htm. 11.03.2003.

35 Там само.

36 Smith, Joan. The EU is utterly godless. Let's keep it this way.— The Independent. 23 January 2003.

37 Ялтинський саміт Україна — ЄС (жовтень 2003 р.). Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. www.mfa.gov.ua. 10.10.2003.

38 Польща адвокат України. Інформаційно-аналітичний сайт „Проевропа”. www.proeuropa.org. 24.10.2004.

39 Співпраця України з Європейським Союзом. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. www.mfa.gov.ua. 10.08.2003.

40 Там само.

41! Ялтинський саміт Україна — ЄС. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. www.mfa.gov.ua. 10.11.2003.

41 Адаптація законодавства України до права Європейського Союзу. Інформаційні матеріали. Офіційний сайт Міністерства юстиції України. www.minjust.gov.ua. 24.05.2003.

42. Постанова Кабінету Міністрів України від 16 серпня 1999 року № 1496 "Про Концепцію адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу" Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. www.km.gov.ua. 22.03.2003.

43 Постанова Кабінету Міністрів України від 13 липня 1998 року № 1074 "Питання діяльності між Україною та Європейськими Співтовариствами (Європейським Союзом)"; Постанова Кабінету Міністрів України від 12 червня 1998 року № 852 "Про запровадження механізму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу"; Постанова Кабінету Міністрів України від 26 липня 1999 року № 1353 "Про Центр перекладів актів європейського права". Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. www.km.gov.ua. 23.03.2003.

44 Угода про партнерство і співробітництво між Україною та Європейськими Комісіями. Міжнародні угоди. Офіційний сайт Верховної Ради України. www.rada.gov.ua. 11.07.2002.

45 Постанова Кабінету Міністрів України від 13 липня 1998 року № 1074. „Питання діяльності між Україною та Європейськими Співтовариствами (Європейським Союзом)”; Постанова Кабінету Міністрів України від 12 червня 1998 року № 852 „Про запровадження механізму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу”; Постанова Кабінету Міністрів України від 26 липня 1999 року № 1353 „Про Центр перекладів актів європейського права”. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. www.km.gov.ua. 23.03.2003.

46 Постанова Кабінету Міністрів України від 16 серпня 1999 року № 1496 „Про Концепцію адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу”. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. www.km.gov.ua. 11.03.2002.

47 Указ Президента України від 30 серпня 2000 року № 1033 „Про Національну раду з питань адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу”. Офіційне інтернет-представництво Президента України www.president.gov.ua. 23.03.2004.

48 Указ Президента України від 14 вересня 2000 року № 1072 "Про Програму інтеграції України до Європейського Союзу". Офіційне інтернет-представництво Президента України www.president.gov.ua. 20.08.2002.

49 Указ Президента України від 21 серпня 2001 року № 724 "Про перейменування Міністерства економіки України" Офіційний сайт Президента України www.president.gov.ua. 21.04.2002.

50 Проект Білої книги України. Офіційний сайт Міністерства юстиції України. www.minjust.gov.ua. 24.05.2004.

51 Концепція Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Офіційний сайт Верховної Ради України. www.rada.gov.ua. 21.02.2002.

52 Адаптація законодавства України до права Європейського Союзу. Інформаційні матеріали. Офіційний сайт Міністерства юстиції України. www.minjust.gov.ua. 24.05.2004.

53 Там само.

54 Указ Президента України від 21 серпня 2004 р. № 965 „Питання організації виконання Закону України „Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу” Офіційне інтернет-представництво Президента України www.president.gov.ua. 30.12.2004.

55 Розділ „Розширення Європейського Союзу – нові можливості та перспективи для України” Послання Президента України до Верховної Ради України „Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2003 році”. Офіційне інтернет-представництво Президента України. www.president.gov.ua. 23.07.2003.

56 Постанова Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2004 року № 1742 „Про утворення Державного департаменту з питань адаптації законодавства”. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. www.km.gov.ua. 22.01.2005.

57 Наказ Міністерства юстиції України від 3 листопада 2004 р. № 1157. Офіційний сайт Міністерства Юстиції України. www.minjust.gov.ua. 23.12.2004.

58 Постанова Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2004 р. № 1365 „Деякі питання адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу”. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. www.km.gov.ua. 21.10.2004.

59 Проект Постанови Верховної Ради України від 9 вересня 2002 р. № 2161 „Про затвердження Положення про Комітет з питань Європейської інтеграції” Офіційний сайт Верховної Ради України. www.rada.gov.ua. 21.02.2003.

60 Постанова Верховної Ради України від 27 липня 2004 р. № 129 „Про Регламент Верховної Ради України”. Офіційний сайт Верховної Ради України. www.rada.gov.ua. 23.09.2004.

61 Закон України від 18 березня 2004 року № 1629-IV «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», Офіційний сайт Верховної Ради України. www.rada.gov.ua. 21.05.2004.

62 Постанова Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2004 р. № 1365 „Деякі питання адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу”. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. www.km.gov.ua. 20.12.2003.

63 Закон України від 18 березня 2004 року № 1629-IV «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу». Офіційний сайт Верховної Ради України. www.rada.gov.ua. 21.05.2004.

64 Бершеда Є.Р. Інтереси і пріоритети України стосовно ЄС: вибір у галузі політики і безпеки Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президенті України. www.niisp.gov.ua/vydanna/panjrama. 30.04.2004.

65 Партнерство заради миру. – Брюссель, 1994.

66 Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного Договору. – Брюссель, 1997.

67 Там само.

67 Бурковський П. Україна – НАТО: між партнерством та ізоляціонізмом. Сайт громадської організації „Демократичні ініціативи”. www.dif.org.ua. 7.03.2004.

68 Гончаренко О. Динаміка розвитку співробітництва НАТО і України: визначальні фактори, проблеми і перспективи. Сайт „Інтелектуальні ресурси України”. www.intellect.org.ua. 4.05.2003.

69 Державна програма співробітництва України з Організацією Північно-Атлантичного Договору (НАТО) на період до 2001 року. Затверджено Указом Президента України від 4 листопада 1998 р. N 1209/98 //Зовнішня політика України: Хрестоматія. Частина перша. Правові засади зовнішньої політики. Україна в багато сторонньому співробітництві. Посібник для студентів вищих навчальних закладів/За редакцією проф., д-ра іст.наук П.В.Доброва. Укладачі І.М.Грідіна, П.В.Добров, Ю.Т.Теміров, І.Я.Тодоров – Донецьк, 2002.– С. 290-314.

70 Державна програма співробітництва України з Організацією Північноатлантичного Договору (НАТО) на 2001 - 2004 роки. Затверджена Указом Президента України від 28 січня 2001 року N 58/2001// Офіційне Інтернет-представництво Президента України. www.president.gov.ua. 8.06.2001.

71 Інтерв'ю Анатолія Зленка //День. 2001. – 7 грудня.

72 Указ Президента України «Про стратегію України щодо організації Північноатлантичного договору» від 8 липня 2002 р. Інтернет-представництво Президента України. www.president.gov.ua. 12.07.2002.

73 План дій Україна-НАТО. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. www.mfa.gov.ua. 12.04.2004.

74 Результати соціологічних досліджень. Офіційний сайт Ради Національної Безпеки та Оборони. www.rnbou.gov.ua. 23.07.2004.

75 Бодрук О.С. Шлях євроатлантичної інтеграції України в контексті Празького саміту НАТО. Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президенті України. 11.04.2004. www.niisp.gov.ua/vydanna/panjrama. 11.04.2004.

76 „Про Державну раду з питань європейської і євроатлантичної інтеграції України”. Указ Президента України від 30 серпня 2002 року. Інтернет-представництво Президента України. www.president.gov.ua. 8.09.2002.

77 Про ліквідацію Державної ради з питань європейської і євроатлантичної інтеграції України. Указ Президента України від 30 серпня 2002 року. Інтернет-представництво Президента України. www.president.gov.ua. 8.09.2002.

78 „Про заходи щодо підвищення ефективності зовнішньополітичної діяльності держави”. Указ Президента України від 29 листопада 2003 року. Інтернет-представництво Президента України. www.president.gov.ua. 28.12.2003.

79 „Про Національний центр з питань євроатлантичної інтеграції України”. Указ Президента України від 12 лютого 2003 року. Інтернет-представництво Президента України. www.president.gov.ua. 3.04.2003.

80 Положення про національних координаторів співробітництва України з Організацією Північноатлантичного договору Указ Президента України від 25 січня 2001 року. Інтернет-представництво Президента України. www.president.gov.ua. 8.05.2001.

81 Про Уповноваженого України з питань європейської і євроатлантичної інтеграції

82 Державна програма підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції України на 2004 - 2007 роки. Інтернет-представництво Президента України. www.president.gov.ua. 4.02.2004.

83 Державна Програма інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2004 - 2007 роки// Інтернет-представництво Президента України. www.president.gov.ua. 4.02.2004.

84 Цільовий план Україна - НАТО на 2004 рік у рамках Плану дій Україна-НАТО. Інтернет-представництво Президента України. www.president.gov.ua. 6.07.2004.

85 Заключительное коммюнике заседания министров иностранных дел НАТО. Офіційний сайт Організації Північноатлантичного Договору. www.nato.int. 11.03.2005.

86 Марчук збирається почати вступати до НАТО у 2004 році. Інтернет-газета „Українська правда”. www.pravda.com.ua. 10.05.2004.

Розділ 3. Внутрішнє забезпечення європейського та трансатлантичного співробітництва України

3.1 Центральні органи влади в європейському та євроатлантичному співробітництві.

1 Анохін О. М. Про місце та роль постійних комісій (комітетів) Верховної Ради України у системі державних органів // Університет внутрішніх справ. Вісник. - Х., 1997. - Вип. 2. - С. 130.

2 Георгіца А. З. Сучасний парламентаризм: проблеми теорії та практики / [Чернів. держ. ун-т ім. Ю.Федьковича]. - Чернівці: Рута, 1998. - С. 149.

3 Солов'євич І В. Проблема взаємодії законодавчої і виконавчої влади у світлі Конституції України // Правова держава. - К., 1997. - С. 29.

4 Ідеологія державотворення в Україні: Історія і сучасність: [Матеріали наук.-практ. конф., 22-23 листоп. 1996 р.]. - К.: Генеза, 1997. - 430 с.

5 Україна за роки незалежності. Аналітичний огляд за 1991-1997 роки /Адміністрація Президента України. - К., 1998. – С. 99.

6 Закон України «Про основи національної безпеки України» // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2003. - N 36.

7 Звернення Верховної Ради України до парламентів, урядів та громадськості держав - членів Європейського Союзу. Офіційний сайт Верховної Ради України. www.rada.gov.ua. 3.07.2002.

8 Звернення до парламентів, урядів та громадськості держав Європи у зв'язку з проведенням 5-ї Всеєвропейської конференції міністрів охорони навколишнього середовища "Довкілля для Європи". Офіційний сайт Верховної Ради України. www.rada.gov.ua. 9.07.2003.

9 Про утворення Комітету з питань Європейської інтеграції. Постанова Верховної Ради від 14 червня 2002 року. Офіційний сайт Верховної Ради України. www.rada.gov.ua. 19.07.2002.

10 Діяльність Комітету Верховної Ради з європейської інтеграції. Офіційний сайт Верховної Ради України. www.rada.gov.ua. 11.11.2004.

11 Новини. Сайт інституту євроатлантичної інтеграції. www.ieac.org.ua. 22.04.2004

12 Там само.

13 Там само.

14 Там само.

15 Там само.

16 Новини. Сайт Міжнародного фонду „Відродження”. www.ifr.org.ua. 9.12.2004.

17 Заява Комітету Верховної Ради з європейської інтеграції. Офіційний сайт Верховної Ради України. www.rada.gov.ua. 21.12.2004.

18 Постанова Верховної Ради України „Про рекомендації за підсумками парламентських слухань з питань реалізації державної політики інтеграції України до Європейського Союзу” № 2999-III від 17 січня 2002 року Офіційний сайт Верховної Ради України. www.rada.gov.ua. 18.01.2003.

19 Верховна Рада України Комітет з питань Європейської інтеграції: „Про взаємовідносини та співробітництво України з Європейським Союзом”: Парламентські слухання./ О.В.Кулаков, Т.О.Бурячок, С.Г.Плотян та ін. – Київ: ЦТІ „Енергетика та електрифікація”, 2003. – С.79-83.

20 Закон України „Про ратифікацію документів редемаркації державного кордону між Україною і Угорською Республікою” та інші документи. Офіційний сайт Верховної Ради України. www.rada.gov.ua. 21.01.2004.

21 Новини. Офіційний сайт Верховної Ради України. www.rada.gov.ua. 15.09.2004.

22 Постанова Верховної Ради України „Про Рекомендації парламентських слухань "Зовнішня політика України як інструмент забезпечення національних інтересів держави: здобутки, реалії та перспективи” №1531-IV від 19.02.2004. Офіційний сайт Верховної Ради України. www.rada.gov.ua. 14.08.2004.

23 Новини. Комітету Верховної Ради з європейської інтеграції. Офіційний сайт Верховної Ради України. www.rada.gov.ua. 23.12.2004.

24 Стенограма пленарного засідання Верховної Ради України від 30 листопада 2003 року. Офіційний сайт Верховної Ради України. www.rada.gov.ua. 11.12.2003.

25 Архів новин Верховної Ради України. Офіційний сайт Верховної Ради України. www.rada.gov.ua. 19.11.1999.

26 Постанова Верховної Ради України „щодо відносин України і Організації Північно-Атлантичного Договору (НАТО). //Зовнішня політика України. Хрестоматія. Частина перша. – Донецьк, 2002. – С. 317-322.

27 Там само.

28 Там само.

29 Там само.

30 Там само.

31 Там само.

32 Там само.

33 Там само.

34 Новини. Комітету Верховної Ради з європейської інтеграції. Офіційний сайт Верховної Ради України. www.rada.gov.ua. 23.12.2004.

35 Верховна Рада України Комітет з питань Європейської інтеграції: „Про взаємовідносини та співробітництво України з НАТО”: Парламентські слухання. / Зарубінський О.О., Мисик І.І., Дворник С.О. та ін. – Київ, 2003. – С. 9-49

36 Там само. - С. 102-107.

37 Новини. Комітету Верховної Ради з європейської інтеграції. Офіційний сайт Верховної Ради України. www.rada.gov.ua. 23.12.2004.

38 Там само.

39 Заявка України на вступ до НАТО. Сайт Інституту Євро-Атлантичного співробітництва. www.ieac.org.ua 29.05.2003.

40 Новини. Комітету Верховної Ради з європейської інтеграції. Офіційний сайт Верховної Ради України. www.rada.gov.ua. 23.12.2004.

41 Голос України. – 2003. – 27 березня.

42 Про Раду Національної безпеки і оборони України. . Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президентіві України. www.niisp.gov.ua/vydanna/panjrama. 22.04.2004.

43 Там само.

- 44 Там само.
- 45 Там само
- 46 Смолянук В. Фактор НАТО у формуванні військової могутності української держави // Людина і політика. – 2000. - № 3.
- 47 Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного Договору. – Брюссель, 1997.
- 48 Державна програма реформування та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 року. Офіційний сайт Міністерства оборони України. www.mil.gov. 5.05.2005.
- 49 Розроблено структуру головного командування українських ВМС, яка відповідає стандартам НАТО. Сайт німецької телерадіокомпанії „Дойче велле” <http://kleist.dwelle.de/> 25.07.2003.
- 50 Документація Україна-НАТО зберігатиметься в електронному вигляді. Сайт інтернет-видання „Оглядач”. www.obozrevatel.com.ua. 07.05.2003.
- 51 Горбулін В.П. Военно-техническое сотрудничество Украины с НАТО (нереализованный потенциал евроатлантической интеграции//Стратегічна панорама. – 2003. - № 1.
- 52 Країни НАТО позитивно оцінили розвиток особливого партнерства Україна–НАТО. Сайт інтернетвидання „Оглядач”. www.obozrevatel.com.ua. 21.05.2003.
- 53 Матвеев А. Украинская армия готовится к реформам // Газета СНГ. – 2003. – 7 ноября.
- 54 В НАТО удовлетворены ходом военной реформы в Украине. Інформаційний сайт. www.expert.org.ua 15.10.2003.
- 55 Стерлигов М. Украинскую армию сокращают под стандарты НАТО. Российский сайт об Украине. www.ukraine.ru 12.11.2003.
- 56 За два роки Україна скоротить військо удвічі, якщо будуть гроші. Сайт Британської телерадіокомпанії ВВС. Українська служба ВВС. www.bbc.co.uk. 10.11.2003.
- 57 План дій Україна-НАТО. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. www.mfa.gov.ua. 23.04.2003.
- 58 Головка В. Єрмоленко В. Українські особливості вступу в НАТО. Сайт Фонду „Демократичні ініціативи”. www.dif.org.ua. 30.03.2005.
- 60 Цок Н. Відносини Україна – НАТО: стан і перспективи. Сайт Фонду „Демократичні ініціативи”. www.dif.org.ua. 30.03.2005.
- 61 План дій України-НАТО на 2004 рік буде узгоджено до середини листопада. Сайт Фонду „Демократичні ініціативи”. www.dif.org.ua. 7.10.2003.
- 62 Хартія про особливе партнерство України і НАТО 9 липня 1997 року // Голос України. 1997. - 11 липня.
- 63 Новини міністерства. Офіційний сайт Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи. www.mns.gov.ua/inter. 5.05.2003.
- 64 Державна програма співробітництва України з Організацією Північно-Атлантичного Договору (НАТО) на період до 2001 року Затверджено Указом Президента України від 4 листопада 1998 р. N 1209/98 //Зовнішня політика України: Хрестоматія. Частина перша. Правові засади зовнішньої політики. Україна в багато сторонньому співробітництві. Посібник для студентів вищих навчальних закладів/За редакцією проф., д-ра іст.наук П.В.Доброва. Укладачі І.М.Грідіна, П.В.Добров, Ю.Т.Теміров, І.Я.Тодоров – Донецьк, 2002 – С. 305-306.
- 65 Новини міністерства. Офіційний сайт Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи. www.mns.gov.ua/inter. 15.03.2003.
- 66 Державна програма співробітництва України з Організацією Північноатлантичного Договору (НАТО) на 2001 – 2004 роки Офіційне Інтернет-представництво Президента України. www.president.gov.ua. 11.01.2002.

67 Каспрук В. Орієнтація України багато в чому визначить майбутнє всієї Європи і тому Європа просто не має права залишатися байдужою до її долі // Надзвичайна ситуація. – 2004. - № 5(79).

68 Пропозиції Мінагрополітики до проекту Концепції Програми діяльності Кабінету Міністрів України, 2001 рік Офіційний сайт Міністерства аграрної політики України // www.minagro.kiev.ua. 3.04.2003.

69 Новини міністерства. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики України // www.minagro.kiev.ua. 6.01.2004.

70 Есть чем подсластить и подмаслить жизнь// Донбасс. – 2001. – 20 октября.

71 Основою агропромислового комплексу Дніпропетровської області є сільське господарство. Офіційний сайт управління агропромислового комплексу Дніпропетровської обласної державної адміністрації. www.dapk.dp.ua/oblast. 08.04.2003.

72 Палій О. Україна: шлях до Європи через НАТО. Інтернет-газета „Українська правда”. www.pravda.com.ua, 15.10.2003.

73 Розвиток когенераційних установок у харчовій промисловості України. Офіційний сайт Представництва Європейських комісій в Україні. www.delukt.co.int. 7.09.2003.

74 Лісінчук О. Агропромислове політико-економічне угруповання в Україні: походження, конфлікти, інтереси. Сайт „Інтелектуальні ресурси України. www.intellect.org.ua. 4.05.2003.

75 Там само.

76 Рижук: АПК майже готовий до вступу у СОТ. Сайт агрооб'єднання. www.agriukraine.com. 4.11.2003.

77 Програма діяльності Кабінету Міністрів України "Відкритість, дієвість, результативність". Офіційний сайт Кабінету Міністрів України.//www.km.gov.ua. 6.06.2003.

78 Критерії членства в СОТ, ЄС та НАТО. Інтеграційні перспективи України. – Київ: Інститут євроатлантичного співробітництва, 2003. – 76 с.

79 Саприкін В. Паливно-енергетичний комплекс України: готовність до євроінтеграції // Дзеркало тижня.— 2002.— № 39.

80 Дмитренко А. В Європу вместе с Россией // Киевский телеграф.— 2002.— № 48.

81 Гриневиц А. Трехсторонняя стратегия // Компаньон.— 2003.— № 1-2.

82 Вербинський В.В., Земляний М.Г. Російський фактор в євроінтеграційних енергетичних відносинах України. Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України. www.niisp.gov.ua/vydanna/panjrama. 22.04.2004.

83 Енергетична безпека України: стратегія та механізми забезпечення / За ред. А. Шевцова; ДФНІСД.— Дніпропетровськ: «Пороги», 2002. – С. 34.

84 Княжанский В. Как соблюсти национальный интерес? // День.— 2003.— № 62.

85 Паскуаль К., Штюдемманн Д., Зюлковски М. Двусмысленный реверс. Нефть и евроатлантический шанс Украины // День.— 2003.— № 60

86 Вербинський В.В., Земляний М.Г. Вказана праця.

87 Демьяненко Е. Итоги — 2003: украинская нефтепереработка наращивает объемы производства // Деловая неделя.— 2004.— № 5.

88 Вербинський В.В., Земляний М.Г. Вказана праця.

89 Там само

90 Там само.

91 Заремба І.М. Міжнародне співробітництво України в галузі енергетики у контексті енергетичної безпеки. Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України. www.niisp.gov.ua/vydanna/panjrama. 22.04.2004.

92 Чукаєва І. Особливості досягнення Україною енергетичної безпеки // Віче. – 2001. – № 4. – С. 64-73.

93 Хлобистов Є.В. Екологічна безпека у складі національної безпеки держави. Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України. www.niisp.gov.ua/vydanna/panjrama. 22.04.2004.

- 94 Новини міністерства. Офіційний сайт Міністерства внутрішніх справ України. mvs.gov.ua. 3.07.2005.
- 95 Там само.
- 96 Інформація про діяльність. Офіційний сайт Національного бюро Інтерполу в Україні. icrо.centrmia.gov.ua. 4.07.2005.
- 97 Коліушко І. Адміністративна реформа в Україні як крок до НАТО. Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України. www.niisр.gov.ua/vydanna/panjrama. 22.04.2004.
- 98 Міжнародні зв'язки. Офіційний сайт Верховного Суду України www.scourt.gov.ua. 28.04.2004.
- 99 Судова практика. Офіційний сайт Верховного Суду України. www.scourt.gov.ua. 28.04.2004.
- 100 Міжнародні зв'язки. Офіційний сайт Верховного Суду України www.scourt.gov.ua. 28.04.2004.
- 101 Там само.
- 102 Там само.
- 103 Там само.
- 104 Там само.
- 105 Там само.
- 106 Там само.
- 107 Там само.
- 108 Міжнародні зв'язки. Офіційний сайт Верховного Суду України www.scourt.gov.ua. 20.08.2005.
- 109 Європейський суд з прав людини. Офіційний сайт Міністерства юстиції України www.minjust.gov.ua 30.03.2005.
- 110 Либа У. Європейський суд корисний для України// Поступ – 2005. – 6 серпня.
- 111 Міжнародні зв'язки. Офіційний сайт Верховного Суду України www.scourt.gov.ua. 20.08.2005.
- 112 Міжнародні зв'язки. Офіційний сайт Верховного Суду України www.scourt.gov.ua. 10.09.2004.
- 113 Міжнародні зв'язки. Офіційний сайт Верховного Суду України www.scourt.gov.ua. 20.08.2005.
- 114 Міжнародні зв'язки. Офіційний сайт Верховного Суду України www.scourt.gov.ua. 20.08.2005.

3.2 Українські регіони в європейській та євроатлантичній інтеграції України.

- 1 Постанова Кабінету Міністрів України від 18 травня 2000 року N821. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. www.km.gov.ua/ 27.04.2003.
- 2 Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2002 р. № 587 „Деякі питання розвитку транскордонного співробітництва та євро регіонів”. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. www.km.gov.ua/ 27.04.2003.
- 3 Європейська конвенція про основні принципи транскордонного співробітництва між територіальними общинами або органами влади 1980 року. Офіційний сайт Ради Європи в Україні. www.coe.kiev.ua. 23.04.2003.
- 4 Європейська хартія місцевого самоврядування. Офіційний сайт Ради Європи в Україні. www.coe.kiev.ua. 23.04.2003.
- 5 Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 лютого 2002 р. N 59-р „Деякі питання розвитку транскордонного співробітництва у межах євро регіону "Верхній Прут". Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. www.km.gov.ua. 27.04.2003.

6 Хомра О.У. Проблеми розвитку західного прикордоння України в контексті розширення Європейського Союзу. Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України. www.niisp.gov.ua/vydanna/panjrama. 22.10.2004.

7 Там само.

8 Пчелинцев О. С общего собрания Международной академии регионального развития и сотрудничества // Проблемы прогнозирования. – 1999. – № 1. – С. 171.

9 Шаблій О.І. Актуальні питання методології і теорії макрорегіоналізації України // Український географічний журнал. – 1999. – № 1. – С. 17.

10 Шаблій О.І. Актуальні питання методології і теорії макрорегіоналізації України // Український географічний журнал. – 1999. – № 1. – С. 17.

11 Новини. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. www.ukrstat.gov.ua. 23.07.2001.

12 Зонова Т.В. От Европы государств к Европе регионов? // Полис (Политические исследования). – 1999. – № 5. – С. 155.

13 Структурная и региональная политика ЕС. Реализация соглашения о партнерстве и сотрудничестве ЕС и Украины. - Прага, 1999. – С. 27.

14 Новікова А.М. Депресивні території європейський досвід та проблеми України. / Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України. www.niisp.gov.ua/vydanna/panjrama. 22.10.2004.

15 ...Чи відлуння “холодної війни”// Дзеркало тижня. – 2003. - 5 - 11 липня.

16 Сушко О. Громадська думка в Україні стосовно НАТО. Сайт Інститут Євро - Атлантичного співробітництва. www.ieac.org.ua. 18.03.2004.

17 Зовнішньоекономічна діяльність Черкаської області. Офіційний сайт Черкаської обласної державної адміністрації. www.oda.ck.ua. 17.03.2005.

18 Регіони України. Сайт Фракції “Регіони України” в Верховній Раді України. www.regions.org.ua. 19.03.2003.

19 Новини. Офіційний сайт Херсонської обласної державної адміністрації. www.oda.kherson.ua. 17.03.2003.

20 Там само.

21 Новини. Офіційний сайт Миколаївської обласної державної адміністрації. www.oda.mk.ua. 16.03.2003.

22 Николаев – лидер муниципальной сети по экологически устойчивому развитию украинских городов. Миколаївський міський сайт. www.nikoportal.net. 22.02.2003.

23 Мейс Дж. Нафтопровід Одеса-Броди як геополітична проблема // День. – 2003. – 10 квітня.

24 НАТО изучит украинский дерматит // www.radiomayak.ru - Сайт радиокomпании "Маяк" 16.09.2000.

25 Військові маневри // Юг. Одесская газета. – 2003. – 27 февраля.

26 Україна у Євроатлантичному просторі: досвід та перспективи. сайт Інституту Євро-Атлантичного співробітництва. www.ieac.org.ua. 12.04.2004.

27 Новая «Хозяйка» морского порта... Офіційна сторінка міста Миколаїв. www.mukola.net/ - 25.02.2003.

28 Новини. Офіційна сторінка міста Миколаїв www.mukola.net. 19.07.2002.

29 Сушко О. Громадська думка в Україні стосовно НАТО. Сайт Інституту Євро-Атлантичного співробітництва. www.ieac.org.ua. 22.02.2003.

30 Там само.

31 Скаліцкі М. Таємнича наука – органічна географія. інформаційно-аналітичний сайт Політична Україна. www.polit.com.ua. 31.03.2003.

32 У Києві прихильників НАТО побільшало // Рух-прес. 2003. - 13 листопада, 10:03.

33 Див.: Регіональний портрет України / За загальною редакцією Юлії Тищенко. Укладачі: С. А. Горобчишина, Т. В. Колосова, М. В. Лациба, К. А. Михайличенко, О. І.

- Целуйко, О. А. Ярош. - К.: Український незалежний центр політичних досліджень, 2003. – С. 320-331.
- 34 Троцкий Л. Ключ к развитию хозяйства - в Донбассе. //Известия ВЦИК. - N 278. – 1920. - 10 декабря.
- 35 Новини прес-служби ОДА "Новини Луганська і Луганської області" 2002. – 21 грудня.
- 36 Новини // Східно-українське інформаційне агенство "Схід-Інфо" 2002. - 13 вересня.
- 37 В Европе про Донбасс знают // Донбасс. – 2003.- 23 января.
- 38 Как равноправные партнеры // Донбасс. – 2003. – 29 января.
- 39 Наши в Европе//Депеша. – 2003. - 25 января.
- 40 Новини. Сайт телерадіокомпанії "Україна" www.trkukr.org.ua. 28.01.2003.
- 41 ВСЁ. Общественный научно-производственный журнал. Донбасс – Брюссель. – 2003. - № 1 (29). – 96 с.
- 42 Пилипенко Н. НАТО решило помочь Донбассу и ...себе //Донбасс. – 2001. 31 июля.
- 43 Новости // Донбасс. – 2002. – 9 февраля.
- 44 НАТО изучает Донбасс//Донбасс. № 111. – 2002. - 11 июля.
- 45 Новости // Донбасс. – 2002. – 11 октября.
- 46 Сайт Науково-інформаційного Центру міжнародної безпеки та євроатлантичної співпраці Донецького національного університету. www.intsecurity.dn.ua. 6.04.2006
- 47 Східноукраїнське інформаційне агенство "Схід-Інфо" 13 вересня 2002 р.
- 48 Поточні новини. // Український регіональний вісник. - 2002. - № 41.
- 49 Новини. Сайт інтернет-видання „Експерт”. expert.org.ua –. 19.12.2002.
- 50 Виступ Міністра закордонних справ України А.Зленка в Запорізькому технічному університеті "Нова дипломатія України"// <http://www/mfa.gov.ua/> 3.10.2002.
- 51 Attitude of masses and elites in Donbass, Galichina and Poland to NATO: level of determination and factors of influence (comparative analysis)//Spring. Academy. NATO, Peace and International Security in the XXI Century. – Donetsk, 2005.- P. 93-135.
- 52 Богачевська М. Націоналізм та фемінізм – одна монета спільного вжитку//І. Культурологічний часопис. - 2000 - № 17
- 53 Москаленко В.В. Гендерна культура та стереотипи в політиці//Гендерні аспекти професійної та соціально-психологічної підготовки дипломатів. Науково-методичний збірник. – К., 2000. – С.17-18.
- 54 Там само. – С. 22.
- 55 Голов А.А. О хорошем и плохом отношении россиян к другим странам. Сайт Всероссийского центра опитування громадської думки. www.wciom.ru. 23.02.2002.
- 56 Тодоров І. Донеччина – анклав Росії? // Дело. – 2006.- 17 березня.
- 57 Сагайдачний І. Україна – ЄС: цілі спільні, підходи різні // Дзеркало тижня. 2001. - № 36 (360). - 15-21 вересня.
- 58 Окара А. Бесхребетная Украина. Матриархат украинской политики // <http://www.arctogea.com.ru/>.
- 59 Виступ Міністра закордонних справ України А.Зленка в Одеському національному університеті ім. В.Мечникова. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. <http://www/mfa.gov.ua/> 4.10.2002.
- 60 Поточні новини. Офіційний сайт Центру дослідження громадської думки Інституту соціології Польської академії наук. <http://www.cbos.pl>. 26.07.2002.

3.3 *Європейські та євроатлантичні мотиви в програмних засадах та діяльності українських політичних партій та недержавних громадських організацій*

- 1 О принципах внешнеполитической деятельности СПУ // Товариш. - 1996. - № 6. - С. 4; Програма Української Національної Асамблеї // Укр. обрії. - 1994. - № 1 та інші.
- 2 Войтенко В.П. Выборы-2002. Нариси з політичної арифметики. К., 2002. – С. 7.
- 3 Фукуяма Ф. Я чи суспільство. Сайт газети „Дедойчецайтунг”. www.diezeit.de. 24.06.2002.
- 4 Інтерв'ю Б.Гаврилішина.// День. – 2001. – 15 березня.
- 5 Передвиборча платформа Блоку Віктора Ющенка „Наша Україна”. Сайт виборчого блоку Віктора Ющенка – Наша Україна. <http://www.razom.org.ua>. 23.02.2002.
- 6 Програма партії Народний рух України. Інформація про Народний Рух України. <http://www.rukh.org.ua>. 8.11.2001.
- 7 Програма Української народної партії. Персональна сторінка п.Костенка. www.kostenko.kiev.ua. 3.02.2002.
- 8 Програма партії „Реформи і порядок”. Сайт політичної партії “Реформи і порядок”. www.zt.ua/prp. 11.02.2002.
- 9 Передвиборча платформа Соціал-демократичної партії України. Мережа аналітичних центрів України. www.intellect.org.ua. 5.03.2002.
- 10 Програма політичної партії „Яблуко”. Сайт політичної партії “Яблуко”. www.yabluko.org.ua. 5.03.2002.
11. Передвиборча платформа політичної партії „Яблуко”. Мережа аналітичних центрів України. www.intellect.org.ua. 5.03.2002.
- 12 Передвиборча платформа „Блоку Юлії Тимошенко”. Персональна сторінка Юлії Тимошенко. www.tymoshenko.kiev.ua. 8.03.2002.
- 13 Передвиборча платформа партії Українська Національна Асамблея. Сторінка партії Українська Національна Асамблея // <http://geosities.com/CapitolHill/Lobby>. 3.03.2002.
- 14 Передвиборча платформа Всеукраїнської партії "Нова сила". Мережа аналітичних центрів України. www.intellect.org.ua. 4.03.2002.
- 15 Передвиборча платформа Блоку політичних партій "Новий Світ". Мережа аналітичних центрів України. www.intellect.org.ua. 4.03.2002.
- 16 Передвиборча платформа опозиційного блоку «Проти всіх». Мережа аналітичних центрів України. www.intellect.org.ua. 4.03.2002.
- 17 Передвиборча платформа блоку „За єдину Україну”. Мережа аналітичних центрів України. www.intellect.org.ua. 4.03.2002
- 18 Там само.
- 19 Програма Народно-демократичної партії України. Офіційний сайт Народно-демократичної партії України. www.ndp.org.ua. 3.03.2002.
- 20 Програма Партії регіонів України. Офіційний сайт Партії Регіонів України. www.partyofregions.org.ua. 3.03.2002.
- 21 Програма партії „Трудова Україна”. Офіційний сайт політичної партії “Трудова Україна”. www.trud.org.ua. 2.03.2002.
- 22 Передвиборча програма Соціал-демократичної партії України (об'єднаної). Офіційний інформаційний сайт Соціал-демократичної партії України (об'єднаної). www.sdpuo.org.ua. 5.03.2002.
- 23 Лісінчук О., Сушко О. Українські партії і зовнішня політика: спокуси і потенції напередодні виборів //Дзеркало Тижня. – 2001. - 18-25 серпня.
- 24 Передвиборча платформа партії “Демократичний Союз” . Офіційний сайт партії “Демократичний Союз”. www.demunion.kiev.ua. 3.03.2002.
- 25 Передвиборча платформа блоку „Єдність”. Мережа аналітичних центрів України. www.intellect.org.ua. 4.03.2002.

- 26 Програма партії зелених України. Сайт партії зелених України www.greenparty.org.ua. 4.03.2002.
- 27 Програма передвиборчого блоку Команда Озимого Покоління”; Передвиборча програма партії „Нова генерація України”. Мережа аналітичних центрів України. www.intellect.org.ua. 5.03.2002.
- 28 Передвиборчі програми Всеукраїнського політичного об'єднання “Жінки за майбутнє”, Всеукраїнського об'єднання християн, Всеукраїнської партії трудящих, Партії Реабілітації Тяжкохворих України, партії “Християнський рух”, Української морської партії. Мережа аналітичних центрів України. www.intellect.org.ua. 5.03.2002.
- 29 Програма виборчого блоку “Народний рух України. Мережа аналітичних центрів України. www.intellect.org.ua. 5.03.2003.
- 30 Горбулін В. П., Белов О. Ф., Лисицин Е. М. Актуальні питання організації стратегічного планування державної політики національної безпеки України // Стратегічна панорама. 1999. №3. С. 12-20.
- 31 Програма Комуністичної партії України. Офіційний сайт Комуністичної партії України. www.kpu.kiev.ua. 2.03.2002; Програма Комуністичної партії України (оновленої). Офіційний сайт Комуністичної партії України (оновленої). vkrpb.narod.ru. 2.03.2002.
- 32 Передвиборча програма Комуністичної партії робітників і селян. Мережа аналітичних центрів України. www.intellect.org.ua. 2.03.2002.
- 33 Програма "Блоку Наталії Вітренко". Персональна сторінка Наталії Вітренко. www.vitrenko.kiev.ua. 2.03.2002.
- 34 Програма Селянської партії України. Офіційний сайт Селянської партії України. www.selru.org.ua. 2.03.2002.
- 35 Програма Соціалістичної партії України. Офіційний сайт Соціалістичної партії України. www.spu.org.ua. 1.03.2002.
- 36 Платформа партії Всеукраїнського об'єднання лівих «Справедливість». Мережа аналітичних центрів України. www.intellect.org.ua. 4.03.2002.
- 37 Передвиборна програма виборчого блоку „ЗУБР” (За Україну, Білорусію, Росію). Мережа аналітичних центрів України. www.intellect.org.ua. 3.03.2002.
- 38 Програма виборчого блоку політичних партій “Руський блок”. Мережа аналітичних центрів України. www.intellect.org.ua. 3.03.2002.
- 39 Результати виборів до Верховної Ради 2002 року. Сайт Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. www.nbuv.gov.ua. 11.07.2002.
- 40 Лісінчук О., Сушко О. Українські партії і зовнішня політика: спокуси і потенції напередодні виборів //Дзеркало Тижня. – 2001. - 18-25 серпня.
- 41 Результати виборів до Верховної Ради 2002 року. Сайт Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. www.nbuv.gov.ua. 11.07.2002.
- 42 Интервью с Министром иностранных дел Украины А.М.Зленко //Факты. – 2002. – 5 декабря.
- 43 Тарасюк Б. Ми всі в Україні чекаємо відповіді. Сайт Інституту євроатлантичної інтеграції. www.ieac.org.ua. 21.01.2005.
- 44 Результати виборів Президента України 31 жовтня 2004 року. Офіційний сайт Центральної виборчої комісії України. www.cvk.gov.ua. 20.11.2004.
- 45 Програма кандидата в Президенти України В.Ющенка. Сайт виборчого штабу В.Ющенка. www.razom.org.ua. 9.10.2004.
- 46 Там само.
- 47 Програма кандидата в Президенти України В.Януковича. Офіційний сайт Партії Регіонів України. www.partyofregions.org.ua. 3.11.2004.
- 48 Новини. Інтернетвидання „Експерт”. www.expert.org.ua. 4.11.2004.
- 49 Новини. Офіційний сайт Партії Регіонів України. www.partyofregions.org.ua. 13.10.2004.

- 50 Програма кандидата в Президенти України О.Мороза. Офіційний сайт Соціалістичної партії України. www.spu.org.ua. 2.10.2004.
- 51 Програма кандидата в Президенти України П.Симоненка. Офіційний сайт Комуністичної партії України. www.kpu.kiev.ua. 12.10.2004.
- 52 Програма кандидата в Президенти України Н.Вітренко. Персональна сторінка Наталії Вітренко. www.vitrenko.kiev.ua. 4.10.2004.
- 53 Програма кандидата в Президенти України А.Кінаха. Сайт А.Кінаха. www.kinah.com.ua. 3.10.2004.
- 54 Програма кандидата в Президенти України О.Яковенка. Інформаційний сайт „Вибори Президента України – 2004”. Vybory.osp-ua.info. 21.10.2004.
- 55 Програма кандидата в Президенти України Л.Черновецького. Інформаційний сайт „Вибори Президента України – 2004”. Vybory.osp-ua.info. 21.10.2004.
- 56 Програма кандидата в Президенти України О.Омельченка. Інформаційний сайт „Вибори Президента України – 2004”. Vybory.osp-ua.info. 21.10.2004.
- 57 Програма кандидата в Президенти України Д.Корчинського. Інформаційний сайт „Вибори Президента України – 2004”. Vybory.osp-ua.info. 21.10.2004.
- 58 Програма кандидата в Президенти України А.Чорновола. Інформаційний сайт „Вибори Президента України – 2004”. Vybory.osp-ua.info. 21.10.2004.
- 59 Програма кандидата в Президенти України М.Грара. Інформаційний сайт „Вибори Президента України – 2004”. Vybory.osp-ua.info. 21.10.2004.
- 60 Програма кандидата в Президенти України Ю.Збітнева. Інформаційний сайт „Вибори Президента України – 2004”. Vybory.osp-ua.info. 21.10.2004.
- 61 Програма кандидата в Президенти України С.Комісаренка. Інформаційний сайт „Вибори Президента України – 2004”. Vybory.osp-ua.info. 21.10.2004.
- 62 Програма кандидата в Президенти України О.Ржавського. Сайт громадсько-політичної організації „Єдина родина”. www.edina-rodina.org. 22.10.2004.
- 63 Програма кандидата в Президенти України М.Рогожинського. Інформаційний сайт „Вибори Президента України – 2004”. Vybory.osp-ua.info. 21.10.2004.
- 64 Програма кандидата в Президенти України В.Нечипорука. Інформаційний сайт „Вибори Президента України – 2004”. Vybory.osp-ua.info. 21.10.2004.
- 65 Програма кандидата в Президенти України О.Базилюка. Інформаційний сайт „Вибори Президента України – 2004”. Vybory.osp-ua.info. 21.10.2004.
- 66 Програма кандидата в Президенти України Р.Козака. Інформаційний сайт „Вибори Президента України – 2004”. Vybory.osp-ua.info. 21.10.2004.
- 67 Програми кандидатів в Президенти України М.Бродського, В.Волги, Б.Бойка, І.Душина, В.Кривобокова. Інформаційний сайт „Вибори Президента України – 2004”. Vybory.osp-ua.info. 21.10.2004.
- 68 Конончук С. Кандидати у Президенти України про пріоритети зовнішньої політики держави. Сайт громадської організації. www.usipr.kiev.ua. 4.12.2004.
- 69 Тарасюк підбиває підсумки минулого зовнішньополітичного року. Громадський сайт „Майдан”. maidan.org.ua/static/news. 14.01.2005.
- 70 Ukraine leader sets EU target of 2007// The Financial Times, 2005.26.01.
- 71 Атлантична рада України. Науково-інформаційний сайт „Україна Євроатлантична” www.ea-ua.info. 21.03.2005.
- 72 Новини. Офіційний сайт Національного центру євроатлантичної інтеграції. www.nceai.gov.ua. 11.03.2005.
- 73 Сайт Інституту трансформації суспільства www.soskin.info; сайт Інституту євроатлантичної інтеграції www.ieac.org.ua.
- 74 Спільна заява про створення Громадської ліги „Україна-НАТО”. Сайт Громадської ліги „Україна-НАТО”. www.ua-nato.org.ua. 22.12.2004.
- 75 Про Фонд „Європа XXI”. Сайт Фонду „Європа XXI”. www.europexxi.kiev.ua. 28.02.2005.

76 Нові форми організації та підтримки підприємництва в регіоні. // Інформаційний бюлетень Агентства регіонального розвитку “Донбас”. – №15. – Донецьк, 2001. – С. 25-28.

77 Сарторіус В. Стратегічні напрями місцевого розвитку в Донецькому регіоні (з застосуванням методу активного планування стратегій МАПС) / Сарторіус В. // Майбутнє старих промислових регіонів в Європі.. Приклад Донецького регіону в Україні: Темат. зб. наукових праць / За ред. О. Ляха, В. Панькова. – Агентство регіон. розвитку “Донбас”. – Донецьк, 1998. – С. 255-266.

78 Обрії стратегічного розвитку регіону: Інформація про реалізацію проекту PAUSI 00-0327-032 “Розбудова стратегій місцевого розвитку в Україні на основі польського досвіду” // Інформаційний бюлетень Агентства регіонального розвитку “Донбас”. – №15. – Донецьк, 2001. – С.3-4.

79 Форуми в Донецьку, Харкові і Сумах. Сайт Польсько-американо-української ініціативи. www.pauci.org. 4.08.2004.

80 Звітно-виборча конференція у Товаристві польської культури Донбасу. // Polacy Donbasu. – 2003. - № 4 (31). - 31 березня.

81 Вивчення польської мови у вищому навчальному закладі // Polacy Donbasu. – 2000. - № 1. - 27 жовтня.

82 Святкова зустріч національних меншин Донбасу // Polacy Donbasu. – 2001. - № 1 (4). - 23 січня.

83 Там само.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

НАТО – North Atlantic Treaty Organisation, Організація Північно-Атлантичного Договору.
ЦСЄ – Центральна-Східна Європа
ЄС – Європейський Союз
НБСЄ – Рада з безпеки і співробітництва в Європі
ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі
РЄ – Рада Європи
СНД- Співдружність Незалежних Держав
СОТ – Світова Організація Торгівлі
УПС – Угода з партнерства і співробітництва з ЄС
ССУ - Спільна стратегія ЄС щодо України
СЄПБО - Спільна європейська політика безпеки та оборони
ПДЧ – План досягнення членства (в НАТО)
РНБОУ – Рада Національної Безпеки і Оборони України
ЄМАП - Міжпарламентська Асамблея православ'я
ПАРЄ - Парламентська Асамблея Ради Європи
ЦЄІ – Центральноєвропейська Ініціатива
ПВ ЦЄІ - Парламентський вимір центральноєвропейської ініціативи
МПС - Міжпарламентський союз
ПА НАТО - Парламентська Асамблея Організації Північноатлантичного Договору
ПА ЗЄС - Парламентська Асамблея Західноєвропейського союзу
КУН – Комісія Україна - НАТО
НЦВР - Національні цілі воєнної реформи
ЦП - Цілі партнерства
ОПК - оборонно-промисловий комплекс.
МЗС – Міністерство закордонних справ
МНС – Міністерство з надзвичайних ситуацій
АПК – аграрно-промисловий комплекс
УААН – Українська аграрна академія наук
ГТС –газотранспортна система
ЯПЦ - ядерно-паливний цикл
РАВ - радіоактивні матеріали
ВЯП - відпрацьоване ядерне паливо
ПСГ - підземні сховища газу
НПЗ – нафтопереробні заводи
ПЕК – паливно-енергетичний комплекс
ЄКПЛ - Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини